

**SENÛSÎ TARİKATI VE
OSMANLI İLİŞKİLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)
Berat CÖMERT
Eskişehir - 2018**

SENÛSÎ TARİKATI VE OSMANLI İLİŞKİLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Berat Cömert

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2018

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Berat Cömert tarafından hazırlanan Senûsî Tarikatı ve Osmanlı İlişkileri başlıklı bu çalışma/....../2018 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

Üye

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

(Danışman)

Üye

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

ONAY

....// 2018

Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU

Enstitü Müdürü

07/06/2018

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi bilimsel araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu, çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ve ilke kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durum saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Berat CÖMERT

ÖZET

SENÛSÎ TARİKATI VE OSMANLI İLİŞKİLERİ

CÖMERT Berat

Yüksek Lisans- 2018

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Adil ŞEN

Bu çalışma XIX. Yüzyılın sonlarında ve XX. Yüzyılın başlarında Müslümanlığı ve Osmanlı Devleti'ni esaret altına almaya çalışan Avrupa devletlerine karşı Osmanlı Devleti'nin Senûsî tarikatı ile birlikte Kuzey Afrika'daki mücadelesini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı ve kaynakları açıklanmış, yöntemi ve çerçevesi belirlenmiştir. Birinci bölümde Muhammed b. Ali es-Senusi'nin hayatı, tarikatının ortaya çıkışı ile Afrika kıtası ve Muhammed Mehdi ile Senûsîliğin Afrika içlerine doğru yayılışı hakkında bilgi verilmiştir. Senusilerin kurduğu zaviyeler ve yaşam biçimleri, Senusileri destekleyen Tebu ve Tavârik kabileleri anlatılmıştır. İkinci bölümde Osmanlı Devleti ile Senûsî Tarikatı ilişkileri, Almanya, İngiltere ve İtalya'nın bölgedeki emelleri, Osmanlı devlet adamlarının Senusileri kendi yanlarına çekme gayretleri ve İtalya'nın bölgede yaptığı insanlık dışı katliamlara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde Seyyid Ahmed Şerif Senûsî'nin kişiliği, Osmanlı Devleti'ne ve TBMM hükümetine karşı tutumu incelenmiştir.

Araştırmanın sonuç bölümünde tezde ortaya konulan düşünceler genel olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Senusiler, Osmanlı, Kuzey Afrika, Trablusgarp, Bingazi, Tebu, Tevarık, Libya.

ABSTRACT

RELATION OF SENUSSI RELIGIOUS ORDER AND OTTOMAN EMPIRE

COMERT, Berat

MasterDegree-2018

Department of Islamic History and Art

Supervisor: Asst. Prof. Adil ŞEN

This study aims to examine the contention of Ottoman Empire and al-Senussi (religious order) in North Africa against the European forces that's main purpose is to captive Ottoman Empire and Muslims at the end of XIX. century and at the beginning of XX. Century.

The study consists an introduction and three parts. In the introduction, the topic, aim of research and bibliography have been explained and the study's structure and method have been determined. In the first part, information is given about the life of Muhammad bin Ali al-Senussi, arise of the cult in African Continent and the spreading of the Senusisizm with Muhammad Mahdi through centre of Africa. Explanation about The Life style of the hermitage which is founded by Senussi and clans of Tebu and Tevarik those supported Senussi is also included.

In the second part, the relation of Ottoman Empire and Senussi, the purposes of Germany, Italy and the United Kingdom, efforts of Ottoman politicians in order to cooperate with religious order of Senussi and ruthless massacre which is committed by Italy in the territory, are mentioned.

In the third part the personality of Sayyid Ahmad Sherif Senusi and his attitude towards Ottoman Empire and new Turkish Government known as TBBM (Turkish Grand National Assembly) have been examined.

In the conclusion, ideas and thoughts which is presented in the thesis have been evaluated.

Keywords: Senussis, Ottoman, North Africa, Tripoli, Benghazi, Tebu, Tevarik, Libya.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	Vii
ABSTRACT.....	Viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
ÖNSÖZ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED BİN ALİ ES-SENUSİ VE SENUSİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI

1.1. SENUSİLER HAKKINDA GENEL BİLGİ.....	5
1.1.1. Senûsî Tarikatının Siyasi ve Fikri Yapısı	5
1.1.2. Muhammed bin Ali es-Senûsî ve Senûsî Tarikatının Ortaya Çıkması	20
1.1.3. Hicazın Önemi, Senûsî Tarikatının Hicaz'daki Faaliyetleri.....	31
1.1.4. Vehhabi Hareketinin Senûsî Tarikatına Etkisi.....	35
1.1.5. Muhammed bin Ali es-Senûsî'nin Osmanlı Yöneticilerine Karşı Tutumu	40
1.1.6. Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin Osmanlı Devleti'ni Kabul Etmeme Nedenleri	43
1.2. AFRİKA KITASI VE MUHAMMED MEHDİ ES-SENUSİ' NİN SENÛSİ TARİKATINI AFRİKA İÇLERİNE YAYMA FAALİYETLERİ	44
1.2.1. Afrika Kıtası ve İslamiyet	44
1.2.2. Libya'da İslamiyet ve Osmanlı Hâkimiyeti.....	45
1.2.3. Cağbub Zaviyesinin Kurulması.....	49
1.2.4. Muhammed el-Mehdi es-Senûsî	53
1.2.5. Kufra Kasabası ve Zaviyesi	56
1.2. 6. Tavârik ve Tebu Kabileleri	57
1.2.7. Gat Kasabası.....	58
1.2. 8. Muhammed Mehdi ve Osmanlı İlişkileri	59

İKİNCİ BÖLÜM

SENUSİLER VE OSMANLI DEVLETİ İLE OLAN İLİŞKİLERİ

2.1. OSMANLI DEVLETİ VE SENÛSİLER.....	65
2.1.2. Sultan Abdülaziz Dönemi ve Senûsîler	72
2.1.3. II. Abdülhamit'in Kuzey Afrika Siyaseti	72
2.1.4. Abdülhamit ve Sellum Limanı Meselesi.....	79
2.2. ALMANYA, İNGİLTERE VE İTALYA'NIN FAALİYETLERİ	82

2.2.1. Almanya'nın Bölgedeki Faaliyetleri.....	82
2.2.2. İttihatçı, Almanya, Senûsî İlişkileri	85
2.2.3. Almanya'nın Osmanlı'yı Savaşa Sokması ve Cihadı Ekber, Şeyh Senûsî'nin İstanbul'a Gelmesi	88
2.2.4. İngiltere Siyaseti ve Kuzey Afrika	89
2.2.5. Osmanlı Devleti ve Trablusgarp Eyaleti	91
2.2.6. Osmanlı'nın Sürgün Yeri Fizan	98
2.2.7. Osmanlı Devleti'nin Senûsî Şeyhlerine Rütbe Vermesi ve Aylık Bağlaması.....	104
2.2.7. İtalya ve Kuzey Afrika Topraklarındaki Emelleri	107
2.2.8 İtalya Osmanlı Savaşı ve Uşi Antlaşması	108
2.2.9.İtalya'nın Senûsîlere ve Türklere Karşı Yaptığı Vahşet	131

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEYYİD AHMED ŞERİF SENUSİ'NİN OSMANLI DEVLETİ VE TBMM HÜKÜMETİ ' NE KARŞI TUTUMU

3.1. SEYYİD MUHAMMED EŞ-ŞERİF	136
3.2. AHMET ŞERİF ES-SENÛSÎ VE ÇALIŞMALARI	136
3.3. AHMET ŞERİF ES-SENÛSÎ'NİN BEYANATLARI.....	142
3.4. AHMET ŞERİF'İN İSTANBUL'A GELMESİ.....	143
3.5. AHMET ŞERİF'İN SULTAN VAHDETTİN'İN KILIÇ KUŞANMA MERASİMİNE KATILMASI	144
3.6. MUSTAFA KEMAL VE AHMET ŞERİF SENÛSÎ.....	145
3.7. AHMET ŞERİF'İN SIVAS'A GELMESİ VE CAMİİ KEBİR'DE HUTBE OKUMASI.....	151
3.8. ÖMER MUHTAR VE TEK BAŞINA MÜCADELESİ	151
3.9. İDRİS ES-SENÛSÎ'NİN TUTUMU.....	158
3.10. II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI SENÛSÎLER VE İDRİS SENÛSÎ	161
SONUÇ	163
KAYNAKÇA.....	166
EKLER.....	171

KISALTMALAR

AÜİF	: ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
H./ h.	: Hicri
Hız.	: Hazreti
R.	: Rumi
M./m.	: Miladi
(sav)	: Sallallahü aleyhi ve selem
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa aralığı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
v.b.	: Ve benzer
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınları
y.y.	: yayınevi yer yok.

ÖNSÖZ

Afrika kıtası Türk insanına mesafe olarak uzak, sevgi ve gönül bağı olarak yakın olmuştur. Osmanlı Devleti üç yüz doksan altı yıl idare ettiği Kuzey Afrika'yı sömürgeci devletlerin eline bırakmamış, en değerli subaylarını bölgeye göndererek var olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı devlet adamları gittikleri yerlerde özellikle Kuzey Afrika'da halk tarafından İslamiyet'in ve hilafetin temsilcisi olarak sevgi ve saygıyla karşılanmıştır.

Kuzey Afrika'da kurulmuş tek tarikat Senûsî tarikatı değildir. Senûsî tarikatını araştırmayı gerektiren ve önemli kılan Osmanlı Devleti ve Türklere bakış açısıdır.

Tarikatın başında görev yapan mürşitlerin hepsi iyi bir dini eğitim almış kişilerdir. Bir hareketi önemli kılan hareketin iyiliği olduğu kadar olaylar karşısındaki duruşudur. Osmanlı Devleti'ne göre Senûsî tarikatı Osmanlı sultanlarını destekleyerek doğru bir noktada durmuştur. Bunda Osmanlı padişahları ile Trablusgarp ve Bingazi'de görev yapmış Osmanlı devlet adamları ve subaylarının özverili çalışmaları ve katkısı büyüktür.

Senûsî tarikatının lideri Ahmet Şerif Senûsî padişahın davetlisi olarak İstanbul'a gelmiş, Sultan Vahdettin'in kılıç kuşanma merasimine katılmıştır. Ahmet Şerif Senûsî TBMM'nin kurulmasında kuvayı milliyeyi desteklemiş, Mustafa Kemal'le birlikte hareket etmiştir.

Eskişehir, Türk İslam kültür ve medeniyetinin olduğu önemli merkezlerden birisidir. Eğitim aldığım Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde hocalarımdan ve bütün çalışanlarından kendi adıma ve diğer öğrenciler adına hoşgörü, sevgi ve saygı gördüm.

Eğitim aldığım hocalarıma, tez aşamasında teknik konularda bilgilerinden yararlandığım Hocam Doç. Dr. Adnan ADIGÜZEL'e, birçok konuda, özellikle Osmanlıca arşiv belgeleri okumada, tezin her aşamasında yardımcı olan danışman Hocam Doç. Dr. Adil ŞEN'e sonsuz teşekkürlerimi arz ederim.

Berat CÖMERT - Eskişehir 2018

GİRİŞ

1.Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Bu çalışma konusunu 1837 yılında Muhammed b. Ali es-Senûsî tarafından Mekke'de kurulan kısa sürede Fas'tan Yemen'e kadar geniş bir coğrafyaya yayılan, özellikle Afrika kıtasında milyonlarca müntesibi olan Senûsî tarikatıyla, toprakları Avrupa devletleri tarafından işgal edilmek istenen, İslam hilafetinin temsilcisi Osmanlı Devleti'nin kurduğu ilişkiler teşkil etmektedir.

Osmanlı Devleti kendi topraklarının bir kısmının bulunduğu Afrika ile ilişkilerini her zaman devam ettirmiştir. Müslüman nüfusun fazla olduğu Kuzey Afrika'da İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Bölgede askeri ve siyasi yönden en etkin kuvvet Senûsî tarikatıdır. Senûsî tarikatının nüfuzundan yararlanmak isteyen Avrupalı devletler tarikat liderleriyle iyi geçinmeye çalışmışlar, gerektiğinde maddi ve manevi yardım etmeyi teklif etmişlerdir. Osmanlı Devleti de Senûsî liderlerini yakından kontrol etmiş, onlara ünvanlar ve hediyeler vererek kendilerinin yanında durmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki toprağı olan Libya'nın İtalyanlar tarafından işgali üzerine en önemli askerlerini Trablusgarb ve Bingazi'ye göndermiştir. Binbaşı Enver, Yüzbaşı Mustafa Kemal, Yüzbaşı Rauf (Orbay), Binbaşı Ali Fethi (Okyar), Yüzbaşı Süleyman Askerî, Üsteğmen Nuri bu subaylardan bazılarıdır.¹ Buradaki Türk subaylarının gayret ve çalışmaları Libya'da bulunan Senûsî şeyhi Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Senûsî'nin Türkiye'ye gelmesine ve Türk kurtuluş savaşına destek olmasına sebep olmuştur.

Libya, Trablusgarb ve Bingazi bölgelerinde eser yazan Osmanlı-Türk yazarların çoğu bu bölgelerde görev yapmışlardır. Bugün dahi ekonomik ve sosyal yönden geri kalmış, yaşam güclüğü çekilen Afrika'da yüz sene önce görev yapan memurların sıkıntı çekmesi mümkündür. Bu memurların Osmanlı Devleti'ne karşı, padişaha karşı kırınglıkları olabilir. Beklentileri olabilmıştır. Burada görev yapan memurlar şartların zorluğunu yaşayarak öğrenmişlerdir. Berberi ve Arap halklarının içinde bir Osmanlı ve Türk olarak bazı sıkıntılar yaşamışlardır. Bu durum bazılarında İslam birliği düşüncesinden daha çok Türk

¹ Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. , İstanbul, 2014, s. 107.

milliyetçiliği düşüncesini öne çıkarmıştır. İmparatorluğun uzak bölgelerine giden Osmanlı yönetici ve memurlarının sorumluluklarına göre bakış açıları, aldığı eğitimler ve görgülerinin de derin ve ileri olmasını gerektirmektedir.

Osmanlı Devleti bölge halkına sömürgeci anlayışıyla yaklaşmamıştır. Onlara insan olma kimliği üzerinden diğer bölgelerdeki tebaasına davrandığı gibi yaklaşmıştır. Osmanlı Devleti bu davranışının karşılığını Kuzey Afrika'da, özellikle bugünkü Libya topraklarında bulunan Trablusgarp ve Bingazi'de bölge halkından olumlu yönde görmüştür.

Afrika'da birçok tarikat bulunmaktadır. Senûsî tarikatı bölgenin en güçlü tarikatı olmuştur. 1951 yılına kadar Libya'yı Senûsî ailesi yönetmiştir.

Senûsîliğin sadeliğe taraftar olması, bazı davranışlarının Vehhabilere benzemesi dolayısıyla, İslam'ı uzaktan tanıyan Avrupalı yazarlar tarafından Vehhabilikle karıştırmalarına sebep olmuştur. Senûsîler Vehhabilerden farklı olarak Peygamber'i vesile olarak görmüşlerdir.

Fransız yazarlar Kuzey Afrika'da meydana gelen hoş olmayan her türlü olayları bilerek ya da bilmeyerek Senûsî müntesiplerinin üzerine yüklemişlerdir. Fransız seyyah Henri Duveyrier Senûsîlerin Hristiyan turistlere işkenceler yaptığını, Senûsîlerin fanatik bir yapıya sahip olduğunu söylemektedir. Bu gibi propagandalar Fransızların hâkim olduğu yerlerde söylenmiştir.² Kendi yaşadıkları vatanlarında başka bir dine mensup insanların ya da devletlerin sömürgeci olarak bulunmaları Müslüman bölge halkı tarafından hoşgörülle karşılanmamıştır. Hristiyan yazarlar kendi yaptıkları işkencelerden bahsetmemişlerdir. Senûsîlerin hal ve hareketlerini kendi din anlayışlarına göre yorumlamışlardır. Senûsî liderlerine ve yakınlarına karşı yapılan cinayetlerden söz etmemişlerdir.

Araştırmamın konusu Senûsî tarikatı ve Osmanlı ilişkileridir. Afrika'da kurulan tek tarikat Senûsî tarikatı değildir. Diğer tarikatları iyice incelemeden bir tarikata en iyi tarikat demek gerçeği yansıtmaz. Beni bu tarikatı araştırmaya sevkeden Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri olmuştur. Mekke'de kurulmuş, Libya'ya yerleşmiş, hilafetin ve Müslüman Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'a bizzat Senûsî Şeyhi Seyyid Ahmed Şerif kendisi gelerek payitahtı ziyaret etmiştir.

² Nicola A. Ziadeh “*Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik*” çev. Kadir Özköse, Risale Yay., İstanbul 2006, s. 139.

Kurtuluş Savaşı'nda Sivas Kongresi'ne katılmış, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını, Anadolu Müslümanlarının zafer kazanması için desteklemiştir.

Bir kişiyi bir tarikatı araştırmak sadece o kişinin doğduğu yeri ve tarihi, hayatını bilmek değildir. Bir kişiyi önemli kılan o kişinin yaşadığı çağdaki durumu ve o kişinin olaylar karşısındaki duruşudur. Senûsî tarikatını önemli kılan XIX. yüzyılın ortalarında XX. yüzyılın ilk yıllarında Türklere yani Osmanlı Devleti'ne karşı dostane tutumudur. İslam birliği için harcadığı çaba batı devletlerine karşı Osmanlı'nın yanında olması, özellikle Ahmet Şerif Senûsî'nin Anadolu Türk kurtuluş savaşını desteklemesi Türkiye Müslümanları için önemlidir.

Muhammed bin Ali es-Senûsî'nin hayatı ve düşünceleri Senûsî tarikatının Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinin oluşmasında önem arz etmektedir. İlk dini eğitimini âlime bir bayandan alması, kadınların da eğitim aldığı bir aileden gelmesi, iyi bir eğitim alması önemlidir. Senusiler, İstanbul Hükümeti ile sıkı münasebet halinde olmuş, devlete sadakatten ayrılmamış, İslam âleminin durumu gözetilerek Osmanlı hilafetini desteklemiştir.

II. Araştırmanın Yöntemi, Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu çalışmamızda öncelikle Osmanlı arşivinde Senûsilikle ilgili yazılmış ferman, telgraf tercümesi, mektup vb. belgelerden yararlanmaya çalıştık. Bu belgelere göre Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki tebaasına karşı tutumunu ve Senûsî zaviyelerine gösterdikleri kolaylıkları değerlendirdik. İsam kütüphanesinde bulunan Osmanlıca makaleleri ve süreli yayınları inceledik. Kuzey Afrika'da görev yapmış, Senûsî şeyhlerini ve müntesiplerini tanımış yazarların kitaplarından, Sadık el- Müeyyed'in hatıralarından bilgi edindik. Kuzey Afrika ve Senûsilik tarikatı hakkında araştırma yapan Arap ve Avrupalı yazarların eserlerini inceledik. Arap, Türk ve Avrupalı yazarların Senûsilik hareketine bakış açılarını değerlendirdik.

Afrika'dan İstanbul'a ve TBMM hükümetinin kurulmasında İslam'ın ve Türklerin yanında olan Senûsilik hareketi, detaylı olarak incelenmesi gereken bir harekettir. Bu düşünceyle birinci bölümde tarikatın kurucusu Muhammed b. Ali

es-Senûsi'nin hayatı ve eğitimini, Muhammed Mehdi es-Senûsî'nin çalışmalarını, Afrika kıtası ve İslamiyet'in bu kıtadaki gelişimini incelemeye çalıştık. Bu bölümde tarikatın Hicaz'da kurulması ve Vehhabi hareketi ile olan benzer ve farklı yönleri anlatılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde Osmanlı Senûsî ilişkileri, İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya devletlerinin bölgedeki emelleri anlatılmıştır. Üçüncü bölümde tarikatın son mürşidi Ahmet Şerif Senûsî'nin kendi memleketinden ayrılıp Anadolu'ya gelişi ile İstanbul ve Anadolu'daki çalışmaları incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED BİN ALİ ES-SENUSİ VE SENUSİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI

1.1. SENUSİLER HAKKINDA GENEL BİLGİ

1.1.1. Senûsî Tarikatının Siyasi ve Fikri Yapısı

Senûsî tarikatı Mekke'de kurulmuş, daha çok Afrika'da yaşayan insanlar tarafından birçok taraftar ve müntesip elde etmiş bir tarikattır. Görüş olarak ehlisünnet, mezhep olarak dört hak mezhepten biri olan Maliki mezhebine mensuptur.³

Afrika'da tasavvuf ve tarikatlar yaygındır. Ancak Afrika'da bulunan tarikatlar ile diğer yerlerde bulunan tarikatlar arasında farklılıklar vardır.

Özellikle Emevi devletinin kurulmasından sonra Müslümanların zenginleşmesi, dünyayı düşünmesi, İslam'ın ilk yıllarındaki temizliği ve sadeliğin yok olması, kendilerine sofî denilen bazı insanları dünyadan yüz çevirip doğrudan Allah'a yönelmeye yani tasavvufa sevk etmiştir. Tasavvufta mü'minler okul okuyarak değil, müşridinden aldığı terbiye ile belli bir mertebeye ulaşmayı kabul ederler.⁴ Çoğu zaman ilmiye sınıfı ile tarikat müntesipleri arasında ilim ile tasavvufun ayrı olduğu düşünülmüş, ulema sınıfı ile şeyhler arasında çeşitli tartışmalar olmuştur.⁵ Afrika'da kurulan tarikatlarda tarikat ehli ile din âlimleri arasında mücadele, düşmanlık, nefret olmamış Müslümanlar bâtinî ilimle meşgul olanlar, zahiri ilimle meşgul olanlar diye ikiye ayrılmamışlardır. Afrika bölgesinde tekkeler aynı zamanda okul gibi görev yapmışlardır. Tekkelerde Kur'an-ı Kerim, Hadis gibi İslami ilimler öğretildiği gibi okuma yazma öğretimi de yapılmıştır.

Tekkeler, adaletin sağlandığı, bazı küçük davaların çözüm bulduğu, her türlü sözleşmenin yapıldığı güven duyulan yerler olmuştur. Tekkelerde halk sıkıntıya düşmez, sıcağın bunalan yolcular tekkelerde ferah bulur, orada geceler, yemek yer, sıkıntılarını şeyhlere anlatarak ruhen ve maddeten rahat ederdi. Nikâh

³ Celal Tevfik Karasapan, *Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, Resimli Posta Matbaası Ltd Şirketi, Ankara, 1960, s. 171-172.

⁴ Mahir İz, *Tasavvuf, Mahiyeti, Büyükleri ve Tarikatlar*, Kitapevi Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 21.

⁵ İz, *Tasavvuf, Mahiyeti, Büyükleri ve Tarikatlar*, s. 13.

ve cenaze merasimleri buralarda düzenlenirdi. Senûsîlik, bu bağlamda organize olabilen bölgenin en büyük ve güçlü bir tarikatıdır.⁶

Âlim, fazıl ve müctehid bir kişi olan Muhammed bin Ali es-Senûsî tarafından kurulan bu tarikat Merakeş'ten Somali'ye kadar özellikle Libya'nın her köşesine yayılmıştır. Daha sonra yüzlerce zaviyeleri olmuştur. İslam'ın yüce değerlerine göre ahlakî güzelleştirmeye, nefisleri eğitmeye çalışan bir tarikattır. Tarikat müntesipleri ibadet ve tevhidle birlikte çalışma ve kazanç elde etmeye çalışmışlar, Kitap ve sünnetle birlikte işe de önem vermişlerdir. Sömürgeci Avrupalılardan da rahatsız olan bir tarikattır. En meşhur zaviyesi Cağbub zaviyesidir. Bu zaviye kurulmadan önce huzursuzluk ve isyan içinde olan Cağbub, zaviye kurulduktan sonra güven hidayet ve ibadet merkezi haline gelmiştir. Orada müritlerin eğitimi için medrese kurulmuştur.

Muhammed bin Ali es-Senûsî ölünce yerine oğlu el-Mehdi geçmiştir. Babasının faaliyetlerini tamamlayarak birçok zaviyeler açmış, ünü kısa sürede yayılmıştır. Sömürge devletleri ona büyük saygı duymuşlar, gönlünü kazanmaya çalışmışlardır. Ancak El-Mehdi bunlara olumlu cevap vermemiştir. O davetini yaymaya ve ümmeti uyarmaya devam etmiştir. Onun takipçileri İslam ve Arap düşmanları için cihat ve direnişin gerektiğine inanmışlardır. 1911 yılında İtalyan işgali karşıtlığı gerçekleştiğinde İslamiyet, Sudan ve Orta Afrika içlerinde de yayılmaya başlamıştır.

Senûsîlik tarikatı peygamberleri Allah'a vesile olarak görmüştür. Kitap ve sünnetle amel etmiş, İslam'ın farzlarını yapmadan zikir ve virdlerle yetinmemiş, ayrıca cihadı gerekli görmüştür.

Senûsîlik Orta Afrika'ya kadar yayılmış, milyonlarca zencinin İslam'a girmesine vesile olmuştur. Atıcılık ve binicilik öğrenen Senûsî müntesipleri, Cuma gününü savaş antremanı için ayırmıştır. Bunun için yarışmalar düzenlemiş, kazananlara ödülleri vermiştir. Perşembe günlerini marangozluk, demircilik, dökümcülük, dokumacılık gibi el işlerine ayıran Senûsîler ağaç dikmeye ve ziraata önem vermiştir. Senûsî şeyhleri müritlerine “kimya sabanın demirinin altındadır. Sağın gayreti, yüzün terlemesidir”, ”ister Müslüman olsun, ister

⁶ Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1964, s. 443-444.

Hristiyan ya da Yahudi olsun kimseyi hor görmeyin, belki Allah katında senden daha değerlidir, zira sen sonunun ne olacağını bilemezsin” demişlerdir.

Eğitim bir insanı en yüksek seviyeye getirdiği gibi toplulukların da eğitime önem vermeleri o toplulukları ileriye götürür, ayakta tutar. Senûsîler eğitime önem vermişlerdir. Sudan’da küçük köleler satın almak Senûsî adetlerinden bir tanesidir. Onları Cağbub’ta eğitmişler, eğitimlerini tamamlayıp ergenlik çağına gelince onları serbest bırakmışlar, halkın dine davet edilmesi, İslam’ın Afrika içlerinin her köşesine yayılması için göndermişlerdir.⁷ Küçük kölelerin ilimle uğraşmaları ve daha sonra onlara İslam dinini anlatmaları için Afrika’nın her tarafına göndermeleri, yine bu kölelerin özgür bırakılması Senûsîlik tarikatının köleliğin batıda ve dünyada devam ettiği bu zamanda ileri görüşlü olduğunu göstermektedir.

Kuzey Afrika’da halkın büyük bir kısmı mezhep olarak Maliki mezhebi içinde yer almıştır. Senûsîler de dört hak mezhepten biri olarak kabul edilen Maliki mezhebini kabul etmişlerdir. İslam’ın dini hükümlerini en iyi şekilde öğrenmişler, Kur’an’ın hükümlerine bağlı olarak yaşamışlardır. Senûsîliği tanımadan önce Afrika’da çöl hayatı yaşayan kabile mensupları kendilerini Müslüman kabul ediyor, ancak kelime-i şهادet, namaz, oruç, hac, İslam’a uygun alışveriş gibi İslami hükümleri bilmiyor, Müslüman gibi yaşamıyordu.

Senûsîler açtıkları zaviyelerle, buralarda verdikleri eğitimle İslam’ın halis ahlakıyla, dürüstlüğüyle bölge halkına hakiki mürşid olmuşlardır. Onlara yol göstermişlerdir. Senûsîliğin bulunduğu yerlerde halk güven içinde olmuştur. İnsanlar birbirlerini öldürme ve düşmanlık gibi olaylara karışmamış, bu gibi kötülüklerden uzak durmuştur. Bingazi’den Sudan’a giden bir kabile yolda başıma bir şey gelir, bir urbana rastlarım, sıkıntı çekerim korkusu olmamıştır. Senûsîlerin sağladıkları maddi ve manevi güven sayesinde çölde devesi ölen bir yolcu yüklerini orada bırakarak kendisine deve bulmaya gitse ve devesi haftalarca burada kalsa o kişinin mallarına zarar verildiği görülmemiştir. Senûsîlerin yarı vahşi olarak yaşayan kabilelere rehberliği sadece dini olarak kalmamıştır. Onlara ticaret yollarını ve ziraatı öğreterek de yol göstermişlerdir.⁸ Şüphesiz Senûsîler

⁷ Ahmet Şerbâsî, *Yes’elûneke fid-Dîni ve’l Hayat*, s. Dârül-Cîl, Beyrut, 1977, C. I, s. 209-211.

⁸ Sâdık el-Müeyyed , *Afrika Sahra-yı Kebirinde Seyehat*, Çamlıca Basım Yayın , İstanbul, 2010, s. 107-108.

bölge halkına dini bilgiler vermişlerdir. Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (sav) lakabı "emîn" dir. Halkın Senûsîlere olan güven ve emniyet duygusu Senûsîlerin peygamberlerine bağlılığının bölge halkına yansması olarak görülmüştür.

Senûsîler bölgede ayrıştırıcı olmamış, Müslümanın hayatını korumayı, İslamî gelenekten kopmamayı ilke edinmiştir. Bedevilerin duygu ve özelliklerini iyi kavramış, onların Ku'ran ve Sünnet'e aykırı olmayan, süregelen eski geleneklerine karşı gelmemiştir. Kabilelere karşı eşit uzaklıkta durmuştur. Zaviyelerini iç bölgelerde kurarak kabile savaşlarını ve aile kavgalarını önlemiştir. Senûsîlerin sağladığı emniyet ve barış ortamında eskiden kabilelerin saldırıya uğradığı yollarda rahat bir şekilde ticaret yapılabilmiştir. Osmanlı Devleti'nin merkezine yani İstanbul'a mesafe olarak uzak olan Kuzey Afrika'da Senûsîler, bu tutumlarıyla kabileler arası ilişkilerde Osmanlı hükümetine yardımcı olmuşlardır. Osmanlı hükümetinin yapması gereken görevi yapmışlardır.

Senûsî tarikatı sadece kendi tarikatını düşünmemiş, bütün Müslümanların manevî alanda olduğu gibi ekonomik ve sosyal, alanlarda da huzura kavuşması için çaba harcamıştır. Bu yönde İslam dünyasının ihtiyacı olduğu siyasi bir boşluğu doldurmuştur. Senûsîler bu haliyle devlet içinde devlet haline gelmiştir. Senûsîlerin siyasetinde imamet, ittihadı İslam, mehdilik, hicret ve cihat anlayışı vardır. Senûsîler bu inanışlarını gerçekleştirmek için mücadele etmiştir. İslam tarihi bakımından imamet yani halifenin Müslümanların din ve dünya işlerinde Müslüman halka önderlik etmesi, hilafet yani bir kişinin İslam toplumunun başına geçip halkı yönetmesi arasında bir bütünlük vardır. Muhammed b. Ali es-Senûsî imamet düşüncesini reddetmemiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin hilafetine karşı mesafeli olmamıştır. Muhammed b. Ali es-Senûsî 'nin oğlu Seyyid Mehdi, Sultan II. Abdülhamit'e karşı samimi davranmış, onun hilafetini tanımış ve desteklemiştir. Senûsîliğin siyasi yönü daha sonraları Seyyid Mehdi'nin tarikat içerisinde oluşturduğu yapılanmayla başlamış, kuzeyde İtalyanlara, güneyde Fransızlara karşı mücadele eden Ahmed Şerif es-Senûsî ile devam etmiştir.⁹

Senûsî tarikatı, tasavvufu Peygamber Efendimizin (sav) döneminde İslam'ın yaşandığı gibi bir mümini iyi bir Müslüman yapacak özelliğe sahip sade bir yaşantı olarak almıştır. Tarikatında dine birçoğu Bizans mistiğinden alınmış,

⁹ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 17.

dine sonradan giren hurafelere ve ilahili, hareketli gösterilere yer vermemiştir. Şekilcilikten daha çok marifetullah, yani Allah'ı tanımaya akıl ve hikmete önem vermiştir.¹⁰

Amacı Peygamberimiz'in (sav) tebliğ ettiği sadeliğe dönmek olan Senûsîlik İslam dininin emrettiği kuralları yerine getirmede taviz vermemiştir.

Senûsîler, tarikatının hâkim olduğu Kuzey Afrika, Sahra ve Sudan'a Hristiyanlığı sokmamak için büyük mücadeleler yapmıştır. Senûsîler Sahra'da Fransız nüfuzunun uzun müddet başarısız kalmasında büyük rol oynamıştır. Müslüman memleketlerinde yaptıkları çalışmalar Senûsîleri Fransa hükümeti nezdinde birinci dereceden tehlikeli göstermiş ve bu durum Fransız arşiv vesikalarına geçmiştir.¹¹

Osmanlı hükümeti Senûsîlerin gayrimüslim güçlere karşı kendilerine büyük destek olabileceklerini sezmişler, Senûsî tarikatı liderlerine saygılı davranmışlar, Senûsî zaviyelerini vergiden muaf tutmuşlardır. Senûsîlik tarikatının tam olarak yerleştiği yer Bingazi şehri olmuştur. Tarikat, Trablusgarp'ta yayılma yoluna gitmiştir.

Batı Sahra'da Senûsîlikten önce kurulan Kadiriye, Rahmaniye, Ticaniye gibi tarikatlar Senûsîliğin karşısında olmuş, Senûsîliğin yayılmasına engel olmaya çalışmıştır. Cezayir ve Fransız sahrasına yayılmış olan bu tarikatlar doğrudan ya da dolaylı olarak Fransızlara yardım etmişlerdir.

Batı sahrada kurulan eski tarikatlerin Senûsîlik tarikatını beğenmeme hakkı vardır. Ancak karşısında durma, Hristiyan batıyla işbirliği yapma hakkı yoktur. Yine tarikatın ya da şeyhin kendi menfaatini İslam'ın ve İslam ümmetinin menfaatinden üstün tutması doğru değildir. Senûsîliği sömürgeci güçlerle karşı karşıya getiren Senûsî tarikatı liderlerinin maşayı değil, maşayı elinde tutan gücü görmüş olmaları, kötülüğü yapandan ziyade kötülüğün ana kaynağını yok etmeye çalışmalarıdır.

Osmanlı Devleti yani Türkler bölgede ittifadı İslam, İslam dayanışması, İslam birliği sözü ve düşüncesiyle hareket etmiştir. Bu düşünce Senûsîlerin

¹⁰ Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s. 171-172.

¹¹ Abdurrahman Çaycı , *Büyük Sahra'da Türk Fransız rekabeti (1858-1911)*, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s. 22.

düşünce ve yaşantılarına aykırı değildir. Senûsîler Libya ve Sahra'da sömürgeci Avrupa devletlerine karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almışlar, Türklerin menfaatlerini koruyan bir kuvvet olmuşlardır.¹²

Senûsî tarikatının kurucusu olan ve ilk dergâhını 1835 yılında Arabistan'da kuran Muhammed b. Ali es-Senûsî Kadiri tarikatına mensuptur. Vehhabiliğe benzemesi Mekke uleması tarafından endişe ve şüpheyile karşılanmıştır. Daha sonra Bingazi taraflarına nakledilmiş, orada eski Derne limanının dağlık tepeleri arkasında Beyda zaviyesini, Beyaz Soma'yı inşa etmiş ve burasını senelerce kendisine karargâh edinmiştir. Kısa sürede birçok taraftar kazanmış İslamiyet'in ilk günlerindeki adet ve inançlarını yaşatmak suretiyle Malikî mezhebine mensup olduğunu ispat etmiştir. İslam'ın yasakladığı içkiye Senûsîlerin tütününü de ekledikleri söylenebilir. Bu şekilde akaidi diniye bir kenara atıldığı halde Senûsîlerin devamlı siyasi etkilere karşı takındığı tavır diğer Müslümanlardan başkadır.

Muhammed Senûsî çalışmaları ve ilkeleriyle Bingazi bölgesinin gerçek hâkimi olmuştur. Türkler bile bunun hareketlerinden şüphe ve endişeye düşerek kendi kuvvei muhafazalarını arttırmaya ve bulundukları yeri sağlamlaştırmaya çalışmışlardır. Senûsî'nin kendisine karargâh edindiği Derne'de (Beyaz Soma) bulunan Türk askerî kuvvetlerine ve sahile pek yakın bulunduğundan anî bir baskın hareketine maruz kalmaktan endişe duymuştur. Şeyh Senûsî 1855 de kuzeye, Libya sahrasının kenarlarına doğru hareket etmiş, yeni bir Soma ibadethanesi yaptıktan dört beş sene sonra vefat etmiştir.¹³

Senûsîler gayrimüslimlerin hâkimiyeti altında yaşamayı kabul etmemiştir. Eğer baskıcı hâkim güçlerle mücadelede baş edilmeyecekse hicret etmeyi tercih etme görüşünü savunmuştur. Muhammed bin Ali es-Senûsî'nin tehlikeyi sezdiği yerlerde zaviye merkezini taşıması ve hicret yolunu tercih etmesi ve hicret ettiği yerlerde tarikatının daha da güçlenmesi hicreti İslam tebliğinde bir metod olarak kullandığını göstermektedir. Louis Rinn "Marabouts et khouan" adlı kitabında

¹² Çaycı, **Büyük Sahra'da Türk Fransız rekabeti(1858-1911)**, s. 22-23.

¹³ Hüsameddin Ertürk, *Senûsîler ve Garbî Mısır*, Matbaa-ı Amire, İstanbul , 1332, s. 6-7., Bahriye Erkânı Harbiyesi İstihbarat Şubesinde görev yapan Albay Hüsameddin bu eserini Times Gazetesi'nin savaş tarihinden tercüme etmiştir. Soyadı kanunu çıktıktan sonra Ertürk soyadını almıştır.

Muhammed bin Ali es-Senûsî'nin Cezayir'den ayrılması ve Sireneyka'ya yerleşmesini hicret etmek düşüncesiyle yaptığını dile getirmektedir.

Senûsî liderlerinin tamamı zaviyelerini Kuzey Afrika'nın farklı bölgelerinde sömürgeci devletler tarafından işgal edilen yerlerde inşa etmiştir. Önceleri sömürgeci devletlerle çatışmaya girmemişler, pasif faaliyetleri tercih ederek kuvvetlerini arttırmışlardır. Kuzey Afrika'da olduğu gibi Orta Afrika'da da tebliğ faaliyetlerine başlamışlardır. Senûsîler bu çalışmalarıyla İslam'ın Afrika'da yayılmasına katkı sağlamış, İslam'ın yayılmasına faydası olan kişileri din adına kazanmışlardır. İhvanlarının ahiret için olduğu kadar dünya için de çalışmalarını isteyen Senûsî tarikatı, Kur'an'a ve Peygamber'in sünnetine bağlı olmaya önem vermiştir. Senûsîliğin ruhunda olan çalışma, ihvanlarının silah kullanmayı öğrenmesi gibi cihat ruhu sömürgeci devletlerin işgaliyle ayağa kalkmış ve bir hareket haline gelmiştir. Şeyhleri ve ihvanları arasında manevi bağlılık ve samimiyet bulunan Senûsîlerin siyasi ve manevi yapısı, askerî gücü sömürgeci devletlerin dikkatini çekmiş, Senûsîleri birinci derecede düşman olarak görmüştür. Kuzey Afrika'da 1830 yılında Cezayir'i, 1881 yılında Tunus'u işgal eden Fransa Senûsîliğin yayılmasını engellemiştir.¹⁴

Muhammed bin Ali es-Senûsî, Fransa'nın bölgedeki gücüne rağmen Cezayir'de kalmamış, tercihini hicret etmekten yana kullanmıştır. Burada Senûsî şeyhlerinin sadece duygularıyla hareket etmedikleri, gayrimüslim sömürgeci güçlerle mücadelede siyasi ve askeri akıllarını da kullandıklarını düşünebiliriz. Merkezi güçlerini yapılanması ve donanımlarıyla güçlü olduğu Bingazi, Trablusgarb bölgesine alması ve buralardaki sömürgeci güçlerle mücadelesi daha sonra Şeyh Senûsî'nin ileri görüşlü olduğunu göstermiştir.

Senûsîlerin siyasetle ilgilenmeyip dünyadan uzak mistik bir hayat yaşamaları Avrupalıların olmasını istediği politikalarındandır. Senûsîler batı karşısında güçlü durmuş, batılı devletlerin orantısız gücüne rağmen Senûsîler galip gelmeyi başarmışlardır.

Fransız yazarlar Afrika'da Hristiyanlara karşı yapılan çirkin olayları Senûsîlerin üzerine yüklemişlerdir. Fransız seyyah Henri Duveyrier Senûsîlerin Hristiyan ve Yahudilerle selamlaşmayı, konuşmayı, ticaret yapmayı

¹⁴ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 137-138.

yasakladıklarını, bunu zor kullanarak yaptıklarını, bu durumu 1861 yılında yerel zaviyenin mukaddemi el- Hac Ahmed ibn Bel- Kasım'ın vaazını işittiğini yazmıştır.¹⁵ Bu bir duyumdan ibarettir. Yazılı belge değildir. Kişinin anlama ve anlamak isteme kabiliyetine göre değişir. Birçok din âlimi Kur'an-ı Kerim'in maide suresi 51. Ayette geçen "*Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirinin dostudur. İcinizden onları dost tutanlar onlardandır.*"¹⁶ Sözünü vaazlarında söylemiştir. Sömürgeci devletlerin halkı kandırmalarını, hakikatten uzaklaşmalarını engellemek için de söylenebilecek bir sözdür. Senûsîlerin söyledikleri dini bir akideden ibarettir. Yine "ister Müslüman olsun, ister Hristiyan ya da Yahudi olsun kimseyi hor görmeyin, belki Allah katında senden daha değerlidir. Zira sen sonunun ne olacağını bilemezsin" sözü Senûsî büyüklerine aittir.¹⁷

Eşref Edip "Sebilürreşat" dergisinde Paris'ten gelen 7 Mart 1911 tarihli "Tan" dergisinden aldığı habere dayanarak Fransızların saldırı sırasında Senûsî şeyhlerinden birini çocukları ve yakınlarıyla birlikte öldürdüğünü bildirmiştir. Haberde Senûsî yakınlarından iki yüz kişinin şehit edildiğini ve dört yüze yakın kişinin de yaralandığını yazmıştır.¹⁸

Senûsî karşıtı Fransız yazarlardan birisi de gezgin, coğrafyacı Henri Duveyrier'dir. Henri babasının sosyalist görüşlerinden etkilenmiş, Arap dilini öğrenerek Kuzey Afrika'yı, özellikle Senûsîliği araştırmıştır. Yazdığı kitaplarda Senûsîliği batı medeniyetine karşı olarak tanıtmıştır. Yine başka bir yazısında Senûsîlerin hangi milletten olursa olsun Hristiyanların tamamına düşman olduğunu yazmıştır. Duveyrier, Senûsîler ve Türklerin karşılıklı olarak birbirlerine kötü gözle baktığını söylemiştir.¹⁹ Bir dönem Teşkilatı Mahsusa reisliği de yapmış olan Hüsameddin Ertürk'ün Times gazetesinin tarih harbinden tercüme ettiği "Senûsîler ve Garbî Mısır" kitabında "Türkler Senûsî şeyhinin yanında hürmet ederler, ayrıldıktan sonra kötü söz söylerler" yazısına dip not eklemiş ve "İngiliz

¹⁵ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 140.

¹⁶ Maide, 6/51.

¹⁷ Şerbâsî, **Yes'elûneke fid-Dîni ve'l Hayat**, s. 211.

¹⁸ Eşref Edip , "Sultan Senûsî 'nin Facia-i Katli-Zafer-i Melun", *Sebilü'r-Reşad Mecmuâsı* (3 Mart 1326), C: VI, S. 132, s. 29-31. Bu yazının tamamı "Sultan Senûsî'nin Facia-i Katli" ve "Zafer-i Mel'un" başlıkları altında Ek 1'de verilmiştir.

¹⁹ B. G. Martin, *Afrika'da Sufi Direniş*, İnsan Yay. , İstanbul, 1988, s. 159.

iftiralarından bir örnek" diye yazmıştır.²⁰ Senûsîleri tanıyan bir Türk deniz subayı olan Hüsameddin Bey batılıların bu görüşünü yalanlamıştır.

Evans Pritchard Senûsîlerin fanatik ve mücadeleci tutumunu Duveyrier'in abartılı bir şekilde anlattığını, bunun ondokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın ilk on yılı anlayışı olduğunu, Avrupalıların Afrika'da Senûsîler tarafından öldürüldüğü söylentilerinin Fransa'nın propagandası olduğunu dile getirmiştir.

Senûsîlerin Afrika'nın ilkel kabilelerine Medeniyet öğrettiği, kavga ortamlarını sevgi ve kardeşliğe çevirdiği bilinmektedir. Her ne kadar bunların birçoğunun kanıtı olmayan sömürgeci Hristiyan devletler tarafından uydurulmuş ve abartılmış küçük olaylar olsa da Avrupalı devletlerin hangi amaçla geldiklerini bilen Senûsîlerden ve Afrika halkından insanî ilişki beklemek gerçekçi olmaz. Nasıl Senûsîlerin masum Avrupalılara işkenceler yaptığı abartıysa, Senûsîlerin de Avrupalı Hristiyan sömürgeci kimselerle dostluk kuracağını düşünmek de abartıdır.

Senûsîler ve Osmanlı Devleti insanları ve halkları sömürme yoluna gitmemiştir. Bir başkası tarafından sömürülmek de İslam inancına ters bir tutumdur. Henri Duveyrier gibi insanların yazdığı Müslümanları insanlık dışı gösteren yazılar Avrupalı araştırmacıların İslam'ı doğru tanımalarına engel olmuşlardır. Henri Duveyrier'den kırk yıl sonra Lothrop Stoddart Senûsîliği bağımsız bir gözle araştırmış, ilerlemeye engel olmadığını dile getirmiştir. Lothrop Stoddart araştırmasında Müslümanların kendi aralarındaki ahlâkî yozlaşmanın olduğunu görmüş, bunların düzeltilmesini önermiştir. Ayrıca ticaret kervanlarının geçtiği yollara zaviyeler inşa ederek ticaretin teşvik edilmesini dile getirmiştir.²¹

Senûsîlerin açtıkları zaviyeler bulundukları yere zenginlik getirmiş, yöre halkı için halk eğitim merkezi olmuştur. Müntesipleri arasında dülgerlik, demircilik gibi sanatları bilen sanatkâr müritler yetiştiren Senûsîler, zaviye inşasında dışarıdan usta aramadan kendileri çalışarak binayı tam olarak yapmışlardır.²² Zaviyeleri yaparken yöre halkını dışlamamış, onların da zaviyelerin yapımında yardımcı olmalarını istemişlerdir.

²⁰ Ertürk, **Senûsîler ve Garbî Mısır**, s. 39.

²¹ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 139.

²² El-Müeyyed, **Afrika Sahra-yı Kebirinde Seyhat**, s. 108-109.

Senûsîlerin açtıkları zaviyeler yöre halkının yararına olmuştur. Şeyh Senûsî zaviyeler açarak halkın Kur'an'ı ve Peygamber'in sünnetini kavramaları ve İslam'ı yaşamaları için çalışmalar yapmıştır. Zaviyeler açılırken bölge halklarına zaviyenin faaliyetleri hakkında bilgiler verilmiş ve destek olunması istenmiştir. Muhammed b. Ali es-Senûsî, Kufra'da açmak istediği zaviye için Vecenke halkına 15 Muharrem 1266 tarihinde bir mektup göndermiş, mektubuna besmele, Hz. Peygamber'e salât, selam, Vecenke halkına dua ile başlamıştır. Daha sonra halkın ne durumda olduğunu yakından tanımak istediğini, Peygamber'in Sünneti'ne uymayı, beş vakit namazı ve diğer ibadetleri yerine getirmelerini tavsiye etmiştir. Yalan, iftira ve gıybetten sakınmalarını, hırsızlık yapmak, içki içmek, haksız yere adam öldürmek, yalan yere şahitlik yapmak ve yalan yere Allah adına yemin etmek gibi Allah'ın yasaklarından kaçınmalarını istemiştir. Kendilerinden birçok kişinin müritlerinden Allah'ı tanıtacak, dini öğretecek kişiler istediğini, halkın da kendilerine yardımcı olmasını istemiştir. Allah'ın bizi sorumlu tuttuğu gafilleri uyarma, cahilleri eğitme, onların doğru yola girmelerini sağlama gibi yükümlülükleri bir görev aşkıyla gerçekleştirmeye karar verdiklerini, o sırada Hameyn'de olduğunu, buraya dönünce insanların Allah'ın yoluna girmelerini sağlamaya koyulduğunu yazdıktan sonra dini eğitim yapacak kişilerin oraya götürülmesinde yardımcı olacak ülkelerinin hiçbir ferdi bulamadığından yakınmıştır. Şeyh Senûsî hayır dualarla mektubunu bitirmiştir.²³

Mektubunda sık sık emniyet ve güvenden, İslam'a uymakla güzel nimetlere kavuşulacağından sözeden Senûsî burada tasavvufî özelliğini ortaya koymuştur. Zaviyelerinin bulunduğu yerler ticari yönden gelişmiş, halkın huzur içinde olduğu güvenli yerler olmuştur. Bu da mektubun etkili bir yöntem olduğunu ve halkın Senûsî şeyhlerine güvendiğini göstermektedir.

Sâdık el-Müeyyed "Afrika Sahra-yı kebirinde seyahat" adlı kitabında Bingazi'den Sudan'a kadar karşılaştığı urban kabilelerinin içinde silahsız kimseye rastlamadığını, ancak zaviye mensublarının silahsız olduklarını, iki bedevî arasında bir dava olduğunda her iki tarafın en yakın zaviye şeyhine müracaat ettiklerini, şeyhin dinin hükümlerine göre karar verdiğini söylemiştir. İki taraftan birisi hükme rıza göstermez ise sırasıyla şeyhlerin en âlimine, olmazsa Cağbub'a

²³ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 143-148.

gidip ihvanın büyüklerine ya da Şeyh Senûsî'ye kadar gidilebileceğini, şeyhin hükmünü de kabul etmeyen kişilerin toplumda kabul görmeyeceğini, nefret edilen kişi olunacağını yazmıştır.²⁴

Senûsîler hakkında yerinde bilgiyi 1865-1914 yılları arasında yaşayan İstanbul'dan Fizan'a sürülen 1901-1908 yılları arasında Fizan'da sürgün hayatı yaşayan Şehbenderzade Ahmed Hilmi vermiştir. Sürgünde bulunduğu sırada Afrika'yı yakından tanıma imkânı bulmuş, Senûsî hareketine ilgi duymuş, Arûsiyye tarikatına intisap etmiştir.²⁵

Şehbenderzade Ahmed Hilmi Senûsî tarikatını tarikattan daha çok cemiyete benzetmiştir. Tarikatin gayet anlaşılır bir yapıda, sade olduğunu, akla ve mantığa aykırı bir yapısının olmadığını, anlaşılmayan kapalı hikmetler, yapılması zor törenler ve nefsin isteklerini kırma, perhiz anlamına gelen riyazetlerin olmadığını belirtmiştir. Senûsîler nafile ibadetlerle sürekli meşgul olmamış, daha çok farz ibadatlere ve Peygamber'in sünnetine önem vermiştir. Önce doğru eğitim öğretim, daha sonra kabiliyetlerine göre iş yapmak Senûsîlerde vazgeçilmez kuraldır. Senûsîler Tarikat kardeşliğine ve yardımlaşmaya her zaman özen göstermiştir. Mübarek gün ve gecelerde bir araya gelen Senûsîlerin pazartesi ve cuma geceleri toplanma günüdür. Toplantılarında fakirler doyurulur, tarikat mensupları mukaddem denilen bir şeyhin gözetiminde Kur'an surelerinden bazılarını okur, Şeyh Ahmed b. İdris tarafından tertip edilmiş salât-ı azmiye denilen salât ile ruh-i nebeviyi ağırlar.²⁶

Şehbenderzade Ahmed Hilmi'nin Müslüman ve tasavvuf ehli olması Senûsî tarikatı hakkındaki görüşlerini önemli hale getirmektedir.

Senûsilik'te bir tarikatta bulunan usüllere uyulduğunu görüyoruz. Fakirlerin doyurulması sosyalliktir. Ancak bu birçok tarikatta görülen sosyalliktir. Tarikat müntesiplerinin ihvan, halife, şeyh, nakıb, mukaddem gibi düzenli bir yapı içinde olması, ihvanın da kendi aralarında tarikattaki durumuna göre avam (alt seviye), Havas (özel üst seviye), havassul havas (üstün üstü) gibi derecelere ayrılması bir tarikat olduğunu göstermektedir.

²⁴ El-Müeyyed, **Afrika Sahra-yı Kebirinde Seyehat**, s. 108-109.

²⁵ Abdullah Uçman ",Şehbenderzade Ahmed Hilmi", *DİA*, C. XXXVIII, TDV yay. , İstanbul, 2009, s. 424.

²⁶ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi *"Asr-ı Hamidi'de Âlem-i İslam ve Senûsîler"*, İkdâm Matbaası, İstanbul, H. 1325, s. 39-40.

Senûsîliğin bir devleti oluşturan güvenlik, adalet, gibi konuların yanında bir de askeri yönü vardır. Senûsî ihvanı hastalık ve özür dışında her zaman savaşa hazır yetişmiştir. Gerektiği zaman savaşa gitmek zorundadır. Her konuda itaat etmeye ve sadakat göstermeye yemin etmiştir. Senûsî tarikatının askerlikle ilgili bu şartı Afrika'da tam olarak uygulanmış, bölgede sömürgeci Avrupa devletlerine karşı etkili olmuştur. Diğer İslami bölgelerde ise tam olarak uygulanamamıştır.

Senûsî tarikatını diğer tarikat ve cemaatlerden ön plana çıkartan askeri yönü, sömürgeci Avrupa devletlerinin hoşuna gitmeyen bir durumdur. Senûsîlik tarikatına giren kişilerin silahlı olmak ve bir deve sahibi olmak şartı vardır. Kişi silah alamayacak kadar fakirse kendisine tarikatın zenginlerinden ya da zaviyelerden gerekli silah temin edilir. Örgütlü bir topluluk olan Senûsî tarikatında varlıklı kimselerin birçok deve, silah takımları bulundurmak, kölelerini, hizmetçi ve çalışanlarını silahlandırma zorunluluğu vardır.

Senûsîlik insanın içsel gelişimini hedeflemiştir. Müritlerini kin ve nefrete yönlendirmeyip, sadece Allah'a ve Peygamber'e itaat etmeyi istemiştir. Senûsîler idaresinde bulunduğu Osmanlı Devleti'ne karşı silahlı mücadeleye girmemiştir. Senûsîler varlığıyla devletin sigortası olmuştur. Aynı şekilde bulunduğu coğrafi yapının çetinliğine göre halkı yağmacılık, terör gibi olaylara karşı güvence altına almıştır. Silah bulundurmanın yanında zaviyelerde gece ve gündüz yemek verilir, her Senûsî ihvanı zaviyeye imkânı ölçüsünde yemek getirir, bütün getirilen yemekler birleştirilerek hep birlikte yemek yenilir, yapılan ikramlarda tarikat mensubu olma şartı aranmaz, katılan herkes istifade ederdi. Terör örgütleri faaliyetlerini devlete ve halkına karşı yapmakta, cinayetler işlemekte ve halktan destek bulamamaktadır. Günümüzde birçok terör örgütü İslam'ın gelişmesini istemeyen batılı devletler tarafından dolaylı ve dolaysız desteklenmektedir. Senûsî tarikatının silahlı olmasında bölgenin yapısı, zaman ve mekân faktörü de etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarda Senûsîlere şüpheyile bakmaları, tarikatı incelemeleri bundandır.

Zaviye şeyhlerinin şeyhlik dışında da birçok görevleri vardır. Onlar Senûsîlik cemiyetinin başkanı, bulunduğu bölgede Senûsîlerin hakkını koruyan bir konsolos, ihracat ürünlerinin mahalli fiyatlarını, ithalat ürünlerinin geçiş merkezlerindeki fiyatı çok iyi bilen ticaret temsilcisi, ticaret ve ziraatle

uğraşanlara günümüzde kredi dediğimiz ödünç para veren bir çeşit banka veya banker gibi görev yaparlardı. Senûsîler bankacılık işlemlerinde kendi mensuplarından daha düşük miktarda kâr alır, ticaret kabilelerine yapılan saldırıdan emin olmak isteyenlere ücret karşılığında "eman" dedikleri sigorta kâğıdı verirdi. Emanların fiyatı duruma ve kabileye göre değişirdi. Tebu, Tevârik gibi önemli kabileler Senûsî zaviyelerinin verdiği emana uymuşlardır.²⁷ Büyük kabilelerin güçlü olmalarına rağmen, Senûsîlerin uyguladığı sigorta sistemine uymaları Senûsîlerin bu faaliyetleri alınan eğitim ve bir disiplin çerçevesinde yaptığını göstermektedir. Senûsîliğin ticarete, bankacılık ve güvenliği sağlamada kendi müntesiplerinden daha az kâr alması, Senûsîliğin sosyal hayattaki gücü ve başarısı Senûsîlerin sayısının artmasında etkili olmuştur.

Senûsîler açılan zaviyelere genellikle o yöre halkından birini eğiterek halife olarak atamışlardır. Onlara çok önemli görevler yüklenmiştir. Sayıları milyonları bulan tarikat mensuplarının büyük bir kısmı Senûsîliğin siyasi gayelerini bilmiyordu. Genelde ihvanın bildiği Müslümanların birlik olması, huzurun, mutluluğun mürşidine bağlı olmaktan geçtiği idi. ihvanın her şeyi bilmesini beklemeyi düşünemeyiz. Her ihvanın anlama düzeyi üst düzey bilgileri anlamaya yeterli olmayabilir. Ancak bağlı olduğu tarikatın doğru olduğunu bilmesi kişi için yeterlidir.

Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin kurduğu tarikat bir devlet gibi çalışıyordu. İslam'ın önemli merkezlerinde kendisine bağlı istihbarat elamanları ve vekilleri vardı. Merkezi zaviyelerin vekiller, halifeler ve muhabirlerle çok hızlı haberleşmesi vardı. Sokak kameralarının olmadığı, akıllı telefonların bulunmadığı o yüzyılda bu şekilde hızlı haberleşme Senûsî'nin gücünü göstermektedir.

Bu haberleşmeyi ihvan keramet olarak görüyordu. Türkiye, Hicaz, Yemen, Hind, Cava, Mısır, Tunus, Cezayir, Fas gibi yerlerdeki vekil ve muhabirler yerel önemli olaylara dair raporları Bingazi'ye göndermekte, oradan da hecinlerle zaviye merkezine gönderilmekteydi. Sudan, Bornu, Ayır, Zender, Suvat, Sahra-yı Kebir gibi mülhakat-ı dâhiliye zaviyeleri cereyan eden olayları hızlı bir şekilde merkeze bildiriyorlardı.²⁸ Senûsîler eğitimi ve yapısıyla devlet gibiydi. Birçok

²⁷ Hilmi, *Asr-ı Hamidide Âlem-i İslam ve Senûsîler*, s. 39.

²⁸ Hilmi, *Asr-ı Hamidi'de Âlem-i İslam ve Senûsîler*, s. 39- 40.

devletten daha fazla araç, gereç ve teşkilata sahipti.²⁹ Senûsîlerin başarısında Osmanlı idaresi ile karşılıklı iyi geçinmesinin, yapıcı insanlar olmasının olumlu etkisi olmuştur.

Senûsîlik ilk kurulduğu zamanlarda her tarikat gibi önceliği takvaya, nefsin tasavvufi makam ve mertebelerine ulaşmasına önem vermiş, Seyri süluk eğitimine dikkat etmiştir. Hicaz bölgesinde bedevilerin İslami bir yapıya gelmesine, onları düzeltmeye, hacılara hizmet etmeye devam etmiştir.

Muhammed b. Ali es-Senûsî halkın gözünde manevi ağırlığı olan bir kişiydi. Fransa'nın Cezayir'i işgal etmesinden rahatsız olmuş, Mekke'den Cezayir'e geçerek bağımsızlık hareketlerini desteklemiş, ancak Fransa tarafından Cezayir'de bulunması engellenmiştir. Müslüman halkların durumunu incelemek için bölgede dolaşarak gözlem yapmıştır. Müslüman halkların geri kalmışlığı ve cehaleti, aşiret ve kabile kavgalarının çoğalması, Afrika halklarının merkezi idareden uzak olması ve ilgisiz davranılması Muhammed bin Ali es-Senûsî'yi yeni bir yapılanma hareketine geçirmiştir. İçinde bulunduğu durum ve şartlar Senûsî'yi ıslahat ve yenilik yapmaya sevk etmiştir. Büyük liderlerde olan ümitsizliğe kapılmama, çözüm üretme özelliğini burada Şeyh Senûsî'de de görmekteyiz. Burada Seyyid Senûsî bir arayış içindedir. Ne yapmalıyım sorusunu kendine sormuş olmalıdır. Şehirlerdeki medreseler ve diğer tasavvufi tarikatler zaten gerekeni yapmakta, Osmanlı Devleti de şehirlerdeki hizmeti yerine getirmektedir. Ona göre eğitime, ilme ve sosyalleşmeye bedevi kabilelerin ihtiyacı vardır. Şeyh Senûsî farklı bir strateji izleyerek bölgede sömürgeci devletlere karşı taze bir kuvvet oluşturmayı hedeflemiştir. Bedevileri eğitmeyi düşündüğü için şehir merkezlerinden uzakta iç bölgelerde zaviye kurmayı tercih etmiştir. İlk zaviyesini de Libya'nın iç kesimlerinde bulunan Cebel-i Ahdar'da kurmuştur. Senûsîler bedevilerin yapısını iyi tanıyor ve onları eğitime kabiliyetine sahip idiler. Bağını hiçbir zaman koparmadığı Hicaz'dan birlikte geldikleri müntesipleri ile birlikte yeni zaviyeler kurmaya başlamışlar, tamamen samimi bir duyguyla hareket ederek zaviyelerin yaygınlaşmasıyla siyasi, sosyal, yenilikçi bir yapı haline gelmişlerdir.

Senûsîler tasavvufta aşırı gitmemiş, züht ve takvada orta yolu tercih etmiştir. İbni Arabî'nin eserleri gibi kitapları ileri derecedeki bazı müritleriyle

²⁹ İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke İlişkileri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1984, s. 230-231.

okuyup takva, edep ve ahlaka önem vermiş, tasavvufun anlaşılmayan konularında ısrar etmekten imtina etmiştir. Gazali'nin Bâtîni kesimlere söylediği eleştirileri aşırı giden gruplara söylemişlerdir. Senûsî liderleri Allah'a ve Rasûlüne itaat etmeyi bütün vaaz ve tavsiyelerinde dile getirmiştir.

Zaviyelerde halkın ihtiyacını karşılayacak meslek sahibi müritler yetiştirilmiş, tarıkatta halk tembellik ve dilencilikten uzaklaştırılmıştır. Müritler kardeşlik ve dayanışmaya, çalışmaya, üretici olmaya yönlendirilmiştir. Şeyh Senûsî özellikle eğitime büyük önem vermiştir. Zaviyelerini okul haline getirmiştir. Kadın erkek herkese eğitim vermiştir. Eğitimde okuryazar olmaya, Kur'an-ı Kerim'i ezberleme ve anlamaya önem vermiştir. Cağbub'ta kurduğu zaviye tarikatın özel üniversitesi olmuş, bu üniversite Afrika'da kurulan dört büyük üniversite arasına girmiştir. Libya'dan Tunus, Mısır, Cezayir, Sudan, Çad, Kamerun, Somali, Nijer topraklarına kadar ulaşan geniş bir Senûsîlik eğitimi, ticari gücü, sağladığı güvenliği ve disiplinli yapısıyla birçok devletten daha başarılı bir teşkilatı olmuştur.³⁰

Senûsîlik içtihadı önem vermiştir. Muhammed Abduh içtihadı önem vermesini övmüş, hocası Abdurrahman Uleyş ise içtihat fikirlerini beğenmediği için dersinden kovmuştur.³¹

Senûsîlik tarikatı XIX. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bulunduğu yüzyılda İslam âlemi ve Afrika geri kalmış, kendi özünden kopmuş bir vaziyetteydi. Yeniliğe, gelişmeye özüne dönmeye ihtiyacı vardı. Senûsî tarikatı İslam âlemindeki yozlaşmayı görmüş, siyasi, ictimai ve ekonomik yönü diğer tarikatlerin alışık olmadığı derecede ileri seviyede olmuştur.³² Şeyh Senûsî bulunduğu çağda İslam'ın canlandırılması ve yayılmasını istemiştir. Yaşadığı zamanda Müslümanların eksik yönlerini görmüş, Kur'an-ı Kerim ve Peygamber'in sünnetine tabi olmayı hedeflemiştir. İslamî hayatın devam etmesi için içtihat yapmanın gerekli olduğunu düşünerek bütün tarikatları aynı düşüncede birleştirmek istemiştir.³³

³⁰ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s.13-14.

³¹ Osman Keskiöğlu, *İslam Dünyası Dün ve Bugün*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964, s. 44.

³² Hayrettin Yücesoy, *Senûsîlik Sufî Bir İslam Hareketi*, Beyan Yay. , İstanbul, 1985, s. 11.

³³ Ira M. Lapidus, *“İslam Toplulukları Tarihi”*, çev. Yasin Aktay, Mevlude Ayyıldızoğlu Aktay , İletişim Yay. , İstanbul , 2010, s. 252-265.

Bütün tarikatların birleşmesi ancak İslam'ın aslına dönmesiyle gerçekleşir. İcma ve kıyası reddetmiş, Kur'an ve Sünnet'e uymak gerektiğini savunmuştur. Siyasi, ekonomik, sosyal bir tarikat olan Senûsîlik bu görüşüyle geleneksel ehlisünnet gruplardan daha fazla şeriata bağlı kalmıştır. Tarikatın kurucusu Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin görüşlerine tarikatın her döneminde önem verilmiş, tarikatın ilke ve gayesinde bozulma görülmemiştir. Senûsî tarikatı diğer tarikatler gibi silsilelerini Peygamberimize (sav) kadar götürür. Senûsîlikte en ince ayrıntılarına kadar Peygamber'in (sav) sünnetine uyulması istenir. Senûsîler hiçbir zaman dinde reform taraftarı olmamışlardır.³⁴

Senûsîliğin reformu Kur'an ve Hadislerde değildir. Reform Müslümanların tembel olması, zilleti İslam kabul etmesi anlayışında yapılmıştır. Senûsî tarikatı Maliki mezhebinin fıkına göre hareket etmiştir. Allah ile bütünleşme anlamına gelen vahdeti vücud Senûsîlikte yoktur. Doğrudan Peygamber ile bütünleşme düşüncesi vardır. Uzun bir yol olan tarikatta dünyevî olan her şeyi terk etmek esastır. Zühd anlayışı ipek elbise giymek, mücevher kullanmak gibi lüks hayattan uzak durmaktır. Senûsîlerin takip ettikleri vird ve zikirleri bulunmaktadır. Senûsîlik tarikatına giren kişi tarikatın düsturuna uymak zorundadır. İlk ve ana esas kişinin Allah'tan başka her şeyi kalp ve düşüncesinden çıkarması, peygamberden başka örnek alınacak rehber edinilmemesidir. Rasûl sevgisiyle yaşanır, Rasûlüllah'a salâvat getirilir. Bu yaşantı müritlerinin Peygamberimizi rüyasında görmelerine neden olur. Bunun için özel dua ve ibadet dersleri vardır. Senûsîlikte ağza ateş koyma, cam yeme gibi gelenek yoktur. Mürit sağ yanına yaslanır, ellerini dizine koyarak belirtilen tesbihini çeker.³⁵

1.1.2. Muhammed bin Ali es-Senûsî ve Senûsî Tarikatının Ortaya Çıkması

Muhammed ibn es-Seyyid bin es-Senûsî Hatâtibe kabilesindendir. Fas'ta eğitim almış, orada Mevlay el-Arabî ed-Darkavî'den Şazelî tarikatını almış, 1235'de Fas'tan ayrılarak karadan Cezayir, Tunus, Trablusgarp'a geçmiş, oradan Hicaz'a gelerek Şazelî tarikatı şeyhi Şeyh Ahmed bin İdris'e intisap etmiş, Ahmed

³⁴ Ziadeh, *Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik*, s. 133.

³⁵ Ziadeh, *Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik*, s. 134-135.

b. İdris'in ölümünden sonra yerine postnişin olmuş ve Senûsî tarikatını kurmuştur. Bir süre Medine'de kalmış, Abdülmecid döneminde Bingazi'ye geçmiş, Şeyh el-İsevî'yi Bingazi sancağı içinde uygun yerlerde zaviyeler kurması için izin ve ferman almıştır.³⁶

Seyyid Muhammed b. Ali es-Senûsî Senûsî'l-Kebir (büyük Senûsî) olarak anılır. Senûsî 12 Rebiu'l-evvel 1202/22 Aralık 1787 tarihinde doğmuştur.³⁷ Senûsî'nin doğum tarihinde Avrupalı tarihçiler arasında farklılıklar vardır.³⁸ es-Senûsî el- Hattabî el-Hasenî unvanıyla da anılırdı. Es-Senûsî adını Tlemsen yakınlarında türbesi olan, dört asır önce yaşamış, saygın bir şeyh olan dedelerinin birinden almıştır.³⁹ Senûsî künyesini Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin daha önce ailesinin de yaşamış olduğu Tilimsân şehri çevresindeki Esnûs dağından almıştır.

Hz Ali kanalıyla Hz Muhammed'in soyundan olduğunu aynı zamanda Hz Ali'nin oğlu Hasan'dan ve Fas'da ilk Müslüman devletinin kurucusu Seyyid İdris'den geldiğini söylemiştir.

Muhammed bin Ali es-Senûsî ev halkının tamamı ilimle meşgul olan köklü bir ailede büyümüştür. Babası Seyyid Ali ilmin yanında, yeniliklerle, binicilik ve atıcılıkla da ilgilenmiştir. Babası yirmi beş yaşında vefat ettiğinde Muhammed Senûsî iki yaşındaydı. Babasının vefatından sonra Senûsî'ye halası Fatma bakmıştır. Torunu İdris Senûsî fatma'nın Senûsî'yi on yaşına kadar baktığını söylemiştir. Yine İdris Senûsî Muhammed Senûsî'nin gençliğinde ve orta yaşlılığında Fatma'dan bahsettiğini ve ondan çok şey öğrendiğini dile getirmiştir.

Halasının ölümünden sonra Senûsî'nin sorumluluğunu ilim sahibi olan amcaoğlu şârif üstlenmiştir. Amcasının oğlundan Kur'an-ı Kerim, fıkıh, hadis, tasavvuf dersleri almıştır. Mustaganem, Mazuna'dan gelen meşhur âlimlerden ilim öğrenmeye devam etmiştir. Senûsî ilmin yanında biniciliğe de zaman ayırmıştır. Torunu Seyyid İdris Senûsî dedesi Muhammed Senûsî'nin gününü ikiye ayırdığını, ilk yarısını ilme ayırdığını, ikinci yarısını ise ata binmeye ayırdığını söylemiştir. Amcasının oğlu Seyyid Şârif vefat ettiğinde Muhammed Senûsî 18

³⁶ El-Müeyyed, **Afrika Sahra-yı Kebirinde Seyhat**, s. 100-101.

³⁷ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 69,

³⁸ Avrupalı tarihçiler Adams, Rin, Stoddard Senûsî'nin doğum tarihini 1791,1792 olarak kabul etmiştir Torunu Libya kralı İdris Senûsî dedesinin hayatını anlatan "İkazu'l vesenan"kitabının önsözünde H. 12 Rebiu'l-evvel 1202/22 Aralık 1787 doğduğunu yazmıştır. Bkz. Ziadeh, s. 70.

³⁹ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 69-70.

yaşındadır.⁴⁰ Senûsî din eğitimi ve binicilikle uğraştığı gibi son derece güzel giyinen, gözlerine sürme çeken, sakalına da kına yakan bakımlı bir insandı. Senûsî bu yönüyle de müritlerine ve Müslümanlara örnek olmuş, Peygamber'in (sav) sünnetine uygun davranmıştır. Senûsî'nin temiz ve bakımlı oluşu çocukluğundan gelen bir alışkanlıktır.⁴¹

On sekiz yaşına ulaştığında bulunduğu yerde yeterli bilgiyi aldığını, ilmini arttırmak için hicret etmesi gerektiğini düşünmüştür. Hicretinde beğenmediği idarecilerden uzak kalmak istemesinin de büyük rolü olmuştur. 1805 yılında Fas'a hicret etmiştir.

Darkavî ve Ticanî tarikatlarının kurucuları olan Mevlay Arabî el-Darkavî ve Ahmed el-Ticanî gibi hocalardan eğitim almış, burada tasavvufa ilgi duymuştur. Kadiriye, Şazeliye, Cezuliye, Nasıriye ve diğer tarikatları tanımış ve bunlara katılmıştır. Tasavvufun yanında hukuk ve siyasetle de ilgilenen Senûsî, Kahire'deki Ezher'e eşit entelektüel bir merkez haline gelen Karaviyin medresesinde on dört yıl geçirerek burada bulunan hocalardan icazet almıştır.⁴²

İlmî seviyesi Fas âlimleri tarafından Karaviyyîn camisinde ders okutmasına uygun görülmüş ve burada hocalık yapmıştır.

Bir tarikat liderinin Fas'ın önemli camisinde hocalık yapacak kadar zahiri ilme sahip olması ve hocalık yapması, Senûsî hareketinin duygusal bir hareket olmadığı, bilgiye dayalı bir hareket olduğunu ortaya çıkarmaktadır. İki asra yakın Fas'ta hüküm süren Filâlî-Alevîler'in emiri Mevlay Süleyman'ın sarayda Muhammed b. Ali es-Senûsî'ye görev vermek istemiş, bu durum Senûsî'nin devlet yöneticilerinin dikkatini çekecek kadar kabiliyetli olduğunu göstermiştir. Bu olay belki de ileriki yıllarda tarikatın devlet gibi işlemesine, bulunduğu yerlerde devletin yapması gereken görevleri yapacağına bir temel oluşturacaktır. Birçok lider yöneticilik vasfını genç yaşlarda belli etmiştir. Muhammed b. Ali es-Senûsî sarayda kendisine verilen bu görevi kabul etmemiştir. Her insan sarayda görev yapmayı arzu eder. Sarayda görev yapmaması Senûsî'nin farklı bir düşünce yapısının olduğunu, makam ve para hırsının olmadığını gösterir. Müslüman bir

⁴⁰ Ahmed Sıdkı Deccani, *el- Hareketü's-Senusiyye Neş'etuha ve Nemuvvuha Fi'l-Karni't-tâsi Aşer*, y.y., Kahire, 1988, s. 40.

⁴¹ Deccani, *el- Hareketü's-Senusiyye Neş'etuha ve Nemuvvuha Fi'l-Karni't-tâsi Aşer*, s. 41.

⁴² Martin, *Afrika'da Sufi Direniş*, s. 133-134.

emirin sarayda verdiği görevi kabul etmeyen Senûsî ilerleyen yıllarda tarikat liderlerinin kendilerini sömürgeci Avrupa devletlerine menfaat karşılığı satmamalarında ve ittihad-ı İslam düşüncesinde samimi gördükleri Osmanlı idarecilerine yardımcı olmalarında örnek teşkil etmiştir. Senûsî'nin siyasi düşünceleri, vaazlarında dini görüşlerinin sosyal bir yapı haline gelmesi, ezber bozan yenilikçi düşüncesi Fas'taki yöneticiler tarafından yakın takipe alınmasına sebep olmuştur.

1818 ya da 1819 yılında Hicaz'a gitmek için Fas'tan ayrılan Muhammed Senûsî önce doğup büyüdüğü yerlerde kısa bir ziyaret yapmış, daha sonra Cezayir'in güneyinde büyük sahra bölgesinde bulunan Ağvat, Celfe, Mis'ad, Aynimâzi, Bûseâde gibi şehirleri dolaşmıştır. Bûseâde şehrinde ilk evliliğini yapmıştır. Bûseâde'de bulunduğu sırada Cezayir Fransa tarafından işgal edilmiş, bunun üzerine daha doğuya gitmek için buradan ayrılmıştır. Kâbis, Trablusgarp, Misrâte, Bingazi gibi şehirlere uğramış, oradan Kahire'ye ulaşmıştır. İktidarı ele geçiriş biçimini ve icraatını beğenmediği Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya bağlı Ezher uleması ile sert tartışmalara girmiştir. Ezher uleması tarafından tütün içmenin kesinlikle yasaklanması başta olmak üzere birçok görüşü nedeniyle dini bozmak ve mü'minlerin sapıklığa düşmesine yol açmakla suçlanmıştır.⁴³

Büyük Senûsî'yi sürekli ilim, hicret ve bulunduğu yerlerde ilim adamlarıyla tartışma içinde olduğunu görüyoruz. Fas'ta Karaviyyîn Camii ve Mısır'da Ezher ulemasının devlet yöneticileri tarafından kontrol edilmeleri ve kendine bağlı din adamları istemeleri bu yöneticilerin dini kendi görüşleri doğrultusunda kullandığı görüntüsü vermektedir. Senûsîlikte tütün kullanmanın kesinlikle yasak olmasının anlamı yeniliğin amelde değil düşünce ve metotda olduğudur. Senûsî yaşantı ve vaazlarında Allah'a ve Rasûlullah'ın sünnetine uyma konusunda taviz vermemiştir.

Şehbenderzade Ahmet Hilmi'ye göre Şeyh Muhammed b. Ali el- Senûsî el-Muhaciri el-Hasani el- İdrisi 1787 de Mustaganem yakınındaki el Vasita'nın Turş köyünde dünyaya geldi. Hz. Hasan'ın soyundan gelmektedir. Muhammed b. Ali Harunü'r-Reşid'in baskısından Afrika'ya kaçan ve orada yine aynı halifenin emriyle zehirlenen İdris Alevi ailesindendir. Seyyit Muhammed es-Senûsî temel

⁴³ Ahmet Kavas, "Senûsî, Muhammed b. Ali", *DİA*, C. XXXVI, TDV yay. , İstanbul, 2009, s. 530.

ilimleri doğduğu yerde irşat ile meşgul olan babasından öğrenmiştir. Çocukluğundan beri gayet ciddi idi. vaktinin çoğunu tefekkürle geçirirdi. Etkili ve güzel konuşur, birçok kişi onun sözlerini dinlerdi. Kendisinden dua ve Fatiha isteyenlere Fatiha okuduktan sonra birbirlerinin kardeşi olduklarını, birbirlerini sevip, yardımlaşmalarını, bu şekilde davranırlarsa Allah'ın kendilerini koruyacağını ve peygamberlerin ruhlarının onları gözeteceğini söyler, bu durumu babasının ve bölgedeki şeyhlerin dikkatini çekirdi.

Yine Ahmet Hilmi'ye göre bir gün babası Senûsî'yi bir kum tepesinde düşünce içinde oturduğunu gördü. İnziva ve tefekkürünün sebebinin sorduğunda “Âlem-i İslâmı düşündüğünü, dünyada birçok devlet yöneticisi, şeyhler, başkanlar varken İslam âleminin çobansız koyun sürüsüne benzediğini, her yerde mürşid olduğunu fakat bütün İslam âlemini birleştirecek gerçek bir mürşit olmadığını, yüce dinimizin tevhid üzerine kurulduğunu, ancak İslam dünyasının her tarafında ayrılık olduğunu söylemiştir. Her yerde cehalet olduğunu, âlimlerde ve şeyhlerde bilgiyi yayma arzusu ve din gayreti kalmadığını, kabilelerden gelen insanlardan Müslümanların birçok yerde mağlup olduğunu duyduğunu, Sudan ve Sahra'da birçok putperest olduğu halde bu âlim ve şeyhlerin rahat olduğunu dile getirmiştir. Senûsî'nin babası bu durum karşısında ne yapacağını sorunca "çalışacağım" cevabını vermiştir.⁴⁴

Senûsîlik tarikatı kurucusu Muhammed b. Ali es-Senûsî bütün tarikatlerin birbirinden ayrı olmasından rahatsızdır. Müslümanların birlik olmasını istemektedir Bu düşünce Senûsî hareketinin genel düşüncesidir. Düşünce, zamanı anlatan gerçek bir düşüncedir. İslam tarihinde her zaman ayrılıklardan şikâyet edilmiştir ve cemaatler arasında ayrılıklar devam etmiştir. Konsolos seviyesinde bir Osmanlı aydınının kitabında yalan yazmasını düşünemeyiz. Ancak Şeyh Senûsî iki yaşında babasını kaybetmiştir. Babasıyla derin konuları tartışması gerçeğe uygun değildir. Yaşca büyük olan şeyhler ve insanlar küçük çocukları dinlerler ancak aferin diyebilirler. Bu sözler babası dışındaki bir büyükle Senûsî arasında ancak akil olduğu bir yaş diliminde gerçekleşmiş olabilir. Ya da baba dediği bir büyüğü olabilir. Bu sözler tarikat mensuplarının teşvik için söylediği sözler olabilir. Başarılı bir yazar olan Ahmed Hilmi'nin belli halk kitlelerine akıcı

⁴⁴ Hilmi, *Asr-ı Hamidi'de Âlem-i İslam ve Senûsîler*, s. 27-29.

şekilde okunması için yazdığı ve bir başkasından duyduğu sözler olabilir.. Temel ilimleri babasından öğrenmiş olması da akla uygun değildir. Bu örneği Deccani, Senusîlik hareketi kitabında sadece şeyhler önünde böyle konuşmalar geçtiği şeklinde Fuad Şükrü'den rivayet ederek vermektedir.⁴⁵ Babasını zikretmemiştir. Burada doğru olan o zamandan beri Müslümanların dağınık ve ayrılık içinde olduğu ve Senûsî'nin dünya Müslümanlarının birlik içinde olmasını istemesidir.

Çocukluktan beri İslami ilimlerden biri olan tasavvuf dersi de alan Senûsî Hicaz'a gitmeden önce Fas'ta Mevlay-ı el-Arabî ed- Darkavi'den Şazeli tarikatını almış olduğu söylene de Hicaz'a gelince Ahmed b. İdris'le tanışarak ona intisab etmiştir. Ahmed b. İdris'in tarikatından üç ayrı tarikat ortaya çıkmıştır. Raşidilik, Emirgenilik, Senûsîlik tarikatları. Ahmed b.İdris'in tasavvufu ehlisünnet üzere kurması Senûsî hareketini olumlu yönde etkilemiştir. Tarikatın özü sünnete kesin bağlılık ve zahidane bir hayat sürmektir.

Ahmet Hilmi, büyük Senûsî'nin pederinin izni ile eğitimini ilerletmek için Fas'a gittiğini, Buradaki camide otuz yaşında iken ders öğretmeye başladığını, Fas'ın ahlaki çöküntü ve ihtilaller içinde olduğunu, Senûsî'nin sekiz sene halkı uyanmaya davet ettiğini söylemiştir. Fas emirleri, genç olan Senûsî'de rekabet ve iddia görmüşler, Fas hükümeti Senûsî'nin düşünce ve tavırlarından rahatsız olmuştur. Senûsî, buradan Cezayir'in güneyindeki Tuvat şehrine yakın ve sahranın anahtarlarından biri olan Lağavat kasabasına gitmiştir (H. 1245). Yine Ahmet Hilmi burada ikamet etmekten Senûsî'nin hem ümitsizliğe düştüğünü, hem de emellerinden vazgeçmediğini belirtmektedir. Senûsî burada Ticianiye tarikatının kontrollerinden rahatsız olmuş, buradan çıkarak Mesad, Kabıs, Trablus ve Bingazi şehirlerine gitmiştir. Oralarda vaazlar vererek düşüncelerini yaymaya devam etmiştir. Buradan Mehmet Ali Paşa'nın yönettiği Mısır'a gitmiştir. Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre Şeyh Senûsî Avrupa'nın gelişimine ve medeniyetine tamamen sahip olmak gerektiğini görememiş, Avrupa'daki korkunç ilerlemenin farkında olmamıştır. Mısır ziyareti "Avrupa medeniyeti ve Türkler" hakkındaki görüşleri dışında çok faydalı olmuş, Mısır'da eğitime olan

⁴⁵ Deccani, **el- Hareketü's-Senusiyye Neş'etuha ve Nemuvvuha Fi'l-Karni't-tâsi Aşer**, s. 40.

ihtiyacını, mezheplerin anlaşmazlığını, tarikatlerin çokluğunu, tek kişi egemenliğinin İslamda hareketliliği ve gaye birliğini engellediğini öğrenmiştir.⁴⁶

Muhammed es-Senûsî, Mehmet Ali Paşa'nın idari yöntemlerini ve ıslahatlarını beğenmemiş, bunlara itiraz ettiği için Mısır'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Hicaz tarafına yönelerek burada Şeyh Ahmet b. İdris'e intisap etmiştir. Burada birçok âlim ve şeyhle görüşme fırsatı bularak diğer müslüman milletlerin ruhi durumlarını iyice araştırıp öğrenmiştir. Merkezi yerlerde bulunmanın mahalli hükümetlerin müdahale etmesi riski bulunduğundan Senûsî İslam âlemiyle sürekli irtibat halinde olacağı hem de mahalli hükümetlerin baskısından kurtulacağı bir yer aramış, bu şartların birçoğunu taşıyan Bingazi'ye yönelmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerle uğraşacak gücü ve vakti yoktur.⁴⁷

Mısır, Muhammed b. Ali es-Senûsî Mısır'da iken Mehmet Ali Paşa yönetiminde, onun ölümünden sonra Fransız işgali altındaydı. Mehmet Ali Paşa'nın yenilikleri ve yaptıkları Senûsî'yi rahatsız ediyordu. Ezher uleması Mehmet Ali Paşa'nın siyasi yanlışlarını, reformlarını desteklemeleri ve dindar görüntü vermeleri de ayrıca Senûsî'yi rahatsız etmiştir. Senûsî hiçbir sözünde reformdan bahsetmediği halde dini liderler onu reformcu kabul etmişlerdir.⁴⁸ Senûsî'nin Ezher Şeyhleri gibi idarecileri yanlışlarını gördüğü halde destekleme yolunu tercih etmemesi bir çizgisi olduğu, bu çizgisi ve duruşunda samimi olduğunu göstermektedir.

Şeyh Senûsî'nin Mağrib-i Aksa, Fas ve Tanca'da muritleri vardır ve iletişim halindedirler. Şeyh Senûsî'nin yanına giden kabilelere bedevi aşiretleri saldırmazlar, yardımcı olurlardı. Kendilerinden hayır duada bulunmalarını isterlerdi. Zaviyelere ait eşya, hayvan, davar kaybolursa onları bulan kişi zaviyeye teslim etmeyi görevi bilirdi. Senûsîler, tembellik ve oturmayı sevmezler, bir yandan ilimle tarikatı yaymakla uğraşırken diğer yandan ziraat ve ticaretle uğraşırlardı. Her zaviyenin bulunduğu yere göre tarla, bağ, bahçesi, deve, inek, sığır, keçi gibi hayvanları vardı. Zaviyede duran dervişler ve köleler toprağın durumuna göre ekim yaparlar, elde ettikleri üründen bir senelik kazancı alıp fazlasını o cins ürün yetişmeyen zaviyelere gönderirlerdi. İhtiyaçtan fazla olan

⁴⁶ Hilmi, *Asr-ı Hamidi'de Âlem-i İslam ve Senûsîler*, s. 39-40.

⁴⁷ Hilmi, *Asr-ı Hamidi'de Âlem-i İslam ve Senûsîler*, s. 41- 43.

⁴⁸ Ziadeh, *Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik*, s. 131.

ürünler satılır, yerine kumaş, sabun, çay gibi ürünler satın alınır. Bütün bu işler tarikatın postnişini olan kişiden alınan ruhsatla olurdu. Zaviye çevresinde yaşayan urban zaviyelere hizmet etmekle övünürler, birçoğu zekâtlarını zaviyelere verirdi. Her zaviye gelirleriyle kendi şeyh ve dervişlerinin geçimini sağladığı gibi gidip gelen yolculara, yolu düşen Osmanlı askerleri ve memurlarına da izzeti ikramda bulunurdu.

Tarikatın postnişinine birçok yerden çeşitli hediyeler gelirdi. Sadık el-Müeyyed Osmanlı padişahından Seyyid'e pek çok hediyeler vermekle görevlendirildiğini, Sudan hükümdarı ve Vaday hâkimi Seyyid Yusuf'un Senûsî şeyhine fildişi, deve kuşu tüyü, altın külçeleri, köle ve cariyeler gönderdiğini, yakınlarda bulunan Tevârik ve Tebu kabilelerinden, Hicaz, Trablusgarp, Mısır'daki hatırı sayılır tüccarların sayısız hediyeler gönderdiğini söylemiştir. Bu hediyelerin gerekli olanları zaviyede kalır, fildişi gibi hediyeler satılırdı. 1302 yılında Şeyh Senûsî adına kırk bin kuruşluk fildişi satılmıştır.⁴⁹

Muhammed Senûsî Medine'den Arabistan'ın Yanbu şehrine geçmiş, yanında bulunan Mısırlı hacılarla birlikte Kordon'un akabe bölgesine ulaşarak gece yarısı Kahire'ye gelmiştir. Burada kısa süre kaldıktan sonra, Feyyum, Sive ve Bahriye vahasına giderken yolda sıtma hastalığına yakalanmış, bu hastalık birkaç ay devam etmiştir. Sive'de altı ay kaldıktan sonra Calu ve Evcile'ye geçmiştir. Gittiği yerlerde halk onu sevgi ve hayranlık ile karşılamış, çalışmalarını desteklemiş, Senûsî'den buraya yerleşmesini istemişlerdir. Calu halkına, bu isteklerini daha sonra yerine getireceğini söylemiştir. Gittiği her yerde İslam'ı anlatmış, Senûsî ismiyle ünü yayılmıştır. Kuzeybatı yönünde ilerleyerek Meğaribe ve Avâkir yörelerini geçerek Misrati'ye ulaşmıştır. Tripoli'ye, oradan Tunus'un Kabis yöresine gitmiş, Bingazi ve Kabis üzerinden Sidi Rafi (Beyda)'ye gelmiştir. Medine'den Kabis'e ve oradan Beyda'ya gelmesiyle devam eden yolculuğu bir yıl sürmüş, Beyda'ya Ramazan ayından hemen sonra H.1257/M.1841 yılında varmıştır. Sireneyka'nın merkez zaviyeleri 1843 yılında Beyda'da yapılmıştır. 1843 yılı Libya'da Senûsîliğin doğum yılı kabul edilmektedir.

Kuzey Afrika'yı çok iyi bilen Senûsî, Orta Afrika'nın çıkış yolu olan ve otorite boşluğu olan Sireneyka'da tarikatını daha iyi yaygınlaştıracığını düşünerek

⁴⁹ El-Müeyyed, **Afrika Sahra-yı Kebirinde Seyhat**, s. 105-106.

merkez zaviye'den köylere halifelerini göndermiştir. Halifeler, Peygamber Efendimizin yaşadığı, asrısaaadet dönemi İslamiyetini anlatmaya başlamıştır. Bu çalışmalar Cebel-i Ahdar'da Senûsî zaviyelerinin artmasını, Mısır, Marmarika, Tripoli, Fizan, Tunus, Cezayir ve Sudan'da Senûsî zaviyeleri kurulmasını sağlamış, 1856 yılında Cağbub zaviyesi Senûsî eğitim ve kültür merkezi olmuştur.⁵⁰ Cebel-i Ahdar Bingazi ve Derne'ye yakın bir zaviyedir. Mısır'a gidip gelen kervanların, Bornu, Vaday gibi yerlere giden kabilelerin uğrak yeri idi. Zaviyenin Bingazi ve Fizan ile ilişkileri vardı. Bingazi'deki Osmanlıların teftişinden korkmayı gerektiren bir durum yoktu. Cebel-i Ahdar zaviyesi kısa sürede gelişerek büyük bir kasaba olmuştur. Bu durum Osmanlı memurlarının dikkatini çekmiştir.

Muhammed Senûsî'nin kabul gören mezheplerin tamamını inceleyerek dört mezhebin kolay ve gelişmiş içtihatlarıyla kendi içtihatlarını birleştirmiştir. Bu durum, herkes için uygulanmamış, bu, yeni bir mezhep icadı düşüncesine kapılmasını önlemek için Senûsî tarikatına giren ihvana özel kılınmıştır.⁵¹ Senûsî'nin amacı yeni bir mezhep ortaya çıkarmak değil, mezhepler arasındaki ayrılığı, anlaşılmazlığı gidererek Müslümanların birlik içinde olmasını sağlamaktır. Senûsîlik, Afrika'da yaygın olan Maliki mezhebine bağlı bir tarikattır. Senûsîlik diye yeni bir mezhep icat etmemiştir. Sadece tarikat kurmuştur.

Seyyid Muhammed es-Senûsî'nin gayret ve irşadıyla Afrika'da vahşi kabilelerden beş milyondan fazla kişi İslamiyet'i kabul etmiştir. Orta ve Kuzey Afrika arasında bulunan yağmacı ve cesur kabileler Senûsîlik sayesinde yağma işini bırakarak hak yola hizmet etmeye başlamışlardır. Fas hududundan itibaren Cezayir ve Tunus'un güney kısımları, Tuvat kıtası havalisi Hegar ve Ezcer Tevârikları memleketi, Teybu havalisi, Ayır, Zender hükümetleri ve daha birçok Sahra ve Sudan bölümleri, Fizan, Bingazi ve o yöredeki kabilelerle birlikte yaklaşık yirmi milyon kişi Senûsîlerin nüfuz ve etki alanına girmiştir. İslam âleminin her yerinde müntesibi bulunan Senûsî'nin Cezayir'de ikiyüz bin civarında ihvanı bulunmaktaydı. Afrika'da kurmuş oldukları manevi hükümet kırk milyon nüfusu kapsıyordu. Senûsî'nin istediği zaman kırk elli bin kişiyi toplayabilecek,

⁵⁰ Ziadeh, *Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik*, s. 82-83.

⁵¹ Hilmi, *Asr-ı Hamidi'de Âlem-i İslam ve Senûsîler*, 44.

gerektiğinde bütün Tevarikleri, Sibuları, Tuvat Araplarını ve hatta birçok Sudan kavimlerini istediği noktaya sevk edebilecek gücü vardı.⁵²

Senûsî tarikatının diğer tarikatlar gibi zikirleri ve virdleri bulunmaktadır. Ancak Senûsî şeyhi müritlerine inabe (mürşide başvurup tarikata girme) verdiğinde virdler ve zikirlerden daha çok her hususta dini hükümlere uygun hareket etmeleri hususunda müritlerinden söz alırdı. Şeyhin amacı komşu kabileleri cahillik ve gafletin çıkmaz yolundan kurtarmak, onları medeniyet yoluna intisap ettirmek, Avrupalıların Arap yarımadası ve Afrika'da Müslümanları çekmek ve kullanmak için gösterdikleri görünen medeniyetten, akidesi zayıf gönülleri kurulan tuzaklardan korumaktır.⁵³

Senûsî adı, Muhammed b. Ali'ye 450 yıl önce yaşayan Telemsenli bir atasından kalmıştır. Dönemin tanınmış simalarından olan bu şeyh Telemsen'de ölmüş ve oraya defnedilmiştir.⁵⁴

Muhammed b. Ali es-Senûsî tarikat liderliği ve mücadelelerinin yanı sıra dokuz tane eseri vardır. Bunlar edebiyat ve şiir alanında, İdrisiliğin tarihiyle ilgili ve eğitsel otobiyografik eserdir. Diğerleri hadis ve tasavvuf la ilgilidir.⁵⁵

Muhammed b. Ali es-Senûsî'ye göre içtihat kapısı açıktır. Âlimler yedi asırdır içtihat yapmayı göze alamamışlardır. Âlimlerin ilk dönem müçtehitlerinin içtihadına denk içtihat yapılamaz görüşünü ön yargı olarak kabul etmiştir. Günümüzde de Kuran ve hadis ışığında her problemin çözüm yolunun bulunduğuna inanmakta ve savunmaktadır. Senûsî'ye göre tasavvuf ve fıkıh aynı kaynaktan gelmiştir, metod farklıdır. Mutlaka bir orta yol bulunabilir.⁵⁶ Fukaha ve mutasavvıfların metodlarının birleştirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Senûsî tasavvufa karşı olan ibn Teymiye'nin metoduna ilgi duymuştur. Ancak tasavvufun Müslümanların iç dünyasını geliştirmesi bakımından önemli olduğunu savunmuştur. Ahmed b. İdris' le birlikte bulunduğu Hicaz'da ibn Teymiyye'nin görüşlerini tanımış ve daha önceden tasavvufla tanışması ve sevmesi daha sonra kendine özgü Senûsî tarikatının oluşmasına yol açmıştır. Senûsî'nin ibn

⁵² Hilmi, *Asr-ı Hamidi'de Âlem-i İslam ve Senûsîler*, 52-53.

⁵³ El-Müeyyed, *Afrika Sahra-yı Kebirinde Seyehat*, s. 113.

⁵⁴ Yücesoy, *Senûsîlik Sufi Bir İslam Hareketi*, s. 12.

⁵⁵ Bkz. Ziadeh, *Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik*, s. 117-119.

⁵⁶ Ziadeh, *Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik*, s. 126-128.

Teymiyye'nin öğretileri ve tasavvuf anlayışını birleştirici görüşü başka bir tarikatta bulunmamaktadır.

Müslümanların durumu hakkında birçok kişiyle görüşen ve siyasi ve ahlaki yönden çöküntü içinde olduğunu öğrenen Senûsî, İslam dünyasının bölgesel ya da sınırlı alanlarda protesto ve eylemlerde bulunulduğunu, İslam dünyasının bir bütün olarak ele alınması gerektiğini savunmuştur.⁵⁷

Muhammed b. Ali es-Senûsî İslamiyet'ten habersiz bölgelerde yaşayan insanları bu dine ısındırmak, ayrıca Müslüman olduğu halde İslami gelenekten kopmuş kabilelerin yeniden İslama dönmesini sağlamak için büyük çaba harcamıştır. Afrika'da beş milyona yakın putperest, Senûsî ve dervişlerinin çalışmalarıyla İslam'ı benimsemiştir. Kuzey Afrika'da ve Büyük Sahra altı Afrika sultanlıklarında yaklaşık elli milyon müridi olduğu tahmin edilmektedir. Yirmi iki yıl süren irşad faaliyetlerinin sonunda H. 9 Safer 1276 / M. 7 Eylül 1859 yılında Cağbub'ta vefat etmiş, buradaki zaviyeye defnedilmiştir. Muhammed b. Ali, sufi bir şeyh olmasının yanında içtihat taraftarı ve teşkilatçı yönü kuvvetli bir şahsiyettir. Muhammed b. Ali es-Senûsî hadis ve fıkıh alanında âlim olan bir tarikat şeyhiydi. Çok kitap okurdu. Mısır'daki ihvanı aracılığıyla Cağbub'ta fıkıh, hadis, felsefe, tarih, tefsir, edebiyat, astronomi kitaplarının olduğu 8000 ciltlik bir kütüphane kurmuştur. Senûsî tarikatı dinî, fikrî, siyasi bir hareket olarak değerlendirilmektedir.

Muhammed b. Ali es-Senûsî, Hicaz, Mısır, Cezayir, Tunus ve bugünkü Libya topraklarında 22 tane zaviye açmıştır. Bunlar tarihi hac güzergâhları ve ticaret kervanlarının yolu üzerinde kurulmuştur. Büyük Sahra bölgesinde açılan zaviyeler, göçebe topluluklar üzerinde büyük etki uyandırmıştır. Kurulan zaviyeler öncelikle bir eğitim merkezi, çevresinde ziraat yapılan yer, tüccarlar için konaklama yeri, ibadet edilen yerler olarak planlanmıştır. Zaviyelerde örnek İslami hayat yaşanıyor ve bu yaşantı halka öğretiliyordu.

Trablusgarp'tan başlayıp Fizan'ın merkezindeki Merzuk'a uzanan tarihi ticaret yoluna alternatif olarak Câlû'dan Vedây'a uzanan yeni bir güzergâh oluşturulmuş, Bingazi'den gelen tüccarlar güneye doğru ilerliyerek Kufra'dan

⁵⁷ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 131.

geçip Çad'ın güneydoğu bölgesinde bulunan Veday Sultanlığı'nın merkezi Abeşe'ye güven içinde ve kısa sürede gidip gelmeye başlamıştır.⁵⁸

1.1.3. Hicazın Önemi, Senûsî Tarikatının Hicaz'daki Faaliyetleri

Dünya'nın birçok yerindeki Müslümanlar hac yapmak için Hicaz'a gelmekte burada çeşitli milletlere mensup insanlarla görüşme, dünyadaki Müslümanların durumlarını daha iyi anlama, onlara düşüncelerini yakından aktarma imkânı bulmaktadır.

Hac ibadeti gücü yeten mü'minleri ırk, renk ve mevkî ayırımı yapmadan bir arada tutan, insanları birleştiren bir ibadettir. Hac'da yapılan toplantılar İslam dünyasında oluşan yeni görüş ve metodların yayılmasında bir fırsat oluşturur. İslam dünyasında farklı bir metoda sahip olan Senûsî tarikatı kendini tanıtmada ve tebliğ faaliyetlerini Kuzey Afrika ve diğer İslami bölgelere duyurmasında Hicaz'da yaptığı toplantıların etkisi büyüktür.⁵⁹

Muhammed b. Ali es-Senûsî Mekke'de Senûsî tarikatını yayarken hiçbir tarikata saldırmamıştır. Ancak bazı taraflardan rekabet ve itirazlara hedef olmuştur. Vefat eden Ahmet b. İdris'in halife ve müritlerinin yardımıyla genişlemiş, memleket ahalisi dışında çölde birçok urban aşiretleri, Benî Harb, Benî Haris gibi kabileler arasında ve gelen pek çok hacılar arasında hızla yayılmıştır. Arap yarımadasında, Hicaz ve Yemen memleketlerinde yayılarak genişlemiştir.⁶⁰

1830'lu yılların başlarından itibaren Kahire'de bulunan Şeyh Senûsî buradan bütün Müslümanların merkezi olan Mekke'ye gelmiştir. Mekke'de İdrisiyye tarikatı kurucusu Seyyid Ahmet b. İdris el-Fasî'den etkilenecek onun tarikatına girmiştir. Seyyid Ahmet b. İdris el-Fasî, Vehhabilerin sayılarının artması ve Vehhabilerle olan tartışmalar yüzünden Mekke'den ayrılmış, Yemen ile Hicaz arasındaki Asîr'e gitmiş, Senûsî'yi Mekke'de halife olarak bırakmıştır. Senûsî arasına şeyhi Ahmed b. İdris'i Asîr'de ziyaret etmiş, bu yolculuklarından

⁵⁸ Ahmet Kavas, "Senûsî, Muhammed b. Ali", *DİA*, C. XXXVI, s.530.

⁵⁹ Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, çev: Salih Tuğ, İstanbul, 2011, s. 195.

⁶⁰ El-Müeyyed, **Afrika Sahra-yı Kebirinde Seyhat**, s. 112.

birinde şeyhi Senûsî'yi Habeşistanlı müritlerinden Hatice el-Habeşiyye ile evlendirmiştir.

Senûsîliğin tarikat olmasından ziyade sosyal bir cemiyet olduğunu söylemiştik. Ancak Senûsî tarikatının kurucusu Muhammed bin Ali es-Senûsî, bir tarikatta olması gereken seyri süluk, yani bir müridin tasavvufta katettiği manevi yolculuğa girmiştir. Bir mürşidi kâminden el almıştır. Ondan sonra gelen Senûsî şeyhleri de tarikat kurallarına dikkat etmiştir.

Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin ilk zaviyesini Mekke'de Ebû Kubeys dağında bir yerde yapması manevi yönden olduğu kadar sosyal yönden de ilerici bir yaklaşımdır. Amacı bütün Müslümanların birliğini sağlamak olan Senûsî burada kendi düşüncelerini tanıtmaya ve diğer Müslüman milletlerin yapısını görme fırsatı yakalamıştır. Bu zaviyede mescidin yanında büyük bir medrese olması burada talebeler yetiştirilmesi, müritlerine eğitim vermesi, Senûsîlerin batılların gördüğü gibi cahil bir topluluk olmadığı, eğitime ve bilgiye önem veren, aydın bir tarikat olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Şeyh Senûsî bu çalışmalarıyla Mekke'de birçok müntesib kazanmış, daha sonra et-Taif, el-Hamra, Yenbû'u'n-Neml, Cidde ve Seyyid'iş-Şerif Muhammed zaviyelerini yaptırarak zaviyelerini çoğaltmıştır. Zaviyeler rastgele yerlere kurulmamışlardır. Her zaviyenin yerine ve durumuna göre farklı ve özel çalışmaları olmuştur. Şeyh Senûsî Zaviyelerinin her birinin başına müntesiplerinden birer vekil bırakmıştır. Hac ve umre ibadeti için Mekke'ye gelen birçok Afrikalı, Muhammed bin Ali es-Senûsî'nin vaazlarına iştirak etmiştir. Senûsî'yi daha iyi tanıma ve fikirlerini öğrenme fırsatı yakalamışlardır. Senûsî'ye saygı duymuşlar, zaviyelerde kalmışlardır. Mekke'deki Ebu Kubeys zaviyesi diğer zaviyelerin merkezi olmuştur. Hac zamanı kalabalık olan Ebu Kubeys zaviyesinin yakınlarında ziyaretçiler için yapılmış evler bulunmaktadır.

Yaklaşık yüz elli yıl önce günümüzdeki gibi modern taşıtların ve yolların olmadığını düşünürsek Senûsîlerin yaptığı faaliyetlerin önemini daha iyi anlarız. Senûsî şeyhlerinin geçtiği yerlerde bölge halkı bedevilerin saldırılarından emin olmuştur. İnsanların Emniyet ve güven içinde olması Senûsî müntesiplerinin sayılarının artmasına vesile olmuştur.

Vatandaşlarına emniyet ve güven sağlamak devletlerin görevidir. Devletin olmadığı bölgelerde Senûsî tarikatı devlet görevi yapmış, sonraki senelerde Libya devletini kurmalarına ve yönetmelerine imkân sağlamıştır.

Muhammed b. Ali es-Senûsî 1840 yılında Mekke'den Afrika'ya geçmiş ve faaliyetlerine Afrika'da devam etmiştir. Niyeti Afrika'yı Hristiyanlaştırmaktan ve sömürgeci devletlerden kurtarmaktır. Şeyh Senûsî'nin Afrika'da bulunması, sömürge devletlerini Hicaz'da bulunmasından daha çok rahatsız etmiş, Avrupalıların Afrika'daki menfaatlerini elde etmelerini engellemiştir.⁶¹ Bu da Şeyh Senûsî'nin hicret etmesinin sebebinin kaçmak için ya da inzivaya çekilmek için olmadığını, planlı hareket etmek olduğunu göstermektedir. Zira Şeyh Senûsî Mekke ve Medine'de daha çok ibadet eder, Allah'a daha yakın olmayı tercih ederdi. Avrupalı sömürgeci devletlerin Senûsî'nin Afrika'ya hicretinden rahatsız olması, Afrika'da oynanan oyundan haberdar olması, Senûsî tarikatının öncelikle dînî, aynı zamanda siyasi, ilerleyen zamanlarda askerî bir cemiyet olduğunu göstermektedir.

Burada Şeyh Senûsî'nin tasavvufî yönü diğer tarikatlerden farklılık arz etmektedir. Tasavvuf kişinin içinde olduğu hal ve makamına göre bâtını yönünü inceler ve geliştirmeye çalışır. Nefis ve ruhu temizler. Cüneydi Bağdadi'ye göre tasavvuf aç kalmak, dünyayı terk ederek nefsin hoşuna giden şeyleri bırakmak olarak tanımlanmaktadır.⁶² Senûsî'nin nefis terbiyesinden daha ziyade İslam dünyasının siyasi geleceği üzerinde durduğunu, dünya siyasetinin ve İslam dünyasına sömürgeci devletler tarafından oynanan oyunun farkında olduğunu görüyoruz.

Muhammed b. Ali es-Senûsî zahiri ilim dediğimiz İslami ilimleri öğrendiği gibi insanın ruhen ve kalben gelişimini ilgilendiren Bâtini ilimleri de öğrenerek tasavvuf alanında iyi bir seviyeye gelmiştir. Hocası vefat ettikten sonra 1837 yılında İdrisiyye tarikatında müşidlik makamına yükselmiştir. İlmi ve düşüncelerinden birçok kişi etkilenmiş, tarikatı destekleyenlerin sayıları artmış, Mekke'nin ilmî ve siyasi otoriteleri tarafından saygı duyulan bir kişi olmuştur. Özellikle Hicaz'da ve Afrika'da yaşayan kırsal kabileler üzerinde daha fazla etkili olmuştur. Kırsal bölgelerdeki Bedeviler eğitilmesi zor kişilerdir. Bu kişileri

⁶¹ El-Müeyyed, **Afrika Sahra-yı Kebirinde Seyehat**, s. 113-114.

⁶² Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, AÜİF Yay. , Yayın No: 171, Ankara, 1986, s. 6.

eğitmek ve söz geçirmek birçok liderde olmayan meziyetlerdendir. Şeyh Senûsî Afrika'da olduğu gibi Hicaz'da da bedevi kabileler tarafından manevi lider olarak kabul görmüştür. İdrisiyye tarikatı Muhammed b. Ali es-Senûsî ile Senûsî tarikatı olmuştur. Şeyh Senûsî'nin çalışmaları, başarıları bazı âlimlerin kıskançlığına sebep olmuştur.⁶³

Şeyh Senûsî, ehli-sünnet mezheplerinden biri olan Maliki mezhebine mensup olmasına rağmen Maliki mezhebi âlimleriyle anlaşamamış, şeyhiyle birlikte Yemen'e hicret etmiştir. Şeyhi öldükten sonra Ebu Kubeys tepesinde zaviye açan Şeyh Senûsî'nin kalabalık destekçisinin olması aynı zamanda etkili bir tarikat olması, Vehhabilik hareketinin düşüncelerinden rahatsız olan Osmanlı Devleti ve Mekke Haşimî şeriflerini endişeye ve şüpheyne sokmuştur. Senûsî hareketinin kendine yakın olan ya da olmayan görüşlerle farklı bir yönü bulunmaktadır. Hicret ettiğini göz önünde bulundurursak Senûsî'den rahatsız olanlar kadar Senûsî de onlardan rahatsız olmuştur.⁶⁴

Özellikle Vehhabilerin Osmanlı'nın dini akide anlayışına aykırı fikirleri acaba yeni bir Vehhabilik mi türüyor? Düşüncesini ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti daha sonra Senûsîliği ayrıntılı bir şekilde incelemiştir

Şüphesiz Osmanlı hükümeti ve Mekke Şerifi Müslüman idarelerdir. Vehhabiliğin İslami geleneğe aykırı tavırları bilinmektedir. Tarikatların başına buyruk hareket etmesi ve halkı yanlış yönlendirmesi ve meşru devletten koparması idare eden yöneticileri rahatsız eder. Şeyh Senûsî duruşu ile eğitimi ile kitleleri etkileyen bir yapıya sahip olması, özellikle bedeviler tarafından sevilmesi, farklı bir fikri yapısının olması, halka güven vermesi diğer yöneticileri rahatsız etmiş olabilir. Zaten Senûsî tarikatı Osmanlı Devleti ile mücadeleden kaçınmıştır.

1846 yılında Muhammed b. Ali es-Senûsî Beyda'da bulunduğu sırada iki çocuğu ve ailesinin diğer fertlerini Derne'de bırakarak tekrar Hicaz'a gitmeye karar vermiş, yerine önceleri güvendiği, sonradan gözden düşen Muhammed ibn Ahmed el-Filali'yi bırakmıştır.

Senûsî bilgisi, görgüsü ve yaşantısıyla liderlik özelliği olan bir mürşit idi. Kuzey Afrika'nın ona ihtiyacı vardı. Bu nedenle yakınları onun Afrika'dan

⁶³ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 81- 82.

⁶⁴ Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s. 172.

ayrılmasını istemiyordu. Libya bölgesinde daha rahat hareket edebiliyor, faaliyetlerini yürütmede sıkıntı çekmiyordu. Ancak Muhammed b. Ali es-Senûsî Mekke'ye giderek bütün İslam dünyasının birlik olması, içinde bulunduğu yüzyılda Müslümanların Hristiyan batının tasallutundan kurtulmasını istiyordu. Mekke'de düşüncesini geniş kitlelere yayma değişik bölgelerden gelen Müslümanlarla bilgi alışverişi yapma imkânı vardı. Mekke'nin Manevi gücünden yararlanıyordu. Mekke'den Afrika'yı yönetiyordu. İhvanlarıyla mekyuplaşıyor, Mekke'de toplantılar düzenleyerek bilgi alışverişinde bulunuyordu.

Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin tarikatın yükselmesi, gelişmesi ve başarısında en büyük etken eğitimi ön planda tutmasıdır. İhvanlarını eğittiği gibi kendi çocuklarını da en iyi şekilde eğitmiştir. 1853'de oğlu Mehdi'yi, 1856'da ikinci oğlu Muhammed eş-Şerifi Mekke'ye çağırarak ihvandandır özel hocalar gözetiminde eğitim almasını sağlamıştır. Şeyh Senûsî Hicaz'dan dönen topluluklar aracılığıyla el-Uzeyyet'e bir zaviye kurulmasını istemiş, daha sonra Cidde, Suez, Kahire üzerinden el-Uzeyyet'e giderek burada yaptırılan zaviyede çalışmalarını sürdürmüştür.⁶⁵ Mehdi ve eş-Şerif babalarının geri dönüşünden sonra Hicaz'da kalmıştır.

1.1.4. Vehhabi Hareketinin Senûsî Tarikatına Etkisi

Vehhabilik Senûsîlikten önce kurulmuştur. Etkisini Suudi Arabistan bölgesinde günümüze kadar sürdürmüştür. Senûsîlik tarikatı 1837 yılında kurulmuş, kısa sürede birçok taraftarı olmuştur.

Vehhabi hareketi kurucusu Muhammed b. Abdülvehhab taviz vermekten sakınan, dört hak mezhepten birisi olan Hanbelî mezhebine mensubtur. 1703-1793 yıllarında yaşamıştır. İslam'ın ilk yıllarındaki gibi öze dönmeyi, Selefi yaşantıyı esas almaktadır.⁶⁶ Senûsî tarikatı 1835 yılında yani Vehhabi hareketinden sonra kurulmuştur. Vehhabilik'ten sonra kurulduğu için Senûsîliğin Vehhabiliği taklid ettiği düşünülebilir.

⁶⁵ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 84-85.

⁶⁶ İsmail Akdoğan, Rıdvan Kalaycı, "Suudi Arabistan'da İhyacı Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabilik", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, (Mayıs 2014), C. I, S. I, s. 158.

Senûsîler ve Vehhabilerin taraftar bulduğu ortak kitle çölde yaşayan bedevi kabilelerdir. Yolların belli olmadığı çöl hayatı yaşayan kabileleri kontrol altında tutmak zordur. Özellikle Hicaz bölgesinin dışında yaşayan kabileler devlet işleyişinin dışında hareket etmektedirler. Osmanlı Devleti Hicaz'ı Mekke şerifleri eliyle idare ediyor, Mekke şerifleri ise Hicaz dışındaki kabilelerle güvenliği sağlama dışında bir ilişki kurma imkânı bulamıyordu. Kabile asabiyeti yani soy birliğine önem veren, çölde yaşayan, çöl hayatına dayanıklı, güçlü olan ve başına buyruk hareket eden çöldeki büyük kabileleri Osmanlı yönetimi istediği gibi kontrol edemiyordu. Osmanlı Devleti Vehhabi hareketinden sıkıntı çekmiş, benzer hedef kitleye hitab eden Senûsî tarikatına da temkinli yaklaşmıştır. Ancak Vehhabilik Osmanlı'ya sorun çıkarmış, Senûsîler ise sorun çıkarmamış, ilerleyen zamanlarda Osmanlı devlet adamlarına yardımcı olmuşlardır.⁶⁷

Senûsîlik bir tarikattir. Vehhabîlik ise tasavvuf ve tarikatın İslam dışı olduğunu, başkalarını istismar için bir vasıta olduğunu söylemektedir. Şeyhden medet ummanın da şirk olduğunu iddia etmektedir.⁶⁸

Senûsîlik Osmanlı Devleti ile doğrudan karşı karşıya gelmemiştir. Vehhabilik ise Osmanlı Devleti'ne karşı olan bir harekettir. Osmanlı Devleti'ne sorun haline gelen Vehhabilere karşı Osmanlı padişahı ikinci Mahmut Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Tosun Paşa vasıtasıyla 1812-1813 tarihleri arasında Mekke, Medine ve Taif şehirlerini kurtarmış, yine 1818 yılında Abdülaziz ibn Suud'un oğlu Abdullah ile çocukları esir edilerek 17 Aralık 1819'da İstanbul'da asılmıştır.⁶⁹ Senûsî şeyhleriyle Osmanlı hükümeti arasında karşılıklı sevgi, saygı ve yardımlaşma olmuştur.

Muhammed b. Abdülvehhab'ın 18. yüzyılda önderlik ettiği Vehhabîlik hareketinin en önemli özelliği İslamiyet'ten sonra ortaya çıkan kabirleri ziyaret ederek toplanmak, kadınların cenazelerin arkasından çıkması, şarkı ve raks ederek zikir etmek ve bunun gibi adet ve geleneklerle savaşımdır. Vehhabilik, kısaca her türlü şirkten uzaklaşarak akidede birlik, kitap ve Sünnet'i kaynak alarak şeriatla birlik olarak özetlenebilir. Vehhabilik İslam'ın ilk günlerine dönmeyi ve

⁶⁷ Mehmet Çelik, "İngilizlerin Arabistan Projesi: Osmanlı'dan Al, Suud Ailesine Ver," *Derin Tarih Dergisi* (Aralık 2017) , S. 69, s. 20.

⁶⁸ Ethem Ruhi Fırlı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay. , İzmir, 2008, s. 190.

⁶⁹ Fırlı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s.193.

bozgunculukla tavizsiz savaşmayı ilke edinmiştir. Vehhabilik hareketi Suudî Emir Diriya'nın katılımıyla yeni bir duruma gelmiştir.

Vehhabilik başkaldırı şeklinde Arap yarımadasının her köşesine söz ve kılıçla yayılmıştır. Osmanlı Devleti Vehhabîlik hareketini Haremeyni, Hicazı tehdit eden bir tehlike olarak görmüş, Vehhabiliğin ortadan kaldırılmasını desteklemiştir.⁷⁰ Senûsîlikle arasındaki en büyük fark Vehhabiliğin tarikatlara karşı olmasıdır. Ancak İslam'ın özüne inilmesi, dinde olmayan bid'atlerden kaçınılması ve gayrimüslimlere bakış açısı, özellikle dışarıdan bakanlar için bu iki görüşün birbirine yakın olduğu izlenimi vermiştir. Muhammed b. Ali es-Senûsî, Muhammed b. Abdülvehhab'ın görüşlerini benimsememiştir. Vehhabîlerle yaptığı tartışmalardan rahatsız olmuştur.⁷¹

Senûsîlik ve Vehhabilik birbirinden farklı iki ayrı düşünce hareketidir. Batılilar Senûsîliği görsel olarak Vehhabilik olarak nitelendirirler de bu sadece bazı düşünce ve amelde benzerliklerden ibarettir. Vehhabilerin ve Senûsîlerin bulundukları yerlerde sömürgeci güçlerle yaptıkları sert silahlı mücadeleler iki hareketin ortak özellikleri arasındadır. Senûsî tarikatının diğer tarikatlar gibi olmaması, farklı düşünce ve faaliyetleri Vehhabi hareketine benzetilmesine, Senûsîliğe bazı batılilarca Vehhabilik denmesine sebep olmuştur.⁷²

Muhammed bin Ali es-Senûsî zamanında yaygın dini aşırılık olan Vehhabîlik, sömürgeci devletlere karşı bir harekettir. Senûsîlik de sömürgeci batılı devletlerle mücadele etmiştir. Vehhabîlik hareketinin görüşleri Senûsîlik'ten farklıdır. Muhammed bin Ali es-Senûsî Vehhabilik'ten farklı düşündüğü halde hiçbir zaman Vehhabilik'e düşmanca bir tutum içine girmemiştir. Senûsîlik Vehhabilik gibi halkın önem verdiği mezar ziyareti, evliyaya saygı v.b. konularında aşırı gitmemiş, tasavvuf ile Vehhabilik arasında orta bir yol izlemiştir.⁷³ Senûsîlik Ayaklanma ve kargaşa çıkararak, devrim yaparak düşüncesini yayma yolunu tercih etmemiştir.

Şeyh Senûsî tasavvuf anlayışında hocası Ahmet b. İdris'ten etkilenmiş içtihat konusunda hocasının görüşlerini benimsemiştir. Senûsî'nin şeyhi Ahmed b.

⁷⁰ Şevki Elcemel, *El Magrib'il Arabî'l kebîr Mine'l fethil İslâmî İle'l Vakti'l Hâdır Libya, Tunus, Cezayir, El Magrib'il Aksâ*, El Mektebi'l Mısri Litevzî il Matbûât, Kahire, 2016, s. 147.

⁷¹ Ahmet Kavas, "Senûsî, Muhammed b. Ali", *DİA*, Cilt XXXVI, s.530.

⁷² Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhabîlik", *DİA*, C. XLII, T DV yay. , İstanbul, 2009, s. 613.

⁷³ Martin, *Afrika'da Sufi Direniş*, s. 133.

İdris Vahhabiler gibi ortaçağın icma ve kıyasını doğrudan kabul etmemiş, ortaya çıkan yeni durumlara göre içtihadın gerekli olduğunu savunmuştur.⁷⁴

Senûsîlik için "Vehhabiliğin aynısı değildir, ancak etkilenmiştir" diyebiliriz. Vehhabilerin hoşla gitmeyen tavırları Senûsî için bir yol haritası oluşturmuş olabilir. Müslümanların bid'atlere ağırlık vermesi içinde yaşanan devrin ortak özellikleridir. İki görüş de bid'atlerden uzak kalmıştır. Senûsî ilim ve irfanla uğraşmaya ağırlık vermiştir. Senûsîler Vehhabiliğin aksine Osmanlı idaresine karşı gelmemiş, yardımcı olmuştur.

Senûsîlik kendi hareketinden önce ortaya çıkan Vehhabi hareketini gözlemlemiş, yanlışlarından ders almış, toplumun daha sağlam, faziletli olabilmesi için ilme ve irfana daha çok önem vermesi gerektiğini görmüştür. İslam'ın sade yaşantısını, selefi anlayışı günümüze taşıyarak bu inancın kabul görmesini sağlamıştır. Senûsîliğin ortaya çıktığı dönemde dini anlayışta oluşan yenilik tarikat müntesipleri arasında yayılarak etkisini göstermiştir. Müslüman halk İslam'ın içinde bulunduğu kötü durumun yöneticilerden kaynaklandığını düşünmüş, dolayısıyla Osmanlı Devleti'ni sorumlu tutmuştur. Toplumda Osmanlı Devleti'ne karşı oluşan bu anlayış Senûsîlerin dışında gerçekleşmiş, Muhammed b. Ali es-Senûsî bu olaylardan uzak durmuştur.

Senûsîliğin yayıldığı dönemde Müslümanların içinde bulunduğu durum hem Vehhabilik, hem de Senûsîlik açısından ortaktır. Halk arasında İslam'ın aslından uzaklaşma, bid'atler yaygındır. Avrupalı devletlerin Müslümanları sömürme çalışmaları devam etmektedir. Yöneticiler halkın ihtiyaçlarına yeterince cevap veremediklerinden sorumlu tutulmuştur. Senûsî hareketi daha sonra ortaya çıktığı için Vehhabilerin yaptıkları yanlışlardan ders çıkarmış, orta bir yol tutarak yapıcı bir hal sergilemiştir. Bu iki tarikatın yayıldığı dönemde Müslümanların içinde bulunduğu hastalık hemen hemen aynı kabul edilmiştir. Ancak Senûsîliğin tedavi şekli tasavvufun içinde kalarak Vehhabilik'ten farklı olmuştur. Osmanlı Devleti bu iki hareketle ilgilenmiş, Vehhabiliği kendisine tehlikeli bulmuş, Senûsîlik tarikatını desteklemiştir.

Fransız gezgin ve yazar Duveyrier'e göre Senûsîler yaşarken saygı duydukları velilere ölümlerinden sonra saygı ve tazimde bulunmak yoktur. Bu

⁷⁴ Yücesoy, **Senûsîlik Sufi Bir İslam Hareketi**, s. 20.

hususta Muhammed b. Ali es-Senûsî evliyanın türbesinden medet umulmaması gerektiğini belirtmiştir. Ancak Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin vefatından sonra Cağbub'taki türbesini birçok kişi ziyaret etmiştir. Tarikatın üçüncü şeyhi Ahmet Şerif'e göre, Allah'la kulları arasında vesile oldukları için veliler saygıya layıktır. Ahmet Şerif mürid ile mürit arasında vesilenin olduğunu, evliyanın vesile olduğunu kabul etmek gerektiğini söylemiştir.⁷⁵

Senûsî öğretisi geleneksel bilinen tasavvuftan ve Vehhabilerin aşırı fanatik uygulamalarından farklıdır. Orta yolu savunmuş, İslamiyet'te sonradan ortaya çıkan sorunlar karşısında çözüm bulma yolunu denemiştir. Ahmed b. İdris el Fasi'nin yenilikçi görüşlerinden etkilenmiştir. Vehhabiliğe göre yıkıcı değil, yapıcı özelliği vardır. Senûsîlik kurulduğu yerlerde kargaşa ve ayrımcılık çıkarmamış, aile içi ve yerel düşmanlıkları düzeltmiş, tartışmaları sona erdirmiştir.⁷⁶

Senûsî tarikatının amacı yarı putperest kabilelerin Hristiyan olmasını engellemek için uygun yerlerde birçok zaviyeler açarak yaptıkları çalışmalarla tarikata yeni müntesipler kazandırmaktır. Senusi tarikatı zühd ve takvaya yani ahlaki olgu ile karakterini kazanmaya ve çok çalışmaya önem vermiştir. Senûsî'nin müridi Ahmed b. İdris tasavvuf ehli olduğu gibi aynı zamanda bir fakihdir ve ılımlı bir görüşe sahiptir.

Muhammed b. Ali es-Senûsî Vehhabiler gibi Hanbelî hukukçusu İbn Teymiyye'den etkilenmiş, kendisine örnek almıştır. Vehhabilerle sıkı teması olmuştur. Uygulamak istediği düşüncelerini Hicaz'a gelmeden önce belirlemiştir. Aralarındaki en belirgin fark Vehhabiliğin tarikata karşı olması, Senûsîliğin ise bir tarikat olmasıdır, tasavvufu benimsemesidir.

Vehhabiler türbe ve mezarlıklara karşıdır. Tasavvuftaki mürit mürid ilişkilerini, velayet anlayışlarını, tevessül, rabıta ve tevessül anlayışlarını imani yönden tehlikeli görmüşlerdir. Senûsîler temiz duygularla türbe ve mezarlık ziyaretine önem vermiş, aşırılığı, abartılı menkıbe ve kerametleri hoş karşılamamıştır. Velayet anlayışını benimsemiş, evliyanın manevi gücüne inanıp saygı duymuşlardır. Evliyanın vesile olmasını caiz görmüşlerdir. Senûsîler ve Vehhabiler inançlarında taviz vermemişler, her ikisi de asrısadet dönemi İslam

⁷⁵ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 142-143.

⁷⁶ Martin, **Afrika'da Sufi Direniş**, s. 131.

anlayışını kabul edip, tebliğ ve davet metodunu kullanmışlardır. İkisi de sonradan siyasi hareket haline gelmişler ve devlet kurmuşlardır. İki hareket de bedeviler ve gelir seviyesi düşük insanlar arasında yayılmaya başlamış, teşkilatlanmaya önem vermiştir. Vehhabilik on sekizinci yüzyılda, Senûsîlik ondokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmış, ekonomik ve siyasi boşluğu dolduran iddialı bir hareket olmuştur. Taraftarları tavizsiz tutumları ile birbirlerinin aynısı görülmüştür. Senûsîlik Vehhabilikten sonra kurulmanın avantajını kullanmış, Vehhabilikle tasavvuf arasında orta yolda hareket etmiştir.⁷⁷

1.1.5. Muhammed bin Ali es-Senûsî'nin Osmanlı Yöneticilerine Karşı

Tutumu

XIX. yüzyılda Libya, Mısır ve Magrib ülkeleri arasında topraktan bir köprü vazifesi görüyordu. 1805 yılında Fas'a doğru hareket ettiği sıralarda Senûsî Osmanlı karşıtı olan Fas yanlısı Darkavi tarikatı mensubuydu. İlerleyen yıllarda Senûsî görüşlerini değiştirmiş ve Osmanlı'ya daha yakın duruma gelmiştir.⁷⁸ Senûsî Osmanlı'ya karşı olduğu zamanlarda Osmanlı'nın gerçek yapısını tanıımıyordu. Osmanlı da Senûsî hakkında bilgi sahibi değildi. Osmanlı'yı Senûsîlerle aynı safta yer almaları karşılıklı samimiyet ve dostane ilişkilerle olmuştur. Osmanlı devlet adamlarının Senûsî meşayihine saygılı davranması, Afrika'nın durumu ve birlikteliğe olan ihtiyaç sebebiyle daha sonra görüşünü değiştirmiş ve Osmanlı'yı desteklemiştir. Osmanlı Devleti'ni desteklemesi Osmanlı Devleti tarafından da desteklenmesine sebep olmuştur. Bu durumdan kazançlı çıkan taraf İslam dünyası olmuştur.

Osmanlı Devleti, Senûsî tarikatına karşı tavır almamış, önce tehlikeli olup olmadığını araştırmış, iyi niyetini anladıktan sonra yardımcı olma yoluna gitmiştir. Osmanlı Devleti'nin bir cemiyeti araştırarak karar vermesi, aşiret ya da kabile devleti olmadığını köklü bir devlet olduğunu göstermektedir. Devletin halk gözünde de saygın olması Senûsîleri Osmanlı'ya yaklaştıran etkenlerden olmuştur.

Muhammed b. Ali es-Senûsî Osmanlı valilerine karşı büyüklük göstermemiş, gurura kapılmamış, Osmanlı valilerinin verdiği desteklere teşekkür

⁷⁷ Ziadeh, *Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik*, s. 15-16.

⁷⁸ Martin, *Afrika'da Sufi Direniş*, s. 134.

etmekten kaçınmamıştır. 1842-1846 yılları arasında Trablusgarp valisi Muhammed Emin Paşa'ya tek gayelerinin Kur'an'ın okunması, tanınması, Hz. Muhammed'in şeriatının yayılması olduğunu bölgedeki zaviyelerden ilgilerini eksik etmemesi gerektiğini belirtmiş, zaviyeye yapılan yardım ve destekten, Kur'an ve fıkıh eğitiminde sağlanan desteklerden dolayı memnuniyetini bildiren mektup yazmıştır. Yine Fizan'ın eyalet valisi Mustafa Paşa'ya 1857 yılında yazdığı mektuplardan birinde zaviyelerin destek ve işbirliği ile kurulduğunu, zaviyelerin bulunduğu yerlerdeki halkların bunun faydalarını gördüğünü yazmıştır.

Senûsî şeyhi Osmanlı Devleti'ni karşısına almadığı gibi Osmanlı görevlileriyle iyi geçinmiş, onların yardımlarını almıştır. Birçok cemaat belirli bir güce eriştiğinde devlete isyan eder, devlete karşı tehlike oluşturur. Belirli bir gücü ve saygınlığı olan Senûsî tarikatının Osmanlı Devleti ile işbirliği içinde olması tarikatın kendinden ziyade ümmetin bütünlüğü için çalıştığını göstermektedir. Sömürgeci Avrupa devletleriyle işbirliği içine girseydi belki daha çok büyük bir tarikat olabirdi. Burada büyüklüğü de sorgulamak gerekir. Büyüklük Avrupa'nın yaptığı gibi menfaatlerini ön plana alarak maddi bir büyüklük müdür? Yoksa Senûsî şeyhlerinin yaptığı gibi doğruların yanında durarak hakikat yolunda cihat etmek mi büyüklüktür? Senûsîliği önemli kılan manevi yönden ilerlemeyi ilke edinmeleri, ancak manevi ilerleme yaparken maddi yönden çalışmayı da terk etmemeleridir.

Libya Kralı İdris Senûsî, İslamiyet'i seçen "çöle inen faşizm" kitabı yazarı Knud Holmboe'ye İtalya'nın ilericiliği teknik ve maddi üstünlük olarak anladığını, manevi yönden gelişmeye önem vermediğini Senûsî devletinin Peygamberimiz'in (sav) "küçük cihattan büyük cihata döndük, büyük cihat nefisle cihattır." hadisi şerifini örnek aldıklarını, bunun için Senûsîlerin yönettiği Senûsî devletinin, yani Libya'nın her yerinde huzur olduğunu anlatmıştır. Senûsî liderleri halkı manen yüceltmeye önem vermiştir.⁷⁹

Muhammed b. Ali es-Senûsî 1850 yılında Bingazi valisi Muhammed Salih Paşa'ya şöyle demiştir: "Tarafımızdan bütün zaviyelere atanan vekiller Cuma namazlarını kıldırarak, Kur'an'ı öğretecek, ilmi yayacak, halka dinlerinin

⁷⁹ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 141.

gereklerini göstereceklerdir. “Muhammed b. Ali es-Senûsî bir müridine “ gönlünü ve dikkatini tamamen Allah’a teslim et ki, O’nunla bağlantı sağlayasın. O’ndan başka hiçbir kimseye ne gönül, ne de değer ver.” diye nasihat etmiştir. Bu sözler cemiyet liderinin sözünden daha çok, tarikat liderinin söylediği bir söze benzemektedir. Senûsîler Osmanlı yöneticilerini metodlarıyla etkilediği gibi samimiyetleriyle de etkilemiş, Osmanlı Devleti yöneticileri de Senûsîlerin güvenini kazanmıştır.

Osmanlı hükümetinin Senûsîlere destek olması Senûsîler için bir güvencedir. Devletten oldukça uzak Afrika kıtasında Senûsîler gibi güvenilebileceği bir cemaat bulmak da Osmanlı için bir güvence olmuştur. Demek ki Osmanlı devlet adamları da temeli takva olan bir tarikat mensupları nezdinde güvenilir kimselerdi. Eğer görevlerini kötüye kullansalardı o bölgede taraftar bulunmayacaktı.

Muhammed b. Ali es-Senûsî zaviyelerdeki vekillerine mektuplar göndererek müritlerini takvaya sarılmaları ve en yüce karakter olan Rasûlullah’ın sünnetine uymak olduğunu hatırlatmıştır. Diğer bir mektubunda Allah’ın rızasını kazanmanın, Rasûlullah’ın yaşadığı gibi Allah’a kulluk yapmanın ebedi mutluluğun yegâne yolu olduğunu dile getirmiştir. Mektuplarında ilmin önemine de vurgu yapmıştır. Diğer bir mektubunda tasavvuf yolunun öncüleri evliyaullahtan ve onların bu yolu aydınlattığından bahsetmiştir. Mektubunu şu sözlerle bitirmektedir: “iki seçenekten biri olan hak yolu seç. Başka yollara sakın sapma”

Bu sözler her tarikat liderinin söyleyeceği sözlerdir. Ancak Senûsîlerin bu tavsiyeleri yerine getirmeleri, Peygamber’in (sav) ahlakını nefislerinde yaşamaları, samimiyeti tarikatın yerleşmesinde etkili olmuştur. Senûsî ağaç dikimine, yeşil çevreye ve üretime önem veren bir tarikat lideri olmuştur. Duveyrier zaviyenin çalışmasını "vahadaki meyve bahçeleri, çölün zorlu amansız şartlarına güneşin kavurucu sıcaklığına, kurak havaya sürekli devam eden kum fırtınası ve kasırgalarına rağmen sürdürülen amansız, muazzam gayretlerin ürünüdür.“ diyerek Senûsîleri övmüştür. Senûsîlikte dilenmek yasaktır. Tembellik yoktur. Çalışmak mecburidir. Dayanışma vardır⁸⁰

⁸⁰ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 146.

1.1.6. Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin Osmanlı Devleti'ni Kabul Etmeme Nedenleri

Muhammed b. Ali es-Senûsî Araptır. Osmanlı Devleti'ni sadece bölgeye gelen Osmanlı görevlilerden öğrenme imkânı vardır. İstanbul'daki yönetimin nasıl olduğunu bilmemektedir. Yetişme zamanlarında Osmanlı Devleti'ni beğenmemiştir. Bunda Fas hükümeti taraftarı, Darkavî tarikatına bağlı olması ve bu tarikatın Osmanlı hilafetini kabul etmemesi en büyük etkindir. Cezayir'in durumu Senûsî'yi etki altında bırakmıştır. Orada Senûsî, Osmanlı valilerinin yönetimini beğenmemiş, devletin ülkesinin ve Afrika'nın durumundan haberdar olmadığını düşünmüştür. Değer verdiği hocalarından biri olan İbni Kanduz'un Türk Vali Hasan Bey tarafından öldürülmesi de Osmanlı'yı sevmemesine bir neden oluşturmıştır.⁸¹

Osmanlı yönetimi daha önce ortaya çıkan Osmanlı Devleti'ni beğenmeyen Vehhabilik hareketinden büyük sıkıntı yaşamıştır. Senûsî'nin Libya'ya gelme tarihiyle Libya'nın Osmanlı Devleti'ne yeniden bağlanması yaklaşık aynı tarihlere rastlıyordu. Osmanlı'ya yeni katılan bir eyalette kısa sürede birçok zaviye yapan ve halk üzerinde güçlü etkisi olan bir tarikatın siyasi düşünceleri olması ve otorite haline gelmesi Osmanlı Devleti'ni şüphe ve endişeye sevk etmiştir. Senûsîler zaman içinde Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmuştur. Bunda Osmanlı sultanları ve yöneticilerinin Senûsî tarikatını yakından tanımaları, bölgede İslami birliği sağlamak için birlikte hareket etmek gerektiğine inanmalarının etkisi vardır. Önceleri tarikata kuşkuyla bakan, takipe alan, özel raporlar alan Osmanlı Devleti Senûsîlerle yakın temas içinde bulunmuştur. Senûsîler ve Osmanlı valileri arasında dostane mektuplaşmalar, Trablus Valisi Muhammed Emin Paşa, Bingazi Valisi Muhammed Salih Paşa, Fizan Valisi Mustafa Paşa'ya gönderilen mektuplar bunlara örnektir. Senûsî'yi yakından tanıyan onu takva önderi bir müşîd olarak kabul eden Trablus Valisi Ali Asker Paşa Senûsî ile dostluk kurmuş, onun nüfuzundan yararlanmak istemiştir. Eyaletin bozulan yapısını düzeltmek için Senûsî desteğine ihtiyaç duymuş, mürit halkasına girecek kadar onlara yakın olmuştur.

⁸¹ Deccani, *el- Hareketü's-Senusiyye Neş'etuha ve Nemuvvuha Fi'l-Karni't-tâsi Aşer*, s. 41.

Bir diğerk örnek Senûsî'nin Bingazi Zaviyesi Şeyhi Abdurrahim Mahbub'u İstanbul'a temsilci olarak göndermesidir. Şeyh Mahbub bizzat Halife Abdülmecid tarafından karşılanmış, kendisi için resmi protokol düzenlenmiştir. Yapılan görüşmeler sonunda halife bir ferman yayınlamıştır. 1856 yılında yayınlanan bu fermana göre tarikatın varlığı Osmanlı Devleti'nin en üst makamınca bizzat tanınmış, zaviyelerin gelirleri vergiden muaf tutulmuş, Senûsi zaviyelerine bölgede vergi ve para toplama yetkisi verilmiştir.⁸²

1.2. AFRİKA KITASİ VE MUHAMMED MEHDİ ES-SENUSİ' NİN SENÛSİ TARİKATINI AFRİKA İÇLERİNE YAYMA FAALİYETLERİ

1.2.1. Afrika Kıtası ve İslamiyet

Muhammed b. Ali es-Senûsî Kuzey Afrika'da doğmuştur. Tarikatını Mekke'de kurmuş, Afrika'da geliştirmiştir. Tarikatın merkezi olan Bingazi ve Trablusgarp aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin XIX. Yüzyılda Kuzey Afrika'daki vilayetleridir.

Afrika'da İslamiyet önce 638-1050 yılları arası yayılmış, Berberi isyanı ve Magrib emirlerinin iç kavgaları sebebiyle duraklamış, sonra Sudan merkezli Gâleye, Zengibar sahillerine, sahra kabileleri arasında yayılmaya devam etmiştir. 1750 yılından sonra Hristiyan devletlerin Afrika'da misyonerlik hareketlerine başlaması Müslüman halkın uyanmasına vesile olmuştur. Afrika'da Kadiri, Ticani, Şazeli tarikatlarının yanında Senûsî tarikatının da büyük etkisi olmuştur. Londra'da bulunan Misyonerlik Derneği ve Roma' da kurulan Roma Katolikleri Afrika'da bütün maddi imkânlarıyla Hristiyanlık faaliyetleri yapmalarına rağmen Afrika halkının gözünde sömürgecilik şeklinde ters etki bırakmıştır. İslamiyet bölgede maddi gücü olmamasına rağmen sadeliği, manevi hareketliliği ve canlılığıyla Afrika halkının ve insanların yapısına daha doğal gelmiştir. İslamiyet tarikatlar, Müslüman tüccarlar ve göçmenler tarafından hızla yayılmaya devam etmiştir.⁸³

⁸² Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 17-19.

⁸³ Keskiöglü, **İslam Dünyası Dün ve Bugün**, s. 63.

Afrika kıtası Müslüman nüfusun en yüksek olduğu kıtadır. Afrika Nüfusunun yüzde elli beşi müslümandır. Müslümanların en fazla yaşadığı yer Kuzey Afrika bölgesidir. Mekke'de kendini baskı altında hisseden topluluklar ilk olarak Afrika'ya hicret etmişlerdir. İlk Müslüman grup Peygamberimiz (sav) hayattayken Osman b. Maz'un başkanlığında 615 yılında Afrika'ya gelmiştir. İlk Müslümanların kendini güvende hissettikleri Afrika kıtası İslamiyetin Avrupa'ya geçmesinde köprü vazifesi görmüştür.⁸⁴

1.2.2. Libya'da İslamiyet ve Osmanlı Hâkimiyeti

Eski zamanlardan beri Libya'da iki tane birlik, iki siyaset ve iki bağımsızlık olan yer vardır. Onlar Berka ve Trablus'tur. Sirte körfezi sahili iki bölüme ayrılır. Çad gölü ve Batı Sudan. Orada bedevi kabileler oturur.

Araplar Mısır'ı fethedince Arap kabileleri buraya akmaya başladı. Berka'da Beni Selim cemaati, Trablus bölgelerinde Benî Hilal cemaati kuruldu. Arap kabileler buralara görünümelerini dillerini, dinlerini ve kanlarını taşıdılar. Araplaşma işi şaşırtıcı bir hızla tamamlandı. Arap Berberi anlaşmazlığına rağmen evrensel İslam düşüncesi Kuzey Afrika bölgelerinin tamamının İslam hâkimiyeti altına girmesini kolaylaştırdı. Araplar ve Berberiler tek bir potada kaynaştılar, bir araya geldiler.⁸⁵

Osmanlı'dan önce Libya bölgesi küçük bir toprak parçasıydı. VII. yüzyılda yapılan Arap akınları bölgeyi Müslümanlaştırmış ve Araplaştırmış ancak merkezi bir hükümet kurulamamıştı. Trablus, Berka ve Fizan bölgesinde ilk devleti Osmanlı hükümeti kurmuştur. Trablus 1551 den 1711'e kadar Osmanlı paşaları ve yeniçeriler tarafından yönetilmiştir.⁸⁶

Osmanlı'nın Libya'daki hâkimiyeti ikiye ayrılır. 1571-1711 yılları arasında Libya'daki Osmanlı hâkimiyeti Osmanlı'nın diğer vilayetlerindeki hâkimiyetlerinden farklı değildi. Osmanlı hâkim olduğu bu vilayetlere vali tayin ediyordu. Osmanlı'nın buradaki ilk valisi İspanya ve diğer Avrupa devletleriyle savaşan Osmanlı deniz komutanı Turgut Reis'tir.

⁸⁴ Ahmet Emin Dağ, *Afrika'da Müslüman Azınlıklar*, Pelikan Basım, İstanbul, 2015, s. 8.

⁸⁵ Elcemel, *El Magrib'il Arabî'l kebîr Mine'l fethil İslâmî ile'l Vakti'l Hâdir Libya, Tunus, Cezayir, El Magrib'il Aksâ*, s. 125.

⁸⁶ Lapidus, *İslam Toplulukları Tarihi*, s. 251.

1711-1735 yılları arasında bu bölgeyi Karamanlı ailesi yönetmiştir. Ahmet Karamanlı Türk ailesine mensup bir kişidir. Libya'ya göç ederek Trablus'a yerleşmiştir. Libya'da birçok askeri görevler almış, Halil Paşa'nın valilik günlerinde Münşiye'de komutanlık yapmıştır. Siyasetiyle orduya ve ülkedeki seçkin kişilere yaklaşmıştır.⁸⁷ İngiliz ve Fransız saldırıları, korsanlığın bastırılması Karamanlı yönetimini zayıflatmış, Osmanlı Devleti Karamanlı yönetimine el atarak 1911 İtalyan işgali ve 1912 Osmanlı Devleti'nin buradan çekilene kadar Osmanlı valileri Trablus ve Berka' yı idare etmiştir.

1835-1912 yılları arası Osmanlılar Trablus'ta birçok değişim gerçekleştirmiştir. 1858'te bütün bölgeye hâkim olarak Merkezi otoriteyi güçlendirmiştir. Tanzimat hareketi yenilikleri yapılmış, kasabalar modern hale getirilmiştir. Ziraat ve tarım desteklenerek bedevilerin yerleşik hayata geçmeleri sağlanmıştır. Sahra'dan Tunus ve Cezayir'e giden köle geçişi yasaklanarak Libya ticareti arttırılmıştır. Halkta İstanbul ve Osmanlı ilgisi artmış, İstanbul'un kültür ve siyasetinden etkilenen yeni bir aydınlar sınıfı oluşmuştur. Osmanlı'nın bu döneminde memurlar, aydınlar, aşiret liderleri, köy ağaları, Osmanlı çatısı altında Arap ve İslam dünyasının bir parçası olmuştur.⁸⁸

XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Libya'da Trablusgarp vilayetinin on altı kazası ve sekiz nahiyesi bulunmaktaydı. Bingazi ise Trablusgarp eyaletine bağlı müstakil sancaktı.⁸⁹

1835-1911 yılları arasında Libya'yı otuz üç vali yönetmiştir. Bu dönemde gerektiği zaman İstikrar ve büyüme vardı. Güçlü yöneticiler bulunmaktaydı. Yöneticilerin sık sık değişmesi istenilen imar projelerinin uygulanmasına fırsat vermemiştir. Bu yöneticilerin içinde birkaç ay görev yapanlar olmuştur. Bunun için Karamanlı döneminin sonlarında valilerin birçoğu Libya'nın çeşitli köşelerinde ortaya çıkan isyanları bastırma çabalarıyla tamamlamıştır.

Bunların yanında yağmurların yağmaması, kuraklık olması, temiz içme suyunun olmaması halkın kötü yiyecekler yemek zorunda olması, ölümcül hastalıkların peşpeşe gelmesi sebebiyle halk zor durumlar yaşamış, 1871 yılının

⁸⁷ Elcemel, *El Magrib'il Arabî'l kebîr Mine'l fethil İslâmî ile'l Vaktî'l Hâdır Libya, Tunus, Cezayir, El Magrib'il Aksâ*, s. 128-131.

⁸⁸ Lapidus, *İslam Toplamları Tarihi*, s. 252.

⁸⁹ Bkz. Ziadeh, *Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik*, s. 63- 64.

sonlarında yağmurun yağmaması kuraklık sebebiyle hububat fiyatları artmıştır. Kötü yiyecekler yemekten hastalıklar ve ölümler yayılmış, zenginler davalarını, toprak işleme makinelerini satmak zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti bu zamanda ıslahat isteyen parti ve cemiyetlerin ortaya çıkması sebebiyle iç karışıklıklarla uğraşıyordu. Yetkili yöneticiler bu hareketleri kuvvet kullanarak çözmeye çaba harcıyordu. Bu zamanda Avrupa devletleri halkı bağımlıydı ve özgürlüklerini istemeye başladılar. Yunanistan, Bulgaristan Sırbistan, Romanya hareketleri başlamış, Rusya gibi devletler bu hareketleri desteklemiştir. Osmanlı Devleti bu tehlikeli savaşa girmek zorunda kalmış, iç karışıklıklar, dış tehlikeler saltanatın çeşitli vilayetlerine yansımıştır.⁹⁰

Fransa 1830 yılında Kuzey Afrika'da Cezayir ile Osmanlı yönetimlerinde bir çatlak oluşturdu. 1853 yılında Kırım savaşıyla Rusya Osmanlı Devleti'ne saldırdı. Kuzey Afrika, Avrupa ve diğer yerlerdeki stratejik öneme sahip bölgeler Osmanlı egemenliği altında bulunuyordu. Osmanlı Devleti'ne bağlı bu yerleri Avrupalı ittifak devletleri kendi aralarında paylaşmıştı. Osmanlı, rakiplerinin, düşmanlarının buraları koparıp almasını hoş karşılamadı. Bu dönemde bazı Osmanlı paşaları bir kısım ıslahatlar yaparak ayakta durmaya çalışmıştır. 1838-1842 yıllarında valilik yapan Ali Aşkar Paşa bazı kaleleri ve yıkılan camileri onarmış, hükümet için Urfala kazasında köşk, Sûkne ile Urfala arasında Ebî Necm diye bilinen bir yer inşa ettirmiştir. 1842-1846 yıllarında vilayette vezirlik yapan Muhammed Emin Paşa mali ve idari işlerin düzenlenmesine önem vermiştir. Beraberinde defterdar Azmi Bey gelmiştir. O Libya'da bu makamda ilk görev yapan kişidir. Sonra kazaları, müdürlükleri, livaları düzenlemiş, meclisler, kalemler, defterler tesis etmiş, Münşiye'de askeri hastane inşa ettirmiştir. Albay Bekir Bey'i mutasarrıf yapmış, güvenilir ve kabiliyetli kişilerden kaymakamlar müdürler atamıştır. Kabile reisleri ona güvenmiş, hükümete karşı haydutluk yapan kabileler görev alarak meclis idaresinde üye olmuştur.⁹¹

1860-1866 yılları arası Trablusgarp'ta valilik yapan Mahmut Nedim Paşa bu dönemde Osmanlı'nın en önemli valilerinden biri olmuştur. Birçok alanda

⁹⁰ Elcemel, *El Magrib'il Arabî'l kebîr Mine'l fethil İslâmî ile'l Vakti'l Hâdir Libya, Tunus, Cezayir, El Magrib'il Aksâ*, s. 141-142.

⁹¹ Elcemel, *El Magrib'il Arabî'l kebîr Mine'l fethil İslâmî ile'l Vakti'l Hâdir Libya, Tunus, Cezayir, El Magrib'il Aksâ*, s. 141.

ıslahatlar yapmıştır. Ziraata önem vererek zeytin ağaçları getirtmiş, şeyhler aracılığıyla halka dağıtarak iyi yerlere dikilmesini sağlamıştır. 1864 yılında Devlet-i Âlî'nin çıkardığı fermanla gerekli görevler dağıtılarak kanun üstünde cinayet, hukuk, ticaret meclisleri kurulmuştur. Nedim Paşa Libya'da hükümet konağında ilk hükümet matbaasını kurarak burada ilk resmi gazeteyi çıkarmış (Bâsim-Trablusgarp), sahil nüfusu ile Münşiye halkı ve yakın köylerle iletişimi kolaylaştırmak için sahile yeni bir kapı açmıştır. En uzun süre görev yapmış ve bu sürelerde Trablusgarp'ta istikrar devam etmiştir.

1866-1870 yıllarında valilik yapan Ali Rıza Paşa, vilayeti kaldırmak için çalışmış, ticaret, sanayi ve ziraat noktalarını genişletmiş, alışveriş yolları, sahil iç ve dış yollarının geçişine önem vermiştir. Postayı düzenlemiştir. Aynı yerden mutasarrıflıklara, Mısır sınırına kadar telgraf düzenlenmiştir. Halkın nehir ve pınar suyunun azlığı sebebiyle suya olan aşırı ihtiyaçtan dolayı yerin derinliklerinden modern aletlerle su kuyuları açtırmış, şehir dışında su kaynakları için çukurlar kazmış, vadileri birbirine bağlamış, sularını mezralara vermiştir. Halkı ziraatta çalışmaya yönlendirerek onlara zenginliğin ve uygarlığın yollarını göstermiştir. Aziziye'de şehir dışında çarşı tesis etmiş, bu valinin çalışmaları sadece başkentle sınırlı kalmamış, iç bölgelere kadar uzanmıştır. Gadamus'ta işleri düzenlemesi ve idaresi için hâkim tayin etmiştir. Ayrıca Tobruk'a önem vererek orada sağlık ocağı, liman, kale ve depo yaptırmıştır.⁹²

Osmanlı Devleti'nin Libya yönetiminde Nedim Paşa, Ali Rıza Paşa gibi gayretli paşalar olmuştur. Ancak uzun süre görev yapan valilerin çoğu hatalar yapmıştır. Eleştirilen hatalardan en önemlisi üç kez Libya'da valilik yapan İzzet Paşa'nın on beş yıl yeteneksiz dar görüşlü insanlarla samimi olmasıdır. Osmanlı yönetimine güvenin azalması Arap milliyetçiliğinin yayılmasına sebep olmuştur.⁹³

Osmanlı Devleti, Libya'nın maruz kaldığı bu tehlikeli durum sebebiyle et ve tırnak gibi Osmanlı'ya bağlı olan Kuzey Afrika'daki arazilerini sömürgeci devletlerin ele geçirmesinden sonra Libya'daki valilerini askeriye den mareşal olarak seçmiştir. Valiler aynı zamanda kumandan olarak askeriyede görev yapıyordu..

⁹² Elcemel, *El Magrib'il Arabî'l kebîr Mine'l fethil İslâmî İle'l Vakti'l Hâdır Libya, Tunus, Cezayir, El Magrib'il Aksâ*, s. 144-145.

⁹³ Ziadeh, *Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik*, s. 65.

Osmanlı Devleti askeri gücünü yükseltmek için çaba harcamış, savunmak için birçok yüklü saltanat gemileri mühimmât ve savaş malzemeleri göndermiştir. Yeni düzenlemeyle sürekli takviye göndererek Burcu turâb, Saniye paşa gibi önemli yerlerde güçlendirme tamamlanmıştır. Bu iki noktayı güçlü bir şekilde savunmuş, ancak kendisine bağlı olan Yemen'deki ayaklanmayı önlemek için İtalyan ihtilalinden önce kuvvetinin büyük bir kısmını geri çekmiştir. Bu dönemde Libya Osmanlı hâkimiyeti altında bulunuyordu ve sıcak çatışma alanıydı. Birçok Avrupa devleti bakışlarını buraya çevirmişti. Yayılmacı Fransa'nın Tunus'u koruması altına aldığını ilan etmesinden sonra Libya'ya yönelmesi endişe veriyordu. Öyleki Fransa dışişleri bakanı bu endişeyi gidermek için Temmuz 1881'de ülkesinin Trablus'u işgal etmeyi düşünmediğini ilan etmek zorunda kalmıştır. Fransa her ne zaman Trablus'u istese Trablus Fransa'ya sadece düşmanca bakıyordu. İtalya ve Almanya da genişleme arzusu içindeydi. Sömürge yarışında öne çıkan diğer devletler gibi pay almak için her iki devlette güçlü bir blok oluşturmuştu. 1870 yılındaki Almanya'nın Fransa'ya karşı zaferleri ile Almanya'da ikinci bir adım olarak Libya'ya doğru ilerleme düşüncesi oluştu. Alman gezgin Nachtigal ve Junker'in bu ülkelere ziyareti şüpheleri arttırdı. Bu kavgada Amerika Birleşik Devletleri'nin de rolü vardır. 1873 de Amerikan konsolosu Fedal Trablus'ta Tobruk limanını almak için çalıştı. Savaşan devletler bu zamanda bu projeleri uygulamaya fırsat bulamadı. Osmanlı idaresi Berka'yı Trablus'tan ayırarak mustakil bir sancak yaptı. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren koşullar Berka'da Senûsî hareketinin kıyamını ön plana çıkardı. Libya'yı kuşatan bu durum Osmanlı Devleti ile Senûsîlerin ittifak yapmasına etki etmiş ve büyük rol oynamıştır.⁹⁴

1.2.3. Çağbub Zaviyesinin Kurulması

Senûsî tarikatı zaviyelerini stratejik önemi olan yerlere yapmaya özen göstermiştir. Zaviyelerinin en önemli özelliği üzerlerine otorite kurmak isteyen güçlere uzak olan yerlerde kurulmasıdır.

⁹⁴ Elcemel, *El Magrib'il Arabî'l kebîr Mine'l fethil İslâmî İle'l Vakti'l Hâdir Libya, Tunus, Cezayir, El Magrib'il Aksâ*, 146-147.

Cağbub zaviyesi Senûsîlerin en büyük zaviyesidir. Çölde yaşayan Arapların çocukları Kur'an-ı Kerim ve fıkıh dersi aldıktan sonra istediklerinde üst eğitimlerini Cağbub'ta tamamlama imkânı buluyorlardı. Şeyh Senûsî zaviyede bulunanlar, çevre halkı, Cezayir, Tunus ve Kuzey Afrika'daki bütün insanlar tarafından saygı duyulan ve zamanın kutbu olarak kabul edilen bir kişi olarak tanınıyordu. İslam toplumu dışında sahillerde yaşayan Hristiyan ve Yahudi dinine mensup insanlar da Senûsî'nin değerini biliyorlar, bir kısmı yeminlerinde onun adını da kullanıyordu.⁹⁵

Senûsî, 1854'te Trablusgarp'a gelerek bir süre Uzeyyat zaviyesinde kalmış, buradan Mısır sınırında bulunan Cağbub'a zaviye yaptırmış, burada düzenlediği toplantıya Sirenayka, Trablusgarp, Tunus ve Hicaz'daki halifelerini çağırmıştır. Zaviye kurulduktan sonra Cağbub büyüyerek şehir haline gelmiştir. Batılı araştırmacılar Senûsî'nin Cağbub'a gitme nedenini Trablusgarp valileriyle olan ilişkilerin iyi olmamasına bağlasa da Osmanlı belgelerine göre Senûsî'nin Cağbub'ta zaviye yapması kendi anlayışı ve düşüncesidir.⁹⁶

Muhammed es-Senûsî üç yıl, Seyyid Mehdi ise otuz dokuz yıl Cağbub'ta ikamet etmiş, tarikatın disiplinli ve samimi çalışmalarıyla Mısır'ın içlerine, Sireneyka'nın güney ve batı yönüne doğru Tunus ve Trablusgarp yönünde ilerlenmiştir. Tarikat Cağbub'tan güneye ve doğuya doğru genişlemiş, ikinci dereceden önemli olan Mizde'den batı yönünde ilerleme sağlanmıştır. Bu bölge hem Osmanlı Devleti'nin denetiminden, hem de Mısır ve Fransa'nın müdahalesinden uzaktadır. Burası kendi siyasetini rahat uygulayacağı, Sireneyka, Trablusgarp, Mısır sahrası ve Sudan'da bulunan Senûsî zaviyeleriyle haberleşmeye uygun bir yerdir.⁹⁷ Tüm zaviyelerle iletişim halinde olan Cağbub'a yabancılar gelmeden önce kimlikleri hakkında bilgi zaviyeyedeki şeyhe ulaşıyordu. Her bölgede posta merkezleri bulunuyor, Haberleşme tüccarlar, hacılar, seyyah dervişler, müfettiş ve elçiler tarafından sağlanıyordu.. Uzak bölgelerde meydana gelen olaylar en geç bir ay içinde tarikat merkezine ulaşıyordu.⁹⁸

⁹⁵ El-Müeyyed, **Afrika Sahra-yı Kebirinde Seyhat**, s. 104.

⁹⁶ Ahmet Kavas, "Senûsî, Muhammed b. Ali", *DİA*, C. XXXVI, TDV yay. , İstanbul, 2009, s.530.

⁹⁷ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 150.

⁹⁸ Kadir Özköse, *Muhammed Senûsî, Hayatı, Eserleri, Hareketi*, İnsan Yay. , İstanbul, 2000, s. 37.

Sadık el-Müeyyed Cağbub'u ilk zamanlarda güzel bir cami ve Senûsî mensuplarının kaldığı, daha sonra büyük bir kasaba olduğunu anlatırken yerinin iyi seçilemediğini belirtmiştir. Sadık el-Müeyyed'in gözlemlerine göre Cağbub'un çevresi yüksek kendi çukur bir arazi olup havası ağırdır. Artezyen usulü kuyu suyundan elde edilen suyu acıdır. Önemli ziyaretçiler için on iki saat uzaktan kırbalarla yağmur suyu getirilir. Etrafındaki hurmalıkların çokluğundan dolayı sinek vardır. Yazın bad-ı semûm denilen güney rüzgârından dolayı çok sıcak olur. Kadınları örtülüdür. Kendi nüfusunun iki katı talebe ve ziyaretçiler katılır. Arap kabilelerinden yüzlerce öğrenci eğitim görür. Bunlar önce hafızlığa çalışırlar, sonra sırasıyla sarf, nahiv, fıkıh ve diğer ilimleri öğrenirler. Bir kısmı âlim olarak memleketlerine giderler. Fakir öğrencilerin geçimi zaviye tarafından karşılanır. Zaviyenin bahçesinde hurmalıklar dışında bamya, salatalık, nane gibi sebzeler yetişir.⁹⁹

Senûsî merkezi zaviye olarak Cağbub'u seçmiştir. Öncelikle merkezî bir zaviye yapma düşüncesi oluşturmuş, büyümeye kendisini inandırmıştır. Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin hayatı incelendiğinde en önemli düşüncesi ve icraatı eğitim ve çalışmak olmuştur. Senûsî'nin Cağbub'ta kurduğu zaviye bize Senûsî'nin stratejik önemi olan yerleri zaviye olarak seçtiğini, stratejik önemi olan bu yerlerin daha sonra nüfusunun artması, yaşam merkezi haline gelmesi ise Senûsî'nin bulunduğu yerlerde manevi ve sosyal yönden zararlı bir tarikat olmadığı, aksine kurduğu tarikatın faydası olduğunun göstergesidir.

Muhammed b. Ali es-Senûsî merkezî ve uygun bir zaviye kurulması için İmran İbn Bereke başkanlığında bir heyet göndermiş, araştırmalar sonucunda Cağbub uygun görülmüş, bu zaviye için ayırdığı maddi kaynaklarla birlikte yapacağı faaliyet ve hizmetleri anlatacak müntesiplerinden kişiler de göndermiştir. Zaviyenin yapımını yerinde incelemek için inşaat bittikten sonra hemen Cağbub'a yerleşmiştir.

Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin oğlu Mehdi de müntesibi el-Mahbub'un eşliğinde Hicaz'dan Cağbub'a gelerek babasıyla buluşmuş, Cağbub'ta Sireneyka, Trablusgarp, Tunus ve Hicaz'daki zaviyelerin sorumlu ve mukaddemlerinin katıldığı toplantılar yapılmıştır. Senûsî tarikatının gücünün Osmanlı makamlarının

⁹⁹ El-Müeyyed, **Afrika Sahra-yı Kebirinde Seyhat**, s. 102-104.

dikkatini çekmesi, devlete karşı tehlikeli görmesi ya da Sireneyka'nın doğu ve batı uçlarındaki kabilelerin bulunduğu stratejik öneme sahip bir yer olması nedeniyle Cağbub'ta zaviye kurma ihtiyacı duyulmuştur. İki görüşün de haklı tarafları vardır. Hiç bir devlet kendinden güçlü bir cemiyet istemez. Bu bakımdan Senûsî otoritenin doğrudan gözetiminden uzaklaşmış, aynı zamanda Sireneyka'nın doğu ve batı uçlarındaki kabilelerin bulunduğu stratejik öneme sahip bir yere kurulmuştur.¹⁰⁰ Doğu ve batı kabilelerinin birbirlerine yaptığı saldırılar zaviyenin etkinliğiyle son bulduğu gibi Sireneyka'daki diğer kabilelerin kan davalarının sona ermesinde de rolü vardı. Kufra'da yaşayan ve belalı bir kabile olan Zvi kabilesi Senûsî'ye eğer aralarına taşınır ve orada bir zaviye kurarsa hırsızlık, eşkiyalık ve yolsuzluktan vazgeçeceklerini bildirmiştir. Senûsî oraya Ömer İbn Havva'yı göndermiş ve Cevf'te bir zaviye kurmuştur. Senûsî büyük ve kendine göre belalı kabul edilen bedevi kabileler arasındaki kavgaları sona erdirmiştir. Bu kaba kuvvetle olabilecek bir durum değildir. Bedevilerin kalbine ve ruhuna hitab eden bir yöntem mutlaka vardır. Senûsîler bu yöntemi bulmuşlardır. Şeyh Senûsî bölgenin karakterini iyi bilen bir tarikat lideridir. Zaviyelerde verdiği eğitim, İslam dininin gerçeklerini göstermesi, dini bilmeyen sadece adı Müslüman olan kişilere değer verilmiş olması bedevileri medeni topluma kazandırmıştır.

Muhammed b. Ali es-Senûsî Mekke'de iken 1838 yılında Vaday sultanı olan Prens Muhammed Şerif ile kurduğu dostluk Senûsîliğin Sudan'ın diğer bölgelerinde kolay ilerlemesini sağlamıştır. Muhammed b. Ali es-Senûsî Cağbub'a yerleştikten sonra 1859 yılında vefat etmiştir. Türbesi Cağbub'tadır.¹⁰¹ Senûsî'nin asıl başarısı ve önemi gittiği yerlerde dostluğu, kardeşliği geliştirmesidir. Senûsî'nin tarıma uygun olmayan, önem verilmeyen yerleri sonradan büyük bir kasaba haline getirmesi eğitim, çalışma, kardeşlik ve samimiyetle birçok bölgenin gelişeceğine örnek teşkil etmiştir.

¹⁰⁰ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 85.

¹⁰¹ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 87- 88

1.2.4. Muhammed el-Mehdi es-Senûsî

Muhammed es-Senûsî vefat ettiğinde Muhammed Mehdi ve Seyyid Muhammed Şerif adında iki oğlu vardı. Çocukları reşit oluncaya kadar tarikatın idaresi on şeyhden oluşan niyabet meclisine bırakıldı. Kardeşler reşit olunca büyük kardeşi Muhammed el-Mehdi'ye tarikatın dünyevi işleri, küçük kardeşi Muhammed Şerif'e ise irşad bırakılmıştır.

Muhammed el Mehdi es-Senûsî 1844 yılında el-Beyda yakınlarında doğmuş, Peygamber ailesinin geleneğine uygun olarak dindar aileler yanında Berka'daki bedeviler içinde büyütülmüştür. Faslı Seydi er-Rifi, Ali b. Abdül-Mevla, Seydi Ümran b. Berekat gibi âlimlerden ders görmüş, bilgilerini derinleştirmek için daha sonra Mekke'ye gitmiştir. Babası ve kardeşi gibi eserler bırakmamış, münzevi ve sakin bir hayat yaşamış, babasından daha çok veli bir sima olarak ün kazanmıştır. Onun zamanında tarikat Afrika sahrasının derinliklerine Sudan'a doğru yayılmıştır. İslam dinini ve tarikatın iptidai Afrika kabilelerinin içlerine kadar nüfuzu bir takım siyasi karışıklıklara yol açmaktaydı. Bunun için Muhammed el Mehdi es-Senûsî tarikat merkezini 1895'te Cağbub'tan 400 kilometre daha güneyde olan Kufra vahasına taşımış ve burasını Senûsîliğin merkezi haline getirmiştir.¹⁰²

Muhammed el-Mehdi, kendisinin ve yakınlarının gücünü ve şerefini arttırmaktan çok, babasına saygısının gereği olan akidelerini genişletmeye çalışmıştır. Sadece Bingazi'de bulunan Araplardan değil, Mısır'ın batısında bulunan bedevilerden de Muhammed el Mehdi'ye inananlar olmuştur. Bu yüzden Siva'da bir zaviye kurulmuştur. Siva'nın batısındaki bölgelerde başıboş dolaşan pek çok kabileler arasında el-Mehdi hükümdar olarak tanınıyordu. Mehdi, Bu başıboş kabileler ve Bingazi Araplarından topladığı askerlerle ordusunu oluşturmuştur. Doğu Sahra-yı Kebir'in yarım milyon kilometre karesinde bulunan bölgede icrayı saltanatı, idame-i nüfuzu ve gelirleri vardı. Bingazi Araplarının sadakat ve bağlılığından oluşan kudretinden daha çok Şeyh Senûsî, Vadi, Kenam, Merkezî Sudan'daki Nijerya'dan Doğudaki Darfur'a kadar olan hükümetler üzerinde te'mîn-i tahakküm ediyordu. Senûsîlerin gücü ve kudreti Hristiyan

¹⁰² Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s. 174

sömürgeci devletlere düşman olması ve başarılar kazanması sebebiyle Afrika bölgesindeki arazi sahibi devletlerce tehlikeli görülmemiştir.

Sultan Abdülhamit Senûsî'nin hilafeti canlandırma konusundaki çalışmalarının farkındaydı. Abdülhamit'in emirleri gereği Senûsîlerin niyetleri ve bağlılıklarından memnun olmayan Bingazi Mutasarrıfı Paşa'nın Cağbub'a ziyareti sonucunda Senûsî el Mehdî'yi Libya sahrasının kalbine gitmeye mecbur etmiştir. Kabilenin yeni karargâhı Kufra vahasının içinde bulunan Çuf mevkiinde kuruldu. Kufra'da bulunan Şeyh Senûsî Bingazi ile Vaday mevkiinin tam ortasında bulunması yönüyle Sudan Mısır'ı ile Siva vahası yoluyla Kahire'den Asva'na kadar uzanan vahalarla temas halindeydi.¹⁰³ Muhammed Mehdi Mısır ile daima dostane ve samimi ilişkiler içinde olmuş, kendisinin İskenderiye'de delegeşi ve vekili olan amcazadesi âlicenap bir kişi olduğundan Avrupalılara Mısırlılar gibi nazik ve yumuşak davranmasıyla ün kazanmıştı. Senûsîlerin kendisini mehdî ilan eden Sudan hükümdarının hoş olmayan hareketleri, Senûsîlerin özel hedeflerinin Nil vadilerine has olduğunu belirtmiş olduğundan 1915 yılına kadar Mısırlı ve Sudanlı hükümetler arasında dostane ilişkiler kurulmuştu. Lord Kicnerk emir ve idaresine verilen askerî kuvvetlerle Doğu Sudan'ın yeniden zabt edilmesi ve alınması bile Mısır hükümeti ile Senûsîler arasındaki dostane ilişkilere zarar vermemiştir. Senûsî, mehdî ilan edilen kişinin aleyhtârı olduğu süre içinde (1888-1889 arasında) Darfur'da halifeye karşı yapılan isyan başarılı olmuştur. Çünkü mehdî namını taşıyan kabilelerin tamamı yardım istememiştir.

Senûsî Mehdi Fransızlara karşı çok acı ve şiddetli muhalefet etmiştir. Fakat Senûsîlerin yapmak istedikleri savaş ve hareket Sudan merkezî hükümetler üzerinde kendi gerçek hükümetinin esas kabul edilmesini elde etmek maksadıyla seçildiğini ortaya çıkarmıştır.

Merkezî Afrika Arap kabilelerinin yarısının oluşturduğu hükümetlerden gelen eşyaların tamamı Sahra-yı Kebîr'i geçerek kuzeye gitmek zorunda olduğu için bu kervan yolu Senûsî şeyhlerinin kontrolü altındadır.

Merkezî Sudan 1898-1899 yıllarında İngilizlerle Fransızlar arasında yapılan bir antlaşmayla Fransızların nüfuz bölgesine sokulmuş olduğu için 1901 yılından itibaren Fransızlar bu bölgeyi işgale başladılar. Fransızlar birden bire

¹⁰³ Ertürk, **Senûsîler ve Garbî Mısır**, s. 7.

Senûsî'nin muhalefetine maruz kaldılar. İlk sefer Çad gölünün kuzeydoğusundaki Kenâm hükümetini tahta çıkarmak ve hâkimiyete dâhil etmek isteğiyle başladı. 1902 yılında Kenâm hükümetinin kaybedilmesi ile sonuçlanan bir yenilgi oldu. Kenam'ın kaybı Şeyh Senûsî'yi çok kötü etkiledi. Seferi takip eden mayıs ayında Şeyh Senûsî'nin vefatı bu yenilgiye yüklenmiştir.¹⁰⁴

Muhammed b. Ali'nin ikinci oğlu olan Mehdi es-Senûsî'nin "Türklerle Hristiyanları bir ve aynı darbe ile parçalıyacağım" dediği söylenmiştir.¹⁰⁵ Ancak Abdülhamit'in tarikatı araştırmak için Kuzey Afrika'ya gönderdiği Sadık el-Müeyyed Senûsîlik tarikatında bir olumsuz tavır görmemiş, Abdülhamit de Senûsî dergâhına dostane yaklaşmıştır. Bu söz Senûsîlerle Osmanlı'nın arasını açmak isteyen güçlerin yaydığı bir söylenti olabilir. Zaten bu söylenti Abdülhamit'i Senûsîleri araştırmaya sevk etmiştir.

Muhammed el-Mehdi es-Senûsî çocukluk yıllarını 1846 yılında babasının Hicaz'a giderken bıraktığı Derne'nin dindar aileleri ve bedevi Araplar içinde geçirmesi el-Mehdi'nin babası gibi bedevi kültürünü küçük yaşta tanımasını sağlamıştır. Babasının vefatından sonra on altı yaşında tarikatın başına geçmiştir. Ancak tarikatın bütün işlerini kendisinden iki yaş küçük kardeşi Muhammed eş-Şerif'le beraber yapmışlardır. Kardeşi Muhammed Şerif 1896 yılında vefat etmiştir. El-Mehdi'nin kardeşiyle ortak hareket etmesi onun paylaşımcı bir karektere sahip olduğunu göstermektedir.

Muhammed Mehdi babasının vasiyet ve hedefleri doğrultusunda hareket etmiştir. Tarikatını zencilerin yaşadığı Büyük Sahra ve Biladü's-Sudan tarafına Afrika'nın iç bölgelerine doğru genişletmek için çaba harcamıştır. Çad'ın doğusunda bulunan Vaday sultanı Sultan Ali ve Sultan Yûsuf babaları gibi Senûsîleri desteklemiştir. Mehdi zamanında Bingazi'den Vaday'a, oradan daha güneye uzanan ticaret yolu Trablusgarp – Fizan arasındaki tarihi yolun alternatifi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Muhammed Mehdi'nin ticaret noktalarına yolculara hizmet eden zaviyeler açması, Afrika'nın içlerinden getirilen kölelerin dini eğitim, ziraat, ticaret ve el sanatları gibi meslek eğitimi alması, daha sonra bu kölelerin memleketlerinde İslam'ı anlatması, el-Mehdi'nin babasının yolunda gittiğini, Senûsî tarikatının Afrika'nın içlerine kadar güçlenerek yayıldığını

¹⁰⁴ Ertürk, *Senûsîler ve Garbî Mısır*, s. 8-9.

¹⁰⁵ Keskiöğlu, *İslam Dünyası Dün ve Bugün*, s. 44.

gösterdiği gibi, İslam dininin Senûsî tarikatı aracılığıyla bölgeye sosyal ve sanatsal uygarlık, dinamizmi getirdiğini de göstermektedir.

Muhammed Mehdi döneminde tarikat Fas'tan Şam'a, İstanbul'dan Hindistan'a, Yemen'den Cava'ya kadar geniş bir alana yayılmıştır. Sudan'daki Darfur'a kadar uzanan bölgede buradan bütün büyük Sahra çölünü çevreleyen bölgede söz sahibi olmuştur. Trablusgarp'tan Fizan'a Kufra'dan Gat ve Gadâmis kasabalarına kadar birçok yerde Senûsî zaviyeleri açılmıştır. Bu bölgelerde ticaret Senûsî tarikatının elindeydi. Ticari kuralları Senûsîler koyuyordu.¹⁰⁶

Muhammed el-Mehdî'nin Biladü's-Sudan bölgesinde bulunan vekili Kanem'de ikamet eden Muhammed el-Barânî'nin görevi Tebu, Tevârik, Evlad-ı Süleyman, Zevâyâ gibi kabileleri Fransız işgaline karşı teşkilatlandırmak idi. Muhammed es-Sunnî ve yerine geçen oğlu ise Vaday, Bornu, Bagirmi sultanlarıyla Muhammed Mehdi es-Senûsi arasındaki bağlantıyı sağlıyordu.¹⁰⁷

1.2.5. Kufra Kasabası ve Zaviyesi

Kufra, Bingazi sancağıyla Vaday kıtası arasında Sahra'yı Cedid'in hemen hemen ortasında bulunmaktadır. Vaday ve Sudan tarafına giden kabilelerin durağı ve dinlenme yeridir. Kufra ticaret bakımından önemli bir yerdir. Zira tüccar kabilelerin karşılaşma ve toplanma yeridir. Ayrıca Seyyid Senûsî'yi Cağbub'ta ziyarete gelenler Kufra'yı da ziyaret etmektedirler. Sadık el-Müeyyed Kufra'nın beş altı bin sakininden en büyük bölümü zaviye Araplarından, diğer bölümü Senûsî'nin öğrencileri ve müntesiblerinden, geri kalan bölümünün ise bölgenin esas yerlisi olan Tebu Sudanilerinden oluştuğunu yazmıştır. Kufra'yı en çok ziyaret eden kavimlerden arasında Afrika'nın en meşhur kavimleri Tebu ve Tevâriklerdir.¹⁰⁸

Muhammed Mehdi, kardeşi Muhammed Şerif, Cağbub zaviyesi öğrencileri, bazı ihvanıyla birlikte Kufra'ya gitmiş, Osmanlı'nın resmi ve sivil memurları, zaviye şeyhleri ve kabile reislerinden bin üç yüz kişilik topluluk ve

¹⁰⁶ Ahmet Kavas, "Senûsî, Muhammed el- Mehdi ", *DİA*, Cilt. XXXVI, TDV yay. , İstanbul, 2009, s. 531.

¹⁰⁷ Ahmet Kavas, "Senûsî, Muhammed el- Mehdi ", *DİA*, s.532.

¹⁰⁸ El-Müeyyed, *Afrika Sahra-yı Kebirinde Seyhat*, s. 116

halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Kufra Cağbub'a göre yerleşimi müsait ve ulaşımı kolay bir yerde bulunmaktadır. Nicola A. Ziadeh, yazar Brada'nın Senûsî'nin Osmanlı nüfuzundan uzaklaşmak için Kufra'ya gittiğini söylemektedir. 1882'de İngilizler Mısır'ı işgal ettiklerinde Cağbub savunma açısından tehlikeyle karşı karşıya kalmıştır. Kufra'nın savunması daha kolaydır. Senûsîliği Sudan'ın içlerine yaymak için Merkezi Sudan'a yakın olan bir yer seçilmiştir.¹⁰⁹

1.2. 6. Tavârik ve Tebu Kabileleri

Tevârik ve Tebu kabileleri Afrika'nın en önemli kabilelerinden olup Senûsîleri en fazla destekleyen, zaviyeleri ziyaret eden kabileler arasındadır.

Tevârik kabilesi çeşitli kabilelerden oluşmuş, sayısı iki milyon civarındadır. Cesur bir halktır ve kılıç ve ok kullanımında ustadırlar. Düşmandan kaçmazlar, dostturlar, vefasızlığı affetmezler. Develeriyle Sudan ve Fizan yönüne tüccarların yüklerini götürüp getirirler. Bazen kendi hesaplarına deve kuşu tüyü ve fildişi alıp satarlar. Zorlanmadan bir hafta açlığa dayanabilirler, yemek bulduklarında bir haftalık yemeği birden yerler. Su içerler. Kadınları örtünmezler. Erkekleri sadece gözleri görünecek şekilde örtünürler. Bir şey yer içerken ellerini peçelerinin altından sokarak yer içerler. Ezkar grubu Fizan yakınlarındaki kabilelere koyun, deve, keçi satarlar ve dışarıdan buğday, arpa, bez, çay, şeker gibi gerekli gıdaları satın alırlar. Sudan tevârikları çok yağmur yağdığı için ziraat ve ticaretle uğraşırlar. Tevâriklar siyah olmayıp esmerdirler. Suyun vücutlarına zarar verdiğine inanırlar ve teyemmüm alırlar.¹¹⁰

Tebu kabilesi yaklaşık bir milyon nüfusu olan bir kabiledir. Zeki insanlar olup ahlak ve adetleri Tevâriklara benzemektedir. İki arkadaş karşılaştıkları zaman saygıdan dolayı birbirlerinin yüzüne bakmazlar, bir adım arayla arka arkaya otururlar, bir müddet sohbet ettikten sonra birbirinin yüzüne bakmadan ayrılırlardı. Damat kayınpederinin yüzüne bakamazdı. Ticaretle uğraşırlardı.¹¹¹

¹⁰⁹ Ziadeh, *Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik*, s. 98-99.

¹¹⁰ El-Müeyyed, *Afrika Sahra-yı Kebirinde Seyhat*, s. 118-119.

¹¹¹ El-Müeyyed, *Afrika Sahra-yı Kebirinde Seyhat*, s. 120.

Tebular hiçbir şekilde bahşiş almazlar, kendileri bir şey vermeden başkasının verdiğini almak ayıp sayılırdı. Mütevazı bir yaşantıları olan çöl bedevilerinin alımlarında zillet görülmez, hepsi tok gözlü insanlardır. Şen, zeki, çalışkan, dindar insanlardır. Seyyid Senûsî 'ye bağlılıkları ve güvenleri tamdır. Bu şekilde karakterli insanlara şahit olan Sadık el-Müeyyed'in hatıraları ve gördükleri özellikle tok gözlü insanlar olmaları, bölge insanının Avrupalılar tarafından maddeyle satın alınamıyacağı düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Sadık el-Müeyyed Kufra'da bulunduğu sırada her gün Şeyh Senûsî ile görüşmüştür. Ayrılmadan önce şeyhin Abdülhamit Han'dan isteklerini bildiren yazıyı ve hediyealarını aldıktan sonra görkemli bir uğurlamayla Kufra'dan ayrılmıştır.¹¹² Sadık el-Müeyyed gözlemlediği ve çevresindekilerden duyduğu şekilde kabilelerin özelliğini anlatmıştır. Halkların özelliği çevreye, iklime ve fiziksel yaratılışa göre farklılık göstermektedir. Afrika iklim olarak çöldür. Yaşam şartları ağırdır. Bunun için halkın zorluğa karşı dirayetli, açlığa ve susuzluğa dayanıklı olması gerekmektedir. Afrika insanının da İstanbul'daki müreffeh yaşantıyı anlaması zordur. Bu ziyaret iki toplumun birbirini tanıması, güven duymasını sağlamıştır. Bu heyecanlı karşılaşmalar ve uğurlamalar Osmanlı Devleti'ne Senûsîler ve halk tarafından verilen değer ve önemi göstermiştir.

1.2.7. Gat Kasabası

Gat kasabasında halk ticaretle uğraşmaktadır. Ticaretin yapılabilmesi için güvenliğin sağlanması gerekmektedir. Gat'ın çevresinde düzensiz, kanunsuz göçebe topluluklar yaşamaktadır. XIX. yüzyıl ortalarında Gat kasabası etrafında yaşayan Tevârik, Tebu ve Evlad-ı Süleyman ve Şati Arapları arasındaki düşmanlıklar ve çatışmalar olmuş, bu çatışmalar kervanların geçtiği yerlerde güvensizliği meydana getirmiştir. Gat kasabasında yaşayan insanlar güvenliğin sağlanması, Gat kasabasına güçlü bir garnizon kurulması için köklü bir devlet yapısı olan Osmanlı Devleti'nin idaresine girmek istemiştir. Gat'ta Senûsî tarikatı'nın zaviyeleri ve söz sahibi, ileri gelen müntesipleri vardı. Senûsî tarikatı o

¹¹² El-Müeyyed, *Afrika Sahra-yı Kebirinde Seyhat*, s. 122-126.

tarihte Kuzey Afrika'da toprak elde eden Hristiyan devlet olan Fransızlara karşı mücadele etmiştir. Fransızlar da 1854 yılından beri Gat'a ajanlarını göndermiş, halkı tehdit etmiştir. Hristiyan Fransız tehditi Gatlıların Osmanlı idaresine girme isteklerinin artmasına sebep olmuştur. Senûsî tarikatı da buna destek olmuştur. Daha önce de Gat halkı 1849, 1854, 1858 ve 1862 yıllarında Osmanlı idaresine girmek için bir kadı, bir bayrak ve güçlü bir garnizon talep etmiş, fakat Osmanlı Devleti imparatorluğun toprak bütünlüğünü garanti eden Paris kongresi kararlarının uygulayıcısı Fransa ile iyi geçinmek, Tavârikların Osmanlı idaresine girmek istememeleri durumu yüzünden Gatlıların bu isteklerini yerine getirememiştir. Gatlılar Azgerlerin de desteğini alarak Türk idaresine girmek isteklerini tekrarlamış, İstanbul Hükümeti stratejik öneme sahip Gat kasabasını almaya karar vermiştir. Halkın ve Azger Tevâriklarının talebi üzerine iki yüz kişilik bir garnizon Gat kasabasını 1875'te Mustafa Asım Paşa'nın valiliği sırasında ele geçirmiştir. Gat, Murzuk'a bağlı bir kaymakamlık kabul edilmiş, Tevârik şeflerine de maaş bağlanmıştır.¹¹³

1.2. 8. Muhammed Mehdi ve Osmanlı İlişkileri

On altı yaşında tarikatın başına geçen Muhammed el-Mehdi, 1859 yılından 1902 yılına kadar Senûsî tarikatı şeyhliğini yürütmüştür. İlk eğitimine Mekke'de başlamış, on üç yaşında teşkilatçılığı öğrenerek elçi ağırlama ve sevkıyatı, vekil tayinleri gibi işlerin içinde olmuştur. Üniversite seviyesinde olan Cağbub'ta en iyi hocalardan eğitim almış, hem eğitimini sürdürmüş, hem de seçilen bir kurulun nezaretinde tarikatın sorunlarının çözümüyle ilgilenmiştir. Tarikatın başına geçtiğinde aynı zamanda dört yıllık eğitimine devam etmiş, eğitimini bitirdikten sonra eğitim işleri sorumluluğunu kardeşi Muhammed Şerif'e vererek tarikatın diğer bütün sorumluluğunu kendisi almıştır. Tarikat, onun döneminde üst seviyeye gelmiş, Kufra Senûsiliğin başkenti olmuştur. Ancak 1926 İtalyan işgaline kadar Cağbub önemini devam ettirmiştir.¹¹⁴

¹¹³ Çaycı, **Büyük Sahra'da Türk Fransız Rekabeti**, s. 42-44.

¹¹⁴ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsilik**, s. 89-90.

Sadık el-Müeyyed, Muhammed el-Mehdi'yi şu şekilde anlatmaktadır: Beyaz tenli, orta boylu, karakaşlı, siyah sakallı, güzel yüzlü, güler yüzlü, babası gibi âlim ve ilmi ile amel eden bir kişiydi. Büyük bir kütüphanesi vardı. Yeni basılan kitaplar Mısır'da bulunan müritleri tarafından kendisine gönderilirdi. Az konuşur, faydalı ve hoş sözler konuşur, alçakgönüllü ve nazik, karşısında bulunanların kalplerine muhabbet verir, ziyarete gelenleri ayağa kalkarak karşılar, elini öptükleri zaman kendisi de karşılık verirdi. Zengin olmasına rağmen bir derviş gibi yaşardı. Cağbub'ta, Kufra'da misafirlerini kabul ettiği yer hasır ve kilimden ibaretti. Sade giyinir, sarığının üstüne ince bir tülbent örterdi.¹¹⁵

El-Mehdi, Osmanlı Devleti'ne ve diğer batılı devletlere karşı mesafeli davranmayı uygun görmüştür. 1876-1878 yılları arasında yapılan Osmanlı Rus savaşında Osmanlı Devleti'nin yaptığı yardım isteğine cevap vermemiş, 1882'de İngilizlerin Mısır'ı işgal ettiklerinde Urâbî Paşa'nın yardım isteğine de karşılık vermemiştir. İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya'nın diplomatik ilişki kurma tekliflerini geri çevirdiği gibi Sudan mehdisi olarak bilinen Muhammed Ahmed'in kendisine mektupla yaptığı beraber hareket etme teklifini de reddetmiştir.

Ancak Osmanlı Devleti Senûsî tarikatının bölgedeki gücünü ve önemini bilmektedir. Senûsî, sömürgeci zihniyete sahip olan Avrupalıların da insani bir tutum içinde olmadığını görmektedir. Bu sebeple Osmanlı Sultanları Abdülaziz ve II. Abdülhamit el-Mehdi'ye birer ferman vermişler, Mehdi de bu fermanları memnuniyetle kabul etmiştir. Bu fermanlarda babası Muhammed b. Senûsî'ye verilen haklar korunmuştur. 14 Eylül 1884'te Bingazi sınırları içindeki elli kadar zaviyeye iki yüz elli mushaf gönderilmesine karar verilmiş, bu sayı daha sonra artırılmıştır.

Senûsîlerin bölgedeki gücünü bilen İtalyanlar, Muhammed Mehdi'ye birçok kıymetli hediye göndermelerine rağmen Senûsî, hediyeleri reddetmiştir. Muhammed Mehdi 1886 yılında halifelerinden Abdürrahim Efendi ile II. Abdülhamit'e Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu gösteren bir mektup göndermiştir. Bu birliktelik batıyı da rahatsız etmiştir. Osmanlı Devleti Senûsî zaviyelerine ve şeyhlerine maddi yönden de imkânlar sağlamıştır.

¹¹⁵ El-Müeyyed, **Afrika Sahra-yı Kebirinde Seyhat**, s. 101-102.

1891 yılında Bingazideki Senûsîye zaviyesi postnişini Ebü'l-Kasım Muhammed el-Îsevî'ye 1000 kuruş, Derne zaviyesindeki Şeyh Miftâh Efendi'ye 500 kuruş bağlamıştır. Muhammed Mehdi bu konuda teşekkürlerini ve Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını yinelemiştir.¹¹⁶

Muhammed Mehdi en çok Sudan'da ortaya çıkan ve kendisini mehdi diye ilan eden Sudan Mehdisi Muhammed Ahmed'ten rahatsız olmuştur. Sudan Mehdi'sinin isteklerine karşı çıkmış, ölünce yerine geçen oğluyla da çarpışmalar yapmıştır. Sudan mehdisi 1881-1882 yıllarında mehdiliğini ilan etmiş, Muhammed Mehdi'ye bir elçi göndererek Sudan Mehdi'sini Peygamber'in (sav) dört halifesinden biri gibi kabul etmesini istemiştir. Seyyid Mehdi ise ne kendisinin ne de Sudan Mehdi'si Muhammed Ahmed'in Hz. Peygamber'in (sav) dört halifesiyle mukayese edilemeyeceğini söyleyerek teklifi kabul etmemiştir. Muhammed Mehdi'nin gücünden yararlanmak isteyen Sudan Mehdisi, Senûsî liderine daha sonra kendisinin beklenen mehdi olduğunu, Hz. Peygamber'le görüştüğünü ve Peygamber'in (sav) kendisinden halifeliğini duyurmak için bütün kabilelere mektup yazmasını istediğini anlatan mektup göndermiştir.¹¹⁷ Senûsî mehdilik iddiasında bulunmamış, Sudan Mehdisinin de kendisinin mehdi ilan etmesini dinen uygun görmemiştir. Burada Senûsî Mehdi'nin Hristiyanlarla mücadele ederken dini akidesini hatalı bulduğu dindar liderlerle de mücadele ettiği görülmektedir. Senûsî'nin Sudan mehdisinin hilafetini desteklememesi, Osmanlı sultanının yanında durması aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin hilafetinin dini akideye uygun görüldüğü, İslam birliğinin Osmanlı Devleti'nin desteklenmesiyle olabileceği anlamını çıkarmaktadır.

Muhammed Mehdi, kendisinden İngilizlere karşı yardım isteyen Sudan mehdisine yardım etmeyerek onun Çad taraflarına ilerlemesini engellemiştir. Sudan'ın batısındaki Nijerya, Darfur'daki Bornu sultanlıklarının Sudan mehdisini desteklemelerine engel olmuştur. Bu durum İngilizlerin işini kolaylaştırmıştır. .Senûsî Sudan'ın iç kısımlarında hutbe okutarak Osmanlı Devleti'nin hilafetini desteklemiştir.

İslam birliği politikası uygulayan II. Abdülhamit, Senûsî tarikatının Kuzey Afrika'daki çalışmaları ve gücünü görmüş, yaverlerinden Sâdık el-Müeyyed ve

¹¹⁶ Ahmet Kavas, "Senûsî, Muhammed el- Mehdi ", *DİA*, Cilt. , XXXVI, 2009, 533.

¹¹⁷ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 92.

beraberinde Muhammed Mehdi es-Senûsî'nin İstanbul'daki halifesi Şeyh Abdülaziz Efendi'yi Nâme-i hümayun ve çeşitli hediyelerle birlikte Muhammed Mehdi'ye sunması için göndermiştir. Sâdık el-Müeyyed 1887'de Cağbub'a, 1895'de Kufra'ya gitmiş, bu ilgi Senûsîler tarafından takdirle karşılanmış ve Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını kuvvetlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Muhammed Mehdi'ye ilgi göstermesi Muhammed Mehdi'nin de Osmanlı Devleti'ne bağlılığını göstermesi "Senûsî ve Osmanlı arasında bir düşmanlık vardı" iddiasını yalanlamaktadır. Senûsî tarikatı, Muhammed Mehdi zamanında Akdeniz sahilinden Çad gölü havzasına kadar kilometrelerce alanı etkisi altına almıştır. İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya gibi devletler Muhammed Mehdi'yi kendi tarafına çekmek için her türlü yardımı yapmaya hazır beklemiştir. Osmanlı Devleti de bölgedeki mutasarrıfları ve Trablus'tan dönen görevli memurları aracılığıyla Senûsîlerin hareketlerini kontrol etmeyi südürmüştür.

Osmanlı Senûsî ilişkileri aleyhine çıkan haberlerin birçoğu Senûsî-Osmanlı birlikteliğini bozmak için söylenmiş asılsız dedikodu mahiyetinde iddialardır. Muhammed Mehdi Mısır Hidivi'nin İngilizlerle birlik olup 1894 senesinde 2000 deve ile Cağbub'a geleceği istihbaratını almış, Cağbub'tan ayrılmaya karar vermiştir. Muhammed Mehdi, Cağbub'tan ayrılırken bütün zaviye şeyhlerine Osmanlı Devleti'ne itaat etmelerini söylemiştir.

Kufra'daki Vâdiû'l-Arş'a gitmek için 17 Nisan 1895 tarihinde kardeşi Muhammed Şerif, ailesi, aralarında Ömer Muhtar'ın da bulunduğu yüz kadar talebesiyle yola çıktığında iki bin silahlı adamıyla Osmanlı Devleti'nden kaçtığı söylentileri yayılmıştır. Osmanlı zabtiye nazırı Bingazi'deki polis komiserinden aldığı Muhammed Mehdi'nin beş yüz çadır ve iki bin müridiyle Cağbub'tan belirsiz bir yöne gittiği ve bunun halk tarafından heyecanla karşılandığı bilgisini, Derviş Paşa da, Muhammed Mehdi'nin yerine en güvendiği halifelerinden Seyyid Ahmed er-Rîfî'yi bıraktığını, kardeşi Muhammed Şerif, ailesi, kırk öğrencisi ve altmış kadar hizmetçisiyle yolculuğa çıktığını, yanlarına yedi çadır ve malzemeleri yükledikleri yüz on altı deve ile Kufra'ya gittiklerini İstanbul Hükümeti'ne bildirmiştir.¹¹⁸

¹¹⁸ Ahmet Kavas, "Senûsî, Muhammed el-Mehdî ", *DİA*, C. XXXVI, s. 532.

Muhammed Mehdi döneminde Senûsîliğin Orta Sudan'da, Çad gölünden Senegal'a kadar Vaday'dan Akdeniz'e kadar olan bölgelerde yaygın olduğu gibi Hicaz ve bazı Asya ülkelerinde destekçilerinin olmasında babası Muhammed b. Ali es-Senûsî'ye duyulan saygı ve değer de büyük etkisi olmuştur. Muhammed el-Mehdi kendisinin mehdi olduğunu reddetmiş olmasına rağmen, babasının adının Muhammed, annesinin adının Fatıma olması, Yüzünde bir ben olması, bin üç yüz yılında sorumlu makama gelmesi nedeniyle taraftarları gözünde mehdi olarak düşünülmüştür.¹¹⁹

1881 yılında İtalya, Fransa'nın Tunus'taki işgaline karşı el-Mehdi ile anlaşma yapmak istemiş, Senûsî bu teklifi kabul etmemiştir. 1882'de Mısır lideri Arabî Paşa İngilizlere karşı Cağbub'tan ilerleyerek kendisine yardım etmesi teklifini reddetmiş, radikal çıkışlarının tehlikeli olduğunu söylemiştir.

Muhammed Mehdi döneminde diğer inançlar yerini Müslümanlığa bırakmış, İslamiyet putperest kabileler arasında düzenli bir şekilde yayılmış, tarikat teşkilatlanıp siyasi bir kimlik haline gelmiştir. Sudan mehdisi Nil yolu ve güzergâhını kapatmış, Libya vahalarından sahillere doğru ticaretin önemi daha da artmıştır. Tarikatın Cağbub'tan yönetimi ve emirlerin ulaştırılması zorlaşmıştır. El-Mehdi tarikatın merkezini Kufra'ya taşımıştır. Bu taşınmayla Sömürgeci Avrupa devletleriyle Osmanlı Devleti kontrolünden uzaklaşmak, Kufra'nın başkent olacağı İslami bir Senûsî devleti kurulması amaçlanmıştır.

Muhammed b. Ali tarafından sağlam temeller üzerinde kurulan Senûsîlik tarikatı, Muhammed Mehdi devrinde zaviyelerini iki katına çıkarmıştır. Muhammed Mehdi yaşadığı devirde en çok sevilen popüler kişiler arasında yer almıştır. Senusiler, Fransızlara karşı savaşmış, ilerlemelerini engellediği için Fransızların en büyük düşmanı olmuştur. Senusi Tarikatı Afrika Müslümanlarının gücünü Avrupalı devletlere göstermiştir. Senûsiler bu savaşta Osmanlı halifelerinden ve yöneticilerinden büyük yardım almış, birbirlerini madden ve manen desteklemişlerdir.

Sudan'ın iç kesimlerine kadar yayılan Senûsîlik merkezini Orta Sudan'daki Gru'ya nakletmiştir. 1902 yılında Fransa kendisinin yayılmasına en

¹¹⁹ Ziadeh, *Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik*, s. 91.

büyük tehdit oluşturan Senûsîlerin topraklarını işgal edip Senûsî zaviyelerini yıkmıştır.¹²⁰

Kufra'da dört sene ikamet eden Muhammed Mehdi 1899 yılında, Fransızlarla mücadele etmek, arazilerini daha rahat idare etmek, ticari önemi olan Vaday sultanlığına yakın olmak için bugünkü Çad sınırları dâhilinde Tibesti ve Borku bölgeleri arasındaki Garû'daki zaviyesine taşınmıştır. Bölge sürekli hareket halindedir. 1880'li yılların başında birlikleriyle Çad gölü çevresine gelen Râbih b. Fazlullah isimli kumandan bölgedeki Bagirmi ve Bornu gibi yüzlerce yıllık devletleri yıkarak Dikeo merkezli yeni bir devlet kurmuştur. İngiltere Almanya ve Fransa bu bölgeleri kendi aralarında paylaşmıştır. Bu devletlerin Çad gölü havzasına kadar saldırıda bulunma tehlikesi bulunmaktadır.

Senûsîlerin yardımıyla Çad ve Nijer'in kuzey bölgeleri Trablusgarp vilayetine ait Fizan sancağına bağlı birer kaza merkezi haline gelmiştir. Senûsîler ve Osmanlılar yaklaşık on yıl Sahra'da birlikte savaşmıştır. Fransızlar 9 Kasım 1901'de Çad gölünün 100 kilometre uzağındaki Bi'rû Alâlî zaviyesine saldırı düzenlemiş, başarı elde edememiştir. Daha sonra tekrar saldırarak bu bölgeyi 20 Ocak 1902'de elde etmiştir. Muhammed Mehdi'nin Fransızlar himayesine geçtiği söylentisi yayılmış, Trablusgarp valisi Hafız Paşa İstanbul'a bir telgraf çekerek bunun doğru olmadığını, himaye isteyen kişinin aynı adı taşıyan başka bir Afrikalı olduğunu bildirmiştir. Muhammed Mehdi es-Senûsî 2 Haziran 1902'de Garû' da vefat etmiştir.¹²¹

¹²⁰ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 99 -101.

¹²¹ Ahmet Kavas, "Senûsî, Muhammed el-Mehdî ", *DİA*, C. XXXVI, s. 533.

İKİNCİ BÖLÜM

SENÜSİLER VE OSMANLI DEVLETİ İLE OLAN İLİŞKİLERİ

2.1. OSMANLI DEVLETİ VE SENÜSİLER

Osmanlı imparatorluk geleneğinden gelen planlı programlı hareket eden büyük bir devlettir. İmparatorluğun bir ucu Kuzey Afrika'ya dayanmaktadır. Bu bölgeyi daha rahat idare edebilmek için bedevilerin tasavvufi örgütlenmesine uygun ortamlar hazırlamış, kendine yakın tarikatları desteklemiştir. Bölgede bedevi geleneklerini bilen, Afrika'da ve Hicaz'da milyonlarca kabileye söz geçirebilen Senûsî tarikatını bu bağlamda desteklemiştir. Senûsîlerin Osmanlı Devleti'ni desteklemeleri Osmanlıya güç kattığı gibi Osmanlı Devleti'nin Senûsîlerle işbirliği yapması Berka gibi Senûsîlerin bulunduğu bölgeleri geliştirmiştir. Senûsîler bütün İslam tarikatlarını birleştirmeyi, Hz. Peygamberin (sav) ve dört halifenin yaşadığı asrısaadete dönmeyi, ortaya çıkan sorunlara karşı içtihat yapılabileceğini savunuyordu. Osmanlı Devleti de Senûsîliğin ortaya çıktığı XIX. Yüzyılda Osmanlı hilafeti altında bütün Müslümanların birleşmesini istiyordu. Senûsî bu düşünceyle Berka'da burayı Kufra ve Vaday'a bağlayan ticari yollar üzerinde birçok zaviyeler açmıştır. Bu zaviyelerin açılmasını ve yapılan faaliyetleri Osmanlı sultanları desteklemiştir.

Senûsîlerin yaptığı ticari anlaşmalar, aileler arası arabuluculuk v.b. hayır faaliyetleri onları bedevilerin gözünde otorite haline getirmiş, birbirine düşman ya da dost bütün kabilelerin birlikte hareket etmesini sağlamıştır. Bu birliktelik ve direniş ruhu Fransızların Çad gölü çevresinde, İtalyanların Libya bölgesinde yayılmalarına engel teşkil etmiştir.¹²²

Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin Mekke'de zaviye açması, Mekke'ye gelen Fransız işgalinden kurtulan Cezayirli ve diğer Afrikalı hacılar üzerinde etkili olmasına ve birçok taraftar kazanmasına sebep olmuştur. Bu durum karşısında ulema, Mekke şerifleri ve Osmanlı yöneticileri Senûsî'ye mesafeli davranmaya başlamışlar, bu durumdan rahatsız olan büyük Senûsî zaviyesini açtıktan dört yıl

¹²² Lapidus, *İslam Toplulukları Tarihi*, s. 252-256.

sonra 29 Şubat 1841 yılında Mekke'den Kahire'ye geçmiştir. Kahire'de birkaç ay kalmış, Mısır'ın Libya sınırına yakın Sive kasabasında sıtmaya yakalanarak iyileşinceye kadar burada kalmıştır. Doğduğu bölgeye gitmek istemiş, ancak Fransa onun Cezayirli hacıları Fransa'ya karşı mücadeleye çağırdığını bildiği için onun Cezayir'e geçmesine müsaade etmemiştir. Dönerken Trablus'a uğramış, burada Osmanlı valisi Ali Asgar Paşa, kendisine yakın ilgi göstererek Bingazi ile Derne arasındaki bölgede zaviye kurmasına izin vermiştir. 1843'de Beyza zaviyesini kurmuştur. Üç zaviye daha açmış, bu dönemde Seyyid Ahmed b. Ferecullah'ın Fatıma adlı kızıyla üçüncü evliliğini yapmıştır. Bu evliliğinden Senûsî tarikatını devam ettiren Muhammed Mehdi ve Muhammed Şerif adında iki oğlu olmuştur.¹²³ Senûsî tarikatını devam ettiren Muhammed Mehdi'nin dünyaya gelmesi ve Fransızların Afrika'da ilerlemesine engel olması Senûsî'nin üçüncü hanımıyla evlenmesi sayesinde. Bu küçük olay büyük ayrıntıdır. Çünkü Muhammed b. Ali es-Senûsî halasından temel ilimleri alarak ilme adımını atmış, üçüncü eşi de ona erkek evlat dünyaya getirerek tarikatın devamını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerine karşı Müslümanları himaye etmiştir. Halkın gözünde her zaman bir devlet olarak saygınlığını korumuştur. Ancak XIX. Yüzyılda Müslümanların içinde bulunduğu kötü durum, sömürgeci Avrupa devletlerinin yaptıkları işgal hareketleri, Cezayir'in kaybedilmesi, ekonomik ve sosyal olarak geri kalması v.b. sorunlar bazı İslam âlimleri gözünde Osmanlı Devleti sorumlu tutulmuştu. Muhammed b. Ali es-Senûsî sömürgeci Avrupa devletlerinin Kuzey Afrika topraklarındaki gücünü görmüş, ittihadı İslam konusunda Osmanlı Devleti'ni yetersiz bulmuş, Müslümanların menfaatlerini koruyamayacağı endişesini duymuştur. Sömürgeci devletlere karşı İslam birliğini savunan Sultan Abdülhamit sayıları artan ve bütün İslam coğrafyasına yayılan bu tarikatın önemini biliyordu. Muhammed Mehdi halifenin tekliflerinden uzak durmuş, ancak Abdülhamit ile dostluğunu devam ettirmiş ve başarılı olması için duacı olmuştur.

Muhammed b. Ali es-Senûsî, Avrupa devletlerinin İslam dünyasına karşı uyguladığı siyaseti çok iyi biliyor, özellikle İtalya'nın Libya toprakları üzerindeki

¹²³ Ahmet Kavas, "Senûsî, Muhammed b. Ali", *DİA*, C. XXXVI, TDV Yay. , İstanbul, 2009, s. 530.

emellerinden endişe duyuyordu. Hristiyan misyonerlerin Afrika'daki yoğun faaliyetleri Senûsî'yi rahatsız etmiş ve daha fazla çalışmasına sebep olmuştur.¹²⁴

Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin hocalarından biri olan Muhammed el-Kandûz'un 1829 yılında Vehrân valisi Hasan Bey tarafından Mâzûne'de idam edilmesi Senûsî'yi Osmanlı yönetimine karşı dikkatli olmasına yol açmıştır¹²⁵

Senûsî şeyhi ile mürit ve müntesiplerinin hepsi padişaha ve hilafet makamına gönülden saygılıydılar. Muhammed bin Ali es-Senûsî zamanından kalan onun vasiyetiyle kuvvet bulan her gün sabah namazından sonra bütün zaviyelerde halife hazretlerinin sağlık ve sıhhati ve başarısı için Fatiha okunmaktaydı. Cağbub zaviyesinde de her gün sabah namazından sonra hilafetpenah padişah için birkaç bin defa ya latif zikri çekilir, bu zikir fatiha ile sonlandırılırdı.

Senûsîler Osmanlı Devleti'ne sevgi duymuşlar, itaat etmişlerdir. Kendilerini ziyaret eden urbana Osmanlı Devleti ve hilafetine sevgi ve boyun eğmenin şer'an ve aklen vacib olduğu anlatmışlar, Osmanlı devlet memurlarına karşı saygılı olmayı ve itaat etmeyi öğütlemişlerdir. Yabancılar özellikle Avrupalılara karşı onların gizli niyetlerini bildikleri için onlara meyletmemişlerdir. Fransa ve İtalya'nın Şeyh Senûsî hazretlerine verilmesi için gönderdikleri hediyeler bizzat Şeyh Senûsî tarafından kabul edilmemiş, Bingazi'de bulunan Şeyh Senûsî'nin vekili Şeyh Abdürrahim efendi tarafından nazik bir şekilde geri çevrilmiştir. Yine Sadık el-Müeyyed Şeyh Senûsî'nin yanına hiçbir ecnebînin gidemediğini, Avrupalılar tarafından tarikat müntesipleri hakkında yazılan yazıların gerçekte alakası olmadığını, iftiradan ibaret olduğunu söylemiştir.¹²⁶

Osmanlı Devleti birlik ve bütünlüğünü koruyabilmek için siyaset olarak tasavvufi hareketlerden yararlanmayı amaçlamıştır. Osmanlı devleti Senûsîlere temkinli yaklaşıp da bağlantısını koparma yoluna gitmemiştir.

Osmanlı Devleti'nin Senûsîleri tanınması, farklı kabilelerin Osmanlı Devleti'ne yaklaşmasını, Osmanlı yönetimiyle bütünleşmesini sağlamış, kabileleri içerde olduğu gibi kabile dışında da sosyal yönden geliştirmiştir.

¹²⁴ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 131-133.

¹²⁵ Ahmet Kavas, "Senûsî, Muhammed el-Mehdî ", *DİA*, C. XXXVI, s. 530.

¹²⁶ El-Müeyyed, **Afrika Sahra-yı Kebirinde Seyhat**, s. 106-107.

Senûsîler başıbozuk çöl bedevilerinin sorun çıkarmasına engel olmuştur. Kabilelerin konumları ve Senûsî tarikatını desteklemeleri Senûsîliğin sosyal bir çatı ve siyasi bir teşkilat olmasını sağlamıştır. Bedeviler Senûsîleri milli temsilci olarak kabul etmiştir. Senûsîlerin bedevi kabileler üzerindeki gücünü çok iyi bilen Osmanlı yöneticileri bedevi kabileler üzerinde etki kurabilmek için Senûsî tarikatı şeyhlerine saygılı davranmış, yardımcı olmuştur. Senûsîler de Osmanlı Devleti'ne destek olmuş, güvenlik ve hukuk alanında güçlü dayanışma neticesinde Osmanlı Devleti bu bölgeden karşı koyma ve ayaklanma olmadan vergi toplayabilmiştir. Osmanlı Devleti tüm bedevileri Senûsî olarak kabul etmiştir.

Senûsîler bedevilerin yaşam şekillerini çok iyi biliyor, İslam dinine aykırı olmadıkça onların sosyal yaşantısı ve geleneklerine karışmıyordu. Senûsîler bedevilerin yaşam kalitesini yükseltmiş, dini ve sosyal alanda birlik ve şuur kazandırmıştır. Osmanlı Devleti de Senûsîler gibi bedevilerin yaşam şekillerine müdahale etmemiş, onlardan düzenli olarak vergilerini ödemelerini istemiştir. Osmanlı Devleti ve Senûsîler Libya bölgesinde aynı amaç doğrultusunda ortak hareket etmişlerdir.¹²⁷ Muhammed b. Ali es-Senûsî, Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde tarikatının görüşlerinden taviz vermemiş, Osmanlı padişahının dostluğunu kazanarak Osmanlı korumasına girmiştir. Karşılıklı güven ve samimiyet sayesinde 1856 yılında Sultan Abdülmecid tarafından yayınlanan bir ferman ile bazı ayrıcalıklar verilmiştir. Bu fermanla Senûsîlerin emlakından vergi alınmamış, Senûsî müntesiplerinin zekâtlarının Senûsî tarikatı tarafından toplanmasına karar verilmiştir. İlk fermanla verilenlerle birlikte daha kapsamlı diğer ferman ise Sultan Abdülaziz tarafından yayınlanmıştır. Seyyid Mehdi'nin elçisi olarak ilk fermanın gereğinin yerine getirilmesi için Abdurrahman el-Mahbub ile Ebu'l-Kasım el-İsevî görevlendirilmiştir. Libya'nın eyalet yönetimi ilk fermanla Sireneyka'daki ve büyük Senûsî tarafından kurulan zaviyeleri uygulama alanı olarak kabul ederken, ikinci fermanla Seyyid Mehdi tarafından kurulan Trablusgarp zaviyelerini dikkate almak zorunda kalmışlardır. İkinci ferman Trablusgarp valisine gönderilmiştir. Onun aracılığıyla Sultan'ın talepleri Sireneyka valiliğine ulaştırılmıştır.¹²⁸

¹²⁷ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 19.

¹²⁸ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 101-102.

XIX. Yüzyılda dünyanın bütün köşelerinde yaşayan Müslümanların düşünce olarak geri kalmış, batının gerçek yüzünü tanıyamama, yaşantıda İslam'a uygun olmayan sosyal çöküntüden Afrika ülkeleri de üzerine düşen payı almıştır. Ancak İslam dünyası kaynağını Kur'an ve Sünnet'ten aldığı sağlam bir akideye, bunların üstesinden gelebilecek kültüre ve tarihsel mirasa sahiptir.

Hristiyan sömürgeci devletler XIX. Yüzyılın ikinci yarısına kadar sömürgeci Afrika'nın az bir bölgesine hâkimdi. Bu devletler öncelikle Afrika'nın doğal kaynaklarını, madenlerini incelemişler, daha sonra bu maden ve doğal kaynakları elde etmek, maddi zenginlik için Afrika'yı işgal etme yoluna gitmişlerdir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yönetmediği bölgelerde kabilelerin yönettiği küçük devletler bulunmaktaydı. Kabilelerin farklı dinlere ve kültürlere sahip olması, kabilelerin ve yönetimlerin birbiriyle kavga ve çatışma içinde olması Afrika'nın birlik içinde olmasının önüne geçmiş, bu durum sömürgeci devletlerin işine yaramıştır.¹²⁹

Osmanlı Devleti'nin Senûsî tarikatı ile birlikte hareket etmesi Berka'nın gelişimini sağlamıştır. Es-Senûsî Berka'da birçok zaviye açmış, bu zaviyeler dini eğitim merkezi olmasının yanında aynı zamanda tarımsal yerleşim ve ticaret merkezi olmuştur. Senûsîler, zaviyeleri rastgele yerlere kurmamış, stratejik önemi olan yerlere kurmaya dikkat etmiştir. Zaviyeler Berka'yı Kufra ve Vaday'a bağlayan ticari yollar üzerinde kurulmuştur. Ticari anlaşmalar, anlaşmazlıklarda arabuluculuk, mal değişimi ve hayır işlerinde söz sahibi olan Senûsîler yüzyılın sonunda kurdukları zaviyelerle Mısır'ın batısı ve Sudan'da geniş bir kabile birlikteliği kurmuştur. Senûsî tarikatının önderlik ettiği bu birliktelik, Çad gölü yakınlarında Fransızların yayılmalarına engel olmuş, Libya'daki İtalyan işgaline karşı büyük mücadeleler vermiştir.

Avrupa devletleri Osmanlı'nın 1878 yılında Ruslara yenilmesiyle Osmanlı topraklarında ayrıcalık elde etme yarışına girmiştir. Osmanlı'nın Kuzey Afrika bölgesinde kalan Libya'daki toprakları bütün sömürgeci Avrupa devletlerinin hedefleri arasındaydı. Sultan Abdülhamit bölgeyle ilgili incelemeler yapmış ve kendisine birçok raporlar sunulmuştur. Nazif Paşa sunduğu 13 Haziran 1881 tarihli raporu “bugün mevcut şartlar ordunun bir ileri karakolu durumundaki

¹²⁹ Yücesoy, **Senûsîlik Sufi Bir İslam Hareketi**, s. 14.

bölgenin özel durumuyla bağdaşamaz ve bu ileride rahatsızlıklar doğuracaktır” şeklindedir. 1881 yılında Fransızların Tunus'u, İngilizlerin Mısır'ı işgal etmesi Osmanlı'nın çözüm arayışlarını daha da zorlaştırmıştır. Tunus'tan yüzbinlerce aşiret mensubu ve Sudan'da İngilizlere yenilenler, Osmanlı bölgelerine sığınmış, yardım bekliyorlardı. Fransızlar, yerli aşiretleri Osmanlı'ya karşı kışkırtıyorlar, Osmanlı'ya itaat etmemelerini, Osmanlı kontrolündeki toprakların kendilerine ait olduklarını söylüyorlar, ya da aralarında husumet olan kabilelerden desteklediklerine silah ve para yardımı yaparak saldırılarını sağlıyorlardı.

Osmanlı Devleti bu sorunları çözümlmek için tedbirler almaya çalışmıştır. Ahmet Rasim Paşa'nın on beş yıllık valiliği döneminde sahil boyunca stratejik önemi olan yerlere kulecikler ve silah depoları inşa ettirilmiş, buralara modern silahlar gönderilmiştir. Gönderilen elli bin modern tüfeği kullanabilecek yeterli asker yoktur. Çünkü askerinin birçoğu Balkanlarda, Doğu Anadolu'da ve Yemende savaşıyordu. Bunların toplamından büyük ve çöl olan Osmanlı Devleti'nin altı binden fazla düzenli askeri bulunmamaktaydı.. Avrupa devletleri durumun farkındaydı. Yerli halkın düzenli ve disiplinli askerlik bilgisi yoktu. Disiplinsiz askerle savaş kazanmak zordu. Orta Afrika'da etkili gücü olan Senûsî tarikatıyla ilişki kurulmuştu. 1840'lı yıllarda Kervan ticaretinin üçte ikisini oluşturan Fas, Trablus ve Bingazi'ye yılda on bin ile yirmi bin arasında köle geliyordu. 1858 yılında Osmanlı Devleti en büyük gelir getiren köle ticaretini yasaklayınca Libya ekonomik çöküntüye uğramış, 1890'da Osmanlı hükümeti karşı önlem alarak Bornu, Kanem, Tibesti ve Vaday bölgelerinin kendi kontrolünde olduğunu ilan etmiştir.¹³⁰

1830 yılında Fransa'nın Cezayir'i işgal edince Osmanlı Devleti Libya üzerinde titizlikle durmaya başlamıştır. Kısa süreli atanan valiler bölgede yeniden yapılanmaya gayret ederek sahil şehirlerinin güvenliğini arttırmıştır. Bu çaba 1881 yılında Fransa Tunus'u Fransız mandası kabul ettiğinde azalmıştır. Osmanlı Devleti sömürgeci Avrupa devletlerinin işgallerinin artacağından kaygı duymuştur.¹³¹

¹³⁰ Orhan Koloğlu, *Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine*, Truva Yay. , İstanbul, 2008, s. 65-66.

¹³¹ Ziadeh, *Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik*, s. 59-60.

15 Temmuz 1840'da Londra antlaşması yapıldıktan sonra Osmanlı Devleti İngilizlerin Mısır'daki Mehmet Ali Paşa'ya yaptığı yardımları araştırmış, bu yardımlardan sonra Osmanlı'nın İngiltere'ye karşı tutumu değişmiştir. İngiltere'nin konsolosu General Warrington vali ve isyancılar arasında arabuluculuk yapma isteğini sunmuş, 30 yıl trablusgarp konsoloslugu yaptıktan sonra 1846 yılında emekli olmuştur.

Aynı dönemde Fransa'nın etkinliği azdır. İzzet Paşa döneminde defterdar olan Ahmed Efendi, Fransız elçisi Pellissier'e düşmanlık duymuş, Ahmet Efendi'nin düşmanlığı İzzet Paşa'yı etkilemiş ve Fransızlara karşı gizli bir düşmanlık oluşmuştur. 1848 devrimi Fransa'nın zayıflamasına etki etmiş, bütün bunlardan İzzet Paşa sorumlu tutularak ona karşı aşırı bir tutum takınılmıştır.¹³²

1878 Berlin kongresinden sonra İtalyanlar Trablus'u kendi imparatorluklarının içinde sayarak buralarda kendi ekonomilerini kurmak istemiştir. Osmanlı'nın Trablusgarp'ı korumak için yaptığı mücadeleler İtalya'nın 1911'de saldırmasına bahane teşkil etmiş, İtalyanlar şehirleri işgal ederek Osmanlı Devleti'nden Trablus ve Berka'da İtalyan hâkimiyetini tanımasını istemiştir. Burada bedevi kabilelerin desteği ve askeri gücü olan Senûsîler devreye girerek. Osmanlı yönetiminin varisi olduklarını söylemişlerdir. İtalyanlar Ancak I. Dünya Savaşı bittikten sonra Trablus'taki yerel güçleri yenebilmiştir. Berka'nın Bedevi savaşı 1923'den 1932'ye kadar İtalya karşısında kahramanca direnmiş, ancak İtalyanlar Libya topraklarının büyük bölümünü işgal etmiştir. Ülkeyi sömürgeleştirmiş, Senûsî şeyhlerini sürgüne göndermiştir. 1934 yılında Berka ve Trablus tam olarak İtalyanların eline geçmiştir.¹³³

Osmanlı Devleti'nin tek endişesi Akdeniz'in güvenliği ve oradaki haklarını kaybetmek değildi. Avrupalıların dünya çapındaki sömürgeleştirme girişimlerini frenlemesi beklenen, İslam toplumlarını koruyacak tek güç konumundaydı. Vehhabi ve Ticani hareketleri dini bakımdan Osmanlı hilafetini kabul etmeyen akımlardı.¹³⁴

¹³² Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 63-66.

¹³³ Lapidus, **İslam Toplamları Tarihi**, s. 252-253.

¹³⁴ Koloğlu, **Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine**, s. 65.

2.1.2. Sultan Abdülaziz Dönemi ve Senûsîler

Sultan Abdülaziz Kuzey Afrika'da kurulan Senûsî tarikatını desteklemiş, Senûsîlere ayrıcalıklar tanıyan ikinci ferman yayınlamış, bu ferman doğrudan padişah tarafından Trablus valisine ulaştırılmıştır. Libya zaviyelerini içine alan ilk ferman Muhammed b. Ali es-Senûsî'ye, Muhammed el-Mehdi tarafından kurulan zaviyeleri kapsayan ikinci ferman ise Muhammed el-Mehdi'ye verilmiştir. Bingazi zaviyesi şeyhi Seyyid Ebu'l-Kasım el-İsevi İstanbul'a gelmiş, sultan Abdülaziz onu sarayında ağırlamıştır.¹³⁵

2.1.3. II. Abdülhamit'in Kuzey Afrika Siyaseti

II. Abdülhamit sömürgeci Avrupa devletlerinin Osmanlı topraklarında yapmak istediği ameliyatın farkında idi. İtalya Trablusgarp'ı işgal etmeden önce Abdülhamit, "bu makarnacılar korkarım ki birgün Afrika topraklarımıza çıkmasınlar! Bize mesafe olarak uzak olmasalar derslerini vermek her zaman mümkün olur" diyerek Afrika'nın uzak olması ve İtalyanların deniz üstünlüğü sebebiyle Trablusgarp'ın kaybedileceğini beyan etmiştir.¹³⁶

Ekonomik olarak güçlü olan İtalya, Bingazi'yi Osmanlı Devleti'nden para karşılığı satın almak için elli dört milyon lîre vermeyi teklif etmiştir. Abdülhamit, Bingazi ile uğraşmanın ve elde tutmanın daha pahalıya mâl olduğunu düşünerek bu öneriyi dikkate almıştır. Ancak İslam birliğini savunan Abdülhamit devletinin ve şahsının itibarını düşünerek bundan vazgeçmiş, bu bölgede nüfuz sahibi olan Senûsîleri desteklemiş, onlara gerekli silah ve cephane yardımını yapmıştır.¹³⁷

Osmanlı Devleti sömürgeci Avrupa devletlerinin imtiyaz isteklerini birer hak gibi gördüklerinin farkında olmuştur. Abdülhamit, Trablusgarp'ta İtalyanlarla savaş istememiştir. Buradaki devletlerin çıkarlarını çatıştırma politikası uygulanmış, İtalyanlara engel olmaya çalışılmıştır. Osmanlı, Trablusgarp limanı inşaat ihalesini Fransızlara vererek Fransa aleyhine İtalyan kamuoyunu ayağa

¹³⁵ Ziadeh, *Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik*, s.19,20,21,22,106.

¹³⁶ Samih Nafiz Tansu, *Teşkilât-ı Mahsusa İki Devrin Perde Arkası*, Nokta Kitap Yay. , İstanbul, 2012, s.127.

¹³⁷ İsrail Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, T TK Basımevi, Ankara, 1995, s. 20-21.

kaldırmıştır. İtalya başbakanı Forti 1905 yılında Osmanlı Devleti'nden bazı imtiyazlar istemiş, Osmanlı Devleti de İtalyanlara haklar vermenin Osmanlı Devleti'nin olduğu kadar Fransa'ya da zarar vereceğini söyleyerek yardım istemiştir. İtalyanların Fransızların işgal ettiği Tunus'tan hak iddia etmesinden vazgeçmesi için Fransa Osmanlı'nın bu teklifini reddetmiş, İtalya'yı Trablusgarp hususunda teşvik etmiştir.¹³⁸

Osmanlı Devleti, 1889 yılında yazılan bir mütalaanâmede Orta Afrika'nın Mısır ve Trablusgarp'ın hinterlandı olduğunu, İngiltere ve Fransa'nın buraları paylaşırken Osmanlı Devleti hukukunun dikkate alınması gerektiğini, bunun dışında bir durumun kabul edilmeyeceği anlatmıştır.¹³⁹

II. Abdülhamit dönemi (1876-1908), sömürgeci Avrupa devletlerinin gözlerini Afrika kıtasına çevirdikleri, kıtanın maddi imkânlarını ele geçirme projeleri yaptıkları bir döneme rastlamıştır. Bu dönemde İngiltere, Fransa, İtalya ve Belçika'nın aralarında kendi güçlerine göre ittifaklar yapıp, buralardan hisse kapıp yararlanmaya çalışmışlardır. II. Abdülhamit, 1878'de Mısır'ı İngilizlere kiralamak zorunda kalmış, 1882'de Mısır yine İngiliz işgaline uğramıştır. Fransa 1830'da Cezayir'i, 1881'de Tunus'u işgal ederek Kuzey Afrika şeridini ele geçirmek istemiştir. Bu sırada II. Abdülhamit bir taraftan Balkanlardan diğer taraftan Kafkaslardan gelen göçlerle sonuçlanan doksan üç harbinin olumsuz etkisini gidermeye çalışmıştır.

II. Abdülhamit, bu durum karşısında imparatorluğun uzak topraklarına yeterli asker gönderememiş, bölgedeki mahallî güç dengelerini takip etmeye, onlarla ilişkiler kurmaya başlamıştır. Kuzey ve Doğu Afrika'da yayılmacı politika izleyen Avrupa devletlerine karşı bölgenin önemli temsilcileri ve krallarıyla işbirliği ve ittifaklar kurmak için Azmzâde Sadık el- Müeyyed'i elçi olarak seçmiştir. Senûsî şeyhini ve bölgeyi koruması altında tutmak, bölgede gözü olan Avrupa devletlerine karşı onlarla işbirliği yapmak için Azmzâde Sadık el- Müeyyed'i ilk olarak Senûsî şeyhi Muhammed el-Mehdi'ye göndermiştir. II. Abdülhamit'in hediyelerini Muhammed el Mehdi'ye götüren Sadık el-Müeyyed dönüşünde şeyhin durumunu, Çağbub ve diğer zaviyelerle o bölgede yaşayan Senûsî müntesiblerinin hayat tarzlarını ve padişaha bağlılıklarını anlatan raporunu

¹³⁸ Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri**, s. 19.

¹³⁹ Kemal Gurulkan vd., *Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp*, Seçilofset, İstanbul, 2013, s. 351.

3 Aralık 1887’de yaveri Ekrem Derviş Paşa vasıtasıyla padişaha sunmuştur. Derviş Paşa, bu rapordaki bilgilere bakarak kendi memnuniyetini de padişaha bildirmiş, Sadık el-Müeyyed’in taltif edilmesinin uygun olacağını anlatan bir bilgi notunu ilave etmiştir¹⁴⁰ Sadık el-Müeyyed yerli halkdan saygı görmüştür.¹⁴¹

Sultan II. Abdülhamit İtalyan tehlikesini önceden sezmiş, Trablusgarp halkını ve Bingazi’deki Senûsîleri silahlandırarak yöreyi kolay yutulamayacak duruma getirmiştir. Bu son Afrika ülkesine büyük önem veren Abdülhamit, eyaletin sınırlarını Afrika’nın ortalarına kadar ilerletmek, Müslümanlığı yerli zenci kabileler arasında yaymak istemiştir.¹⁴²

Abdülhamit hacca giden Müslüman hacılar arasına bizzat kendisine bağlı ajanlarını sokarak İslam birliği politikasını uygulamaya çalışmış, sömürgeci devletlerin Osmanlı Devleti’ne karşı faaliyetlerine engel olmuştur. Kuzey Afrika’daki Senûsî tarikatı liderleri bu konuda İslam birliğini desteklemiş, Osmanlı hilafetine ve padişaha bağlı kalmıştır.¹⁴³

Abdülhamit önceleri Afrika’daki jurnalleri aracılığıyla Senûsîlerin halifeye karşı saygısız ve başına buyruk hareket ettiği haberlerini alarak uzak durmuş, Senûsîlerin silahlanmasından tedirgin olmuştur. Senûsîliğe karşı Şâzelî ve Nakşibendî tarikatını yayarak önlem almaya çalışmıştır. Daha sonra jurnallerin gerçek olmadığını öğrenmiş, Senûsî tarikatı desteklenmiştir. 1884 yılında Bingazi’deki Senûsî zaviyelerine altınlar gönderilmiştir. Seyyid Mehdi 1886 yılında Osmanlı Padişahı ve Halifeye bağlı olduğunu bildiren mektup yazmıştır.¹⁴⁴

Abdülhamit Senûsî tarikatının yayılmasından kuşkulanmış, bu tarikatın Bingazi ve Trablus’un gelişmiş bölgelerine yayılmasını önlemek istemiş, bunun için Medeniye tarikatı şeyhi Zafir Efendi’yi himaye ederek Nakşibendîlik esasına

¹⁴⁰ El-Müeyyed, **Afrika Sahra-yı Kebirinde Seyehat**, s. XI, XII, XIII.

¹⁴¹ El-Müeyyed, **Afrika Sahra-yı Kebirinde Seyehat**, s. 5, 25- 28.

¹⁴² Mebrure Değer, *Dr.Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden Trablusgarp Savaşı*, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 1998, s.3- 4.

¹⁴³ Talha Uğurluel, *Bir Dehanın İzleri Abdülhamit Han*, Timaş Yay. , İstanbul, 2017, s. 165.

¹⁴⁴ Nevzat Artuç, *İttihat ve Terakki'nin İttihad-ı İslam Siyaseti Çerçevesinde İttihatçı-Senûsî İlişkileri (1908-1918)*, Bilge Yay. , İstanbul, 2013, s. 58.

bağlı, karşı bir hareket kurmaya çalışmış, daha sonra bundan vazgeçip Şeyh Zafir Efendi'yi Medine' de oturmaya memur etmiştir.¹⁴⁵

II. Abdülhamit 1876-1909 yılları arasında imparatorluğun dağılmasını önlemek için milliyetçilik akımlarına karşı İslam birliği politikası izlemiştir. İslam dünyasında ortaya çıkan ihya hareketi ve reformist düşünceye sahip tüm görüşlerin kendisini desteklemesini istemiştir. Bu dönemde Senûsîlik saygı duyulan, destekçileri olan ve nüfuz alanı geniş, etkili bir tarikattır. 33 yıl imparatorluğu ayakta tutan Abdülhamit, Senûsîliği daha iyi tanımak için 1890 yılında Senûsîlik hakkında birinci elden raporlar istemiştir. Sireneyka valisi Reşit Paşa Cağbub'taki zaviyede el-Mehdi'yi ziyaret etmiş, Sultan Abdülhamit adına el-Mehdi'yi İstanbul'a davet etmiş, davet kibarca, diplomatik bir usulpla reddetilmiştir. Reşit Paşa Senûsîliği yerinde görmüş, çalışmalarına şahit olmuş, samimiyetine inanmış ve takdirlerini beyan etmiştir. Seyyid Mehdi'nin önde gelen müritlerinden birine Reşit Paşa: "Seyyid Mehdi'nin silahı olup olmadığını" sormuş, Mürit; "silah depolarının olduğunu, istediğinde onları kontrol edebileceğini" söylemiştir. Paşa samimi itirafa memnun olmuştur. Daha sonra kütüphaneyi ziyaret eden Reşit Paşa kütüphaneye hayran kalmış, rehber, kendisine silahları göstereceğini bildiğini, ancak kitapların gerçek silahlardan daha etkili olduğunu söylemiştir. Paşa Senûsîlerin Osmanlı Devleti'nin varlığına, amaçlarına, siyasetine karşı olup olmadığına Osmanlıya karşı silahlı çatışmaya hazırlanıp hazırlanmadığını bizzat yerinde görmek istemiştir. Senûsîler silah depolarının mahiyeti ve silah fabrikalarının varlığından Reşit Paşa'ya söz etmemiştir. Bu ziyarette devlet adamı olan Reşit Paşa Senûsîlerin samimiyetine ve Osmanlı için tehlikeli olup olmadığına bakmıştır. Bölgedeki silah depolarına bakmaya ve bu konuda Senûsîleri sorgulamaya ihtiyaç duymamıştır. Yine buradan Osmanlı valilerinin ilme ve dine verdiği önemi, devlet ferasetinin olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

03.01.1895 tarihli mektup İbrahim Derviş Paşa tarafından Seyyid el-Mehdi'ye gönderilmiştir. Bu mektupta Trablusgarp ve Sirenayka'daki Osmanlı valilerine yönelik uymaları gereken talimâtlar payitaht tarafından kendisine

¹⁴⁵ Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s. 178.

bildirilmiştir. Osmanlı devlet adamlarının Seyyid Mehdi müntesiplerine karşı saygıda kusur etmemeleri, daha önceki fermanlarca Senûsîlere tanınan imtiyazlara uymaları hakkında gereken bilgiler bulunmaktadır.¹⁴⁶ Osmanlı vali ve devlet adamlarına verilen bu emir Osmanlı yöneticilerinin Senûsîleri yüzüne karşı saygılı davrandığı, yanlarından ayrılınca saygısız sözler söylediği sözünü yalanlamaktadır. Çünkü bu emir Osmanlı Devleti'nin genel politikası olmuştur.

Derviş Paşa Muhammed el-Mehdi'nin ulemadan Şeyh Rifi ve kırk talebesiyle birlikte yanına beş yüz deve ve su nakli için dört yüz tulum alarak yolculuğa hazırlandığını, Kufra zaviyesi, Hicaz ya da Vaday'a gitme ihtimali olduğunu, en güçlü ihtimalin Kufra zaviyesine gidebileceğini bildirmiştir. Şeyhin Cağbub'tan dışarı çıkmadığını, ancak Mısır Hidivi'nin İngilizlerle birlikte gelmesi haberinin yayılmasından endişelendiği için vatanını terk edeceği iddia edilmiştir. Derviş Paşa Mısır Hidivi'nin hareketinin Ahmet Muhtar Paşa tarafından soruşturulduğunu ve durumun padişaha arz edileceğini yazmıştır.¹⁴⁷ Bingazi Sancağı Polis Komiserliği'nden alınan şifreli telgrafa göre Seyyid Mehdi kılık değiştirerek kendisini soruşturan çok sayıda ajanların olması nedeniyle Kufra'ya yolculuk yapmak zorunda kalmıştır.¹⁴⁸

İskenderiye'de ikamet eden Şeyh Muhammed Süleyman Paşa el-Mehdi'ye yazdığı mektupta Hristiyanların Afrika ülkelerinde İslamiyet'i yok etmek için Osmanlı Hilafeti'ne karşı Arap hükümeti oluşturmak gayesiyle yalan ve iftira dolu yayınlar çıkarttıklarını, yayınların aklı başında Müslümanlar tarafından önemsenmediğini, İslam dininin gerçeklerinden habersiz yaşayan bedevilerin de Şeyh Senûsî sayesinde takva ve irfan sahibi Müslümanlar olduğunu, İstanbul'daki devlet adamlarının da bu bilgiye sahip olduğunu yazmıştır.¹⁴⁹ Yine Muhammed Süleyman Paşa Abdülhamit'e gönderdiği mektupta İskenderiye ve Mısır'da bulunan âlimlerle görüştüğünü, özellikle el- Ezher'de bulunan âlim ve şeyhlerin

¹⁴⁶ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 102-105.

¹⁴⁷ BOA, *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı*, 32/14/2. Belgenin aslı ve transkripte edilmiş şekli Ek 2 de yer almaktadır.

¹⁴⁸ BOA, *Zabtiye Nezareti*, 32/14/3. Belgenin aslı ve transkripte edilmiş şekli Ek 3 de yer almaktadır.

¹⁴⁹ BOA, *Yıldız Sarayı Hümayûnu Başkitabet Dairesi*, 7/10/2. Belgenin aslı ve transkripte edilmiş şekli Ek 4 de yer almaktadır.

halifeye dua ettiklerini ve Mısır'da sıkıntı ve problemlerin en kısa zamanda sona ereceğini dile getirmiştir.¹⁵⁰

Sadık el-Müeyyed 1891 yılında el-Mehdi'yi Cağbub zaviyesinde ziyaret etmiş, 1895 yılında Seyyid Mehdi'yi Cağbub'a geri dönmeye ikna etmesi için Kufra'ya gönderilmiştir. Sadık el-Müeyyed Kufra ziyaretinde tarikat merkezinin Kufra'ya taşınmasının isabetli bir karar olduğuna kendisi ikna olmuştur. Sadık el-Müeyyed bu görüşmelerde Seyyid Mehdi'nin hedefinin İslami uyanışı sağlamak ve Osmanlı sultanına dolayısıyla halifeye sadakatı sağlamak olduğuna kanaat getirmiştir. El-Mehdi zaviye mukaddemlerine mektuplar yazarak kanunlara ve resmi makamlara uymak zorunda olduklarını ısrarla söylemiştir. 1891 yılında Avakir kabilesine mektup göndermiş, Arabî Paşa isyanını bahane eden İngilizlerin Mısır'ı işgal ettiği gibi sömürgeci devletlerin işine yarayacak isyanların yapılmamasını söylemiştir. Bu ziyaretler karşılıklı samimiyeti arttırmıştır. İstanbul'da bu tarikata sempati duyan, katılan kimseler olmuştur.¹⁵¹ Abdülhamit halkın arasına daha iyi iletişim kurabilmek, rejime asi olmayan, halkın devletine bağlı uysal bir vatandaş olmaları için doğrudan Yıldız Sarayı'na bağlı, saray bendegânından, yerli ayan üyelerinden, şeyh ve aşiret liderlerinden oluşan aracı bir sınıf yerleştirmiştir. Bunlar saraydan sürekli atiyeler almıştır.¹⁵² İslam birliği ile devletini ayakta tutmaya gayret gösteren Abdülhamit kendisi de Kuzey Afrika'da yaygın bir tarikat olan Şâzelî tarikatına girmiş, Seyyid el-Mehdi'ye gönderdiği hediyelerle Senûsî tarikatıyla sıcak ilgi kurmaya çalışmış, Senûsîlerin desteğini almıştır.

Sultan II. Abdülhamit, Mart 1877 tarihinde Fas Sultanına ve Şeyhü'l İslam'ın Reisü'l-Ulemalığı'na Şeyh İbrahim es-Senûsî aracılığıyla kendi eliyle yazdığı mektup göndermiştir. Osmanlı halifesinin ziyaretinden memnun kalan el-Mehdi mukaddemlerine mektuplar göndermiş, bu mektuplarda Osmanlı makamlarına bağlı kalmalarını, resmi usûl ve kurallara riayet etmelerini, fitneye kapılmamalarını istemiştir. Afrika kıtasında Müslüman halkların gözünde değeri

¹⁵⁰ BOA, *Yıldız Sarayı Hümâyûnu Başkitabet Dairesi*, 7/10/2. Belgenin aslı ve transkripte edilmiş şekli Ek 5 de yer almaktadır.

¹⁵¹ Ziadeh, *Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik*, s.105.

¹⁵² Koloğlu, *Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine*, s. 75.

olan Osmanlı Devleti Senûsîlerle olan ilişkisiyle daha da güçlenmiş, Seyyid el-Mehdi'nin yüreklendirmesiyle Tavarik liderlerinden “Amud”, ”İngıdanen”, ve “Bufanayed” Fizan mutasarrıflığına giderek Tavarik arazilerinin Osmanlı Devleti'nin himayesine alınması için başvurmuşlardır. Guvar Taybuları da saygın şahsiyetlerden Abdullah Yendemi aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne bağlanmışlardır. Senûsîlerin Sultan Abdülhamit'le olan ilişkileri birçok kişinin Senûsîlik tarikatına sıcak bakmasına sebep olmuş, Senûsîlik tarikatı İslam halkları nezdinde halife ile barışık, sorunsuz bir tarikat görülmüş, müntesipleri artmış, birçok avantaj kazanmıştır.¹⁵³

Tarikatının nüfuzu güneye doğru batıda Senegal'e kadar genişleyen Senûsî el-Mehdi tarikatının merkezini güneyde Tibesti ile Borku arasında Miru'ya taşıymıştı. el-Mehdi'nin Afrika'daki bu yayılması Afrika'da İngilizlerle sömürge yarışına giren Fransızları da endişelendirmişti. Berlin kongresi tanınmış herhangi bir devletin resmen ve fiilen işgal altına girmemiş Afrika bölgelerine kuvvet ve yönetimlerini sokan ilk devletin o bölgeyi kazanılmış hakkının sayılacağı kabul edileceği kararı alınmıştı. Fransızlar Berlin Kongresi'nin bu kararına uyarak batıdaki üslerinden kalkarak az sayıda askerle ulaştıkları noktalara Fransız bayrağı dikiyorlar ve buralarda egemenlik hakkı iddia ediyorlardı.

Abdülhamit, Fransızların bu girişimlerini görmüştü. Libya'nın güneyinde böyle bir girişimi engellemek için 1908 baharında Yıldız'dan Bingazi mutasarrıfı ve kumandanı Hilmi Paşa'ya çektiği telgrafta, acele bir kadro oluşturtmasını, bir jandarma müfrezesi eşliğinde Kufra vahasında bir kaymakamlık kurulmasını, buraların Osmanlı hâkimiyetinde olduğunu göstermek için hükümet konağı edinilecek bir binaya Osmanlı bayrağının çekilmesini istemişti.¹⁵⁴

Celal Tevfik Karasapan kitabında 1953 yılı sonbaharında Bu olayı bizzat yaşayan ve Libya'ya gitmek için Abdülhamit'in huzuruna çıkan Ömer Muhtar Kâhya Paşa'nın kendi ağzından dinlediğini yazmıştır.

¹⁵³ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 20-21

¹⁵⁴ Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s. 175-176.

Ömer Muhtar Kâhya Paşa Mutasarrıf Süvari Feriki Hilmi Paşa'dan nasıl Kufra'ya gitme haberi aldığını, Abdülhamit'in huzuruna çıkışını, Abdülhamit'ten yolluk olarak aldığı beş yüz Osmanlı altını aldığını ve Türklerden her zaman güzel muameleler ve büyüklük gördüğünü detaylı biçimde anlatmıştır.¹⁵⁵

2.1.4. Abdülhamit ve Sellum Limanı Meselesi

II. Abdülhamit İtalya'nın Libya'yı işgal etme ve Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın halife olma arzusu tehlikesine karşı Libya'nın sahil sınırlarında, özellikle Sellum limanının güvenliği için bir takım tedbirler almak istemiştir. 1904 yılında Libya'nın Mısır sınırlarına yakın yerlerde tahkimat yapılması için emir vermiştir.

Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın Kahire'den başlayıp Bingazi Sancağı sınırlarına kadar demiryolu yaptırmayı planladığı, işleri karıştırmak ve sorunların artması için Trablusgarp'a casuslar gönderdiği, Bingazi ve Trablusgarp'a İngiliz-Mısır seferi için çalışmalar yaptığı bildirilmiştir. İngilizler tahkimatın Mısır topraklarında yapıldığını bahane ederek II. Abdülhamit'in Sellum liman kentindeki çalışmalarına itiraz etmiştir.

Osmanlı'nın Aden sınırlarına dair imtiyazları karşılığında anlaşma yapmayı sunmuşlar, bu öneriler sonuçsuz kalmıştır. Osmanlı garnizonu Sellum bölgesinde kalmıştır. İngilizler Mısır hükümetine Mısır ile Bingazi sancağı arasındaki sınırı belirtmek için bir komisyon kurmalarını önermiştir. Ancak Osmanlı Hükümeti Bingazi yetkililerine Mısır komisyonuyla muhatap olmalarını yasaklamıştır. Fransa'dan yardım istemiş, Fransızlar Cağbub vahasının İngiltere tarafından Mısır'a dâhil edilmek istendiği uyarısında bulunmuştur. Cağbub, Senûsî tarikatının merkeziydi ve Fransız egemenliği altındaydı. Bu gerçek karşısında Fransız dışişleri bakanı M. Pichon etkilenmiş, Londra ve Kahire'deki Fransız temsilcilerinden konunun soruşturulması için talimat vermiştir.

XIX. yüzyılın sonunda Sömürge yarışına giren Avrupa devletleri anlaşmazlığa düşse de hâkimiyet alanları konusunda uzlaşma sağlamayı başarabilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika topraklarında paylaşım sorunu

¹⁵⁵ Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s. 176

olmuş, Fransa ve İngiltere aralarında 1904 yılında dostluk antlaşması imzalayarak sömürge sorununu çözmüştür. İtalyan milliyetçiliğinin sömürgecilik duygusunu gidermek için Trablusgarp İtalyanlara bırakılmıştır.¹⁵⁶ Ancak Fransa ve İngiltere Trablus ve Bingazi'nin İtalya'da olmasını kabul etse de buralardaki çıkarlarını sağlamlaştırmak istemiştir. İngiltere Sellum liman kenti'nin stratejik ve ekonomik öneminden dolayı burayı ele geçirmeyi arzu etmiştir. Fransa ise Trablusgarp için stratejik öneme sahip, Fransa'nın Afrika imparatorluğu için hayati öneme sahip olan, Orta Afrika'ya giden ticaret yollarının geçtiği yerde bulunan Tarat vadisinden vazgeçmek istememiştir. İngiltere, Trablusgarp konusunda Fransa yerine İtalya'ya destek vermiştir.

İngiltere 1882 yılından beri kendisi için ticari öneme sahip Sellum limanı için hesaplar yapıyordu. 1911 yılında çıkan Türk İtalyan savaşı İngiltere için fırsat oluşturmuştur. Mısır'daki İngiliz temsilci Lord Kitchener Mısır ve Osmanlı Devleti için önemli olan Sellum'un İtalyanların eline geçmemesi için önlem alınması amacıyla Osmanlı Devleti Mısır yüksek komiseri Rauf Paşa'yı ziyaret ederek İngiliz Hükümeti'nin bu konuda yardımcı olacağı görüşünü bildirmiştir. İngiltere'nin asıl amacı yardım etmek değil, İngiltere için stratejik ve ekonomik öneme sahip olan Sellum limanını ele geçirmektir. İngilizler ve Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın dile getirdiği Sellum'un Mısır'a bırakılması isteği Rauf Paşa tarafından İstanbul'a iletilmiştir. Bâb- ı Âli için zor bir karardır. Mısır'ın tamamen kaybedilmesi söz konusudur. Mısır üzerinde resmi olarak Osmanlı egemenliği vardır. İşgalciler arasında seçim yapma konusu 6 Aralık 1911 günü Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüştür. Meclis-i Vükelâ Sellum limanının geçici olarak Mısır Hidiviyeti tarafından idare edilmesini kararlaştırarak Trablus ve Bingazi sahillerini kuşatan İtalyan savaş gemilerinin Sellum limanını ele geçirmesi engellenmiştir. İngiltere'nin Sellum limanının Mısır'a ait olduğunu söylemesi, Bingazi'nin Mısır'a katılacağı söylentilerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Fransa gelişmelerden yararlanarak Aralık 1911 başlarında Trablusgarp'ın güneyindeki Tarat vahasını işgal etmiş, 1911 yılında İtalya'nın Libya'ya girmesiyle geçici olarak sorun çözülmüştür. Türkler Sellum'u boşaltarak kenti

¹⁵⁶ Süleyman Kızıltoprak, *Mehmet Ali Paşa'dan II. Abbas Hilmi Paşa'ya Mısır'da Osmanlı'nın Son Yüzyılı*, TBBD Yay. , İstanbul, 2010, s. 240.

Mısır'a bırakmıştır. İtalyanlar sınırın bu şekilde olmasına karşı çıkmış, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İtalya lehine yeni bir sınır çizilmiştir.

Hidiv Abbas Hilmi Paşa İskenderiye Maryut demiryolunu kendi sermayesi ile yaptırmıştır. Amacı demiryolunu İskenderiye'nin dışından, Maryut çölünden geçirerek düz bir çizgi halinde Sellum limanına kadar götürmektir. İlk güzergâh tamamlandığında Hidiv Abbas Paşa tüm bedevilerin gönlünü kazanmış, daha sonra Hidiv İtalyanların Libya'yı ele geçirmesinden sonra Alman-İtalyan şirketler birliğine satmaya kalkınca Kitchener'in ve Osmanlı Devleti'nin tepkisini çekmiştir. Kitchener İtalyanların Mısır'da faaliyet göstermelerine ve hattın Libya'ya kadar gelmesi projelerine tepki göstermiştir. Hidiv Maryut demiryolunu Mısır hükûmetine satmak zorunda kalmıştır.¹⁵⁷

Nuri Bey Batı çölüne saldırı düzenlemiş, Türk Senûsî güçleri 1915 Kasımında Sellum'u ele geçirmiştir. İngilizler yenilerek kaçmak zorunda kalmıştır. Nuri Bey İskenderiye bölgesinin başlangıcı olan Mersa Matruh'a kadar ilerlemiştir.

İngilizler kuvvetlerini arttırarak 1916 yılı Ocak ayında karşı saldırıya geçmiştir. 26 Şubat'ta Mersa Matruh'un batısında El-Akahir kesiminde Türk-Senûsî kuvvetlerini yenerek Cafer el-Askerî Bey'i ve karargâhını esir alarak Türk güçlerinin elinden almıştır. Burada Senûsîlerden birçok kayıp verilmiştir. İngilizlerin bu saldırısında İngiliz zırhlı otomobillerinin etkisi olmuştur. Ahmet Şerif bu olaydan sonra kendisine bağlı kabilelerin yanına Farfara Vahalarına çekilmiştir.

İngilizlerle Türk-Senûsî güçlerinin savaşı Almanların işine yaramıştır. İngilizler daha önemli cephelerde tutması gereken otuz beş bin kişilik askerini bir yıldan daha çok buralarda tutmuştur. Senûsîlerin bu yenilgisi Ahmet Şerif'in moralinin bozulmasına neden olmuş, direnişini İngilizlerle anlaşılmayı da düşünerek hareket etmeye yöneltmiştir. Libya bölgesini tam yetkilerle amcasının oğlu İdris es-Senûsî'ye vermiş, yardımcı olarak kardeşi Seyid Rıza ve Seyyid Hilal görevlendirilmiştir. Ahmed Şerif'in kardeşlerinden Seyid Safyeddin Sirte,

¹⁵⁷ Kızıltoprak, **Mehmet Ali Paşa'dan II. Abbas Hilmi Paşa'ya Mısır'da Osmanlı'nın Son Yüzyılı**, s. 241-242.

Seyid Muhammed Abid Fizan, Seyid Ali el- Hattab da Kufra bölgesinde görevliyidiler.¹⁵⁸

2.2. ALMANYA, İNGİLTERE VE İTALYA'NIN FAALİYETLERİ

2.2.1.Almanya'nın Bölgedeki Faaliyetleri

Alman Genelkurmayı müttefik askerlerinin Almanya'nın batısında kalan topraklar olan batı cephesine gelmemesi için İngiliz sömürgeleri, Avustralya ve Yenizelanda'dan gelecek tümenleri Mısır ve Libya'da tutmak için bu savaşa destek olmuştur. Bu konuda Almanya, Osmanlı başkumandan vekâletiyle anlaşmıştı. Birinci ve ikinci kanal seferleri bunun için yapılmış, Libya mücahitleri, güçlerinin üzerinde görev yapmıştı.

İngilizler, Almanya ve Osmanlı'nın bu düşüncesinin farkında olmuş, Mısır'da görev yapan Binbaşı Royle'yi Ahmed Şerif Senûsî ile iletişime geçmesi için görevlendirmişti. Ahmet Şerif'in o sıralar İngilizlerle bir sorunu olmasa da İngilizler, garnizonlarını ihtimal dâhilinde güçlendirmişti. İngilizler Ahmet Şerif'in Amcasının oğlu İdris Senûsî ile 1914 yılı hac dönüşünde görüşüldüğünü, İdris Senûsî'yi İngilizlere dost bulduklarını, 1915 yılında vatanına dönüşünde özel bir motor verilerek Sellum'a bırakılıp yolculuğunda yardımcı olunduğunu öne sürmüştür.

Ahmed Şerif, Mısır'ın Batı Çölünde güçlü bir kabile olan Evlad-Ali kabilesinin de İngilizlere karşı kendisini destekliyeceğini düşünerek Osmanlı Alman güçlerine katılmaya karar vermiştir. Sudan'daki Darfur sultanı Ali Dinar'ın da o sıralarda ayaklanması Alman Osmanlı Güçlerini desteklemesinde etkili olmuştur.¹⁵⁹

Almanlarla Türklerin Trablusgarp'ta isyan çıkarma amaçları Fransızların nüfuz bölgesinde sorunların ortak olmasına bağlıydı. Bu husustaki Türk ve Alman girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Fizan bölgesinde ortaya çıkarılan anarşi Güney

¹⁵⁸ Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s. 224 -225.

¹⁵⁹ Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s. 223-224.

Tunus'ta bazı hilelerin ortaya çıkmasına sebep olduysa da Tunusluların büyük çoğunluğu Fransızlara olan sadakatini pekiştirmiştir. 1915 yılı Eylül ve Ekim aylarında Trablusgarp ve Tunuslulardan oluşturulan birkaç çete Türk subaylarının idaresinde olduğu halde bazı Fransız karakollarına hücum ettilerse de General Lebof idaresinde bulunan askeri kuvvetin yaptığı şiddetli mücadele ve çarpışmadan sonra çeteler yenilmiş, Tunus hududunda asayiş geri gelmiştir. Cezayir ile Cezayir Sahrayı Kebir'inde Alman acentalarının fedakâr çalışmaları meyvesini alamamıştır. Trablus isyanı Osmanlı Alman güçleri'nin gizli tertibatının ikinci derecede önemli bir safhasını oluşturmuştur. Osmanlı Alman güçleri en tesirli ve gerekli etkisini ve gücünü Bingazi, Mısır ve Sudan Mısır'ı hakkında beslediği planın uygulanması konusunda çaba harcamıştır. Sudan Mısırı Alman-Türk güçlerini kıymetlendirerek sadakat ve bağıni pekiştirmiş, sadece Darfur'da İngilizler aleyhine hareket izleri görölmüştür.

Darfur'da meydana gelen isyan bir Senûsî hareketinin sonucudur. Neyofaldes, Perufes, Hâtezfeld isyanları ile Mısır ve Sudan'da ortaya çıkan diğer isyanlar da Mısır milliyetçilerinin gösterileri bulunsa da gerekli düzenlemeler ve durum karşısında uygulamaya geçememiştir. Bingazi'de ise Türkler ve Almanlar kendi girişimlerine uygun alan bulmuşlardır.¹⁶⁰

Almanya bölgede söz sahibi olabilmek için Senûsîlerin gücünden yararlanmak istemiştir. Alman denizaltıları bu konuda etkin rol oynamışlardır. Denizaltılarla Ahmet Şerif'e subay ve cephane taşımışlardır. Alman denizaltıları Sellum limanında beş gemiyi batırmışlar, liman iki gün kapalı kalmıştır. Almanya Ahmet Şerif'in yanında istihbarat elemanı Mannesman'ı görevlendirmiş, Mannesman Ahmet Şerif'i Mısır'da İngiliz kuvvetlerine karşı savaşması için çalışmalar yapmıştır. Mannesman'ın bu hareketleri Osmanlı Devleti'ni acaba Almanya'nın bölgede etkinliğini arttırmak için gizli niyetleri mi var? Kuşkusuna sebep olmuş, Almanya'nın lojistik destek yardımlarıyla artan etkisini önlemek için Enver Paşa, Nuri Paşa'ya harekete geçmesini emretmiştir. Almanya genelkurmay başkanı, Enver Paşa'ya Trablusgarp'ta elde ettiği başarıya çok sevindiğini, Almanya'nın Trablusgarp'la bir alakasının olmadığını, Senûsî'nin Mısır'a karşı daha canlı ve istekli hareket etmesinin önemli olduğunu bildirmiştir. Almanya

¹⁶⁰ Ertürk, **Senûsîler ve Garbî Mısır**, s. 16-17.

genelkurmay başkanı bu konuda istenilen yardımları denizaltıların sınırlı kullanım imkânı ölçüsünde yapmaya hazır olduğunu ve istihbarat elemanı Mannesman'ın Ahmet Şerif Senûsî'nin yanından ayrıldığını, oraya dönmeyeceğini iletmıştır. Bu bildiri üzerine Nuri Paşa, Enver Paşa'ya 25 Aralık 1915 günlü mektubunda ” Mannesman’a demir hilal nişanı vermek uygun olacaktır.” diye yazmıştır.¹⁶¹

Senûsîler bölgede söz sahibi olmak isteyen her devlet için önemli bir konumdadır. Her devlet Senûsîlerin gücünden yararlanmak istemiştir. İngilizler de Almanlar gibi Ahmet Şerif Senûsî'ye bir takım teklifler sunmuştur. İngilizler Senûsî'ye tekliflerini Sudan şeyhleri aracılığıyla götürmüştür. Senûsî lideri her devletin teklifini dikkate almış, İngilizlerle ilişkilerinde ince bir siyaset uygulamıştır. Nuri Paşa Enver Paşa'ya 25 Aralık 1915 tarihli bir mektup yazmıştır. Bu mektubunda "İngilizler Mısır'ı Osmanlı ordusuna karşı savunamayacak olursa burasını Ahmet Şerif Senûsî'ye bırakacaklarını, gerektiğinde Senûsî'nin haklarını savunmak için Osmanlıya karşı Senûsî ile birlikte savaşacaklarını, Osmanlı'nın savaşı kaybetmesi durumunda Senûsî'nin sultanlığını onaylayacaklarını ve Mısır çölünden bir kısmını vereceklerini teklif ettiklerini” dile getirmiştir. İngilizlerin Ahmet Şerif'e bu şekilde cazip tekliflerle gelmesi, Senûsîlerin çıkarlarına uygun gelen konular da Seyyid'i düşündürmüş, direk İngilizlere karşı çıkmayıp oyalama taktiğine başvurmuştur.¹⁶² İngilizler burada geleneksel siyasetini uygulamışlardır. Osmanlı Devleti ile kendisi savaşacak, galip gelirse bölgeyi ele geçirecek, galip gelmezse Senûsî'ye kendi güdümünde devlet kurduracak. İki durumda da Osmanlı yönetiminden kurtulmuş, Müslümanların birliğini bozmuş olacaktır. Senûsîlerin İngilizlere karşı savaşmak zorunda kalmalarında Osmanlı Devleti subay ve istihbaratının büyük payı vardır.

Nuri Paşa gelişmeleri şöyle anlatmaktadır: Ahmet Şerif'in yüzbaşı yaptığı Ebü'l Kasım Seyyid'in emriyle doğuya asker toplamaya gider. Ve yolda Osmanlı Devleti'ne gücünü ve bağlılığını göstermek için Nuri Paşa'nın isteğiyle beraberindeki on beş askerle Bomba kasrına bir gece saldırısı yapar. Nuri Paşa kendisinin ve Seyyid'in arzusuyla Ertesi gün Cafer el-Askerî ile birlikte Seyyid'in çok güvendiği Trabluslu Osmanlı subaylarından “Mitralyöz Mülazımı” Ahmet Muhtar'ı konuyu araştırmak ve ortadan kaldırmak üzere bölgeye yollar. Olaydan

¹⁶¹ Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, s. 125.

¹⁶² Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, s. 126.

dört gün sonra Teğmen Ahmet Muhtar'ın Seyyid'ten izinsiz bölüğüyle Ebü'l Kasım'a katılmak için geceleyin doğuya hareket etmesi Ahmet Şerifi kızdırır. Aynı gece develer komutanı Mısırlı Yüzbaşı Lebib Nuri Paşa'nın tarafına geçirilir. Yüzbaşı Lebib bir aydan beri telgraf hatlarını kesmek, Sellum'a gece ateş açmak gibi gayrıresmi hareketleri yapıyor, özellikle parayla getirilen Mısır develerini bu tarafa geçirilmesini sağlıyordu. Ahmet Şerif Osmanlı Devleti'nin taraftarı olan taburu yanına getirtir. Tabur komutanı olan Yüzbaşı Nedim'i de idam etmekle tehdit eder. Sabah olunca askeri göz önünde tutmak için toplanma borusu çaldırır. Bunu duyan İngilizler, genel hücumla geçileceğini düşünerek aceleyle gemilerine binerek Sellum'u boşaltırlar. Seyyid'in peşlerine gönderdiği adamlar yetişmeden kaçarlar. Kaçan İngilizleri gören kabileler Sellum'u yağmalamaya başlar. Nuri Paşa ve yanındakiler de İngilizlerin kaçarken bıraktıkları “iki sahra krupp topu ile sekiz yüz adım cephanesi, üç otomobil, iki motosikleti” alır. Bu olaylar Seyyid'in bilgisi dışında birden gelişir. Ahmet Muhtar'ı olayların sorumlusu olarak görür ve adamlarına öldürtür. İngilizlere maddi ve manevi itibar kaybettiren, zarara sokan böyle bir olayın gerçekleşmesi İngilizlerin Ahmet Şerif'i düşman olarak kabul etmelerine sebep olmuştur. Ahmet Şerif İngilizlere karşı harekât yapmak zorunda kalmıştır.¹⁶³

I. Dünya Savaşı'nda Almanya, denizaltılarıyla öne çıkmıştır. Alman denizaltıları Mısır karasularına girerek bazı kruvazör ve ganbotları batırarak İngilizlerin deniz üstünlüğünü engellemiştir. İtilaf devletleri bu başarısızlıkları toplumdan saklamak için Mısır'a sivillerin girmesini yasaklama kararı alınmasını Osmanlı Devleti ordugâhından basına duyurmuştur (13 Şubat 1916).¹⁶⁴

2.2.2. İttihatçı, Almanya, Senûsî İlişkileri

Orhan Koloğlu "Arap kaymakam" isimli kitabında gazetelerin İslam dünyasından birçok para ve savaşçı yardımı geldiğini yazdığını, ancak dört beş bin Türk askeri ve subayının dışında bir şey yapan olmadığı gibi para gönderenin de olmadığını ifade etmiştir. Bedevilerin Osmanlı Devleti'ne çok sorun çıkardığı

¹⁶³ Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, s.127.

¹⁶⁴ Gurulkan vd. *Osmanlı Belgelerinde I.Dünya Harbi*, s. 270.

halde Senûsî Şeyhi'nin katkılarıyla ittihatçı genç subayların komuta ettiği mücadelelerde yardımlarının dokunduğunu söylemiştir. İtalyanların Senûsîlerin Osmanlı'yı destekleyeceğini ummadıklarını, Mısır gazetelerinde Senûsî Şeyhi'nin İtalyanlara engel olmayacağına dair uydurma haber yazdıklarını anlatmıştır.

İngilizler jön Türklerin dinsiz oldukları propagandası yapmış, bunlar Araplar arasında yayılmış, Türkleri sevmeyen siyasetçiler de bu iddiaları desteklemiştir. İttihatçılar sivil kıyafetle gizlice çölü aşip cepheye koşmuş, bedevilere yakalandıklarında dini konularda sınava tabi olmuştur.¹⁶⁵

Enver Paşa, Teşkilat-ı Mahsusa'nın başkanlığını da yapmış olan Hüsameddin Ertürk'e "Tekilat-ı Mahsusa'nın resmen kapatılmasını, ancak gerçekte kapanmayacağını" bildirmiştir. "Kendisine örtülü ödenekten para verileceğini, Topkapı sarayındaki Ahmet Şerif Senûsî, Fatih Medresesi'nde kalan Mısırlı şeyhler, emirler ve diğer konukların sağlıcakla bakılmasını, Alman genelkurmayı ile anlaştığını, kendisine denizaltı verileceğini, bu kişilerin Osmanlı Devleti'ne yardım ettiklerini ve edeceklerini" söylemiştir.¹⁶⁶

Teşkilatı Mahsusa, Ahmet Şerif Senûsî'yi denizaltıyla İstanbul'a getirerek Topkapı Sarayı'nda misafir etmiştir. Arap ve kabile şeyhleri, Mısır ve Yemenli ilim adamları İslam ülkelerinde propaganda yapmaları için Fatih Medresesi'nde kalmışlar ve devlet yemekhanesinden yemek yemişlerdir.¹⁶⁷

İngiliz gizli servisi İslam ülkelerinde Hicaz'da Haşimi Hüseyin ve diğer dini ve aşiret liderlerine menfaat karşılığı kendisine krallık ya da halifelik verileceği vaadiyle ve altınlarla kandırarak Osmanlı Devleti'ne karşı isyan propagandası yaptırılmıştır. Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Bey Hüsamettin Ertürk'e 1918 yılında "Trablusgarp'a Alman gemisi gönderileceğini, Yusuf Şetvan Bey'in bu denizaltıyla Libya'ya gideceğini, Şeyh Senûsî'yi de en kısa zamanda ikna edilerek padişah ve halife adına İstanbul'a davet edileceğini ve getirileceğini" söylemiştir. Şeyh Senûsî Abdülhamit döneminde davet edilmesine rağmen İstanbul'a gelmemiş, ancak Enver Paşa'nın gayretiyle Halife Mehmet

¹⁶⁵ Orhan Koloğlu, *Arap kaymakam*, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 56-57.

¹⁶⁶ Tansu, *Teşkilât-ı Mahsusa İki Devrin Perde Arkası*, s. 127.

¹⁶⁷ Tansu, *Teşkilât-ı Mahsusa İki Devrin Perde Arkası*, s. 126

Reşat'ın davetini kabul etmiş, Osmanlı Devleti'ne ve halife ordularına yardımcı olacağını söylemiştir.¹⁶⁸

I. Dünya savaşında Osmanlı Devleti, Enver Paşa tarafından Almanya'nın yanında savaşa girmiştir. Almanya'nın bir amacı da Osmanlı Devleti'nin hilafet gücünden yararlanarak itilaf devletlerine karşı İngiliz ve Fransız sömürgeleri altındaki Müslümanları ayaklandırarak Almanları askeri alanda rahatlatmak olmuştur. Burada Enver Paşa, Trablusgarp'taki Türk subayları, Senûsîler ve Almanya arasında birliktelik görülmektedir.

Ahmet Şerif Senûsî, 1911-1912 yıllarında Enver Paşa ile işbirliği yapmıştır. Osmanlı Devleti Uşi antlaşmasıyla Libya'dan tamamen çekilmiş, Senûsîler, yanlarındaki Türk asker ve subaylarla mücadele etmeye devam etmiştir. I. Dünya savaşında da Osmanlı ordularıyla birlikte savaşmıştır. Ahmet Şerif Senûsî, İngilizlerin ve İtalyanların Afrika'da en fazla korktuğu liderdir. 1918 yılında Osmanlı ordusu Hicaz ve Filistin'de yenilgiye uğramış, Libya'da Senûsî eylemleri etkisiz hale gelmiştir. Aralarında İtalyanlarla anlaşmalar da çıkmıştır. Kendi yakınlarının ihanetine uğrama tehlikesi düşünülmüş, Bingazi'ye bir denizaltı gönderilerek Ahmet Şerif'in gizlice Adriyatik sahillerine oradan da Viyana'ya geçmesi sağlanmıştır. Ağustos sonunda İstanbul'da Eyüp Sultan'da düzenlenen törenle padişah Vahdettin'e Hz Ömer'in kılıcı kuşandırılmıştır. Bu göreve getirilmesinde ittihatçilerden çok Vahdettin'in etkisi olmuştur. Vahdettin ittihatçıların adamı olarak gördüğü ve hoşlanmadığı Veled Çelebi yerine Ahmet Şerif'i tercih etmiştir. Ahmet Şerif'e vezir rutbesi, murassa Osmanlı nişanı ve yüklü miktarda para ile Trablusgarp ve Bingazi sultan naibi ünvanı verilmiştir. Sadullah Koloğlu bu gösterilerin faydası olmadığını, İstanbul'un İtalyanların da bulunduğu galip devletler tarafından işgal edilmesiyle Senûsî'nin endişelendiğini, Enver Paşa ve ittihadçıların ülkeden kaçtıkları ve savaş suçlusu kabul edildiğini, kendisi de İtalyanlara teslim edilme korkusu yaşadığını söylemiştir. Senûsî İstanbul'dan Bursa'ya yerleşme ihtiyacı duymuştur.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Tansu, **Teşkilât-ı Mahsusa İki Devrin Perde Arkası**, s. 130.

¹⁶⁹ Koloğlu, **Arap Kaymakam**, s. 153-154.

2.2.3.Almanya'nın Osmanlı'yı Savaşa Sokması ve Cihadı Ekber, Şeyh Senûsî'nin İstanbul'a Gelmesi

Almanya, Osmanlı Devleti'ni Müslümanların halifesi olması ve onun Cihad-ı Ekber ilan ederek diğer İslam halklarını yanına çekebileceğini umarak 11 Kasım 1914'te savaşa girmeye mecbur etmiş, müttefiki olmasını istemiştir. Bunun üzerine 23 Kasım 1914'te Osmanlı Halifesi V. Mehmet Reşat Cihad-ı Ekber ilan etmiştir. Almanya Devleti, Alman imparatoru II. Wilhelm ve Alman generallerinin düşüncesine göre Hindistan, Afganistan, Türkistan ve Kuzey Afrika'daki Müslümanlar Cihad-ı Ekber ile ayaklanacaklar, İngiltere, Rusya ve Fransa buradaki Müslümanlarla mücadele ederken kendisi de bu devletlerin önemli noktalarını öldürücü darbe ile alacaktı.¹⁷⁰ Cihad-ı Ekber'in ilanıyla İslam birliği düşüncesini gerçekleştirmek ve tüm İslam beldelerine gidilmesi için Türk Alman heyetleri kurulmuştur. Heyette bulunan kişiler arasında Medine'de Senûsî zaviyesi reisi Süleyman b. İlyas ile maiyetinde Trablusgarp'tan gelen şeyhler de katılmıştır. Senûsî şeyhlerinden Arap kabilelerinden destek bulmak amacıyla yararlanılmıştır. Mekke'de bulunan zaviye şeyhlerinden Ali b. Nehamed'den yararlanılmış, Medine ulemasından önemli kişilerin vaaz etmesi için kabilelere gönderilmesi istenmiştir. Türk ve Alman ajanlarından oluşan gruplar İslam beldelerine giderek Cihad-ı Ekber'in yayılması için çalışmışlardır. Bu heyetteki elemanlardan bazıları Teşkilat-ı Mahsusa'ya mensup subayların gözetiminde hükümetin gönderdiği kimselerden oluşuyordu. Türkiye ve Almanya 1914 Ağustos'undan itibaren itilaf devletlerinin Afrika ve Asya'daki sömürge devletlerine sürekli ajan, para ve propaganda malzemeleri göndermiştir. Askeri Divan-ı Temyiz Reisi Yusuf Şetvan Bey Şeyh Senûsî'yi ikna ederek İstanbul'a getirmek için örtülü ödenekten tahsisat verilmiş, Almanların özel olarak hazırladığı denizaltı ile Trablusgarp'a gönderilmiştir. Şeyh Senûsî Sultan II. Abdülhamit döneminde çok kere davet edildiği halde gitmemiş, Sultan Mehmet Reşat'ın davetini kabul ederek İstanbul'a gelmiştir.

Enver Paşa 1918 yılında Şeyh Ahmet Şerif es-Senûsî'ye beraberinde Afrika'lı şeyhlerle birlikte ittihad-ı İslam politikasını desteklemek ve Cihad-ı

¹⁷⁰ Metin Hülagu , *İngiliz Gizli Belgelerine göre Milli Mücadelede İslamcılık ve Turancılık, İslam Birliği ve Mustafa Kemal*, Timaş Yay. , İstanbul, 2008, s.13-14.

Ekber'e halkın katılımını sağlamak için İslam ülkelerine gidilmesini talep etmiştir. Ancak o sırada tahta geçen ve Enver Paşa'yı ve Almanya hayranlığını beğenmeyen Sultan Vahdettin savaş sıkıntısından kurtulmak gerektiği, barışı sağlamak, İngiltere, Fransa ile bozulan ilişkileri düzeltmek gerektiği düşüncesindeydi.¹⁷¹ İttihatçı Emir Şekip Arslan Bey, 30 Ocak 1914 tarihinde Talat Bey'e gönderdiği mektubunda bölgede önemli bir gücü olan Ahmet Şerif'e iki bin lira maddi yardım yapılması gerektiğini yazmıştır. Uşi barış antlaşmasından sonra Kasım 1914'te bölgeye subay gönderen Osmanlı Devleti'ne yerli halk gereken alakayı göstermemiş, Osmanlı Devleti halkın bu öfkesini daha çok silah ve cephane yardımları göndererek telafi etmeye çalışmıştır. İtalya cihat ilanından ve etkisinden rahatsızdır. İttihatçılar Almanlarla işbirliği yaparak İtalyanların yenileceğini düşünüyordu. Osmanlı Devleti, 21 Ağustos 1915'te Meclis-i Vükelâ kararıyla Uşi antlaşmasını maddeleriyle birlikte geçersiz saymıştır.¹⁷²

2.2.4. İngiltere Siyaseti ve Kuzey Afrika

İngilizlerin eskiden beri siyaseti milletleri birbirine düşürerek kendi çıkarlarını düşünmek olmuştur. Az zahmet çekerek büyük sonuçlar elde etmiştir. Bu siyasetini 1. Dünya savaşında İngiltere, kendisine rakip olacak devletleri zayıflatıp tek hâkim olma politikası uygulamıştır.¹⁷³ İtalya'yı da İngiltere savaşa yönlendirmiştir. İtalya ve Avusturya'nın savaşa girmesi Alman İtalyan harbini ortaya çıkarsın, Almanya güney cephesinde yıpransın. Hem Mısır Senûsî etkisinden kurtulsun, hem de İtalya askerleri Trablus'da kırıldığı için gelecekte Trablus İngilizler için kolay bir lokma olsun. İngiltere aynı şekilde Afrika kıtasını İslam hücumlarından korumak için İtalyanlardan yararlanmak istemiştir. Türklerin de Süveyş ve Mısır'ı elde etme isteği bilinmektedir. Trablusgarp'ın Türklerin elinde kalmasında İtalya ile İngiltere'nin fayda ve zararı ortaktır. İngiltere

¹⁷¹ Hülagu , **İngiliz Gizli Belgelerine göre Milli Mücadelede İslamcılık ve Turancılık, İslam Birliği ve Mustafa Kemal**, s. 31-32.

¹⁷² Artuç, **İttihat ve Terakki'nin İttihad-ı İslam Siyaseti Çerçevesinde İttihatçı-Senûsî İlişkileri**, s. 137-138.

¹⁷³ Ağaoglu Ahmet, "İngiliz Oyunları", *Harp Mecmuası*, (Kannunievvel 1331), S. 2, s. 22.

istediğinde Süveyş'in korunması için İtalya kuvvet göndermek zorundadır. Çünkü İngiltere maden kömürü ve borç para vermemekle tehdit etmektedir.¹⁷⁴

İngilizler işadamları aracılığıyla önce Mısır'a ödeyemeyeceği miktarda borç vermiş, daha sonra alacaklarını istemiş, alacakları yerine birtakım imtiyazlar elde etmeye başlamıştır. Mısır maliyesi İngiliz ve Fransızlara çalışmaya başlamıştır. Avrupalı diplomatların sözleri Mısır Hidivlerinin emirlerinden daha önemli hale gelmiştir.¹⁷⁵

20 Mart 1917 tarihinde Lahey sefiri Nusret Bey gönderdiği telgrafta bir Flemenk gazetesinde İngiltere ile İtalya arasında Senûsilere karşı ortak hareket edilmek üzere bir antlaşma imzalandığının yazıldığı, ancak haberin kaynağının belirtilmediğini yazmıştır.¹⁷⁶

İngiltere Mısır'ı işgal ederken idarenin başına İngiliz yönetici getirmemiş, Mısır Hidivlerine dokunmamış, kendi çıkarları için çalışacak yerli yöneticiler atayarak halkın dikkatini çekmek istememiştir. Yöneticilerin İngiliz taraftarı olması sebebiyle Osmanlı Devleti Mısır'a sevkıyatı gizli tutmuştur. Mısır Hidivi de gizli olarak Trablus'daki Müslümanlara yardımcı olmuş, Enver Bey ile gizli olarak bağlantı kurmuştur. Trablusgarp'ın işgali bütün Müslümanları üzmüş, dünyadaki Müslüman toplumlar olayı protesto etmişlerdir.¹⁷⁷ İngiltere Hükümeti, hilafetin Osmanlı'dan Mısır Hidivi'ne taşınması için Suriye, Irak, Arap yarımadası ve Mısır gibi memleketlerin birleşmesiyle oluşacak büyük bir Arap hükümetinin başkanlığı için Hidiv'i teşvik etmiştir. Hidiv ise Hevlü-zâde İzzet'i Bağımsız Arap Hükümeti'nin en büyük adamı olarak görmek istediğini söylemiş, onun aracılığı ile Suriye'de fesatçılıkla meşgul olmuştur. Bir taraftan Bağdat'tan, Basra'dan nakibü'l eşrâfı misafirliğe davet ederek mahalli hükümetlerinde büyük paralar vaad ve temininde bulunup, "bütün İslam âlemi bu itikadı zayıf ve kendilerinden başkasını adam yerine koymayan Türklerin elinde mahvoluyor, vaktiyle başımızın çaresine bakalım, bunu vatan sevgisi ve gayreti diniyenizden beklerim" sözlerini telkin etmiştir. Arapların orta halli kesimine de "Türklerin cebini doldurmak, onlara hükümet oluşturmak için yaşıyorsunuz. Türkler niçin sizin paranızla

¹⁷⁴ Ağaoğlu, **İngiliz Oyunları**, s. 24.

¹⁷⁵ Talha Uğurluel, **Bir Dehanın İzleri Abdülhamit Han**, s. 161.

¹⁷⁶ BOA, *Hariciye Nezareti Şifre Kalemi Evrâkı*, 2345/47/001. Belgenin aslı ve transkripte edilmiş şekli Ek 6'da yer almaktadır.

¹⁷⁷ Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri** s. 148-149.

başınıza geçsin ve bela olsun? Siz niçin kendi vilayetinizde bile mahkûm ve fakir yaşayasınız? Niçin Arabistan'ın bütün memurları Araplardan olmasın?" Demekte ve "her tarafa şimdiki iş hep şer'i şerife muhalif oluyor. Bakanlar heyeti, İslam şurası ve mevcut askerler arasına küffar girdi. Bütün Meclis- i Mebusan'ın ilk başkanı kitapsızdır. Bunun karşısında idare meclisinden müftüleri, hâkimleri dışarı atıyorlar. İslam eşrafı ve yöneticilerini alçaltmak için rutbe ve nişanı kaldırarak Hristiyan çobanı ile eşit kullanmak istiyorlar" diye duyurular yapmıştır.¹⁷⁸

İngilizler Sellum limanını Mısır'a ait olduğunu ve kendilerine bırakılmasını istemiştir. Osmanlı Devleti bu liman için İngilizleri karşısına almayı göze alamayıp bırakabilirdi. Bölgede hâkim olan Senûsî lideri Ahmet Şerif'in kararlı tutumu İngilizlere geri adım attırmıştır.¹⁷⁹

Osmanlı Devleti hariciye Nezareti celfilesine gelen 7 Mayıs 1902 tarihli yazıda "İtalyanların Trablusgarp'ı işgal niyetleri olduğunu anlayan İngiltere bölgede mevcut durumun değişmesini kabul etmeyeceğini ve böyle bir girişime karşı tavır alınacağını" İngiltere dışişleri bakanı Lord Lansdown aracılığıyla bildirmiştir.¹⁸⁰

2.2.5. Osmanlı Devleti ve Trablusgarp Eyaleti

Trablusgarp, İslamiyet'in Orta Afrika içlerine doğru yayılabilmesi için giriş kapısı olması sebebiyle Osmanlı Devleti ve İslam âlemi için önemli bir konumda bulunmaktadır. Osmanlı Devleti Kuzey Afrika'daki son toprağı olan Trablusgarp'ın stratejik önemini her zaman bilmiş ve bu toprakları kaybetmemek için çaba harcamıştır.¹⁸¹ Trablusgarp 1510 Yılında İspanyollar tarafından işgal edilmiş, 1530 yılında Saint Jean şövalyelerinin eline geçmiştir. Trablusgarp halkı haçlıların bu istilasından rahatsız olmuş, 1519 yılında İstanbul'a bir heyet göndererek Trablusgarp'ın Osmanlı topraklarına katılması talebinde bulunmuştur. Bu isteklerin sonunda 1551 yılında Kaptan-ı derya Sinan Paşa, Murat Ağa ve

¹⁷⁸ Recep Karacakaya vd. *Osmanlı İdaresinde Sudan*, Seçilofset, İstanbul, 2013, s. 325-327.

¹⁷⁹ Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 22.

¹⁸⁰ Gurulkan vd., *Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp*, s. 377.

¹⁸¹ Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, s. 107.

Turgut Reis tarafından Osmanlı toprağı haline gelmiştir. Afrika'da Müslümanları hedef alan haçlı saldırılarına karşı bir kalkan olmuşlardır. Trablusgarp'ta idareyi yönetene "Dayı", orduyu yönetene "Bey" ismi verilmiştir.

1551-1712 yılları arasına Osmanlı Dönemi, 1712 yılından 1835 yılı kadar olan döneme Karamanlı sülalesi dönemi denilmiştir.¹⁸² Burada Trablus halkının Osmanlı topraklarına katılma talebinde bulunmaları Osmanlı'nın yönetimi ve yönettiğı halklara davranışını göstermesi bakımından önemlidir. Afrika halkı Hristiyan devletleri sömürgeci olarak görmüş, onların yönetimini beğenmemiştir. Osmanlı Devleti'ni de kendi halklarının koruyucusu olarak tanımıştır. XIX. yüzyılda ekonomik olarak güçsüzleşen, birçok yerde toprak kaybeden Osmanlı Devleti'nin yöneticilerinin Afrika'da halk tarafından coşkuyla karşılanmalarında, sonradan devlet yapısı bozulsa da geçmişteki adalet ve sosyal devlet olgusunun etkisi vardır. Osmanlı Devleti vatandaşlarını korumuş, onu ezmemiş, insan olma kimliğı kazandırmıştır. Günümüzde de Türk devlet yetkililerinin Afrika'da coşkuyla karşılanması Türklerin onlara sömürgeci gözüyle bakmamalarından kaynaklanmaktadır.

İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve Sardunya Krallığı'nın çok güçlü donanmaları bulunuyordu. Bu devletler bölgedeki Türk korsanlarının çalışmalarından zarar gördüklerini bahane ediyor, Trablusgarp'ta bulunan yönetimlerden tavizler koparıyordu. Verilen tavizlerle bu devletler, Trablusgarp'ı yönetir hale gelmişti.

XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika toprakları, Trablusgarp vilayeti ile Bingazi müstakil mutasarrıflığını içine alıyordu.

1830 yılında Fransızların Cezayir'i işgal etmesi ve Kuzey Afrika'daki topraklarını tehdit eder hale gelmesi Osmanlı Devleti'nin uyanmasına vesile oldu. Trablusgarp'ın Cezayir gibi işgal edilmemesi için 1835 yılında Trablusgarp'a Çengeloğlu Tahir Paşa komutasında çıkarma yapan Türk kuvvetleri Bingazi ve Trablusgarp'ta Osmanlı Devleti hâkimiyetini tekrar kurmuştur. İkinci Osmanlı hâkimiyeti döneminde Trablus, Osmanlı valileri tarafından idare edilmiştir. İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı Devleti Afrika içlerine doğru genişlemek için

¹⁸² Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri**, s. 4.

çaba harcamıştır.¹⁸³ Osmanlı Devleti 1831 yılında Kapudân-ı Derya Halil Rıfat'ın dile getirdiği yazıda Fransa'nın Cezayir'i tamamen ele geçirirse Tunus ve Trablusgarp'ı da işgale başlayacağını bu konuda elde bulunan bütün imkânların kullanılarak Cezayir'in Fransızlardan boşaltılması gerektiği belirtilmiştir.¹⁸⁴

Trablusgarp önceleri bir eyalet iken 1864 yılında vilayet kanununa göre vilayet yapılmış, 1877 tarihinde yapılan yeni bir düzenlemeyle Osmanlı Devleti'ne bağlı müstakil bir sancak haline getirilmiştir.¹⁸⁵

Osmanlı Devleti Trablusgarp'la ilgilenmeyi hiçbir zaman bırakmamıştır. Trablusgarp'a kendisi önemli askerlerini gönderdiği gibi yerli halktan birlikler oluşmasını istemiş, bu birliklerin eğitimi için Trablusgarp'ın ileri gelenlerinden Salim Mecisî ve Hacı Salim Dağem efendiler İstanbul'a çağırılarak görüşme yapılmıştır.¹⁸⁶

Osmanlı Devleti ve askerleri Trablusgarp halkı tarafından her zaman sevilmiş, 1885 yılında Trablusgarp'a gönderilen Osmanlı askerleri halk tarafından gösterilerle karşılanmış bu gösteriler emniyet ve asayiş bozmamıştır.¹⁸⁷

Trablusgarp 1551'den 1912'ye kadar İtalyanlarla yapılan uşi (ouchy) antlaşmasına kadar 361 yıl Osmanlı'nın egemenliğinde kalmıştır. Trablusgarp ve Bingazi yaşam şartları ve imar düzeni olarak kötü ve geri kalmış durumdaydı. Osmanlı Devleti özellikle batılı sömürgeci devletlerin işgal girişimlerini engellemek için yenilik çalışmaları yapmıştır. 1881 yılında burada sübyan ve inas mektepleri açılmış, sokaklar düzenlenmiş, posta ve telgraf merkezleri kurulmuş, çarşı hastane ve çeşmeler yapılmıştı. Trablusgarp halkı Araplar ve Berberilerden oluşmaktaydı. Bingazi'de Kudüs'ün tahribi üzerine buraya göç eden Museviler yaşıyordu. Senûsî tarikatının kırk kadar zaviyeleri vardı. Ticaret ve tarımla uğraşan halkın birçoğu Senûsî tarikatı müntesibiydi. İtalyanların buraları işgal etmesine Senûsî tarikatı şeyhleri karşı çıktı. Senûsîler bu bölgede İtalyanlara

¹⁸³ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya' dan Orta Asya'ya Enver Paşa, 2. Cilt*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1971, s. 215.

¹⁸⁴ Gurulkan vd., *Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp*, s. 123.

¹⁸⁵ Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 5.

¹⁸⁶ Gurulkan vd., *Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp*, s. 310.

¹⁸⁷ Gurulkan vd., *Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp*, s. 303.

büyük kayıp verdirdiler. Daha sonra Libya'yı ele geçiren İtalyanlar bu zaviyelerin çoğunu ortadan kaldırmışlardır.¹⁸⁸

Osmanlı Devleti Trablusgarp'ı İtalyan işgalinden kurtarmak için önemli subaylarını İstanbul'dan Trablusgarp'a göndermiştir. Binbaşı Enver, Yüzbaşı Mustafa Kemal, Binbaşı Ali Fethi, Yüzbaşı Rauf, Yüzbaşı Süleyman Askerî, Üsteğmen Nuri ve birçok kişi İtalyan işgal güçlerine karşı Bingazi, Tobruk ve Derne'de emirlerindeki az sayıdaki birliklerle İtalyan güçleriyle savaşan subaylardır.¹⁸⁹ Afrika'da sömürgeci Avrupa devletlerine karşı halkı örgütleyen bu subaylar daha sonra Anadolu'da Türk kurtuluş savaşında ve Cumhuriyet'in kuruluşunda büyük görevler almıştır. Bu subaylar Senûsî tarikatıyla burada tanışmışlardır.

Trablusgarp yüzölçümü itibarıyla Anadolu'dan büyüktü. Ancak nüfusu ve yerleşim yerleri az sayıdaydı. XIX. yüzyılın sonlarında Şehir merkezinde yaklaşık yirmi beş bin nüfus, iki bin dört yüz doksan iki hane vardı. Anadolu'da sıradan köy kadar bile olmayan yerlere Osmanlı Devleti kaymakam, nahiye müdürü, naib gibi memurlar atıyordu. Osmanlı'nın bu bölgede sınırlı sayıda askeri vardı. Buradaki Müslüman halk Osmanlı Sultanı'na yani halifeye sadakat gösteriyordu. Halkın gözünde Osmanlı Devleti İslam'ın hilafetini temsil eden saygın bir yere sahipti.

Burada İtalyanlarla yapılan savaşta Afrika kıtasının son kalesi İtalyanların eline geçmiştir. 15 Ekim 1912'de İsviçre'nin Ouchy kentinde Uşi antlaşması yapılarak Osmanlı burayı terk etmiştir.¹⁹⁰

Trablus isyan hareketlerini şöyle açıklayabiliriz: Trablusgarp'ın iç kısımlarının işgal harekâtı sırasında İtalyanlar İtalya'dan getirilmiş askerlerle beraber yerlileri ve Eritreli sömürgelerini de kullanmıştır. Eritre'den gelmiş olan askerlerin hepsi Habeşli oldukları gibi Hristiyan ve aynı zamanda da iyi askerdir. Habeşistan'daki Hristiyanların kilise papazları bunların yanlarına papaz ve rahip arkadaşlar vermişti. Bunlar inançları ve ırkları bakımından Araplardan ayrı oldukları gibi cesaret ve sadakatlerinden şüphe duyulmuyordu. 3 Mart 1914'te

¹⁸⁸ Değer, Dr.Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden Trablusgarp Savaşı, s. 2-3.

¹⁸⁹ Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi, s. 107.

¹⁹⁰ Muhammed Tandoğan, Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1929), TTK Yay. , Ankara, 2013, s. 26.

Albay Miyani emir ve komutasına verilen iki bin Eritre ve bin iki yüz yedek Libyalılardan oluşan bir kuvvet ile Fizan'ın en meşhur şehri olan Merzuk zabtedilmiştir. Albay Gayıyani komutasında bulunan kişiler sahilden 600 mil mesafede Gat şehrini 12 Ağustos'ta işgal etmiştir. Bu suretle Trablus iç kısımlarının en önemli noktaları İtalyanların zapt ve işgali altına girmiş olduğu cihetle sulhun aydınlanmaya başlamış olduğu görülüyordu. Eylülün sonlarına doğru Fizanlılar ansızın Merzuk ile sahil arasında bulunan İtalyan askerî kıtalarına taarruz ederek İtalyanlara pek çok kayıp verdirmiştir. Hükümet memurları bu olayın önce uydurma olduğunu sandılsa da harekât gittikçe ve hızla yayıldığı için kasım sonlarına doğru İtalya hükümeti Fizan'ın tahliye edilmesi gerektiğine kanaat getirmiştir.

Albay Mayâni Sûha yoluyla deniz sahiline inmek için mücadele etmek zorunda kalmıştır. Gat mevkiinde bulunan muhafaza kuvvetinin tecrit edilmesine sebep olan bu dönüş, Gadamus'u da tehlikeli bir duruma düşürmüştür. Gadamus ve Gat Sahra-yı Kebir'den Trablusgarp'a gelen kervan yolu üzerindedir. Fransa hükümeti henüz İtalyanlarla ittifak akti yapmamış olduğu halde İtalyanlara yardım etmede acele etmiştir. Afrika'da Almanlar dışında, Avrupalıların çıkarlarının tamamı tespit edilmiştir. Gadamus ve Gat Fransız nüfuz bölgesinde bulunan Sahrâyı Kebîr'e çok yakın olduğu için Gadamus muhafaza kuvveti Tunus Sahrâyı Kebîr'ine Gat muhafaza kuvveti de iki yüz mil yürüdükten sonra Cezayir Sahrayı Kebir'indeki Kalâter mevki'-i müstahkemine kaçmış, orada güzel karşılanmıştır. Bu durum kasım ayında gerçekleşmiştir. Fransızlar tarafından gösterilen güzel muamele İtalyanlar tarafından takdirle karşılanmıştır. İtalyanlara karşı düzenlenen bozgun ve isyanın dallanıp budaklandığından İtalya hükümeti tam olarak haberdar olmadığı için Trablusgarp valisi Gat ve Gadamus'u tekrar almak için sefer heyeti hazırlamaya başlamıştır.¹⁹¹ Birkaç savaştan sonra Albay Gayıyani 18 Şubat 1915 de Gat'ı az zaman sonra da Gadamus'u zabtetmiştir. Durumların barış içinde olması kısa bir zaman içindi. Nisanda Suhane bölgesinde asîler ile Eritre ve yardımcı kişiler arasında meydana gelen şiddetli bir savaşta İtalyanlar ile Eritreli ustaca bir dönüş hareketi ile bir felaketten güçlükle kurtulmuştur. Bu hareket İtalyanlara karşı her zaman şüpheyle yaklaşmış bazı kabilelerin

¹⁹¹ Ertürk, **Senûsîler ve Garbî Mısır**, s. 14-15.

İtalyanların aleyhine kıyamını sonuçlandırdığı için 1915 Haziranında İtalya Hükümeti Trablusgarp içinde bulunan bütün muhafaza kuvvetlerinin belirli bir süre geri çekildiğini bildirmiştir. Fransızlar Güney Tunus'ta mümkün olan yardımı yapmaktan çekinmedikleri için tahliye hareketinde zaiyat olmamıştır. En son Gadamus şehri tahliye edilmiştir. Buradaki askeri kuvvetler 19 Temmuz'da Fransa sınırına ulaşmıştır. 15 Temmuz 1915'de yayınlanan bir kral buyruğu ile General Amegilyu Trablusgarp valisi tayin edilmiş, aynı zamanda Bingazi bölgesindeki vilayet görevini yapmakla da görevlendirilmişti. Bu suretle her iki vilayetin bütün işleri ve konuları tek elde toplanması ve General Amegilyu'nun idaresinde olmak üzere Trablusgarp'ın sahil bölgesinin tahkîmatına başlanmıştır. 1915 yılının yaz mevsiminde asiler Trablusgarp'a on beş mil kadar yaklaşmış, Trablusgarp iç bölgesinin tekrar zabt ve işgal edilmesinin uygun bir zamana ertelenmesi gereği doğmuştur.¹⁹²

Osmanlı Devleti 1830 yılında Cezayir, 1882 yılında Tunus üzerindeki kazanılmış haklarını kaybetmişti. Trablus ve Bingazi devletin zaman zaman gereken ilgiyi gösterememesi, kötü yönetime maruz kalınmasına rağmen halkın halifeye ve devlete bağlılığı, Karamanlılar ailesinin İngiliz ve Fransızlara yüz vermemesi sebebiyle Trablus'ta ve Bingazi'de XIX. yüzyılın sonuna kadar hâkimiyetini korumuştur. Osmanlı Devleti, Girit göçmenlerinden beş yüz kadar aileyi Derne, Bingazi ve Trablus'taki kıyı kasabalarına yerleştirmiştir. Bunlardan yüz ailelik bir grup Derne'nin batısındaki eski siren sitesinin limanı Apollonya'nın yerindeki Susa kasabasına yerleştirilmişti. Her aileye iki odalı küçük bir ev, yanında ahır ve müstemilatı ve otuzar dönüm tarla verilmişti. Ayrıca ziraat, hayvan yetiştiriciliği, küçük sanatlar teşvik edildi. Trablusgarp vilayeti ve Bingazi sancağının yolları yapıldı. Belediye teşkilatının yapısı korundu. Vali Mahmut Nedim Paşa zamanında olduğu gibi Trablus'un sıhhi su ihtiyacı Bumilyana'dan itibaren döşenen borularla sağlandı. Bunun yanında Müşir Recep Paşa Abdülhamit'in İstanbul'dan gönderdiği siyasi sürgünleri korumuş, onlardan yararlanma yoluna gitmişti. Numune okulları açarak yerli gençlerden kendi düşüncesinde aydınlar yetiştirmeye çalışmıştı. Bütün bunlar halkın yaşam

¹⁹² Ertürk, *Senûsîler ve Garbî Mısır*, s. 16.

seviyesini yükseltmek için olumlu yatırımlar olmuştur.¹⁹³ Abdülhamit Girit göçmenlerini sahil kasabalarına yerleştirerek bölgede Osmanlı Türklerinin sayısını arttırmaya çalışmıştır. Yapılan imar faaliyetleriyle sömürgeci devletlerin bölgedeki maddi imkânlarına rağmen "ben de varım devletime sahip çıkıyorum" demiştir. Osmanlı Devleti Trablusgarp'ı kaybetmemek için siyasi ve askeri her türlü imkânı denemiştir.

Trablusgarp Komutanlığı Harbiye Nezareti'ne 29 Temmuz 1912 tarihli bir rapor göndermiş, bu raporda kuvvetlerinin cephane ve mühimmat sıkıntısı çektiğini dile getirmiştir. Balkan savaşlarının başlaması nedeniyle Osmanlı Devleti askerlerini çekmek ve barış yapmak zorunda kalmıştır. 18 Ekim 1912 tarihinde imzalanan Uşi barış antlaşmasından sonra aralık ayından itibaren Osmanlı Trablusgarp ve Bingazi'den sivil ve asker tüm personelini çekmiş, 15 Ocak 1913'te içinde Trablusgarp komutanının da bulunduğu son kafil gemiyle ayrılmıştır. Ateşkese rağmen İtalyanlarla savaş devam etmiştir. Bazı subaylar yerli halk kuvvetleriyle birlikte mücadeleyi sürdürmüştür. 1913 yılı boyunca mücadele devam etmiştir. Temmuz ayı ortalarında Bingazi'de "mücahidin-i urban" ile İtalyanlar arasında beş gün süren çarpışmalar olmuş, bu çarpışmalarda İtalyanlar iki bin ölü, üç dağ topu, bin tüfek ile yüklü miktarda hububat kaybederek yenilmiştir. Yerli kuvvetlerin yanında Senûsîler de İtalyanlara karşı savaşmış, İtalyanlar üzerine hücum ederek günler süren çarpışmalar sonunda İtalyanlar kuzeye doğru on kilometre kadar geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁹⁴ Osmanlı Devleti antlaşmayla askerini ve tüm personelini çekince mücadele yerli halk ve Senûsîlere kalmıştır. Burada devlet gibi organize teşkilat Senûsîliktir. Senûsîlik Osmanlı Devleti için önemli olduğu kadar bölgede savaşan İngiliz, Fransız, Alman ve İtalyan güçleri tarafından da dikkate alınması ve önemsenmesi gereken bir güç haline gelmiştir.

1914 yılı temmuz ayı sonunda Meclis-i Ayan üyesi Süleyman el- Baruni yirmi kişilik Osmanlı subaylarıyla İskenderiye üzerinden Sellum'a gitmiş, yöre halkı, Osmanlı Devleti kendisini yalnız bırakmadığı düşüncesiyle sevinçle karşılamıştır. Harbiye nezaretine bölgenin durumuyla ilgili mektupla ayrıntılı bilgi vermiştir Halkın para, yiyecek, giyecek, cephane ihtiyacı vardır. Süleyman el-

¹⁹³ Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s. 179-180.

¹⁹⁴ Tetik, **Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi**, s. 107-108.

Baruni Sellum'da kalarak o sırada Berka'da bulunan Ahmed eş-Şerif es-Senûsî ile görüşme yapmamıştır. Sellum'daki tüccarlardan elindeki parayla erzak almıştır. İngilizler Mısır yönündeki erzak naklini engelledikleri için Ahmet Şerif'e mektup yazarak Sellum'a gelmesini istemiştir.

Süleyman el- Baruni raporuna göre her bölgenin komutanı kendi başına hareket ediyor, verilen ve alınan emirler her yerde aynen uygulanmıyordu. Başarı haberlerinin birçoğu gerçek değildi. Süleyman el-Baruni raporunun devamında cephanenin olmadığını, eldeki silahların durumunu, savaşa katılmayan kabilelerin durumunun çok iyi olduğunu, Berka dışındaki halkın ise yokluk içinde olduğunu yazmıştır.¹⁹⁵

2.2.6. Osmanlı'nın Sürgün Yeri Fizan

Osmanlı Devleti'nde ağır suç işleyenlerin sürgün yeri olan ve gidene kadar yollarda önemli yerleşim merkezi olmayan Fizan'a Trablusgarp'tan iki aylık bir çöl yolculuğu yaptıktan sonra ancak ulaşılıbiliyordu.¹⁹⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti yanlısı olan Trablusgarp valisi Recep Paşa' nın yanında genç Türklerden 250 kişi civarında sürgün ve kaçak vardı.¹⁹⁷ Fizan, Osmanlı hükümeti için tehlikeli davranışları olan aynı zamanda başarıları da olan siyasi mahkûmların devrimci hareketlerinden caydırmak için gönderilen, kimsenin gitmek istemediği, sürgün yeri olarak meşhur olmuş bir bölgeydi. Oraya giden kişinin kaçma şansı yoktu. Oraya gitmemek için nefret ettikleri, devirmeye kalkıştıkları padişaha sürgün yerinin Trablusgarp'ta sahile yakın bir yerde olması için "padişahım çok yaşa!" diyerek tezahürat yapan Jön Türk ve ittihatçılar da bulunmaktaydı. Osmanlı hükümeti tarafından tehlikeli görülen ancak askeri ve yönetim bilgisine sahip olan bu insanlar sürgünlük yıllarında yerli halkla birlik içinde olarak onlara hizmet etmiştir. Afrika halkını sömürgeci devletlerin eline bırakmamak için gönüllü sürgünlüğe razı olmuşlardır. Bu yüzyılda birçok Arap halkı, Arap milliyetçiliğinin etkisiyle Osmanlı Devleti'ni yıkmaya, Osmanlı Devleti'nden ayrılmaya çalışırken

¹⁹⁵ Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, s. 109.

¹⁹⁶ Aydemir, *Makedonya' dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, s. 215.

¹⁹⁷ Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 25.

ittihatçı subayların çalışmaları ve işbirliği ile Osmanlı Devleti'ne en vefalı Arap halkı da bu bölgede yaşayan insanların arasından çıkmıştır.¹⁹⁸

Trablusgarp yüzölçümü itibarıyla Anadolu'dan daha büyük topraklara sahip olmasına rağmen az sayıda insan yaşıyordu. Osmanlı Devleti için stratejik önemi olan yollar üzerinde kurulan Trablusgarp'ta bulunan kasabalara kaymakam, nahiye müdürü, naib ve diğer memurlar atanıyor, idari hizmetler götürülüyordu. Asker sayısı diğer bölgelere göre sınırlıydı. Asker sayısının fazla olmaması halkın Osmanlı Devleti'ne güvenmesine ve İslam'ı temsil eden halifeye samimi olarak bağlı olmalarıyla açıklanıyordu. Trablusgarp'ın İstanbul'a uzak olması, ulaşımın ekonomik ve fiziki şartlar açısından zor olması hizmetin yeterli şekilde gitmesini zorlaştırıyordu. Osmanlı Devleti'nin dört asır yönettiği Trablusgarp en uzak bölgede olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'dan en son çekildiği toprak parçası olmuştur. Avrupalılar İslam âleminin her tarafını işgal etme yarışına girmişler ancak Trablusgarp, Avrupalıların işgal edemedikleri tek yer olarak kalmıştı. İtalya'nın yapılan anlaşmalarla bu bölgeyi ele geçirmesi dünyanın diğer bölgelerinde bulunan müslüman topluluklarını rahatsız etmiştir. İslam âlemi ve Osmanlı Devleti için önemli bir konumda olan ve ölüm kalım savaşı olan bu savaşta Afrikalı Müslümanlar ile Hindistan'dan Yemen'e kadar bütün dünya Müslümanları madden ve manen dua ve yardımlarıyla Osmanlı Devleti'nin kazanması için destek olmuştur.

Trablusgarp isim olarak Osmanlı şehriydi. Müziği, malları, İtalyan okulları, posta vapurları, İtalyanca kitaplar ve gazeteler ile kültürel ve sosyal anlamda İtalyan şehrine benziyordu. Osmanlı Devleti gereken ilgiyi gösteremiyordu. Osmanlı Devleti buraya yılda sadece üç gemi gönderiyor, o gemiler de sadece sürgün getiriyordu.¹⁹⁹

İtalyanlar Uşi antlaşmasıyla galip sayılmıştır. Ancak halkın gözünde din faktörü önemlidir. Halk müslümandır. Osmanlı Devleti idaresi altındaki topluluklara maddi gücü olmamakla beraber sahip çıkmıştır. İtalya Senûsî tarikatı liderliğinde yerli halkla savaşmış, istediği başarıyı elde edememiştir.

Süleyman el-Baruni yapılanların boşa gitmemesi ve Afrika kıyılarında direnişin devam etmesi için otuz bin lira ve uygun miktarda cephane

¹⁹⁸ Koloğlu, **Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine**, s. 7.

¹⁹⁹ Ahmet Kavas, *Osmanlı Afrika İlişkileri*, Kitapevi yay. , İstanbul, 2013, s. 48-49.

gönderilmesini istemiş, eğer istekleri gerçekleşirse üç ay içinde Fizan, Cebel-i gat, Canet, Gadis, Tunus'un güneyi ve Cezayir sahrasında Osmanlı bayrağının dikilmesine kefil olduğunu söylemiştir. Ahmet Şerif Senûsî bu görüşten ve Süleyman el- Barunî'den rahatsız olmuş, kendisine rakip olarak gördüğü Süleyman el- Barunî'yi daha sonra hapse attırmıştır. Süleyman el- Barunî Trablusgarp doğumlu ve Berberi'dir. İbazi tarikatına mensup olduğu için Osmanlı'nın takibatına uğramış, sonra affedilmiştir. İki ayda Türkçeyi öğrenmiş, Meclisi Mebusan'da milletvekili olarak görev yapmıştır. 1911'de Trablusgarp'ın işgali ile Arap mukavemet harekâtına önderlik etmiştir. 1914'te I. Dünya Savaşı başlayınca Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey ile Sellum'a gelerek Ahmet Şerif Senûsî'nin İngilizlere karşı mücadele etmesini istemiştir. Senûsîleri savaşa zorladığı için hapse atılmıştır. 1915 yılında hapisten kaçarak kurtulmuştur. Süleyman Bârûnî, Senûsîlik gibi, kabileler arasında birliği savunmuş, ancak başarılı olamamıştır. Süleyman Bârûnî 1917'de İtalyanlara yenilmiştir. Batı Cebel'de Berberi emirlik kurmaya çalışmış, güvenilir olmayan hareketleri sebebiyle Trablusgarp'tan uzaklaştırılmıştır.²⁰⁰

Süleyman Bârûnî, Ahmet Şerif gibi kabilelerin içinde yetişmiştir. Arap ve Berberi kabileleri iyi tanımaktadır. Kabilelerin birliğini savunmaktadır. İbazi tarikatını savunmakta ve devlet kurmak istemektedir. Ahmet Şerif'e rakip olma olasılığı vardır. Bu durum Ahmet Şerif'in Barunî'den rahatsız olmasına etki eden sebeplerdendir.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda Mısır'da Süveyş kanalı için bir sefer düzenlemesi Trablusgarp'ın önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Bu bölgeye gönderilen Türk subayların yerli halk ve Senûsîlerle işbirliği yapması Mısır'a yapılan seferi kolaylaştırmıştır. Enver Paşa da Mısır seferini desteklemiş, bu seferin Trablusgarp'ta yeni bir ruh oluşturacağını, İtalyanları Habeşistan'da başarısız olduğu gibi yeni bir yenilgi beklediği, Sudan'ı ayaklandırmanın Hartum'da görünmek suretiyle çok kolay olacağını söylemiştir.

Yerli halkın direnişini desteklemek için 1914 yılında ikinci kez Trablusgarp'a rutbeli asker sevk edilmiştir. Daha önce gönderilen subaylarla birlikte yerli halka düzenli ve disiplinli savaş eğitimi verdirilmiştir. 1914 Aralık

²⁰⁰ "Bârûnî Süleyman Paşa", *DİA*, C. V, TDV yay. , İstanbul, 1992, s. 92.

ayında bölgeyi çok iyi bilen Yüzbaşı Nuri Bey, Enver Paşa'nın talebiyle Trablusgarp'taki Afrika gruplar komutanlığına getirilmiştir. Yüzbaşı Nuri, Cafer el-Askerî ve yanlarındaki Bingazili Muhammed el-Cibani ve Hacı Kamil el-Bunduki ile birlikte 21 Şubat 1915 günü Sellum yakınlarındaki Defne'ye çıkmıştır. Burada Seyid Ahmet Şerif es-Senûsî ile görüşmüşlerdir. Yüzbaşı Nuri, Cemal Paşa'nın yönettiği başarısızlıkla sonuçlanan birinci kanal harekâtını niçin desteklemediğini sorduğunda Ahmet Şerif, erzak ve cephane azlığını ve İtalyan ve Fransız kuvvetlerinin kendisine baskı yaptığını bahane etmiştir. Ahmet Şerif'in amacı Mısır yolunun kapanmaması için İngilizlerle arasının bozulmamasıdır. Senûsîler bölgede güçlüdür. Başarı için Ahmet Şerif'le iyi geçinmeye ihtiyaç vardır.²⁰¹

Yerli güçler İtalyanlara karşı psikolojik üstünlük elde ederek İtalyanların iç bölgelere yönelik harekât planlarını engellemiştir. Sahildeki Zuveytina'yı ele geçiren İtalya iç bölgede kıyıya yakın olan Cidabiye'yi almak istemiş, ancak istediklerini alamadan yerli güçlerin saldırılarıyla dağılıp tekrar Zuveytina'ya çekilmiştir. Gazzeli Cemal, Ahmet Şerif'in yanından bir yelkenliyle ayrılarak cephane almak için Fethiye'ye gitmiştir.

Osmanlı – Arap Kardeşliği Cemiyeti üyesi eski Bingazi milletvekili Yusuf Şetvan, Trablusgarp'ta yapılacak operasyonlarla ilgili ileri gelenlerle görüşmek için Mart 1915'te Şam'a gitmiş, İstanbul'dan gelen Seyyid Ali, İskenderiye'den gelen el-Tayyib'le görüşmüştür. Görüşme sonrası olumsuz izlemini Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir. Suriye valisi Hulusi Bey de aynı kişilerle görüşerek izlenimlerini bildirmiştir. O sırada Sellum'da olan Ahmet Şerif, Mekke'de bulunan ve Sellum'daki Senûsîler üzerinde etkili olan Seyyid İdris'in gelmesini uygun görmüştür. Mekke'ye giden Seyyid İdris'in misafirliği için Mekke'deki "İdare-i Askeriye" nin yaptığı masraf yirmi üç bin kuruşa yakındır. Seyyid İdris Mekke'den Medine ve Hayfa'ya gelmiş, buradan İtalyan veya Amerikan gemisine binerek İskenderiye'ye geçmiş, sonra da Sellum'a gitmiştir. Seyyid İdris, Ahmet Şerif'e yazdığı mektupta, İngilizlerin mektubu okuyacaklarını düşünerek İngilizlerle savaşmamasını tavsiye etmiştir. O sırada İngilizler savaşın Türklerle olduğunu gösterme siyasetini uygulayarak Seyyid İdris'e saygılı davranmış,

²⁰¹ Tetik, **Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi**, s. 110-111.

Sellum'a gitmesinde zorluk çıkarmamıştır. Vali Hulusi Bey Seyyid İdris'ten Osmanlı Devleti aleyhine bir hareket beklenemeyeceği görüşündedir. Sellum'a erzak nakli İtalyan işgalindeki bölgeden yapılamamaktadır. İngilizler Seyyid Ahmet Şerif'e hoş görünmek için kendi işgal bölgelerinden erzak ve malzeme teminine müsaade etmişlerdir.²⁰²

Osmanlı Devleti'nin güçlü bir devlet yapısı ve askeri disiplini vardır. Türk subayları kabilelere göre oluşan Senûsî birliklerine askeri düzen getirerek tabur sistemine geçmiştir. Askeri eğitim Türk ordusundaki gibiydi. Emirler Türkçe veriliyordu. Çoğu Türk subaylarından oluşan, bir kısım askeri Türk olan örnek Tabur dışındaki kuvvetlerin tamamı buradaki yerli halktan oluşuyordu. Birliklerin başında, çoğu Türk subaylarından oluşan, bir kısım askeri Türk olan kabile reisleri veya onların çocukları bulunuyordu. Türk subaylarının Senûsîleri eğitmesi, Senûsîlerin İtalyanlar karşısında başarısını ve mücadelesini arttırmıştır.

Ahmet Şerif es-Senûsî Osmanlı hükümetinden para, erzak, cephane ve top vererek kendisini desteklemesini istemiştir. Askeri başarı için paradan çok cephanenin daha önemli olduğunu söylemiştir.

Bingazi'de bulunan Yüzbaşı Nuri, 23 Nisan tarihli yazısında cephanenin gelmediğini söyleyerek sorunun çözülmesi için Cafer el-Askerî'yi Beyrut'a Muhammed el-Cibani'yi de Pire'ye yolladığını bildirmiştir. Askeri bir hareket yapabilmek için öncelikli gereksinim cephanedir. Cibani, Pire'den 300 sandık Gırra, 50 sandık küçük ve büyük mavzer ile martini tüfek cephanesi getirecektir. Cephane gönderilmezse Yüzbaşı Nuri'ye ilk adımda beş bin lira lazımdır. Halep'teki tüccarlardan Abdurrahman ve Ali Semakiye'ye İskenderiye'den Ebubekir Trablusi adına teslim edilecek para da Yüzbaşı Nuri'ye ulaşmıştır.

Cafer el-Askerî hacca giden Senûsî tarikatı mensubu iki kişinin yanına katılarak Seyyid Ahmet Şerif'in verdiği belgeyle İskenderiye'ye gitmiş, burada on gün beklemiştir. Buradan bir İtalyan gemisiyle Yafa'ya geçerek oradan da karadan Kudüs'e ulaşmıştır. Dördüncü ordu komutanı Cemal Paşa ile görüşerek Trablusgarp'taki durum hakkında bilgi vermiş, gıda, donatım ve para yardımı istemiştir. Cemal Paşa buna olumlu yaklaşmamış, ancak Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'den gelen emirde gereken yardımın yapılması, kolaylık gösterilmesi

²⁰² Tetik, **Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi**, s. 112-113.

bildirilmiştir. Cemal Paşa Halep Valisi Celal Bey'e Beyrut Valisi Bekir Sami Bey'e ve levazım komutanlığına Cafer el-Askerî' nin istediği donatım ve gıda ile nakliye araçlarının ve paranın hazırlanmasını emretmiştir. Cafer el-Askerî önce Halep, sonra Beyrut valileriyle görüşerek istediklerini almıştır. Şam'dan bir miktar silah ve erzak Beyrut'a gönderilmiştir. Ahmed eş- Şerkavi Paşa ve Halil Abdülal Paşa'nın yardımlarıyla iki yüz elli ton kapasiteli bir yelken satın alınmıştır. Malzemeleri yükleyerek Beyrut'tan ayrılmak için uygun fırsatın gelmesini beklemiştir. Cafer el-Askerî istediği bütün malzemeleri alamamış, mevcut şartlarda elde ettikleriyle yetinmek zorunda kalmıştır.

Yüzbaşı Nuri, Ahmet Şerif Senûsî hakkında olumlu düşünmemiştir. Ahmet Şerif'in İngilizlere karşı hareket etme taraftarı olmadığını, İngilizlerden para aldığını, çoluk çocuktan asker vergisi aldığını, kendi mevkiini sağlamlaştırmaktan başka bir şey düşünmediğini, kardeşlerinden Vasıl Mehdi'nin oğlu Seyyid İdris'in rekabetinden korktuğunu bundan emin olmak için Halife'den burada naib-üs-sultan olduğuna dair ferman istediğini dile getirerek eleştirmiştir. Yüzbaşı Nuri cephane bulabilirse Ahmet Şerif'in İngilizlerle arasını bozup kesin olarak iş yaptırmanın mümkün olacağına inanmaktadır. Daha sonra bu düşüncesini gerçekleştirmek için bir operasyon düzenleyecek, İngilizlerle Ahmet Şerif'in arası bozulacak, İngilizlerin Seyyid Ahmet Şerife yaptığı yardımlar ortadan kalkacaktır.

Yüzbaşı Nuri, 25 Nisan'da yazdığı raporda bir geminin gelip Türk ve Alman subaylarını indirip gittiğini belirtmiştir. Gönderilen yedi bin lirayı almış, ancak istediği cephaneye ilgili bir gelişme olmamıştır. Pire'den cephane edinilme imkânı vardır. Harbiye nezaretinden üç bin muaddel Martin veya Mavzer, iki bin sandık mavzer cephanesi ile dört yüz sandık gırıra, yüz sandık büyük çaplı, elli sandık martin cephanesi ve bin atımlık dağ topu mermisi istemiş, neye ihtiyacı olduğunu soran Alman subayından da yüz bin lira, yirmi bin tüfek, on bin sandık fişek, dört batarya seri ateşli dağ topu istemiştir. Ahmet Şerif te Alman imparatoruna aynı içerikte bir kâğıt yazmıştır. Yüzbaşı Nuri bu yazıları İstanbul ile haberleşmeyi sağladığı Atina elçiliğine göndermiştir.²⁰³

²⁰³ Tetik, **Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi**, s. 114-115.

Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı başarı tüm bölgede yayılacak, sömürgeci devletlerin moralini bozarken bölgede yaşayan halka cesaret ve ümit verecektir. Sirt'in güneyinde bulunan Senûsî kuvvetlerine saldıran İtalyanlar 29 Nisan'da ummadıkları bir yenilgi yaşamıştır. İtalyanlar Senûsîlerle savaştıkları sırada İtalyan askerleri içinde bulunan Tarhune gönüllüleri sol yanı, Mısırata ve Sirt gönüllüleri sağ yanı ateş altına almış, İtalyanlar Sirt limanına çekilmek zorunda kalmıştır. Bu sırada Türk ordusu batıda Çanakkale'de, doğuda Ruslarla savaşmaktadır. Trablusgarp'ın önemini unutmayan Osmanlı Devleti, her türlü zorluğa rağmen nisan ayı sonunda Mısır üzerinden Trablusgarp'a içinde sözü geçen din adamlarının da olduğu yeni bir kuvvet göndermiştir.²⁰⁴

Harbiye Nazırı Enver Paşa kardeşi Yüzbaşı Nuri'nin Ahmet Şerif hakkındaki olumsuz görüşlerini içeren mektubuna cevap olarak başarı için Ahmet Şerif'le iyi geçinmek ve onun kendisine bağlanmasını sağlamak gerektiğini yazmıştır. Enver Paşa Ahmet Şerif'i uyanık ve her şeyi çabuk kavrayan bir kişi olarak vasıflandırmakta, Yüzbaşı Nuri ve diğerlerinin tavrında bir değişiklik gördüğünde kendisinin de karşılık vereceğini belirtmektedir. Bunun ise elde edeceği gayeye uygun olmayacağını, bu sebeple kardeşini Ahmet Şerif'e karşı saygılı olması, her zaman kendisiyle görüşüp konuşması, Seyyid İdris'in de ihmal edilmemesi konusunda uyarmıştır.²⁰⁵

2.2.7. Osmanlı Devleti'nin Senûsî Şeyhlerine Rütbe Vermesi ve Aylık Bağlaması

Osmanlı Devleti Senûsîlerin bölgedeki konumundan yararlanmak için sadece duygusal davranmamıştır. İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya gibi devletlerin hepsi Senûsî tarikatının gücünden yararlanmak için Senûsî'ye cazip teklifler götürmüştür. Osmanlı Devleti de Senûsî'ye maddi teklifler götürmüş, Şeyh Senûsî Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmeyi, Osmanlı'nın verdiği sosyal imkânlardan yararlanmayı tercih etmiştir.

²⁰⁴ Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, s. 116.

²⁰⁵ Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, 117.

Maliye Nezareti Vekâleti Celîlesi Ahmed Şerif es-Senûsî ve Senûsî Seyyidlerinden diğer altı kişiye bir kıta birinci Osmânî verilmesi, birinci mecîdî nişân ve zîşânlar ile beratlar verilmesi gerektiğini harbiye nezareti celîlesine yazı ile bildirmiştir.²⁰⁶

3 Temmuz 1912 tarihinde Ahmed Şerif es-Senûsî'ye verilmek üzere nişânî âlî, seccade, bogca, murassa kılıç ile köstekli saat ve hil'atlar uygun bir araçla Mısır'a gönderilmiş, oradan Derne'ye getirilerek Enver Bey'e ulaştırılmıştır.²⁰⁷ 26 Şubat 1913 tarihli irade-i seniyye ile Ahmed Şerif'e nişane-i âliye ile murassa kılıç ve saat hediye edilmesi uygun görülmüştür.²⁰⁸

Seyyid Ahmed Şerif es-Senûsî'ye samiye-i vezaret rutbesi, amcasının oğlu Seyyid Muhammed İdris'e paşalık ünvanıyla bâlâ rutbesi, kardeşleri Seyyid Muhammed el-Abbas ve Seyyid Safiyyuddîn, Seyyid Rıza, Seyyid Ali Hitab ve Seyyid Muhammed Hilal'e beylerbeyi payeleri verilmiştir. Seyyidlerin rütbelerine göre nişanlar verilmiştir.²⁰⁹

Senûsî şeyhlerine öncelikle Osmanlı Devleti'nde geçerliliği olan fahri rütbelere verildikten sonra Ahmet Şerif es-Senûsî'ye 300 lira, Seyyid Muhammed el-İdris'e 150 lira, Seyyid Rıza'ya 50 lira, Seyyid Safiyyüddin'e 40 lira, Seyyid Muhammed Hilal, Seyyid Ali el-Hafa ve Seyyid Muhammed el-Abdullah'a 30' ar lira aylık maaş verilmesi kararlaştırılmıştır. Trablus'a gidecek denizaltının komutanı Gazzeli Cemal'e 5000 lira teslim edilerek bu paradan ikişer aylıkları bir seferde vermesi için Nuri Paşa'ya talimât verilmiştir. Daha sonra 10.000 lira daha gönderilmiştir. Gazzeli Cemal'e saatler teslim edilmiştir. Pırlantayla süslü üç saatten biri Seyyid Ahmet Şerif'e, biri Seyyid Muhammed İdris'e, sonuncusu da Nuri Paşa'ya verilmiştir. Kalan beş saati de Nuri Paşa uygun göreceği Seyyidlere vermiştir. Dağıtılmak üzere 50 adet beşinci rütbeden mecidi nişan, 5 adet altın muharebe liyakat madalyası, 500 adet harp madalyası, 10 adet dördüncü rütbeden Osmanî nişan ve 25 adet gümüş muharebe liyakat madalyası da Gazzeli Cemal ile

²⁰⁶ BOA, *Maliye Nezareti Celîlesi*, 4399/ 329889/001. Belgenin aslı ve transkripte edilmiş şekli Ek 7'de yer almaktadır.

²⁰⁷ BOA, *Umumu Erkân-ı Harbiye Dairesi*, 4061/304502/002; *Harbiye Nezareti Vekâleti Celîlesi*, 4061/304502/001. Belgelerin aslı ve transkripte edilmiş şekli Ek 8 ve Ek 9'da yer almaktadır.

²⁰⁸ BOA, *Fermân Âlî Müsveddesi*, 37/02/ 02. Belgenin aslı ve transkripte edilmiş şekli Ek 10 'da yer almaktadır.

²⁰⁹ BOA, *Harbiye Nezareti Tahrîrât Dairesi* , 4399/329889/002. . Belgenin aslı ve transkripte edilmiş şekli Ek 11'de yer almaktadır.

gönderilmiştir. Bunlardan başka elli beş sandık hediye hazırlanarak şeyhlere ve başkalarına verilmek üzere özel olarak hazırlattırılan sırma işlemeli kırk adet “ilmiye latası (ulema cübbesi)”nın dağıtımı Nuri Paşa’nın takdirine bırakılmıştır. Ayrıca altmış sandık Kadar sebze konservesi, Nuri Paşa’ya da “havyar, balık yumurtası ve şeker” bunlarla birlikte yollanmıştır. Bu işlerin tamamını Harbiye Nezareti Umur-ı Şarkıyye Dairesi yürütmüştür. 1915 Eylül ayı ortalarında denizaltıyla Port Süleyman’a gelen Gazzeli Cemal getirdiği malzemeleri Nuri Paşa’ya teslim etmiştir.²¹⁰

Bediüzzaman Said Nursî Şualar isimli kitabında Ahmet Şerif Senûsî’nin Kürtçe dilini bilmediği için kendisini Senûsî’nin yerinde üç yüz lira maaşla doğu vilayetleri genel vaizi, milletvekili görevi teklif edildiğini yazmıştır.²¹¹

Osmanlı Devleti maddi yokluklarına rağmen devlet olduğunu göstermiş, bölgeye hâkim olmak için İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya gibi devletlerle başa baş mücadelesini sürdürmüştür. İtalyanların bütün çabalarına rağmen bölgede istediği sonucu alamaması İtalya’nın gelişmiş bir ülke olmadığı, savaşmayı iyi bilmediği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Osmanlı’nın kilometrelerce ötede olan Afrika’ya girebilmek için birçok güçlü devletlerle askeri, siyasi ve istihbarat olarak yaptığı mücadele başarı olarak görülmezken İtalya’nın başarısızlığı dillendirilmemiştir.²¹² Afrika’ya giriş kapısı olan Trablusgarp’ta yerli halkın örgütlü olarak İtalyanlara karşı yaptığı taarruzlarda çok sayıda ganimet ve esir alınmıştır. Trablusgarp’tan İtalya’ya oradan da İstanbul’a gelen güvenilir bir kaynak basına açıklama yapmış, İtalya’nın Afrika’da gücünün kalmadığını, İtalyan ordularının Trablus ve Bingazi’nin iç bölgelerine giremediğini, sahillere sürüldüğünü, Müslümanların cihat sınırının İskenderiye’den Tunus’a kadar genişlediğini, iç kesimlerdeki Tarhune, Garyan, Aziziye, Zenzor kasabaları Cebeli Garbi ve Fizan sancakları, sahilde Sirt, Tacure, Mısrata ve Hums’un mücahitlerin eline geçerek buralara Osmanlı bayrağı çekildiğini anlatmıştır.

²¹⁰ Tetik, **Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi**, s. 122-123.

²¹¹ Said Nursî, *Şualar*, Sözler Neşriyat, İstanbul, 2003, s. 314.

²¹² İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Mustafa Kemal*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s. 80.

2.2.7. İtalya ve Kuzey Afrika Topraklarındaki Emelleri

İtalyanlar Trablusgarp ve Bingazi'yi işgal etmeden önce dini misyonerlerin çalışmalarıyla hastaneler, bankalar, ticarethaneler açarak, Trablus ve Bingazi arasında gemi seferleri düzenleyerek işgalin yolunu hazırlamışlardır. Şehirlerde Arap gençleri arasında İtalyan yaşantısı ve İtalyanca özentisi artmış, Türkçe öğrenmekten ziyade İtalyanca tercih edilmeye başlanmıştır. Osmanlı'nın son valileri İtalyanların bu çalışmalarının farkında olmuşlar, Osmanlı kültürünün yayılması için çaba harcamışlardır.²¹³

İtalyanlar Osmanlı Devleti'ne karşı doğrudan doğruya saldırıdan ziyade içten pazarlıklı hareket etmiştir. Talat Paşa Yıldız hatıralarında Arapçayı çok iyi konuşan bir İtalyan misyonerin Senûsî kıyafeti giyerek Trablusgarp'tan otuz beş günlük yürüme mesafesi olan Odea'da yakalandığını yazmıştır. Gerçek adı Benoti Salvadora olan bu şahıs, Şeyh Haşim el-Urcavi ismini kullanmış ve bu kişinin defterinden gezdiği yerlerin ayrıntılı krokisi çıkmıştır. Bunun gibi kişiler Senûsîlerin arasında dolaşarak Senûsî şeyhlerini Osmanlı Devleti aleyhine hareket etmeleri için çalışmalar yapmıştır.²¹⁴

İtalya XIX. Yüzyılda siyasi birliğini en geç tamamlayan bir devlet olduğu için sömürgelerden pay alamadı. İtalya bin dört yüz yıl boyunca tek başına bağımsız olamadığı için yabancı devletlerin egemenliği altında ya da birbiriyle savaşan küçük krallık ve prensliklerin yönetimi altında bulundu. Piyemonte krallığı İtalya'nın bağlı olduğu krallıktı. 1854 yılında Ruslara karşı yapılan Kırım Savaşı'na Fransa, İngiltere ve Osmanlı imparatorluğu'nun yanında Piyemonte Krallığı da girince Avrupa devletleri arasında yer edinmiş oldu. 1859 yılında İtalyan Krallığı kuruldu. Bu krallığa 1866 ve 1870 yıllarında Venedik ve Roma da katıldı. İtalyan birliği oluştuğunda ise Avrupa devletleri arasında sömürge paylaşımı sona ermişti. Dünyada söz sahibi bir devlet olmak, ucuz hammadde ve ticari pazarlar bulmak sömürge sahibi olmakla mümkündü. İtalya da bu amaçla çevresinde ve uzak yerlerde sömürge arayışına girmişti.

²¹³ Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s. 170.

²¹⁴ Ahmet Zeki İzgöer, *Yıldız Hatıraları, Tahsin Paşa, Sultan II. Abdülhamid Han Devri Başmabeyncisi*, İz Yay, İstanbul, 2017, 411.

İçinde Cezayir, Tunus ve Fas'ın bulunduğu Kuzey Afrika'nın Atlas ülkelerini Fransa ele geçirmişti. İngilizler Mısır'a girmişti. İtalyanlar Doğu Afrika'da Habeşistan'la savaşmış, 1896 yılında ağır bir yenilgi almıştı. Elinde Somali kıyılarında verimsiz bir toprak parçası kalan İtalya, Adriyatik kıyıları ile Trablus ve Bingazi'yi elde etmek istedi. Adriyatik kıyılarını Almanya ile müttefik devlet olan Avusturya'dan alma imkânı yoktu. Trablus ve Bingazi İtalya'nın kendilerine vaad edilmiş topraklar olarak kabul ettiği İtalyan yarımadası ve Arnavutluk'un tam karşısına düşüyordu. İtalya Osmanlı Devleti'nin elinde olan Bingazi ve Trablusgarp'ı eline geçirmeyi planladı. İtalyan siyasetinde sözünde durma görülmemiştir. 1882'de Almanya ve Avusturya ile üçlü ittifak içinde bulunan İtalya 1914'te bu ittifakın tam işleyeceği anda birden yönünü değiştirerek eski düşmanlarının yanında eski müttefiklerine karşı savaşa girmiştir. İtalya daima siyasi oyunların içinde olmuş ve bunlardan yararlanmıştır. 1882 yılından itibaren İngilizlerle uyumlu hareket etmiştir. 12.07.1887 tarihinde İngilizlerle İtalyanlar anlaşarak İngilizlerin Mısır'a yerleşmelerine İtalyanlar göz yumacaklar, buna karşılık İngilizler de İtalyanların Libya'daki hedeflerine ve çıkarlarına öncelik tanıyacaktı. İtalya benzer şekilde 16.07.1900'de Fransızlarla Fransa'nın Fas'ta yaptığı işgale ses çıkarmayacak, Fransa da İtalya'nın Libya da yaptıklarına karşı çıkmayacaktı. 24 Ekim 1909'ta Rus Çarı ile İtalya Kralı boğazlar ve Trablus hakkında bir antlaşma yapmıştı. 1911 yılında Fransa ile Almanya'nın Fas üzerindeki çatışmalarından sonra yapılan Alceziras konferansında İtalya'nın Trablusgarp üzerinde hak ve ilgilerinin bulunduğu kabul edilmiştir. Almanya o tarihlerde İtalya ile ittifak halinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'ne karşı da görünüşte dost ve himaye eden bir konumda duruyordu. İtalya Trablusgarp'a taarruz etmeden önce diğer Avrupa devletleriyle görüşerek uygun ortam hazırlama yoluna gitmiştir.²¹⁵

2.2.8 İtalya Osmanlı Savaşı ve Uşi Antlaşması

Osmanlılar zamanında İtalyanlarla Türkler on beş savaş yapmış, bu savaşların on bir tanesini Türkler, ikisini İtalyanlar kazanmış, iki savaş ta

²¹⁵ Aydemir, **Makedonya' dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, s. 218

sonuçsuz kalmıştır. Burada maddi güçlerine göre İtalya'nın övülecek başarısı yoktur. İtalyanın Türklerle savaşı Osmanlı'yı yok etmek için yapılan savaşın başlangıcı olmuştur.²¹⁶

Osmanlı Devleti ile İtalya arasında 18 Ekim 1912 Tarihinde İsviçre'nin Lozan Şehrinde on bir maddelik anlaşma imzalanmıştır.²¹⁷

İtalyanlar'ın Libya'ya açtığı savaş, 1911-1917 arası olan savaş yılları, 1923 yılına kadar süren anlaşma görüşme yılları, 1923'ten 1932 yılına kadar Libya'nın işgaline kadar geçen süre olmak üzere üç devreye ayrılır. Libya'da İtalyanların son model silahlara sahip kırk bin kişilik güçlerine karşı Osmanlı Devleti erzak ve donanımdan yoksun dört bin kişilik askeri birlikleriyle karşılık vermiştir. Yerli halk da İtalyanlara karşı mücadele etmiştir. Osmanlı Devleti'yle birlikte Seyyid Ahmed Şerif es-Senûsî de İtalyanlara karşı mücadele etmiş, Osmanlı Uşi antlaşmasıyla askerini çekince İtalyanlara karşı cihadı Senûsî tarikatı devam ettirmiştir.

Burada İtalya, halk tarafından birçok ihvanı ve gücü olan Senûsî tarikatını elde etmek için cuma namazlarında Senûsî Sultanı adına hutbe okutulmasına izin veren, İslam'ın dokunulmazlığını anlatan Libya'nın İtalya'ya tabi olduğundan sözeden bildiri yayınlamıştır. Enver Bey de Ahmet Şerif'i ziyaret ederek Halife'nin kendisini Libya halkının temsilcisi olarak gördüğünü ve Libya valisi olarak atadığını, Libya'nın bağımsızlığının tanıdığını söylemiştir. Bundan sonra Ahmet Şerif Senûsî hükümetini oluşturarak resmi yazışmalarında kendi mührünü kullanmıştır. Bu olayla Osmanlı Devleti Libya üzerindeki hâkimiyetini kaybetmiş, İtalya bütün ülkeyi işgal etme girişimine başlamıştır. I. Dünya Savaşı'nda İtalya müttefik güçlere geçerek Libya cephesindeki askeri güçlerinden bir kısmını çekmiştir. Türk ve Alman kuvvetlerinin çabaları sonunda Mısır'ın batı sınırına saldırmaya karar veren Ahmet Şerif, Türk ve Alman kuvvetleri yenilince askeri yetkilerini Seyyid Mehdi'nin oğlu Muhammed İdris'e devretmiş, 1918 yılında Libya'dan ayrılmıştır.²¹⁸ Balkan Savaşları nedeniyle dört devletle savaşılmış, İtalyanlarla barış yapılmak zorunda kalınmıştır. Osmanlı Devleti askerini çekmiş

²¹⁶ Genelkurmay Askerî Tarih ve Etüt Başkanlığı, *1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. , Ankara 1985, s. 133.

²¹⁷ Bkz. Gurulkan vd. , *Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp*, s. 550-553.

²¹⁸ Ziadeh, *Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsilik*, s. 111-113.

ama toprağını boş bırakmamıştır. Bingazi ve havalisi komutanı Enver Bey'e yazılan şifreli telgrafnamede yerli mücahitlerin vatanlarını savunmasının takdire şayan olduğuna, Osmanlı'nın buraları boşaltması halinde Ahmet Şerif es-Senûsî'nin mücadeleye devam edeceğini, Bingazi'deki mühimmatın ve silahların kendisine teslim edileceğini bildirmiştir.²¹⁹

Başvekil Gioletti İtalyanları İtalya'yı daha da genişleteceğine inandırarak 1911 yılında savaşa sokmuştur. İtalyan siyasetçileri Trablusgarp'ın İtalya'ya kâr getirmeyeceğini biliyordu. Avrupa devletlerinden ancak burasını işgal etmek için izin alabilmişlerdi. İtalyanların bütün güçleriyle çalışıp Trablusgarp'ı eski Roma dönemindeki gibi hareketli hale getirebileceklerini düşünüyorlardı.²²⁰

İtalya Trablusgarp Savaşına giden yolda önce tesisler kurarak, banka şubeleri açarak kolay bir şekilde işgal yollarını aramış, bir taraftan Osmanlı Devleti'yle Trablus'un ilişkisini kesmek için vali ve kumandanların tayin ve yerlerini değiştirmelerine karışmıştır. Örneğin Trablus vali ve kumandanı Müşir İbrahim Paşa İtalyan saldırısından bir ay önce görevinden alınmıştır. İtalyan devlet adamları Osmanlıların Trablus'ta bulunması gerektiğini savunan konuşmalar yapmıştır. Bu ikiyüzlü bir siyasettir. Sadrazamlığa getirilen Roma Sefiri Hakkı Paşa'nın yerine gelen Roma sefiri Kazım Bey, İtalyanların uyguladığı entrikaları 17 Şubat 1911 tarihinde İstanbul Hükümetine bildirmiş, ancak İstanbul'dan gereken cevabı bulamamıştır.

Trablusgarp'ta bir tümen asker bulunduran İstanbul Hükümeti 1910 yılında çıkan Yemen isyanı sebebiyle askerlerinin tamamına yakını Trablus'tan alarak jandarma görevini yapacak kadar az miktarda asker bırakmıştır. Eski silahların tamamı yenileneceği söylenerek İstanbul'a gönderilmiş, Trablus fiilen boşaltılmıştır. Bu olanları açık olarak gören İtalya yapacağı işgalin geziye gider gibi çok kolay olacağını düşünmüştür. Trablus ve çevresinin modern ilerleme ve tesislerden yoksun, geri bırakıldığı, İtalyan çıkarlarının ve girişimlerinin tehlike içinde olduğunu söyleyerek 29 Eylül 1911'de İtalya Trablus'a saldırarak savaşı başlatmış, 3 Ekimde Hums'u, 11 Ekim'de Derne'yi, 21 Ekim 1911'de Bingazi'yi işgal etmiştir.²²¹

²¹⁹ Gurulkan vd. , **Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp**, s. 557.

²²⁰ Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s. 248-249

²²¹ Aydemir, **Makedonya' dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, s.219-220.

Osmanlı hükümeti iç bölgelere giremeyen, sahilde tutunabilen İtalyanlara karşı yerel güçlerle ve Senûsî güçleriyle birlikte hareket etmek istemiştir. İtalyanların para ve makam vererek elde etmeye çalıştıkları Şeyh Ahmet Şerif ve diğer Şeyhlerin Osmanlı hükümetine bağlılıklarının devamı, idari yapının güçlendirilmesi, savunmaya devam edilmesi için gerekli tedbirlerin alınması amacıyla ilgili birimlere tebliğ yazısı yazılmıştır.²²²

Bu sırada Sahilde bulunan ve iç bölgelere çekilmek zorunda kalan Osmanlı güçleri, Ahmet Şerif başkanlığında yerli halkı ve Senûsî güçlerini düzenli bir hale getirmek için Bonino’da toplantı yapmış, Bingazi Senûsî Zaviyesi Şeyhi Ahmed el-Îsevî, oluşturulan birliklerin başına getirilmiştir. Bu birlikler içinde Enver Paşa ve Mustafa Kemal’in de bulunduğu Osmanlı subaylarından askeri eğitim almıştır..

Senûsî güçleri 1912 yılında Mart ayında İtalyanların işgal ettiği Bingazi’ye saldırarak İtalyanları zor duruma sokmuştur. Enver Bey komutasındaki Türk güçleri Derne’ye İtalyanlara karşı büyük bir saldırı düzenlemiştir. Ahmet Şerif İtalyanların Libya’da işgal ettikleri topraklardan çekilmedikçe Osmanlı Devleti’nin barış yapmasını istememiştir. Ancak Balkan Savaşları çıkmış, Osmanlı Devleti buradaki askerlerini Balkanlara çekmek zorunda kalmıştır. Enver Bey, Cağbub zaviyesine, bizzat Ahmet Şerif’in yanına giderek Osmanlı Devleti’nin niçin çekilmek zorunda olduğunu anlatmıştır. Ahmet Şerif bu antlaşmanın kendisini bağlamayacağını söyleyerek İtalyanlarla mücadeleye devam etmiştir. Ahmet Şerif bundan sonra yazışmalarını “el-hükûmetü’s-seniyyet’ül-celîle”mührüyle imzalamış yani bağımsız bir devlet olduğunu ilan etmiştir. İtalyanlarla savaşı yöneten Ahmet Şerif, zaviye şeyhlerinden ve kabile reislerinden savaşa hazır olmalarını istemiştir. İslam ülkelerindeki liderlere ve Osmanlı devlet adamlarına kendisine yardım edilmesi için çağrılarda bulunmuştur. Bu çağrı İslam dünyasında ses getirse de tıbbi yardım dışında yeterli destek gelmemiştir. Osmanlı subaylarının ayrılmasından sonra komutayı ele alarak mücadeleye devam eden Ahmet Şerif büyük başarılar kazanmıştır.²²³

18 Ekim 1912 tarihinde Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti’ne savaş açmaları sebebiyle Trablusgarp halkına yardım edemediğini, bu sebeple Trablusgarp’a tam olarak özerklik verdiğini, kanunların hazırlanmasında yardım

²²² Gurulkan vd., **Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp**, s. 503.

²²³ Nihat Azamat, ”Senûsî, Ahmet Şerif *DİA*, C. XXXVI, TDV yay. , İstanbul, 2009, s. 527.

edileceğine dair Sultan Mehmet Reşat tarafından fermân-ı âlî yayınlanmıştır.²²⁴ Bu fermanla Osmanlı Devleti Trablusgarp'taki haklarından kendi isteği ile vazgeçmiş, bütün askerini çekmiştir. 18 Ekim 1912'de İsviçre'nin Lozan şehrinde Uşi antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. İtalyanların, Müslümanların dinlerine saygılı olduğunu belirterek hilafet hakkını tanımayı kabul etmesi Türklerin orada hak sahibi olması açısından işine yaramıştır. Anlaşma imzalandığında İtalyanlar Bingazi'nin Derne, Bumba, Tobruk limanlarını alabilmiş, içerilere doğru ilerleyememiştir. Trabluslular İtalyanlara Bingazi Araplarından daha az tepki göstermiştir. Bunda Bingazi'de etkin nüfuz sahibi olan Senûsî tarikatının etkisi büyüktür. Trablusgarp'ın iç bölgelerinin sakinleşmesi 1912 yılının Ağustos ayında tamamlanabilmiştir. İtalyanlar Trablus'la birlikte Fizan, Merzuk nehrinin Gat ve Gadamus bölgelerini de ele geçirmiştir. İtalyanlar Trablusgarp'tan sonra Bingazi valiliğine yeni seçilen General Amegilyu Bingazi'ye saldırı düzenlemiş, ancak Avrupa'da genel durumun karışmasıyla harekâtın geciktirilmesi istenmiştir. Müttefik devletlerden biri olan İtalya'ya müttefikleri sadakati konusunda güvenmiyordu. Bu güvensizlik müttefiklerini sonradan haklı çıkarmıştır.

Trablus savaşına son veren sözleşmeye imza atmadığı için İtalyanlar Türkler hakkında iyi düşünmüyordu. Osmanlı, Trablus'tan kendi rızasıyla gitmişti. Ancak Bingazi'de Türk kuvvetleri bulunmaktaydı. Bunlar, Senûsîlerin nüfuzundan büyük destek alarak, Senûsîlerle birlik olup İtalyanlarla savaştılar. Savaş süresince esir alınan İtalyan esirler serbest bırakılmamıştı. İtalyanlarla doğrudan kendisi savaşı yöneten Enver Bey İstanbul'a dönünce emir komutayı 1913 Haziran ayına kadar Aziz Bey devralmış, Aziz Bey ayrıldıktan sonra birçok Türk subayı Bingazi'ye gelmişti. Bunların yüz tanesinin adı kayıtlı bulunmaktadır. Gerekli silahlar Tobruk Mısır arasındaki limanlardan çeşitli araçlarla Türk Arap kuvvetlerine gelmeye başlamış, böylece İtalyanların harekâtının gecikmesindeki sebep belli olmuştu.²²⁵ Tobruk'ta Emekli Tümgeneral Ethem Paşa görev almış, İtalyan ordusu içeri hatlara girememiştir. Bu durum İtalyan ordusunun itibarını sarsmıştır. Bunu telafi etmek için Rodos ve on iki adaya saldırmış, dışarıdan gelecek yardımı önlemek için Boğazları tehdit altında

²²⁴ Gurulkan vd., *Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp*, s. 541.

²²⁵ Değer, *Dr.Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden Trablusgarp Savaşı*, s. 9.

bulundurmaya çalışmıştır. Trablusgarp savaşı Balkan devletlerine cesaret vermiş, donanmasını Çanakkale'ye hapseden Osmanlı Devleti'ne karşı Balkan ittifakını hızlandırmıştır.

İtalyanlarla Uşi antlaşmasının yapılması zorluklar içinde savaşı Türk subaylarını hayal kırıklığına uğratmıştır. İtalyanlar da bekledikleri sonucu alamamıştır.

Trablusgarp savaşı Uşi antlaşmasıyla fiilen sona ermemiş, Trablusgarp ve Bingazi yerlileri Seyyid Ahmet Şerif es-Senûsi yönetiminde Osmanlı'dan kalan silahlar ve subaylarla savaşı sürdürmüştür. Savaş 1917 yılına kadar devam etmiştir. İtalyanlar ancak 1932 yılında Libya'da düzeni sağlayabilmiştir.²²⁶ Osmanlı Devleti, Trablusgarp'ta İtalyan hâkimiyetini istemediği gibi devleti Senûsîlerin de yönetmesini istememekte, kendi otoritesini devam ettirme çabasındadır. Aslen Trablusgarplı ve Berberi olan Süleyman el-Barunî ile Ahmet Şerif'in arası açıktır. Süleyman el-Barunî Trablus'a vali ve komutan olunca Trablusgarp vilayetinin Osmanlı'ya ait olduğunu, artık Osmanlı memurlarının geldiğini, Müslüman halkın birbiriyle uğraşmak yerine kendi çağrısına cevap verilmesini istemiştir. Bu çağrı olumlu cevap bulmuş, padişahın resimleri devlet dairelerine asılmıştır. Süleyman el-Barunî Osmanlı Devleti'nin en büyük düşmanı İtalyanlardan daha fazla Senûsîler olduğunu söyleyerek Nuri Paşa ile aynı görüşte olduğunu beyan etmiştir.

İtalya Devleti Trablus ve Hums şehirlerini işgal ederken kabileleri birbirleriyle kışkırtarak savunma durumunda kalma politikası uygulamıştır. Osmanlı askerinin cephaneye ihtiyacı vardır. Acil ihtiyaç listesi hazırlanarak İstanbul Hükümetinden istenmiş, ayrıca yerli kuvvetler İtalyan güçlerine yaptığı saldırılarda yirmi tanesi subay, toplam beş yüz yirmi beş İtalyan'ı esir almıştır.

Süleyman el-Barunî ilk önce devlet içindeki otorite boşluğundan doğan problemleri çözmüştür. İki aylık harcama karşılığı olarak otuz bin Osmanlı lirasının iki ayda bir düzenli olarak gönderilmesini, bu tutarın bir kısmını altın ve gümüş, bir kısmının Osmanlı ve Fransız kâğıt parası olmasını istemiş, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi Binbaşı Hüsameddin aracılığıyla yirmi bin Osmanlı altın lirası,

²²⁶ Değer, Dr.Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden Trablusgarp Savaşı, s. 10.

bir milyon kuruşluk kâğıt para teslim edilmiştir. İtalya’da bulunan esir Osmanlı subaylarının iadesi istenmiş, İtalya esirleri serbest bırakmamıştır.

Nuri Paşa Teşkilat-ı Mahsusa Dairesi’nin etkinliğini arttırmak ve bölgeye daha çok önem verilmesini sağlamak için burada sadece Afrika’nın işleriyle ilgilenecek bir şubenin kurulmasını istemiştir. Nuri Paşa bölgenin yapısını ve halkı çok iyi tanımakta, Senûsî şeyhlerinin bölgedeki tesirini de bilmektedir. Bunun için şeyhlere verilmek üzere “yüz adet cellabiyenin üç sınıf olarak” hazırlanmasını istemiştir. Sultan Dinar için el yazmasıyla yazılı bir adet Kur’an-ı Kerim ile Kur’an-ı Kerim için işlemeli yaldızlanmış bir mahfazanın gönderilmesini harbiye nezaretinden rica etmiştir.

Enver Paşa, Senûsî şeyhlerine hediyeler verilmesi, onları devlet olarak üst düzey kabul edilmesi görüşündedir. Nuri Paşa ise kendisinin işin başında olayları birebir yerinde yaşamaktadır. İşlerin uzaktan görüldüğü gibi olmadığını, Senûsîlere verilen hediye ve yapılan iltifatların kendilerini büyük görmelerine sebep olduğunu, Enver Paşa’nın Seyyid Ahmed ve Seyyid İdris’e beş bin lira vermeden önce Nuri Paşa’ya daha çok bağlı olduklarını, isteklerini ihtiyaçlara ve durumlarına göre azar azar vererek giderdiğini söylemektedir. Ancak Ahmet Şerif ve Senûsî şeyhleri kendilerine yapılan ihsanlardan ve özel ilgiden dolayı Nuri Paşa’yı önemsemez olmuş, Ahmet Şerif, Nuri Paşa’yı Senûsîleri komuta etmekten de çıkarmaya kalkmıştır.

Nuri Paşa, Süleyman el-Barunî’nin Senûsîlerle arasının iyi olmaması, Trabluslu olması, Senûsîlerin Süleyman el-Barunî’yi Trablusgarp’a gönderilmesinin Senûsîlerin aleyhine bir hareket olarak görülmesi sebebiyle Trablus vali ve komutanı olmasına sıcak bakmamıştır. Osmanlı büyük zabitanından birinin gelmesinin daha uygun olacağını düşünmüştür.

Nuri Paşa Bölgede psikolojik üstünlüğü elde tutmak için sağlam bir görüntü vermek gerektiğine inanmış, asker ve memurların elbise ve eşyalarının noksanlığı, disiplini ve Osmanlı nüfuzunu olumsuz etkileyeceğini ifade etmiştir. Bunun için harbiye nezaretinden acilen elbise gönderilmesini, elbiselerin iklim şartlarına uygun olmasını istemiştir. Gelecek sene yiyecek sıkıntısı çekmemek için denizaltı koruması altındaki gemilerle halka tohumluk arpa getirilmesini talep etmiştir.

Nuri Paşa bölgede İstanbul’la haberleşmenin daha iyi olması için telsiz telgraf istasyonu kurmak istemiş, Alman Üsteğmen Fon Vart bütün ihtiyacı giderecek telsiz telgraf istasyonunun personeliyle birlikte Almanya tarafından hazır olduğunu söylemiş, Nuri Paşa personelin Osmanlı olması gerektiğini belirtmiştir.

İngilizlerin ve İtalyanların Bölgeye uyguladıkları abluka sebebiyle malzemeler denizaltılarla gönderilmek zorunda kalmıştır. Pola limanı savaşın sonuna kadar malzeme göndermek ve lojistik destek için kullanılmıştır. Nuri Paşa bazı tedbirler almıştır. Gelen malzemelerin Afrika gruplar komutanlığı adına mutlaka Osmanlı görevlilerine teslim edilmelidir. Bunun haricinde kıyıya malzeme çıkarılması yasaktır. Malzeme getiren subay kıyıda Afrika Gruplar Komutanlığı’nın resmi mühürüyle birlikte bir emir bulamazsa bulunduğu mevkiye kendisi giderek oradan emir alacaktır. Belgesi olmayanlar denizaltıya giremeyecektir.

Nuri Paşa ağabeyi Enver Paşa’ya sık sık durumu anlatan mektuplar yazmıştır. Bir mektubunda Afrika’ya askerlikten anlayan kişilerin tayin olmasını, atanan kişilerin işlerini tam yapmalarını istemiştir. Nuri Paşa, Binbaşı Hüsameddin’in malzeme alma işine atanmasını söylemiştir. Birçok malzeme bölgenin şartlarına uygun olmayan şekilde yollanmıştır. Gönderilen iki topun tekerleksiz olduğu için işe yaramaması, birçok malzemenin Viyana’da daha ucuzken İstanbul’dan pahalıya getirilmesinin önüne geçilmesini istemiştir.

Nuri Paşa Senûsî şeyhlerinin elde tutulması gerektiğinin önemini ve yararını bilmektir. Bunun için ağabeyinden seyyidlere hediye gönderilmesini talep etmiştir. Birer otomatik av tüfeğiyle birer dürbünlü tüfeğin onları memnun edeceğini, Seyyid İdris’in kürke çok düşkün olduğunu, seyyidlerin hepsine birer tane kürk gönderilmesini, Seyyid İdris ve Seyyid Rıza’ya “devletçe verilen rütbeleri hâvi yüzer kartvizit” bastırmalarını rica etmiştir. Osmanlı kumandanı olan Nuri Paşa, bölgenin ve kabilelerin yapısını çok iyi bildiği gibi Senûsî seyyidlerinin özelliklerini de tanımıştır.

Süleyman el-Barunî, yanında Kurmay Binbaşı Abdurrahman Nafiz ve diğer personeliyle 30 Kasım 1916’da Aziziye’ye gelmiş, Burada Senûsî şeyhlerinin ve halkın iştirak ettiği görkemli bir tören yapılmıştır. Bu törende

Süleyman el-Barunî'nin tayin fermanı okunmuş, rütbeler, madalyalar verilmiş, top atışıyla resmi selamlama gerçekleşmiştir. İtalyan teyyareleri törenden birgün önce Aziziye'yi bombalayarak Arapça bildiriler atmıştır. Süleyman el-Barunî'nin gelmesi, yapılan törenler, halkın ilgisi ve heyecanı, Osmanlı sevgisi İtalyanları rahatsız etmiş, Süleyman el-Barunî'yi vali olarak kabul ederlerse havadan bomba yağdıracaklarını söylemişlerdir. Bu tehditler halkı etkilememiştir. İtalyanlar, Süleyman el-Barunî'nin kalıcı olmadığını, denizaltıların yılda bir defa geleceğini, para bitince valinin gideceğini Trablusgarp'ın İtalyanların elinde kalacağı propagandasını yaparak psikolojik üstünlük oluşturmaya çalışmıştır. Süleyman el-Barunî'nin Trablusgarplı yerli Berberi bir aileye mensup olması, kabileleri ve halkın yapısını iyi tanınması Osmanlı hükümetinin de Trablusgarp için elinden gelen maddi yardımı yapması halkın Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasında etkili olmuştur.

Nuri Paşa, Cidabiye'den Mısırata'ya gelerek Kurmay Binbaşı Abdurrahman Nafiz ile birlikte Hums cephesini gezmiştir. Süleyman el-Barunî İtalyanlarla anlaşılan Zuvaralıları kendi tanıdığı şeyhlerden yardım alarak yeniden Osmanlı tarafına geçmeleri için uğraşmış, Trablusgarp ve Tunus arasındaki kıyıları ele geçirmek isteyen İtalyanlar bunu engellemek için kuvvet toplamaya çalışmıştır. Zaviyede yapılan çarpışmalarda ölü İtalyan askerlerin ceplerinden çıkan belge ve mektuplardan bu askerlerin Habeşistan'daki depo bölüğünden getirildiği ortaya çıkmıştır. Zuvara cephesindeki kuvvetlerin sayısı Zaviye, Aziziye'den gelenlerle 6500 mücahit'e ulaşmıştır. Ayrıca beş top, bir makinalı tüfek vardır.²²⁷

İtalyan politikacı ve gazeteci Enrico Corradini yayılmacı ve savaş kışkırtıcı bir politika yapmanın İtalya içinde reform yapmaktan daha önemli olduğunu söylemiştir. Yayılmacı bir politika izleyen İtalya, diğer sömürgeci güçler olan Avrupa devletlerinin en güçsüz olanıdır. Berlin kongresinden sonra Osmanlı Devleti ile savaştan ilk önemli devlet olan İtalya, Osmanlı Devleti'ni on yıl süresince sıkıntıya sokan ilk adımı atmıştır. İtalyanlar kıyıları ele geçirmişler ancak daha sonra ne yapacaklarını bilememişlerdir. İtalyanlar, Senûsîleri Osmanlı devlet idarecilerine karşı kendilerini destekleyeceklerini zannetmişler, ancak

²²⁷Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıye Dairesi) Tarihi*, s.149- 157.

Osmanlı Devleti ve Senûsîler Hristiyanlara karşı kutsal cihat ilan etmiştir. İtalyanlar ortak düşman olmuştur. Yerli halk, Türk ve Senûsî birlikleri İtalyanlara karşı gerilla savaşı yapmış, İtalyanları iç bölgelere sokmamıştır. İtalyanlar 1930 yılına kadar bu bölgede barışı sağlayamamıştır. Beceriksizliği ortaya çıkan İtalya savaşta uçak kullanmanın öncüsü olmakla gurur duymuştur. İtalyan askerleri Libya'daki savaşta kurşun yarasından daha çok koleradan ölmüştür. İtalyan halkı yıllar önce sahibi olduklarını düşündükleri bu topraklar için sonraları sıkıntı ve kayıp getirdiğine inanmıştı. "İtalyanlar; iblis Türkiye, benim sevgili arkadaşımı öldürdün, İsa mı yönetiyor bizi, yoksa patronlar mı?" diye şarkı mırıldanmışlardır.²²⁸

Osmanlı Devleti ile İtalya savaşında, İtalyanların rüşvet uzmanları savaş uzmanlarından daha fazla ön planda olmuştur. Büyük sömürgeci güçlerin İtalyan katliamlarını görmezlikten gelmesine rağmen İtalya donanma üstünlüğünden faydalanamamıştır.²²⁹

1914 yılı Eylül ayında Fizan bölgesindeki Araplar ayaklanmış, bu isyan kısa bir müddet sonra bütün vilayetlere yayılmıştır. İtalyan hükümet memurları bu isyanı Almanların teşvik ve fesatlarına kapılmış Türk acentalarının entrikalarına bağlamıştır. Bu konuda genel düşüncelere karşı Türkleri ve Almanları suçlu göstermemiştir.

Almanların diğer hükümetlerinin deniz ötesindeki sömürgelerinde ihtilal ve infial doğurmak hususundaki alışkanlıkları Fransızların harbin ilanından sonra yayınladığı sarı kitapta mevcuttur. Bu kitapta 19 Mart 1913 tarihli Berlin'de yazılmış bir muhtıra vardır. Muhtırada şunlar bulunmaktadır:

"Biz Almanların iyi seçilmiş teşkilatımızın aracılığıyla Mısır'da, Tunus'ta, Cezayir'de, Fas'ta bir Avrupa umumî savaşının ortaya çıktığı zaman gerekli olan tedbirleri almak için nüfuz sahibi olarak ilişkiler kurmamız gerekli ve zarurîdir. Doğal olarak savaş başladığı anda biz bu gizli müttefiklerimizi açık ve serbest olarak tanıyabiliriz. Barış akdi zamanında onların kazandığı menfaatleri kendilerine sağlayabiliriz. Zikredilen menfaatler kuvveden fiile çıkarmaya müsaittir. Birkaç yıl önce yapılan bir teşebbüs bizim için talep edilen

²²⁸ Marian Kent, "*Osmanlı İmparatorluğunun Sonu ve Büyük Güçler*"çev. Ahmet Fethi, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2013, s. 103-105.

²²⁹ Kent, *Osmanlı İmparatorluğunun Sonu ve Büyük Güçler*, s. 109.

ilişkilerimizin ortaya çıkmasını sağladı. Bu ilişkiler layık olduğu derecede sağlamlaştırılmadı. istesekte istemesekte bir seferi hızla sona erdirmek için bu gibi hazırlıkların olması zorunludur.“

Trablus ve Bingazi bu mahrem tehlikede zikredilmemiştir. Fakat İtalyanlar, Almanların Afrika'nın kuzeyinin diğer bölgelerinde düzenledikleri bu gibi usulleri Bingazi'de uygulamaktan çekindiklerini öğrenmek ve bilmek hususunda çok kayıtsız değildir. Çünkü İtalyanların elinde İtalyan Türk savaşı sırasında birçok Alman subayları İtalya'ya karşı savaş harekâtına katılmışlardır. İngilizlerin ise bu harekâta müdahale etmekten kaçındıklarını ispat eden belgeler vardır. (6 Temmuz 1916'da Almanya hükümetinin “emri âli ile İtalya-Türk savaşına katılmış olanlara bir sene savaş kıdemi eklenecektir” resmî kaydını içeren Alman emirnamesinin asıl metnini 1916 yılı Eylül ayında "Ayde a nasyonale" gazetesi tarafından yayınlanmıştır.)

İtalya hükümeti, Alman-Türk kaynaklarından ortaya çıkan eserler ile tekrar eden gücendirici hareketlere karşı mümkün olduğu kadar göz yummuştur. İtalya'ya karşı ilan edilen “cihat” savaşında bile müsamahakâr davranmıştır. Türkiye'ye ancak 20 ağustos 1915 yılında savaş ilan etmiştir. Kuzey Afrika'da Almanya ile doğrudan doğruya alakalı bir mesele olmadığı için İtalya hükümeti Almanya'ya karşı daha sabırlı olma gereğini hissetmiştir. Savaşın ilanı sırasında Almanya, Fransa'nın Tunus ve Cezayir sömürgesine karşı entrikalar çevirmek için Trablus'un kendisine fesat hareketi üssü olarak kullanılması hususunda İtalya'nın görüşünü ve durumunu incelemeye başlamıştır. Tunus sınırına gitmek üzere gelmiş olan Arapça konuşan bazı Alman subaylarının durdurulması ve uzaklaştırılması, İtalyanların uluslararası hukuka sadık olduğunu göstermiştir. Bunun üzerine kışkırtmanın önce denenmiş bir usûlde yapılması, Şeyh Senûsî'nin Trablus ve Mısır'a karşı beslediği sadakatın bozulmasına ait teşebbüslere hızla başlanılmıştır. 1915 Temmuz süresince İtalya hükümeti, Trablus ve Derne'de ikamet eden nüfuz sahibi kişilerin evlerinin soruşturulması neticesinde, Alman teşvîkiyle hareket eden Türk acentaları aracılığı ile dağıtılmış isyan hareketlerine ait ayrıntıları içeren birçok belgeye sahip olmuştur. Bu Türk acentaları Fizan ve

Trablus bölgesinde isyanlar oluşturmıştır. Bingazi’de meydana gelen durum ve olaylar bundan sonra olmuştur.²³⁰

Umûm Erkân-ı Harbiye dairesi İtalyanların uçaklarla aşiretler üzerine Arapça bildiriler attıklarını yazıyla bildirmiştir.²³¹

Trablusgarp’ı işgal etmek için her türlü hazırlığın yapıldığı biliniyordu. Bu şartlara rağmen Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa görevinden azledilmiş, Trablusgarp vali ve komutansız bırakılmıştı. İbrahim Paşa bu durumun Trablusgarp’ın teslimi anlamına geldiğini bildirmiştir. 29 Eylül 1911’de İtalya ilan-ı harp notasını verdiğinde Hakkı Paşa kabinesi istifa etmiş, yerine Sait Paşa hükümeti kurulmuştur. Dünyanın en güçlü donanmalarından birine sahip olan İtalya, Trablusgarp’ı işgal etmek için deniz kuvvetlerinin tamamını kullanmasına rağmen tam olarak hiçbir yerde başarı sağlayamamıştır.

İtalya, Mısır’ı İngilizlere, Tunus’u Fransızlara kaptırınca, İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya gibi Avrupa devletleriyle Trablusgarp ve Bingazi’yi ele geçirmek için gizli antlaşmalar yapmış, Avrupa devletlerinin engel olmayacağı güvencesini aldıktan sonra Trablusgarp’ı işgal etmek için uygun zaman kollamaya başlamıştır.

İtalya 1 Teşrin-i Evvel (Ekim)’de Trablus sahillerini abluka altına alıp işgali ilan etmiştir. 2 Ekim’de İngiltere Mısır’ın tarafsız kalacağını İtalya hükümetine bildirerek İtalyan işgalini kolaylaştırmıştır. 3 Ekim’de şehir top ateşine tutulmuş, az sayıdaki Türk kuvvetleri Trablus’u terk etmek zorunda kalarak içerilere doğru çekilmiştir. 4 Ekim günü İtalyanlar önce Trablusgarp’a, sonra Tobruk’a girmiştir. Çıkarılan bir İtalyan birliği boş bulunduğu Hamidiye Tabyası’nı ele geçirmiş, 5 Ekim’de bin yedi yüz denizci şehri teslim almıştır. 8 Ekim’de Derne’yi işgal etmeye başlayan İtalya 20 Ekim’de Bingazi’yi işgal etmiştir.

İtalyan başbakanı Giovanni Giolitti hatıratında Trablusgarp’ta İtalyan birliklerinin ilk sevk edilen ve karaya çıkartılan kuvveti otuz beş bin seçkin asker, yüz üç ağır ve sahra topu, altı bin at, sekiz yüz kamyon, dört uçak olduğunu, daha sonra İtalyan askerlerinin sayısı artarak yüz bini geçtiğini anlatmıştır. Yine Türk kuvvetlerinin üç bin asker olduğunu, Türk askerinin elinde top ve makineli tüfek

²³⁰ Ertürk, *Senûsîler ve Garbî Mısır*, s. 11-14.

²³¹ Gurulkan vd., *Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp*, s. 517.

olmadığını Eşref Bey'in yaptığı baskınla makinalı tüfek elde edildiğini ifade etmiştir.

Türk asker ve subayları savaştan kaçmamış, Trablus ve Bingazi yerlileriyle her türlü yokluk içinde bir savunma cephesi kurmuş, askeri yönden tecrübeli bir yapıya sahip olduklarını göstermiştir. Bu cephenin başında Miralay Neşet Bey görev yapmıştır.

İstanbul Hükümeti, mümkün olduğu kadar para, subay ve mühimmat göndermiştir. Paris elçiliği Ataşemiliteri Fethi Bey (Okyar) Tunus üzerinden, Berlin ataşesi Binbaşı Enver Bey de Mısır yoluyla Trablus'a varmışlar, Fethi Bey Aziziye kasabasından, Enver Bey de Mistrata'dan Bingazi'ye gelerek burada askeri faaliyetlere başlamıştır. Derne'de Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal, Fahri Yaver Alman Baron Von Gromberg ile birlikte karargâhlarını kurmuştur. Mevrure Değer "Dr. Hüsnü Bey'in not defterinden" adlı kitabında Mustafa Kemal'in Derne komutanı olduğu Derne Türk Birliklerinin durumunu ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.²³²

Enver Bey Umum Erkan-ı Harbiye Dairesi tarafından R.5 Kanun-ı sâni 1327/ M.18 Ocak 1912 tarihli telgrafname ile Bingazi Bölgesi komutanlığını üstlenmiştir.²³³

Trablusgarp'ı İtalyanlara bırakmak istemeyen yerli halkı eğiterek İtalyanlara karşı savaşan Türk subaylarının iştirakiyle Trablusgarp savunması üç ana bölgeye ayrılmıştır. Trablusgarp komutanlığına Kurmay Albay Neşet Bey, Bingazi Komutanlığına Kurmay Binbaşı Enver, Derne komutanlığına Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal (daha önce Ethem Paşa) komuta etmiştir.²³⁴

Derne'de İtalyanların Osmanlı askeri ve Arap mücahitlerin karşı saldırısıyla geri çekilmeleri, bu geri çekilmenin savaştan kaçmaya dönüştüğü, İtalyanların birçok kayıp vererek kendilerinden çok miktarda silah, cephane ve hayvan ele geçirildiği, İtalyanlara karşı askerin moralinin yüksek olduğu, yeni bir aşiretin daha Osmanlı güçlerine katılacağı hakkında Umum Erkân-ı Harbiye Dairesi'nin dâhiliye nezaretine yazıyla bildirilmiştir.²³⁵

²³² Bkz. Değer, **Dr. Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden Trablusgarp Savaşı**, s. 2-9.

²³³ Gurulkan vd., **Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp**, s. 509.

²³⁴ Değer, **Dr. Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden Trablusgarp Savaşı**, s. 9.

²³⁵ Gurulkan vd., **Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp**, s. 511.

Trablusgarp ve Bingazi'yi elde etmek için sosyal ve kültürel yönden çalışmalar yapan ve bahaneler arayan İtalya, Osmanlı subaylarının ve İttihat ve Terakki üyelerinin, bilgisiz ve bağnaz halkı İtalyanlara karşı kışkırttığını, bu durumun bölgede bulunan İtalyan halkı için tehlike oluşturduğunu, kendini tehlikede gören İtalyanların 24 Eylül'de bu yöreyi terk edeceğini söylemiştir. Osmanlı hükümeti ise tehlike olmadığını, İstanbul Hükümetinin oralarda emniyet ve asayişi sağlayacak güçte olduğunu bildirmiştir. İtalya, Osmanlı Devleti'nin verdiği yanıtı kabul etmemiştir. Trablus ve Bingazi'yi elde etmek için Osmanlı hükümetine 28 Eylül 1911 tarihli nota göndermiştir. Bu notada: "İtalya Krallığı Hükümeti yıllardan beri Trablus ve Bingazi bölgelerinin içinde bulunduğu kargaşalık ve kendi haline bırakılma halinin sona erdirilerek, buraların da Kuzey Afrika'nın diğer kısımlarının kazandığı ilerlemelerden yararlanmaları gerektiğini Babiâli'ye açıklama ve ispattan geri kalmamıştır. Medeniyetin genel gerekleri bakımından bu yöre ile İtalya kıyıları arasındaki mesafenin yakınlığının İtalya için birinci derecede hayati çıkar konusu olduğu bilinmektedir. Son zamanlardaki çeşitli siyasi konularda Osmanlı hükümetini içtenlikle desteklemiş olan İtalya hükümetinin davranışına ve son zamana kadar gösterdiği ölçülü davranış ve sabra rağmen Trablusgarp hakkında fikir ve görüşleri Babiâli'ce kabul görmediği gibi İtalyanların oralarda her türlü girişimlerinin ısrarlı bir surette üst üste muhalefetle karşılandığı bir gerçektir.

Trablusgarp ve Bingazi çevresinde bu şekilde İtalyanların her türlü yasal çalışmalarına her zaman düşmanca karşı durmuş olan Osmanlı hükümeti, son zamanda bir girişimde bulunarak, yürürlükte olan sözleşmeler ve devletin vakar ve haysiyeti ile uzlaştırılabilir her türlü iktisadi imtiyazlar vermeye hazır olduğunu bildirerek krallık hükümetiyle bir antlaşma yapılmasını teklif etmişse de, İtalya, faydasızlığı geçmiş tecrübelerle sabit olan ve ilerisi için bir garanti teşkil etmesi şöyle dursun, daima bir anlaşmazlık ve çekişme sebebi olacak bu gibi görüşmelere girecek durumda değildir.

Trablusgarp ve Bingazi'deki İtalyan konsolos ve konsolosluk ajanları oralarda hüküm süren ve subaylarla diğer hükümet memurları tarafından apaçık İtalyan tebaası aleyhine yapılan kışkırtmalar sebebiyle durumu son derece vahim görmektedir. Bu kışkırtmaların yalnız İtalyan tebaası için değil, bütün ecnebi

tebaları için yakın bir tehlike teşkil etmekte olduğu ve bu ecnebilerin de kendi emniyetlerinden haklı olarak kaygılanarak Trablus topraklarından belirsiz süre için ayrılmak üzere vapurlara bindikleri anlaşılmaktadır.

Daha önceleri Krallık hükümetince Osmanlı hükümetine askeri taşıt gemilerinin gönderilmesinden ciddi neticeler çıkacağı bildirilmiş olduğu halde bu gemilerin Trablusgarp'a varmaları durumu daha çok ağırlaştırmaktan bir fayda vermeyeceği gibi İtalya Hükümeti bu durumdan doğacak tehlikelere karşı gerekli tedbirleri almak kesin zarureti de duymaktadır. Bu itibarla Krallık hükümeti bundan böyle kendi haysiyet ve çıkarlarını korumak zorunda bulunduğundan Trablusgarp ve Bingazi'yi askeri kuvvetleriyle işgale karar vermiştir." İtalya bu notadan sonra Osmanlı Devleti'nden hiçbir zorluk çıkarılmadan bu uyarılara uyulması ve istenilenlerin yapılması için gerekli emirlerin verilmesini ister. İstanbul'da bulunan İtalya krallığı büyükelçiliği verilen notanın Babiâli'ye bildirildiği tarihten itibaren 24 saat içinde cevap verilmezse Krallık hükümeti Trablusgarp ve Bingazi'nin işgalini sağlamaya yarayacak tedbirleri uygulamaya başlayacaktır."

İşgal etme niyetinden vazgeçmeyeceği belli olan İtalya Krallığı'nın verdiği notaya Osmanlı hükümeti; "Trablus ve Bingazi'nin yeterince ilerleyememesinin sebebinin daha önceki baskıcı yönetimin işidir. Bundan Meşrutiyet hükümeti sorumlu tutulamaz. Osmanlı hükümetinin Trablus'taki İtalyan girişimlerine düşmanlık göstermediği gibi, son zamanlarda İtalya'ya bu vilayette ekonomik geniş bir çalışma alanı açarak yararlı işler vermeyi teklif etmiştir. İtalyan tebaasını ve diğer ecnebiler için tehlike ve kaygı gerektirecek bir durum yoktur. İtalya'nın askeri nakliyat konusundaki bildirisine ise bu taşıtın 23 Eylül'de verilen İtalyan notasından önce çıkarılan sadece bir taşıt gemisinden başka bir gemi gönderilmediğini, bu geminin asker taşımadığını, bu geminin Trablus ve Bingazi'deki sakinliğin oluşmasına hizmet edeceğini söylemiştir. Eğer İtalyan hükümeti, Trablusgarp ve Bingazi'yi işgale girişmezse Babiâli sorunun çözümü ve düzeltilmesine bütün gücüyle çalışacaktır. Osmanlı Devleti toprak bütünlüğünü bozmayan her teklifi kabul edecek ve bu hususta girişilecek görüşmeler sırasında Trablus ve Bingazi'de durum, özellikle askeri bakımdan değiştirilmeyecektir." cevabını vermiştir. Bu sırada Osmanlı padişahı olan Sultan

Reşat İtalyanların işgalden vazgeçmeleri için İngiliz ve Alman krallarına arabulucuk yapmasını istemiştir. Bu çağrıya İngiliz başvekili Sir Edouard Grey arabuluculuk için geç kalındığını bahane ederek girişimde bulunmamış, Almanya'nın arabulucu olması ise fayda vermemiştir.

O sırada Trablus belediye başkanı olan Hasune Paşa şehri 5 Ekim 1911 tarihinde İtalyan işgal komutanına teslim etmiş, bunun üzerine İtalyan hükümeti Hasune Paşa'yı görevinde bırakmıştır.

Osmanlı kuvvetlerinin komutanı Kurmay Albay Neşet Bey, daha önce aldığı emre uyarak İtalyanlar taarruza başlayınca karargâhını Trablus'un 40 kilometre güneyindeki Aziziye kasabasına taşımış, elinde bulundurduğu askeri güçlerini şehrin dışına çekmiştir. Bu şekilde İtalyanlar ekim ayı içinde Derne, Tobruk, Bingazi, Kum kasaba ve şehirlerini fazla kayıp vermeden ele geçirmiştir.

Trablusgarp ve Bingazi'de birçok ajanı olan İtalyanlar yerli ajanlarından aldıkları istihbarata göre burada bulunan Arapların Osmanlı yönetimine karşı ayaklanacağı görüşündeydi. Ancak durum İtalyanların düşündüğü gibi olmamıştır. Müslüman halk, İtalyanların işgalini istememiştir. Birçok kabile özellikle iç bölgelerde yaşayan kabilelerden birçok yerli halk, Türk subay ve askerlerinin yanında gönüllü direnişe katılmıştır. Bu sebeple İtalyanlar, sahilden içeriye doğru beş ile yirmi kilometreden daha fazla içerilere kadar ilerleyememiştir. Yerli halkın İtalyanlara karşı mücadelesinde Senûsîlerin büyük etkisi olmuştur. Kufra şehrinde ikamet eden Ahmet Şerif, olayları yakından takip etmiş, müntesiplerini İtalyanlara karşı direnişe çağırmıştır. Bu çağrıya uyan Bingazi'deki Senûsî Zaviyesi şeyhi Ahmed el- İsevi bütün Senûsî zaviyelerini cihada katılmaya davet etmiştir.

Bedevi mücahitlerin düzenli ve disiplinli askeri birlik oluşturmada Enver Paşa'nın rolü büyüktür. Önemli kabilelerin reislerinin oğullarından üç yüz kişiye asker elbisesi ve askeri teçhizat verilerek yetiştirilmiş, gönüllü halkın başına gönüllü astsubay kadrosu oluşturulmuştur. Hazır bulunan ve kaçak olarak getirilen Türk silahları kullanılmış, ayrıca İtalyanlardan planlı hırpalama hareketiyle ganimet olarak silahlar ve cephane elde edilerek Berka bölgesinde İtalyanlar siperlerinden çıkamaz hale gelmişti.

Enver Paşa, askeri eğitime önem vermiştir. Enver Paşa, üç yüz altmış beş kadar çocuğu seçmiş, onları Mısır üzerinden Türkiye'ye getirterek Türkiye'de

bulunan askeri okullara yerleştirmiştir. Bu çocuklar İstanbul ve Bursa'da ilkokul eğitimlerini tamamlayarak askeri okullara gönderilmiştir. Yetişen bu çocuklardan yaşları büyük olan otuz kadar kişi 1914 sonbaharında Sellum yoluyla Ahmet Şerif Senûsî emrine verilmiştir. Geri kalan öğrenciler okullarında eğitim ve öğrenimlerini bitirerek I. Dünya Savaşı sonunda kurtuluş savaşına katılmıştır. Türklerin savaşında faydalı çalışmaları olan bu gençlerin çoğu şehit ya da gazi olmuştur.²³⁶ Savaş sebebiyle Trablusgarp ve Bingazi'de eğitimlerine devam edemeyen öğrenciler ücretsiz olarak yatılı okullara gönderilmesi için R. 21 Kanuni sani 1327/ M.4 Aralık 1911 tarihinde yazı yazılmıştır.²³⁷

Bingazi bölgesindeki işgal alanı bu savaştan sonra şehir yakınlarında sekiz kilometrelik sağlamlaştırılmış çember şeklinde genişleyebilmişti. İtalyanlar çember içinde Benina'daki Türk Arap güçleri tarafından etrafı sarılarak durdurulmuştur. Sarp arazi İtalyanlara zor gelmiş, Arap Türk güçlerinin kontrolünde bulunan yüksek arazi ile kuşatılmış şehir içinde kalmışlardır. Enver Bey 11-12 Şubat 1912 gecesi şehre hücum etmiş ve almasına az bir şey kalmıştı. İtalyanlar bu saldırı üzerine şehrin çevresini savunmak için sağlamlaştırma, güçlendirme yoluna gitmiştir. İtalyanların bütün çabalarına rağmen Türk Arap güçleri sekiz bin ile on bin arası askerle İtalyanların etrafını çevirmeyi başarmıştır. 17 Eylül 1912'de Ra's el-Aban'da bir savaş daha olmuş, İtalyanlardan on subay, yüz yetmiş dört er ölmüştü. İtalyanlar ara sıra şehri korumak ve şehre hâkim olan noktaları elde etmek için çatışmalara girmiştir. Tobruk'taki çarpışmalar tobruk koyuna karadan gelecek hücumlara karşı tahkimat yapan İtalyanlarla oyalama saldırıları yapan Türk Arap güçleri arasında geçmiştir.

Yerli halkın kendilerini destekleyeceğini düşünen, Osmanlı askerinin askeri kabiliyetini, cesaretini hesaba katmayan İtalyan genelkurmayı ve siyaset adamları verdikleri kararla İtalya'yı Avrupa kamuoyunda başarısız konuma düşürmüştür. İtalya'nın savaştaki tecrübesizlikleri Almanya ve Avusturya devletleri tarafından hoş karşılanmamıştır. Yerli halkın direnişi ve gücü İtalyan halkını endişeye sevk etmiştir.

Alman imparatoru, Fransız ateşe militerleriyle bir görüşmesinde "İtalyan Türk savaşının sonucunun kestirilemeyeceğini, yirmi üç yıldır İslam dünyası ile

²³⁶ Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s.197- 207.

²³⁷ Gurulkan vd. , **Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp**, s. 515.

Avrupa'yı uzaklaştırmaya çalıştığını, ancak İtalyanların yaptıklarından dolayı bu çalışmalara yeniden girişmek gerektiğini dile getirmiştir. Alman imparatoru İtalyanların yaptıkları gibi hareket edilemeyeceğini, İngilizlerin bu işi bildiklerini, Trablusgarp'ı Osmanlı padişahının himayesinde olarak alabilmesinin mümkün olduğunu, buralarda yaptıkları gaddarlık ve içler acısı tutumlarıyla Avrupa'nın kendi aleyhlerine döndüğünü söylemiştir. Alman imparatoru İtalyanların yerli halka karşı tutumunu eleştirmiştir. Bunun için yurtlarını savunmak için görevlerini yerine getiren bu cesur insanlara âsi muamelesi yapmanın duyulmamış bir şey olduğunu, savaşmanın gerekleri olduğunu, ancak savaşta yapılmayacak şeyler de olduğunu söyleyerek İtalyanların Berlin antlaşmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğüne uyacaklarına söz verdiklerini hatırlatmıştır. İtalyanlara sömürge gerekmediğini, Güney İtalya'yı, yarı terk edilmiş bu memleketleri sömürgeleştirmelerinin daha iyi olacağını" anlatmıştır.

1911 yılının sonlarında İstanbul Hükümeti'nde de değişiklikler meydana gelmiştir. Mebusan Meclisi dağılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uyguladığı hatalı siyasetten en çok cemiyetin kendisi zarar görmüş, ordunun siyasete karışması yanlış sonuçlar doğurmuştur. Subaylar arasında İttihat ve Terakki'ye karşı İttihad ve Terakki'nin düşmesini isteyen "Halaskaranı Vatan" grubu kurulmuştur. Bu grup meclisi dağıtarak, Sait Paşa kabinesini devirerek, 18 Temmuz'da Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne dayanan Gazi Muhtar Paşa kabinesini iktidara getirmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları bu durumu içlerine sindirememiş, itilafçıların iktidarını devirmek için bütün yolları denemiştir.

Aynı zamanlarda Balkanlar'da da savaş çıkmış, Balkan Savaşları'nda yenilen Osmanlı Devleti burada kendini toparlayabilmek için İtalyan makamlarıyla görüşmeler yapma yoluna gitmiştir. 15 Ekim 1912 tarihinde ön antlaşma (Modus Procedendi) yapılmıştır. Bu antlaşmanın birinci maddesinde Mehmet Reşat, yayınladığı ferman-ı âlide İtalyanların mutluluğu ve Osmanlı Devleti için tehlikeli olan savaşın uzamaması için İtalyanlara tam bir muhtariyet bağışlıyordu. Burası İtalyan geleneklerine ve düşüncelerine uygun ilave yeni kanunlarla yönetilecekti. Padişah bu antlaşmada Osmanlı çıkarlarını korumakla görevli sultan naibi ünvanıyla beş yıllığına Şemseddin Bey'i tayin etmiş, bu görevi yenileme ve başka birini tayin etme hakkını saklı tutmuştur. Yine bu

fermanı âlîde şeriat kanununun daimi kalması ve uygulanması için şer'i hükümlere göre naipler tayin edecek olan bir kadının tayin hakkı da saklı tutulmuştur. Bu kadının aylıklarını Osmanlı hükümeti ve Sultan Naibi ile diğer şer'îye memurlarının aylıkları ise yerli gelir kaynaklarından ödeneceği yazılmıştır.

Buna karşılık İtalya Kralı'nın, Modüs'ün 3. maddesi emirnamesinde: "Trablus ve Sirenayka'nın 25 Şubat 1912 tarihli kanunla tam olarak İtalyan egemenliğine konulmuş olduğu hatırlatılarak, her iki eyalet halkına savaştan doğan hareketlerinden dolayı umumi af çıkartılarak bağışlanmaları sağlanıyordu. Her iki bölgede halkın eskiden olduğu gibi İslam dininin gereklerini yapması en geniş şekilde serbest olacaktır. İslam halifesi olarak, Osmanlı padişahının ismi camilerde hutbelerde okutulacaktır. Temsilci Padişah tarafından atanarak o sıfatla tanınacak, aylıkları yerli gelir kaynaklarından ödenecektir. İslam vakıfları hukukuna eskiden olduğu gibi uyulacak, Müslümanların, Şeyh-ül-İslam tarafından tayin olunacak ve aylıkları yerli gelir kaynaklarından verilecek, kadı ile onun tayin ettiği naipler arasındaki ilişkilerde hiçbir güçlük çıkarılmayacaktır. Sultan naibi Osmanlı Devleti ve tebasının çıkarlarının korunmasına memur olarak tanınacak, kral buyruğu ile atanarak memleketin ileri gelenlerinin katılacağı bir meclis her iki bölgede uygulanacak, hürriyet ve yerli âdet ve geleneklerinin saygı esaslarından ilham alan, kişisel ve idari hukuka ait kanunları hükümete sunacağını" bildirilmektedir.²³⁸ İtalya kralının verdiği bu bildiriden diğer Avrupa devletlerinin yaptığı gibi Hristiyanlığı yaymak gibi bir gayelerinin olmadığı, bu bölgeyi sömürge olarak kullanacağı anlaşılmaktadır. Burada Avrupa devletlerinin var olabilmesi için Müslüman halkın âdet ve geleneklerine saygı göstermesi gerektiği bir gerçektir. Osmanlı padişahı fermanı âlîyi İtalyanlarla yaptığı uşi antlaşmasına göre çıkarmıştır. İtalyan Kralı Victor Emanuel de yeni bir emirname çıkararak 1911'de Trablus ve Bingazi'nin İtalya'ya katılacağına dair önceki emirnamesini teyit etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp vilayeti ve Bingazi müstakil sancağı 396 yıllık Türk hâkimiyetinden sonra, 18 Ekim 1912 tarihinde hukuken Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmuştur

Uşi antlaşması Osmanlı İmparatorluğu'nun en zor gününde imzalanmış bir antlaşmadır. İtalya çok istediği halde antlaşmaya kesin hükümler

²³⁸ Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s. 207-213.

koyduramamıştır. Burada Türk devlet adamlarının tecrübesi önemli bir rol oynamıştır. Türk siyaset adamları her anlama yorumlanabilen bazı antlaşmaların konulmasından yararlanmak istemiştir. Gerçekte sultan naibinin yetkileri Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını korumaya memur bir konsolosla, halife olan Osmanlı padişahının manevi varlığını Libya'da temsil edecek siyasi bir komisere düşecek görevlerle ilgili olacaktı. Uşi antlaşması Osmanlı Devleti'ne Bingazi ve Trablus şer'îye mahkemelerinin tabi olacağı kadılar kadısını atama görevini de Osmanlı Devleti'ne vermişti. Antlaşmanın bu maddesiyle dünya işleriyle ahiret işleri birlikte olan İslam hukukuna göre Osmanlı padişahı, Trablusgarp ve Bingazi'deki Müslüman halkı da siyasi kontrolü altında bulundurmasını kabul etmiş sayılıyordu. Osmanlı Devleti, antlaşma ile düzenli bir güce sahip olan askerini geri çekmiştir. Bölgede yerli halk ve Senûsî güçleriyle derin bağlantıları olan Enver Bey, Fethi Bey ve Mustafa Kemal Bey gibi başarılı komutanlar Balkan savaşlarının çıkmasıyla Türkiye'ye dönmek zorunda kalmıştır. Bölgede bazı gönüllü Türk subayları mücadeleye devam etmiş, Sirt ve Fizan dolaylarında yerli kabileler dağınık şekilde direnişlerini sürdürmüştür. Berka bölgesinde güçlü olan Senûsîler karşısında İtalyanlar ilerleme yapamamıştır.

Enver Bey, Libya bölgesinin kurtarılması için yerli kabilelerle işbirliği yaptığı gibi, Senûsî tarikatının bölgedeki tesirini idrak etmiş, her zaman Ahmet Şerif es-Senûsî ile iyi geçinmeye dost olmaya gayret göstermiştir. Uşi antlaşması imzalandıktan sonra Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu tek otomobille çöl yollarını aşarak Cağbub'a Ahmet Şerif'in yanına giderek ona veda etmiştir. Enver Bey İstanbul Hükümeti'nin içinde bulunduğu durumu anlatarak İtalyanlarla barış yapmak zorunda kaldığını Ahmet Şerif'e izah etmiştir. Enver Bey'in bu ziyaretinden sonra mücahitlerin elinde bulunan yerlerdeki resmi yazılarda "Senûsî hükümeti" başlığı kullanılmıştır. Enver Bey Ahmet Şerif'e antlaşmadan sonra da birlikte milli direnişin yapılmasına devam edileceğini söylemiştir. Uşi antlaşmasından sonra Senûsîler İtalyanlara karşı direnişe devam etmiş, Türkler de bu mücadelede şehit ve gaziler vermiş, maddi destek vererek katkı sağlamıştır. Libya'nın Müslümanların elinden çıkması, İslam âleminde bulunan bütün Müslümanları üzmüştür.

Antlaşma bittikten sonra İtalyan güçleri bölgede tam olarak hâkimiyet kuramamıştır. Senûsî tarikatı, yerli halk ve Türk güçleri İtalyanlara karşı mücadeleye devam ederek İtalyanların zafer elde etme düşüncesini ve hayallerini boşa çıkarmıştır.

General Alessandro kumandasındaki İtalyan tümeni Benina'dan sonra yaylaya doğru ilerleyerek Abu-Meryem, Al-Aybar, Tokra, Albaniya ve Cardis-el-Abid'i işgal etmiştir. Bingazi'nin 120 kilometre doğusunda kıyıdaki Tolmevta mevkiinde karaya çıkarılan General Tassoni kumandasındaki diğer bir tümen de kısa bir çarpışmadan sonra yaylanın en mühim merkezi olan Merc (Barce)'ye kadar olan iki tümen kol başları Cardis el-Abid'de birleşmiştir.

İtalyan güçleri bu başarıdan sonra artık direnişin kalmayacağı düşüncesine kapılmıştı. Ancak karşılarında bölgeyi iyi tanıyan silahlı bedevi güçleri bulunmaktaydı. Ahmet Şerif Senûsî'nin Cağbub'tan çıkıp bölgeye gelmesi burada bulunan Arap ve Türk askerlerine manevi güç ve destek sağlamıştı. Yaylanın doğu kesiminde Seydi Aziz mevkiinde karargâh kuran Müslüman Arap ve Türk mücahitler Derne'ye doğru saldırıya geçmiş, İtalyanlara karşı başarılı olmuştur.

Bu direnişi yok etmek için İtalyanlar, 16 Mayıs 1913 tarihinde General Mambretti komutasında üç sahra topu bataryası, bir ağır makinalı tüfek takımı ve beş bin piyade ile Senûsî güçleri üzerine büyük bir saldırı düzenlemiştir. İtalyanlar büyük bir yenilgi yaşamış, kendilerinin düzenlediği bu saldırı sonucunda on subay ve altmış er ölü, yaralı, esir ve yitik olarak dört yüz kadar kişi kayba uğramıştır. Mücahitler bu savaştan bir batarya ile birçok silah ve mühimmat ele geçirmiştir. Bu başarı İtalyanların daha fazla ilerlemelerini engellemiş, Seyyid Ahmet Şerif bu savaşla ün kazanmıştır. İtalyanlar sağlamlaştırdıkları mevzilerinde kalmak zorunda kalmıştır. Türk ve Araplardan oluşan mücahit kuvvetleri, girişimi her zaman ellerinde tutmuştur. Mücahit kuvvetleri, askeri bilgisi yeterli olmayan İtalyan güçlerinden hırpalama yoluyla ganimet elde etmiş, İtalyanları can ve mal bakımından zarara uğratmıştır. Mücahitler Saffan'da İtalyanları pusuya düşürerek altısı subay olmak üzere yüz kadar İtalyan'ı öldürmüştür. Burada İtalyan askerlerinin bölgeyi tanımadıkları, bedevi askerlerin bölgenin şartlarını daha iyi bildikleri ve dayanıklı yapıya sahip oldukları ortaya çıkmıştır.

Çete savaşlarında başarısız olan İtalyanlar, 1913 kış mevsiminde gönüllü Türk asker ve subaylarının azalmasıyla karşılarındaki düzenli birliklerden kurtulmuş, maddi güçlerine güvenerek karakteri düşük olan bazı yerlilerden ücretli asker tutmuş, mücahitlere karşı parayla tuttukları yerli askerleri kullanmışır.

1912 yılı sonlarında İtalyan askeri güçleri, Senûsîleri ve mücahit kabileleri kontrol altına almak için Berka arazisini üç askeri bölgeye ayırma yoluna gitmiştir. Bu bölgeler; Derne'nin güneyi ile Mısır sınırındaki bölgeye hâkim olan Senûsîlerin direnişini ve Mısır'dan yardım almasını engellemek için kurulan Tobruk'tan Derne'ye kadar olan bölge sol kanat bölgesi ve Bingazi'den Şahhat'a kadar ova ve yaylalara uzanan bir merkez bölgesi ve Bingazi'nin güneyinde Agedabya ve Msus taraflarında akınlara devam eden Avakir ve Magarika kabilelerinin bulundukları yerlere kadar uzanan bir sağ kanat bölgesidir. İtalyan güçleri sağ kanatı Senûsî güçlerine Mısır'dan gelecek yardımları kontrol etmek ve mücahitleri bulundukları yerde tespit etmek için kurmuşlardır. İtalyanlar 1914 Şubat ayında sol kanatta askeri hareketlere girişmiştir. Bingazi'nin 40 kilometre güneyindeki Kemnis-Soluk hattından deniz kıyılarına paralel olarak daha güneye doğru ilerlemiş ve Bingazi'nin 110 kilometre kadar güneyindeki kıyıdaki Zuveytina'yı, daha sonra da 16 Mart 1914'te bunun 30 kilometre güneydoğusundaki Agedabya'yı karşılarında direniş görmeden işgal etmiştir. İtalyanlar, mücahitlere ev sahipliği yapan işgal ettikleri bu yeri yıkıp dökerek Zuveytina'ya geri dönmüştür. İçlerinde gönüllü Türk askerlerinin de bulunduğu mücahitler, İtalyanlara karşı direniş göstererek İtalyanların oluşturdukları üç bölgede İtalyan güçlerine zararlar vermiştir.

Türk asker ve subaylarının Trablusgarp'tan çekilmesiyle Albay Antoni Miami komutasında bir İtalyan askeri kolu parayla tuttukları yerli kişilerden de yararlanarak Fizan'ın merkezi olan Merzuk'a kadar ilerlemiştir. Fizan'da bulunan Senûsî tarikatı temsilcisi Seyid Muhammed, Abid de İtalyan albayı ile anlaşıyor görüntüsü vermiştir. 26 ağustos 1914'te Mizda'dan Berka'ya giden bir İtalyan askeri kafilesi pusuya düşürülmüştür. Bu olaydan sonra bütün Fizan, İtalyanlara

karşı başkaldırmış, İtalya'nın yanında olduklarını zannettikleri bedevi kabileleri yine İtalyanlara karşı silah kullanmıştır.²³⁹

İtalyanlara karşı Senûsî tarikatı devreye girmiş, Ahmet Şerif'in en küçük oğlu Seyyid Safyeddin'in komutasında Sirt bölgesinde Evlad-ı Süleyman ve Magariba kabileleri Trablus yönünden gelen bedeviler ve Senûsî askerleriyle güçlü bir şekilde direnişi sürdürmüştür.

Albay Miani, 1915 ilkbaharında ücret karşılığı tuttuğu Ramazan es-Şetavi adındaki yerli bir kabile reisinin yardımıyla doğuya Sirt'e doğru ilerlemiştir. Ancak Libya'nın en zor çöl bölgesine sahip olan Kasr-Abu-Hadi'de 29 Nisan 1915'te çok ağır bir şekilde yenilgiye uğramıştır. İtalyanlar burada tamamen yok olacak seviyeye gelmiştir. İtalya'nın bu ağır yenilgisi Libya'nın her tarafında duyulmuş, İtalyanlarda panik oluşmasına sebep olmuş ve bu korkuyla sahillere çekilmek zorunda kalmışlardır. Berka'da bulunan mücahit kuvvetleri daha çok doğuda mukavemet etmiştir. Marmarika denilen Tobruk'un güneyindeki bölgede yoğunlaşan mücahitler, İtalyanlardan daha çok kuraklık, kıtlık gibi doğal afetlerden, veba, çiçek ve tifüs v.b. hastalıkların artmasından zorluk çekmiştir. Mücahitlerin tek bağlantı kurabildiği yer Mısır, özellikle Sellum limanı olmuştur.

1911 yılında üç yüz bin nüfusuyla kalabalık bir şehir olan Berka'nın nüfusu bölgedeki sıkıntılardan dolayı her geçen gün azalarak 1915 yılında yüz yirmi bine düşmüştür. Enver Paşa'nın gönüllü subay ve askerlerinden kalanların başında bulunan, aslen Mısırlı olan Osmanlı Subayı Aziz el-Mısri'nin Senûsîlerle anlaşamadığını, emri de Osmanlı'dan aldığını öne sürerek, topların birçoğunu alarak Mısır'a çekilmesi de bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu problem İtalya'nın Almanya ve Avusturya'ya karşı İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yanında savaşa girdiği 1915 yılına kadar sürmüştür. Osmanlı Devleti 2-3 Kasım 1915 yılında Almanya, Avusturya Maceristan İmparatorluğu'nun yanında savaşa girmiştir. Padişah Mehmed Reşad İslam Halifesi sıfatıyla dünyadaki bütün Müslümanlara çağrıda bulunarak, İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı cihat ilan etmiştir. Ahmet Şerif es-Senûsî, bu cihat çağrısına katılan ilk lider olmuştur.

Osmanlı Devleti, zor şartlarda bile topraklarını kaybetmemek için çaba harcamıştır. Osmanlı Devleti'ne göre İstanbul Hükümetinin tayin ettiği sultan

²³⁹ Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s. 215-221.

naibinin Trablusgarp'taki görevine gidememesi, aynı şekilde kâdiu'l-kudât görevine başlayamaması, Uşi barış antlaşmasının şartlarının İtalya tarafından yerine getirilmediği anlamına gelmektedir. Osmanlı'nın Almanya'nın yanında savaşa girmesiyle Trablus ve Bingazideki topraklarla ilgilenmesinde hukuki engel ortadan kalkmıştır.

Libya bölgesinin yeniden Türklerin kontrolüne geçmesi için Osmanlı istihbarat teşkilatı olan Teşkilatı Mahsusa bir plan dâhilinde özel olarak ilgilenmiştir. Bu hususta Senûsî lideri Ahmet Şerif'e yardımlar gönderilerek Osmanlı'nın yanında olması sağlanmış, savaş tecrübesi ve kabiliyeti olan Türk subayları İtalyanlara karşı başarılı ve etkili mücadeleler yapmıştır. Ayrıca Mısır ve Libya'da İngilizlere karşı birlikte hareket eden Almanya ve Avusturya da Adriyatik'deki Pola limanında üslenen denizaltılarıyla Sirt'in ıssız kıyılarına Türk subaylarının taşınması, erzak ve cephane gönderme işini yaparak destek olmuştur.

İstanbul'dan Alman denizaltılarıyla gelen Türk subaylarının başında Harbiye nazırı ve başkumandan vekili Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey bulunmaktaydı. Nuri Bey'le birlikte Arapça'yı çok iyi bilen ve Arapları tanıyan Albay Cafer-el-Askeri Bey'le Süleyman el-Baruni de bölgenin İtalyanlardan kurtulması için gelmişti.²⁴⁰

2.2.9.İtalya'nın Senûsîlere ve Türklere Karşı Yaptığı Vahşet

İtalyanlar ve diğer sömürgeci devletler Türklere ve Senûsîlere karşı savaşırken acımasız olmuşlar, katliamlar yapmışlardır.

Hariciye nezareti celilesine yazılan yazıda, İtalyanların Trablusgarp'ı işgal etmenin ön hazırlığını yapmak için Müslüman halktan birini öldürerek genel bir heyecan oluşturmak ve mukabeleyi doğuracak bir olay çıkarmak için altı ya da on iki fedai tuttuğu ve bunların her birine elli bin frank vermeyi vaad ettiklerini yazmaktadır.²⁴¹

Aslen İngiliz olan, Müslüman olduktan sonra Abdülhakim Murad ismini alan İngiliz araştırmacı Tim Winter, Knud Holmboe'nin "Çöle İnen Faşizm"

²⁴⁰ Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s. 221-223.

²⁴¹ Gurulkan vd. , **Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp**, s. 464.

kitabının sunuş yazısında İtalyan politikaları hakkında Avrupalıların birçok insan gibi başkalarının hatalı yönlerini açığa çıkarırken kendi tarihindeki korkunç olayların üzerinin örtüldüğünü, Avrupalıların, kendi atalarının hoş olmayan politikalarını bilen ve ilgilenen çok az insan olduğunu söylemiştir. 1956-1962 yılları arasında Fransızların Cezayir katliamı, Sumatra'daki Hollandalıların katliamı, Kafkas dağlarındaki Rus terörü, Afrika'nın Portekiz'e ait bölgelerinde yapılan vahşice davranışları Asya ve Afrika'nın değil Avrupa'nın yaptığını, Libya'daki İtalya'nın yaptıklarının sömürge baskısının en aşırı örneklerinden biri olduğunu, ancak akademisyenler arasında bile bu konularda yazı yazarların sayısının çok az olduğunu dile getirmiştir. Sunuş yazısında İtalyanların Libya halkına yaptıklarını ve Senûsîlerin İtalyanlara karşı mücadelesinden bahsetmiş, Avrupa'nın yaptığı istatistiklerin İtalyanların Libya'da yaptığı bağnazlığı, gerçek vahşeti göstermekte yetersiz kaldığını söylemiştir. Senûsîler İtalya'nın Trablus ve Bingazi'yi işgal edip sahil şehirlerini almalarını yabancı istilasası olarak görmüş, İtalyanlara karşı kendi topraklarını savunmuştur. Büyük direniş göstermişler, Ömer Muhtar'ın başlattığı bu direnişi İtalyanlar vahşetle bastırmıştır.

İtalyanların yaptığı katliam insanlarla sınırlı kalmadı. 1924 yılında İtalyanlar altı yüz kişi ve yirmi beş bin hayvan öldürmüştür. Mussolini'nin yaptığı bu zulme karşı Senûsîlerin direnişi devam etmiştir. Kendisine "Duce" yani lider lakabı veren Mussolini Bingazi için "bitkileriyle yemyeşil, kan ile kıpkırmızıydı" demiştir. İtalyan Vali Marshall Badoglio "İtalyanların her türlü teknolojiye sahip olmalarına rağmen bir elinde tespah, diğer elinde eski tüfekleri olan atlı Senûsîlerin egemen olduğu dağların arasında hedefledikleri Pax Romana (Roma Barışı)'yı kuramadıklarını dile getirmiştir.

27 Mart 1930'da Mussolini'nin güvendiği General Graziani, harekâtı doğrudan yönetmek için Bingazi'ye yerleşmiş, Senûsîlerin erzak elde etmesini engellemek için Mısır sınırına yüzlerce kilometre uzunluğunda dikenli tel çekilmesini emretmiştir. Daha sonra tüm kabile halkı toplatılarak toplama kamplarına götürülmüştür. Ölü sayısı bilinmemektedir. Ancak Cyrenaica (Bingazi)'nın 1928'de 225 bin olan nüfusu 1931 yılında 142 bine düşmüştür. Binlerce yetim faşist kamplarında eğitime alınmıştır.

İtalyanlar nüfuzu azaltma politikası uygulamıştır. Makineli tüfeklerle sistematik olarak havadan ateş açmıştır. Sadece insanları değil, hayvanları da katletmiştir. Graziani'nin hesaplarına göre koyun ve keçilerin sayısı 1930 ve 1931 yılları arasında iki yüz yetmiş binden, altmış yedi bine düşmüştür.²⁴²

Danimarkalı gazeteci Knud Holmboe, Cyrenaica yolculuğunda bir tüccarla karşılaşmış, tüccar Senûsî olduğunu, Senûsîlerin İsa peygamberin yolundan gittiğini, bir keresinde İsa peygambere bilgeliği nereden öğrendiği sorulduğunda bilgeliği Allah'tan başkası öğretmediğini, ancak ahmakların budalalıklarını görerek başkalarında görüp de nefret ettiği şeylerden kendisini arındırmasını öğrendiğini söylemiştir. Tüccar, Senûsî'nin öğretisinin bu olduğunu, Allah'a yaklaşmanın yolunun güzel şiirlerle ve sanatla olmadığını, sanatın ve şiirin insana tesir edip ruhunu saflaştırmasıyla Allah'a daha da yakınlaşılacağını dile getirmiştir. Yazarın tüccara Senûsî'nin öğretisini takip eden var mı sorusuna Cyrenaica'da herkesin Senûsîyi üstad olarak kabul ettiğini ancak onun izinden giden insanın çok az olduğunu, İtalyanların Senûsîlere eziyet ettiğini, bu sebeple Senûsî'nin izinden gitmenin zor olduğunu söylemiştir.²⁴³

Knud Holmboe, Cyrenaica'ya giderken Ajedabia kasabasında idam mahkûmu iki bedevinin asılmasına şahit olmuştur. Boyunlarına gümüş haçlar takılı Eritreli birlikler şafak vakti darağacının yanında yer alır. Bedeviler birbirlerine zincirli zayıf ve perişan bir halde içeri alınır. Bedeviler gayet gururlu haldedir ve üzerlerinde ölüm korkusu yoktur. Darağacının altına getirilirler. Hüküm okunur. El sıkışır ve asılma işlemi gerçekleşir. Yazar o sırada seyirci bulunan İtalyan askerinden, "Tam anlamıyla ruhsuzlar. Köpekler! Asılacak olmaları bile onları üzmüyor." Sözüünü işitmiştir.²⁴⁴ Yazarın tanık olduğu bu olay bedevilerin ruh halini ve İtalyan askerinin idam edilen bedevilere bakış açısını göstermektedir.

İtalya Osmanlı savaşı, İtalya ile Avrupa devletlerinin gizli anlaşmalarına rağmen Avrupa kamuoyu tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Gazeteler tarafından katliam ve vahşet olarak değerlendirilmiştir. İtalyan sosyalistleri de savaşa karşı

²⁴² Knud Holmboe, *Çöle İnen Faşizm*, çev. , Zeynep Sevde Paksu, Etkileşim Yay. , İstanbul, 2007, s. 9-11.

²⁴³ Holmboe, *Çöle İnen Faşizm*, s. 153.

²⁴⁴ Holmboe, *Çöle İnen Faşizm*, s. 153-158.

çıkılmışlardır. Sosyalistler Trablusgarp'a asker gönderilmeye başladığında o sırada genç olan Mussolini de dâhil tren rayları üzerine yatarak protesto etmişlerdir. Yine İtalyan sosyalistleri Giolitti hükümetinin, masum halkı katlettiğini ve devleti savaşa sürüklediğini söylemiştir. Sosyalistler İtalyanlarla birlikte İtalyanlarla işbirliği yapan Hasune Paşa'yı da protesto etmiştir.

Fransız sosyalistleri de İtalyan vahşetini kınamışlardır. Fransız milletvekilleri olan Simbât ve Presanse, Avrupa'nın İtalyan tecavüzüne tepki göstermemesini eleştirmiştir. Yine bu mitinglerde İtalya'nın Trablusgarp'a saldırması ve diğer devletlerin desteklememesi için protesto edilmesi kararlaştırılarak Türkiye'nin bu katliamlara karşılık vermemesi dileklerinde bulunulmuştur. İtalyan sosyalistleri Floransa'da yaptıkları gösteride Trablus'a asker göndermenin yararsız ve gereksiz olduğu dile getirilerek askerlik çağındaki gençlerden askere gitmemelerini istemişlerdir. Amerikan basını da İtalya'nın savaşını istememiş, Osmanlı'ya Trablusgarp'taki İtalyan tecavüzünü kınayan telgraflar göndermiştir.²⁴⁵

İtalyanlarla yapılan Lebde savaşı esnasında kırk kadar Osmanlı askeri İtalyanlar tarafından süngülenerek şehit edilmiştir. Bu katliam Londra İslam cemiyeti tarafından "The Red Oasis (Kırmızı Vaha)" isimli kitapta yazılmıştır. (Haziran 1912)²⁴⁶

İngiliz gazeteci Fransis Mc Kolak "Dally News" gazetesinde İtalyanların yaralı asker ve esirlerle cephe gerisindeki sivil halka, kadın ve çocuklara insanlık dışı davranışlar sergilediğini yazmıştır.²⁴⁷ Yazar Mısırata'ya geldiğinde gece gizlice gelen iki bedeviye rastlamış ve çadırına davet etmiştir. Bedeviler İtalyanlarla savaşma imkânı kalmadığından teslim olduklarını, İtalyanların sığırları su içmesin diye su kuyularına beton döktüklerini anlatmıştır. Açlıktan ölme derecesine geldiklerini, İtalyan hükümetine vergi vermek zorunda olduklarını, özgür bedevilerin yanına gitmelerine izin vermediklerini söylemiştir. İtalyanlar bedevilerin isyancılara katılmasından korkmuştur. Diğer bedevi ise

²⁴⁵ Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri**, s.148-149.

²⁴⁶ Gurulkan vd., **Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp**, s. 534.

²⁴⁷ Bkz. Gurulkan vd., **Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp**, s. 494-495.

isyan olmadığını, atalarından miras kalan topraklarda umutsuz bir var olma savaşı olduğunu dile getirmiştir.²⁴⁸

Knud Holmboe, Cyrenaica bölgesindeki Arghela'ya geldiğinde Arap asker görememiştir. Yanındaki Albay De Ronca'ya bunun sebebini sormuş, Arap askerlerinin güvenilirmez olduğunu, düşmanla arkadaşlık edebileceğini, İtalyan sömürgesi olan Eritre askerlerinin Hristiyan olduklarını, bunun için Müslüman Araplardan nefret ettiklerini, Eritrelilerle bedeviler arasında bastırılmaz bir düşmanlık olduğunu, buradaki Eritreli birliklerin Arghela'da iki bedeviyi yaktıklarını anlatmıştır. Bedeviyi büyük bir şenlik ateşi içine yakıp, yüksekten bedevileri canlı canlı ateşin içine atmışlar, Albay de Ronca'nın anlatmasına göre bu Eritreli askerler suçlarına karşılık ceza almamıştır.²⁴⁹

²⁴⁸ Holmboe, **Çöle İnen Faşizm**, s. 99.

²⁴⁹ Holmboe, **Çöle İnen Faşizm**, s. 149.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEYYİD AHMED ŞERİF SENUSİ’NİN OSMANLI DEVLETİ VE TBMM HÜKÜMETİ ’ NE KARŞI TUTUMU

3.1. SEYYİD MUHAMMED EŞ-ŞERİF

1846 yılında Derne’de doğan Muhammed Şerif Senûsî altı yaşında buradaki zaviyede eğitimine başlamış, Mekke’de eğitimine devam etmiştir. Daha sonra Cağbub’a giderek İmran b. Bereke ve Ahmed er-Rifi’nin huzurunda kardeşiyle beraber Cağbub’ta eğitimini sürdürmüştür. Babası vefat edince kardeşine intisap ederek tarikatın eğitim işleriyle ilgilenmiştir. Bilgili ve görgülü bir kişiydi. Cağbub üniversitesinde öğretim görevlisi olarak çalışmış, kardeşiyle birlikte Kufra’ya gitmiştir. Ertesi yıl Cağbub’a taşınmış, yolda ağır bir hastalığa yakalanarak Cağbub’a vardıktan kısa bir süre sonra 1896 yılında vefat etmiştir.²⁵⁰

3.2. AHMET ŞERİF ES-SENÛSÎ VE ÇALIŞMALARI

İtalya’yı Trablus ve Bingazi’de Türk güçlerinden daha çok halk üzerinde etkisi olan Senûsîler endişelendirmiştir. Osmanlı Devleti’nin Trablusgarp’ta Neşet Bey, Bingazi’de Enver Bey’in İtalyanlara karşı direnişine Ahmet Şerif es-Senûsî’nin de katılması Osmanlı Devleti’ne güç katacağı düşünülmüş, bunun için Ahmet Şerif ve Senûsî şeyhlerine makamlar ve hediyeler verilmiştir. Ahmet Şerif’in cihat ilanı Ocak 1912’de bir Mısır dergisinde yayınlanmıştır. Senûsî şeyhleri Enver Bey’e güveniyordu. Senûsî şeyhleriyle Türk subayları Tobruk’ta son İtalyan askeri atılıncaya kadar savaşacaklarına dair bir sözleşme imzalamıştır. Senûsîleri İtalyanlara karşı ikna eden subaylardan birisi de Mustafa Kemal’dir.²⁵¹

Ahmet Şerif Senûsî, Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluş yıllarında Senûsî tarikatının başında bulunmuş, Türk ve Libya tarihi açısından saygı duyulan bir kişi olmuştur. 1873 yılında Cağbub’ta dünyaya gelmiştir.

²⁵⁰ Ziadeh, *Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik*, s. 106-107.

²⁵¹ Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 94-95.

Ahmet Şerif orta boylu, çember sakallı, küçükçe bıyıklı azimli, kararlı, görüştüğü kimselere güven ve saygı uyandıran nurlu bir yapıya sahiptir. Enerji dolu ve savaşıdır. Düşmanlarına boyun eğmeyen şahsi menfaatleri için düşmanla pazarlığa girişmeyen bir karaktere sahiptir. Yaptığı savaşlarda başarısız olduğu zamanlarda bile vakar ve soğukkanlılığını korumuştur.

Ahmet Şerif, Senûsî tarikatının kurucusu es-Seyyid Muhammed bin Ali es-Senûsî'nin ikinci oğlu olan es-Seyyid Muhammed Şerif'in oğludur. Kendisinden başka aynı babadan dört erkek kardeşi daha bulunmaktadır. Senûsî geleneğine göre Muhammed Mehdi'nin ölümünden sonra oğlu Seyyid İdris'in tarikatın başına geçmesi gerekmektedir.²⁵²

Senûsî Tarikatı'nın sınırları ve dolayısıyla sorunları da büyümüştü. Senûsîler Orta Afrika'da bölgede güç kazanmak isteyen Fransızlarla savaş halindeydi. Fransızlar Kanem'e ilerleyerek Bi'r Ala'yı işgal etmişti. Bu sebeple tarikatın sorunlarıyla baş edebilecek güce ve donanımına sahip olan Ahmet Şerif es-Senûsî çoğunluğun oyu alınarak tarikatın başına getirildi. Tarikatın başına Ahmet Şerif'in gelmesinden memnun olmayanlar da vardı.

Ahmet Şerif Amcası el-Mehdi'nin yanında tarikatın sorunlarını tanıyarak ve ilgilenererek yetişmiştir. Amcası el-Mehdi tarikatın karşılaştığı sorunlarda Ahmet Şerif'in de görüşünü alarak onu yetiştirmiştir. Kuruluşundan beri eğitime önem veren Senûsî tarikatının yeni lideri Ahmet Şerif es-Senûsî, ilk eğitimini amcası Seyyid Mehdi, babası Muhammed eş-Şerif, er-Rifi ve Biskri'nin gözetiminde almıştır. El Mehdi Sudan'daki Kiru'ya taşındığında Ahmet Şerif de yanında bulunmuştur.

Ahmet Şerif, Çad'ın doğusunda bulunan Vaday'la ilgilenmiş, burada Fransızlarla mücadele etmiştir. 1903 yılında Kanem, Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. 1904-1908 yılları arasında Vaday sultanının Senûsîlere katılımıyla Ahmet Şerif, Fransızları mağlup ederek Fransızlara karşı üstünlük sağlamıştır. Kaver, Bilma, Ayn Kalak civarında yapılan bu savaşlarda 1906 ve 1907'de Fransızlar Ayn Kalak'ı ele geçirmiştir. Sahradaki en önemli Senûsî zaviyesi şeyhlerinden olan Muhammed el-Barrani'yi öldürmüşlerdir. Fransızların başarısı, ekonomik gücü ve modern silahlara sahip olmasından kaynaklanmaktaydı. 1909

²⁵² Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s. 226.

yılında Abaiş'i işgal eden Fransızlar burada bulunan Senûsî zaviyelerine saldırarak tahrip etmişlerdir. 1909 yılında Ahmet Şerif Fransızlara yenilmiş, Vaday Fransızların eline geçmiş, Senûsîlerin etkisi azalmaya başlamıştır.²⁵³

4 Mart 1911 tarihinde Şeyh Ahmet Şerif Senûsî Fransızların Kanem, Gülek ve Ven zaviyelerine mensup müritlerinin öldürüldüğünü, mallarının yağma edildiğini, evlerinin yıkıldığını anlatan bir tahrirat yayınlamıştır. Tahriratta Fransızların doğruyu söylemedikleri için sözlerine inanmamak gerektiğini, Allah yolunda ölmeyi yaşamaya tercih edenlerden olduklarını, Osmanlı Devleti'ne Bağlı olduklarını söylemiştir. Fransızların Afrika'nın kuzeyinde ve batısında bulunan zaviyelerine saldırılar düzenleyip bütün gelirlerini ve mülklerini gaspedip Osmanlı bayrağını indirdiklerini, bu yönüyle İngilizlerden farklı olduklarını, İngilizlerin tarikatlarına hakaret etmeyip saygı gösterdiklerini söylemiştir. Senûsî Yazısının sonunda Fransızların zulüm yaptıklarını, kendilerinin ise ibadetle meşgul olduklarını, karşılık vermek istemedikleri için Fransızların zaviyelerine zarar verdiklerini ifade etmiştir.²⁵⁴

Fransızlar, 1913-1914 yıllarında Tibesti, Borku, Vecenka, Ennedi'yi ele geçirmiştir. İtalya da bu sıralarda Fizan'ı işgal etmiştir. Senûsîler zaman zaman geçici zaferler kazansalar da bu savaşlarda Abdullah ez-Zuviyi gibi değerli ihvanını kaybetmiş, birçok kayıplar vermiştir. Fransızların Senûsîlere karşı yaptığı akıllamaz katliamlar, Senûsîleri Osmanlı Devleti'ne yaklaştırmıştır. Osmanlı Devleti, yerli halkı ve Senûsîleri eğitmek için Kufra Kaymakamı başkanlığında Borku'da düzenli ordu kurmuş, bu orduyla 1911-1913 yılları arası Osmanlı Devleti Fransızlara karşı taarruza geçmiştir. Balkan savaşlarının çıkması Osmanlı Devleti'nin Fransızlara karşı mücadelesini ve Senûsîlere askeri silah ve cephane desteğini azaltmıştır. 1911'de İtalya Libya'ya saldırınca Senûsî, Fransızlarla mücadeleyi bırakmak zorunda kalarak İtalyanlarla savaşmaya başlamıştır. İtalya, Osmanlı Devleti ile Uşi antlaşması imzaladıktan sonra 1918 yılına kadar Senûsîlerle savaşmıştır. 1911 ve 1931 yıllarındaki İtalyan işgaliyle Libya halkı

²⁵³ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 107-109.

²⁵⁴ Eşref Edip , " Şeyh Senûsî 'nin Bir Tahrîrâtı ",*Sebilü'r-Reşad Mecmuası* " (14 Nisan 1326), C. VI, S. 138, s. 128. Sebilürreşat dergisinde yayınlanan yazının tamamı Ek 12'de verilmiştir.

Senûsîlerin önderliğinde büyük direniş göstermiş, bu savaşın sonunda Senûsîlik bölgede büyük bir güç olmuş ve devlet haline gelmiştir.²⁵⁵

Ahmet Şerif 1913-1914 yıllarına kadar Fransızlarla mücadelesini sürdürmüştür. 1909-1910 yıllarında Vaday'da kazanılan Fransız zaferi Senûsî'nin gücüne büyük bir darbe vurmuştur. 1913 yılında Albay Larku tarafından Aynkalak'ın ele geçirilmesi Senûsîleri Sudan'da en fazla güvendiği bir noktadan ayırmıştır. Bu zaferi 1914 yılında Fransızların Tibesti yüksek arazilerinin başlıca şehri olan Bardây mevkiinin alınması takip etmiştir. Seyyid Ahmed Senûsî, Fransızların nüfuz ettiği bölgeden, Libya çöllerine uzaklaştırılmıştır. Fransızlar Senûsî'yi takip etme teşebbüsünde bulunmuştur. Senûsîler uluslararası muvafakatname ile ayrılmış olan İngiliz nüfuz bölgesine taşınmıştır.

Nüfuzlu bir Müslüman cemaatine mensup olan ve onun manevi liderine karşı yapılan savaş, Senûsî olmayan Afrika Müslümanları arasında hristiyanlara karşı bir tahrik oluşturmamış, cihat ve harbi mukaddes ilan edilmemiştir. Hakiki Arapların Afrika'da bulunan Müslümanların dörtte birini oluşturması, Berberilerin ise İslam akaidlerine karşı daha lâkayd olması bu durumun nedenleri arasında olmuştur. Senûsîlerin kesin yenilgisi genel harbin ilanından birkaç ay önce yani 1914 yılının ortalarına doğru meydana gelmiştir. Senûsîler bu mücadelenin son sahnelerine doğru Afrika'nın kuzey bölümünde de çok meşgul olmuştur. Türklerle Senûsîler arasındaki ilişkiler samimî olmaktan çok uzaktı. Bununla birlikte 1910 yılında Şeyh Senûsî, Kufra mevkiinde genç Türklerin bir temsilcisi ile görüşerek genç Türklerin Abdülhamit'ten aldıkları Panislamîk isteklerinin oluşması için Şeyh Ahmed Şerif'in yardımlarını ve ortaklığını almayı hesap etmeyi göz önünde bulundurduklarını bu temsilciden öğrenmiştir. Peder ve amcalarının görüş ve hedefleri ne olursa olsun Şeyh Ahmet Avrupa siyasetini çok iyi öğrenmişti. Dış dünyada bulundurdıkları acentalar aracılığıyla dışarıdaki durumlara tamamıyla vakıf olması yönüyle kendisinin manevi riyaset ve vazifesini sınırlı ve görünen bir hak saltanatına feda etmeyi kabul edememiş, bundan dolayı, kendine özel manevî durumuna pek fazla önem vermişti. Fakat 1911 Eylül'ünde İtalyanların Türkiye'ye savaş ilan etmesi, Trablus ile Bingazi'ye saldırması üzerine savaşa girmek zorunda kalmıştır.

²⁵⁵ Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik**, s. 107-110.

Trablus ve Bingazi, Türkler arasında ayrı ayrı bir vilayet şeklinde olmuş, İtalyan idaresinde de ayrı birer vilayet olarak durmuştur. Bazı ortak karakterler bulunmakla beraber her iki bölge de Sitre körfezi aracılığıyla birbirinden ayrılmıştır.

Trablus, Batı Tunus'a Bingazi ise Mısır'a aittir. Eğer yalnız İtalyanlarca Trablus vilayetine göz dikilmiş olsaydı, Senûsîler, İtalyanların harekâtına engel olmayacaktı. Çünkü Trablusgarp doğrudan Senûsîlerin nüfuzuna tabi değildir. Bingazi ve Derne limanları Türklerin yardımı ya da yardımı olmadan kendilerine arkadan gelen silah, mühimmât ve diğer malzemeleri getirdikleri gibi, merkezî Sudan'dan gelen eşyayı da sevk ve ihrac etme imkânı vardır. Senûsîler, Mısır ile Kuzey Afrika arasında büyük bir köprü olan Libya yaylası aracılığıyla Mısır ile her zaman temas ve ilişkilerde bulunabilmiştir. Bundan başka Libya çöllerinin güneyindeki kurak arazi, Mısır'ın batısı ile olan ilişkilerini ve ulaşım yollarını zor durumda bırakmıştır. Arazi, yüksek yayladan ibaret olduğundan Bingazi bölgesinin kendi kontrolü altında bulunması, Senûsî siyasetinin en önemli noktasını oluşturmuştur. Şeyh Senûsî, deniz sahilini Türklerin kontrol etmesiyle İtalyanların kontrol etmesi arasındaki farkı çok iyi idrak ettiği gibi ikinciye hoş bakmamıştır. Çünkü Merkezi Sudan'ı Fransızlara karşı kaybediyordu. Kendi yolunun denize açık olmasına çok fazla ihtiyacı vardı. Osmanlı'yı pek az sevmekle beraber menfaatleri Osmanlı ile birlikte olmayı gerektiriyordu. Bunun için kıymetli bir Enver ordusu kurmuş, idaresini Enver Paşa'nın emrine vermiştir.²⁵⁶

Bingazi ve Havalisi Kumandanlığından 16 Ekim 1912 tarihinde gelen telgrafta, Nuri Paşa'nın Seyyid Ahmet Şerif'le Cağbub'ta görüştüğü, Seyyid'in Osmanlı Devleti'nin emrinde olduğu, hükümetin bura ahalisine silah ve cephaneye göndermesini istediği ve gönderilen hediyelere çok sevindiği bildirilmiştir.²⁵⁷

Ahmet Şerif komutasındaki Senûsî güçleri, 16 Mayıs 1913'de de General Mombretti kumandasındaki İtalyan ordusunu yenmiştir. Bunun üzerine İtalyanlar, Ahmet Şerif hakkında iftira ve yalan dedikodular yaymaya başlamıştır. Ahmet

²⁵⁶ Ertürk, *Senûsîler ve Garbî Mısır*, s. 9-11.

²⁵⁷ BOA, *Erkanı Harbiye Dairesi Üçüncü Şubesi* 745 / 47/05. Belgenin aslı ve transkripte edilmiş şekli Ek 13'te gösterilmiştir.

Şerif bir beyanname çıkararak, yabancı bir devletin hâkimiyetine girmeyeceğini kesin olarak ifade etmiştir.

İtalyanlar, Ahmet Şerif'e karşı olan kabile lideri Ramazan eş-Şitavî'ye para vererek direnişi kırmak istemiştir. Ahmet Şerif, Sirt'e doğru ilerleyen İtalyanları 29 Nisan 1915'te yenerek Sirenayka'nın iç kısımlarıyla Trablusgarp'ı kontrolüne almıştır. I. Dünya Savaşı'nda İtalya itilaf devletleriyle birlikte savaşa girince Ahmet Şerif de savaşın içinde olmuştur. Osmanlı Devleti Ahmet Şerif'in nüfuzundan yararlanabilmek için Ahmet Şerif'e Trablusgarp ve Bingazi valiliği pâyesini verdikten sonra Ahmet Şerif, halife naibi gibi görülmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti, Ahmet Şerif'e İstanbul'dan erzak ve cephane yardımı yapmıştır. Enver Bey ve Nuri Bey de bölgeye gelmiştir. Erzak, cephane, subay nakillerinde Alman denizaltılarından yararlanılmıştır. I.Dünya Savaşı'nda Almanlarla müttefik olan Osmanlı Devleti'nin ve Almanya'nın ısrarıyla, Ahmet Şerif Mısır'da İngilizlere karşı savaşmıştır. Osmanlı Senûsî güçleri başarılı olarak 1915 Kasımında Sellum'u ele geçirmiştir. Senûsîler ağır kayıplar vermiş, İngilizlere karşı bu yenilgi Ahmet Şerif'i siyasi yönden zayıflatmış, İtalyanlara karşı Trablusgarp bölgesine gitmiştir. Nuri Bey ve Süleyman Bârûnî bölgeye Ahmet Şerif'ten önce gidip bölgeyi Senûsîlere karşı olan Ramazan eş-Şitavî'ye bağlamıştır. Elinde Sireneyka kalan Ahmet Şerif askeri ve siyasi yetkilerini amcasının oğlu Muhammed İdris'e devrederek tarikatın manevi lideri olmuştur. Yeğeni Muhammed İdris, Osmanlı'ya karşı İngilizleri desteklemiş, Ahmet Şerif'in de İngilizleri desteklemesini istemiştir. Ahmet Şerif, Osmanlı Devleti'nin yanında yer almış, bu konuda amcası Muhammed Mehdi'nin oğlu Seyyid Muhammed İdris'le aynı görüşte olmamıştır.²⁵⁸

Osmanlı Devleti Trablusgarp ve Bingazi'yi Senûsîlere ve yerli halka emanet etmesine rağmen, bura halklarını kendi vatandaşı gibi görmüş, İtalyanlara karşı vatandaşlarına sahip çıkmıştır. 5 Kasım 1913 tarihli tahrîrât-ı umûmiye zeylinde Trablusgarp'ın Osmanlı Devleti'ne bağlı bir muhtar, bir vilayet olduğu için buralı suçlular için Osmanlı tebaası muamelesi yapılması istenmiştir.²⁵⁹

I. Dünya Savaşı'nda birçok cephede savaşan Osmanlı Devleti sömürgeci Avrupa devletlerine karşı cihadı ekber ilan etmiştir. Ahmet Şerif, bu çağrıya

²⁵⁸ Nihat Azamat, "Senûsî, Ahmet Şerif *DİA*, C. XXXVI, TDV yay. , s.528-529.

²⁵⁹ Gurulkan vd., **Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp**, s. 571.

uyarak Mısır'da İngilizlere karşı Osmanlı'nın yanında savaşmıştır. Osmanlı-Alman güçlerinin yenilmesiyle Fransız, İngiliz ve İtalyan güçleri karşısında yalnız kalan Senûsîler zor duruma düşmüştür. Ahmet Şerif, Senûsîlere destek bulmak amacıyla İstanbul'a gelmiş, Osmanlı hanedanlığından büyük ilgi görmüştür. Düşündüğünden daha fazla yardım görmesine rağmen, İngilizlerin İstanbul'u işgali sebebiyle yardımlar Libya'ya ulaşamamıştır.²⁶⁰ Ahmet Şerif es-Senûsî Paşa'ya irade-i seniyye yayınlanarak meclisi vükelâ kararıyla Trablus ve Bingazi naibüssultanı ünvanı verilmiştir.²⁶¹ Ahmet Şerif bu ünvanla Arap dünyasına bir mektup yazarak Arap ülkelerinde, İngilizlere karşı mücadele ruhu olmadığını, Arap bölgelerinin İngiliz ve müttefiklerine karşı savunmaları gerektiği ve Arap milliyetçiliği yerine İslam birliğinin savunulması gerektiğini anlatan mektup yazmıştır.²⁶²

3.3. AHMET ŞERİF ES-SENÛSÎ'NİN BEYANATLARI

Seyyid Ahmet Şerif es-Senûsî H.15 Cemaziye'l âhir 1336/M. 28 Mart 1918 tarihinde Arapça olarak bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyannamede düşmanların tuzaklarından vesveselerinden söz etmiş, Müslüman halkı uyarmıştır.²⁶³ Bu beyanname R. 5 Eylül 1334/M. 5 Eylül 1918 tarihinde "Sebilürreşat" dergisinde yayınlanmıştır. Bu beyannamede İslam'ın tek güvencesi olan Osmanlı Devleti'nin Müslümanların ve İslam'ın şanını yükseltmek için bütün kuvvetlerini toplayarak I. Dünya Savaşı'na girdiğini, doğuda ve batıda ne kadar Müslüman varsa hepsinin bu devlete yardım etmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Senûsî, İngilizlerin Arapları koruduğunun gerçeği yansıtmadığını, çünkü Afrika ve Irak'tan çekilmediklerini yazmıştır.²⁶⁴ Düşmanların hile ve tuzaklarını,

²⁶⁰ D.Mehmet Doğan, "İstiklâl Savaşının Örtülen Tarihi, Din Adamları ve Şeyh Senusî Nasıl Aldatıldı? " Derin Tarih Kültür Yay. İstanbul 2014, s. 31.

²⁶¹ Gurulkan vd., **Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp**, s. 577.

²⁶² Gurulkan vd., **Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp**, s. 240.

²⁶³ BOA ,*Hariciye Sefareti*, 4/287/85/2. Bu beyannamenin Arapça nushası ek14'te verilmiştir.

²⁶⁴ Eşref Edip , "Senusi Ekber Hazretlerinin Beyannameleri, ",*Sebilü'r-Reşad Mecmuası* (5 Eylül 1334), C: XV, sayı368,s. 78-79. Yazının tamamı Ek 15'te göeterilmiştir.

Müslümanların birlik olmasını anlatan bu beyanâtlar, Osmanlı hükümeti tarafından çoğaltılarak Müslümanların yaşadığı bölgelere dağıtılmıştır.²⁶⁵

Ahmet Şerif, halkı Avrupa'nın İslam âlemini nasıl sömürdüğünü ve İslam birliğini anlatan beyannameler yayınlamıştır. Beyannamelerde, Allah'tan başka kimseden korkmadıklarını, italyanların barış teklifinin şeriata uygun olmadığını, Müslümanların düşman memleketlerinde barış yapabileceğini, İslam memleketinde barış istemenin gayrimeşru olduğunu söyleyerek Peygamberimiz (sav) Hudeybiye ve Hendek barışının nedenlerine örnek vermiştir. Hristiyan bir devletin boyunduruğuna girmeyeceğini ifade ederek cihadı emreden ayet ve hadislerle sözlerini bitirmiştir.²⁶⁶

3.4. AHMET ŞERİF'İN İSTANBUL'A GELMESİ

Harbiye nazırlığı ve başkomutanlık görevini yürüten Enver Paşa İslam dünyasında önemli bir saygınlığı olan Ahmet Şerif'e güveniyor ve İstanbul'a gelmesini istiyordu. Ahmet Şerif Enver Paşa'nın emriyle, Teşkilatı Mahsusa memurlarından ve soyadı kanunuyla Ertürk soyadını alan Hüsâmeddin ve askeri temyiz mahkemesi reisi Yusuf Şetvan tarafından İstanbul'a davet edilmiştir. Ahmet Şerif, önce Alman Denizaltısıyla Sirte körfezinden Avusturya'nın Pola limanına gelmiş, daha sonra Balkan trenine bindirilerek 30 ağustos 1918 tarihinde İstanbul'a ulaşması sağlanmıştır. Ahmet Şerif, İstanbul'a tek başına gelmemiştir. Yanına özel doktoru Binbaşı Abdüsselam Bey, Mısırlı Binbaşı Muhammed Salih Bey ile Senûsî şeyh ve dervişlerinden birkaç kişiyi de almıştır. Bölgede diğer Avrupa devletleri gibi emelleri bulunan Almanya'nın İmparatoru Wilhelm, Senûsî Pola limanında bulunduğu sırada Şeyh Ahmet Şerif es-Senûsî'yi Berlin'e davet etmiş, ancak Ahmet Şerif İstanbul'a gelmeyi tercih etmiştir.²⁶⁷ Almanların bu daveti Ahmet Şerif'e ve İslam dünyasındaki etkisine önem verdiğini

²⁶⁵ BOA, *Osmanlı Ordusu Hümayunu Başkomutanlığı*, 287/85/1. Belgenin aslı ve transkripte edilmiş şekli Ek 16'da gösterilmiştir.

²⁶⁶ Eşref Edip , " Senûsî Hazretlerinin Beyannamesi", *Sebilü'r-Reşad Mecmuâsı* (20 Mart 1330), C. XII, S. 290, s. 74-76. İslam âleminin durumunu anlatan yazının tamamı Ek 17'de gösterilmiştir.

²⁶⁷ Nihat Azamat, "Senûsî , Ahmet Şerif" *DİA*, Cilt XXXVI, s.528.

göstermektedir. Ahmet Şerif teklifi doğrudan reddetmemiş, hasta olduğunu bahane etmiştir.

Ahmet Şerif'in İstanbul'a davet edilmesindeki gaye İslam dünyasında ortaya çıkan ayrılıkları gidermek için bir seyahat düzenlemek ve Şerif Hüseyin'in Osmanlı'ya isyanından sonra Osmanlı Devleti ve hilafetine bağlılığın artması için çalışmalar yapmasıdır. Şerif Hüseyin engellenemezse Ahmet Şerif es-Senûsî'nin Hicaz kralı olması düşünülmüştür. Ancak Mehmet Reşat, Senûsî hareket etmeden vefat etmiş, Vahdettin Senûsî'nin Arap dünyasında rol oynaması konusunda Enver Paşa gibi düşünmemiş, Senûsî'yi Bursa'ya göndermiştir.²⁶⁸ Ahmet Şerif'e Bursa'da ikamet etmesi için hane tahsis edilmiştir.²⁶⁹ Ahmet Şerif'in İstanbul'a gelmesi Türk halkını sevindirmiştir. Eşref Edip R. 29 Ağustos 1334/M. 29 Ağustos 1918 tarihinde "Sebilürreşat" dergisinde "Seyyid Ahmet Şerif es-Senûsî Hazretlerinin Teşrifleri" adlı makale yazmış ve Ahmet Şerif'in İslam dünyasındaki yerini anlatmıştır.²⁷⁰

30 Ağustos 1918'de İstanbul'a gelen Ahmet Şerif için karşılama merasimi düzenlenmiş, Enver Paşa tarafından bizzat karşılanmıştır.²⁷¹ İstasyon meydanından gelişi sırasında fotoğrafı çekilmiştir.²⁷²

3.5. AHMET ŞERİF'İN SULTAN VAHDETTİN'İN KILIÇ KUŞANMA MERASİMİNE KATILMASI

Osmanlı Padişahı Vahdettin ve Harbiye Nazırı Enver Bey Ahmet Şerif Senûsî'nin İslam dünyasındaki saygınlığına ve gücüne inanmış ve İstanbul'a davet etmiştir. Enver Paşa Ahmet Şerif'i İslam ülkelerine göndererek onun buralardaki siyasi ve dini gücünden yararlanmak istemiştir. Vahdettin, Ahmet

²⁶⁸ Doğan , *İstiklâl Savaşının Örtülen Tarihi, Din Adamları ve Şeyh Senusî Nasıl Aldatıldı?*, s.33.

²⁶⁹ BOA, *Harbiye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı*, 4542/340612/ 002. Belgenin aslı ve transkripte edilmiş şekli Ek 18'de yer almaktadır.

²⁷⁰ Eşref Edip , "Seyyid Ahmet Şerif es- Senûsî Hazretlerinin Teşrifleri ",*Sebilü'r-Reşad Mecmuâsı*,R. 29 Ağustos 1334 (29 Ağustos 1918M), C. XV, S. 367, s. 56-57. Yazının tamamı Ek 19'da verilmiştir.

²⁷¹ Eşref Edip , "Şeyh Ahmet Şerif Senûsî Hazretlerinin Teşrifleri", *Sebilü'r-Reşad Mecmuâsı* (5 Eylül 1334), C. XV, sayı367, s. 79. , Yazının tamamı Ek 20'de verilmiştir.

²⁷² BOA,fotoğraf,0093/01; BOA, 003/001. Fotoğraflar Ek 21'de verilmiştir.

Şerif'in bu yolculuğunu iptal etmiştir. Enver Paşa'nın, Sultan Reşad'ı, halifeliği Ahmet Şerif'e vermekle tedirgin ettiği, 1914 yılı sonunda Ahmet Şerif'e, bütün Afrika Müslümanlarını Osmanlı'nın yanında olması ve Avrupa devletlerine karşı ayaklandırması karşılığında hilafet makamına getirileceğine dair söz verdiği konuşulmuştur.

Ahmet Şerif, İstanbul'a gelişinin ikinci günü Vahdettin'in kılıç kuşanma merasiminde bulunarak yeni padişaha kılıç kuşatma şerefine nail olmuştur. Merasim, Eyüp Sultan'da yapılmıştır. Kendisine padişah tarafından ilgi gösterilen Ahmet Şerif'e Paşa rutbesi ve Vezirlik payesi verilmiştir. Ahmet Şerif 2 Eylül'de Sadrazam Talat Paşa, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı makamında ziyaret etmiştir.²⁷³ Ahmet Şerif'in taklîdi seyf merasimine katılması "Sebilürreşat" dergisinde Eşref Edip tarafından tasvir edilmiştir.²⁷⁴

Osmanlı'da kılıç kuşatılması Mevlevi şeyhleri tarafından yapılıyordu. Bu görev Ahmet Şerif Senûsî'ye verilmiştir. Bu olaydan sonra Türk, Kürt, Çerkes ve Arnavutlardan birçok kişi Senûsî tarikatına girmiştir. Halife son kez Ahmet Şerif'in, Almanya ve Osmanlı güçlerine destek olması için Afrika'ya geri dönmesini istemiştir.²⁷⁵ Geleneksel olarak Mevlevi şeyhleri tarafından gerçekleşen kılıç kuşatılması görevinin Ahmet Şerif'e verilmesi Osmanlı'nın Senûsî şeyhine verdiği değeri gösterdiği gibi Osmanlı'nın kurtuluşu için Senûsîlerden beklentileri olduğunu da göstermektedir.

3.6. MUSTAFA KEMAL VE AHMET ŞERİF SENÛSÎ

Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika'da etkinliğini sürdürmek için Trablusgarp'a gizli, gayriresmî yollarla kılık değiştirerek giden subaylar göndermiştir. Mustafa Kemal de Trablusgarp'a gazeteci Şerif kimliğiyle gizlice gitmiş, orada yerli halkla ilişkiler kurmuştur.²⁷⁶ Mustafa Kemal 1 Ekim 1908'te Trablusgarp'ta bir otele yerleşerek ilk önce orada resmi makamlarla görüşme

²⁷³ Nihat Azamat, "Senûsî , Ahmet Şerif' *DİA*, Cilt XXXVI, s. 528.

²⁷⁴ Eşref Edip , "Şeyh Ahmet Şerif Senûsî Hazretlerinin Teşrifleri ", *Sebilü'r-Reşad Mecmuâsı* "(5 Eylül 1334), C. XV, S. 367, s.79.

²⁷⁵ Doğan, *İstiklâl Savaşının Örtülen Tarihi, Din Adamları ve Şeyh Senusî Nasıl Aldatıldı?*, s. 31.

²⁷⁶ İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Mustafa Kemal*, s.86.

yapmamış, etki altında kalmadan bağımsız bir gözle ne yapacağını değerlendirmiştir. Burada oteller yabancıların elindedir ve yabancılar Türk subayına yer vermek istememektedir. Bu sebeple Mustafa Kemal, resmi makamlarla, vali ve kumandanla görüşmemiş, ittihatçı subaylarla görüşmeler yapmıştır. Mustafa Kemal, Recep Paşa'nın yaveri Hasan Bey ve Liva Kumandanı İbrahim Paşa ile görüşmeler yaparak burada sıkıntıya girdiğinde askeri birliklerin desteğini alabileceği sözünü almıştır. Mustafa Kemal, buradaki ilişkilerine genç subaylar aracılığıyla kendi deyimiyle nazıkçe getirilen orduya ve şehre hâkim görünen Belediye Başkanı Hassune Paşa ile buluşarak başlamıştır.²⁷⁷ Mustafa Kemal Trablusgarp'a nasıl geldiğini, yolda on beş gün hastalandığını, Derne kumandanı olarak atandığını, Nuri Bey'i Şeyh Ahmet Şerifi karşılamak için Cağbub'a gönderdiğini, 1912 yılında Bingazi Ayn Mansur karargâhından arkadaşı Kerim Bey'e yazdığı mektupta ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.²⁷⁸

Dr. Abdullah manaz. "Atatürk reformları ve İslam" kitabında 1911-1912 yıllarında İtalyanlara karşı Müslüman halkı örgütlemek için Libya'ya gittiğini ve Bingazi, Derne ve Tobruk'ta Senûsî şeyhi Ahmet Şerif es-Senûsî ile tanıştığını yazmıştır. Yazar Libya ziyaretinde yaşlılardan duyduğu bir rivayeti şöyle anlatmıştır: "Mustafa Kemal Libya'dan ayrıldıktan sonra Libya cephesi zor günler yaşıyordu. Şeyh Senûsî Müslümanların kurtulması için dualar ederken birgün rüyasında Peygamber efendimizi görür. Peygamberimiz (sav) yardım için sol elini uzatır. Senûsî niçin sağ elini uzatmadın diye sorunca sağ elimi Anadolu'da Mustafa Kemal'e uzattım diye bir cevap işitir."²⁷⁹ Şeyh Senûsî'nin Suriye ve Filistin'de, daha sonra Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal'in yanında olması, milli mücadeleyi desteklemesi, Anadolu'nun kurtuluşunun İslam âleminin kurtuluşu için daha öncelikli olduğuna inandığını göstermektedir. Libya'yı bırakarak Anadolu'ya gelmesi gördüğü iddia edilen bu rüya ile örtüşmektedir.

Mondros antlaşması imzalanınca Vahdettin'in emriyle 5 Kasım 1918'de Bursa'ya giden Ahmet Şerif, burada Mustafa Kemal'in yakın arkadaşları Ali Fuat Cebesoy ve Celal Bayar'la müzakerelerde bulunmuştur. 8 Temmuz 1920'de

²⁷⁷ Koloğlu, *Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine*, s. 94-95.

²⁷⁸ Bkz. Genelkurmay Askerî Tarih ve Etüt Başkanlığı, *1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi vve Kolağası Mustafa Kemal*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. ,Ankara 1985, s. 134.

²⁷⁹ Abdullah Manaz *"Mustafa Kemal Reformları ve İslam"* Akademi Kitapevi, Ankara 1995,s. 90.

Yunanlılar Bursa'yı işgal edince 17 Temmuzdan itibaren Konya'da kalmış, 15 Kasım 1920'de Ankara'ya gelmiştir.²⁸⁰ Mustafa Kemal, Ahmet Şerif es-Senûsî'yi Ankara'ya davet etmiştir. Ankara istasyonunda Senûsî'ye karşılama töreni düzenlenmiş, TBMM'de kendisine büyük değer verilmiştir.²⁸¹ Mustafa Kemal de Vahdettin gibi Senûsî'ye önem vermiştir. Ahmet Şerif'i Eskişehir'de karşılamış, Mustafa Kemal'in kendisi yapmasa bile Ahmet Şerif'e halife olması teklif edilmiş, Ahmet Şerif bu teklifi kabul etmemiştir. Konya'da rejime karşı çıkan isyanlarda Konya'ya giderek Mustafa Kemal'i desteklemiştir.²⁸²

Ahmet Şerif, TBMM başkanı ve Başkumandan Mustafa Kemal'e mücevher kakmalı bir kılıçla, üzeri ayet ve hadislerle süslenmiş bir kemer hediye etmiştir. Mustafa Kemal bu hediyeleri Çankaya Köşkü'ndeki bir odaya astırmıştır. Mustafa Kemal 25 Kasım'da TBMM'nin Ahmet Şerif onuruna vermiş olduğu yemekte görüşme yapmıştır. 15 ve 25 Kasım arasında Ahmet Şerif'le neler konuşulduğuna dair bir belge yoktur.²⁸³ Ahmet Şerif'in Mustafa Kemal'e hediye vermesi ve onunla konuşması Mustafa Kemal'e değer verdiği ve İslam dünyasının kurtuluşu için Mustafa Kemal'in ve yeni Türkiye devletinin desteklenmesi gerektiğine inandığı anlamına gelmektedir. Aynı büyüklük ve değer Ahmet Şerif için de geçerlidir. Ahmet Şerif de Mustafa Kemal ve TBMM tarafından kendi ağırlığı ve gücü nisbetinde karşılanmıştır. Mustafa Kemal, Ahmet Şerif adına verilen yemekte Senûsî'yi öven bir konuşma yapmıştır. 27 Kasım 1920 tarihinde Hakimiyyeyi Milliye gazetesinde yayınlanan konuşmasında Osmanlı Afrika'sını kurtarmak için çıktığı Libya yolculuğunda Senûsîlerin kendisini içtenlikle karşıladığını söylemiştir.²⁸⁴ Mustafa Kemal ve Ahmet Şerif birbirlerini Libya'da iken tanımakta ve aynı hedef doğrultusunda mücadele etmektedir. Mustafa Kemal, Senûsîleri, Libya ve Mısır'da İngilizlere ve İtalyanlara karşı savaşmış, samimi ve vefakâr, eşsiz kahramanlar olarak niteleyerek selamlamıştır. Mustafa Kemal, Senûsî tarikatını diğer tarikatler gibi sadece dinî gayesi olmadığını, Senûsî'nin Anadolu'daki mücadeleyi İslam dinine göre meşru bir cihat olarak

²⁸⁰ Nihat Azamat, "Senûsî , Ahmet Şerif" *DİA*, Cilt XXXVI, s. 527-529.

²⁸¹ Orhan Koloğlu , *Arap kaymakam* , Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.154-155.

²⁸² **Doğan, İstiklâl Savaşının Örtülen Tarihi, Din Adamları ve Şeyh Senusî Nasıl Aldatıldı?**, s. 32.

²⁸³ Nihat Azamat, "Senûsî , Ahmet Şerif" *DİA*, Cilt XXXVI, s. 527-529.

²⁸⁴ Özköse, **Muhammed Senûsî, Hayatı, Eserleri, Hareketi**, s. 267.

kabul ettiğini dile getirmiştir. Yine Mustafa Kemal, Ahmet Şerif Senûsî'nin TBMM'yi İslam'ın ümidi olarak gördüğünü, bu tarikatın İslam dünyasının sevgi ve saygısını kazanmış bir tarikat olduğunu söyleyerek Senûsî tarikatını ve onun seçkin temsilcisi Ahmet Şerif'i TBMM ve kendi adına minnetle anmıştır.²⁸⁵

Mustafa Kemal, Ahmet Şerif'in dini ve siyasi gücünü Trablusgarp'tan beri bilmektedir. Böyle bir kişinin Ankara hükümetini desteklemesi, TBMM'nin ve yeni Türkiye devletinin gücünü arttıracaktır. Mustafa Kemal, Senûsî'den doğu ve güneydoğudaki Arap ve Kürt aşiretlerinin Türk hükümetine bağlanması ve desteklenmesi için çalışmalar yapmasını istemiş, Ahmet Şerif ise kendi ülkesine gitmeyerek Türkiye'nin bağımsızlığı için çalışmış, doğu ve güneydoğu bölgesinde vaazlar vermiş, buradaki Arap ve Kürt aşiretleriyle görüşmeler yaparak buradaki halkın Ankara hükümetine bağlı kalmasını sağlamıştır. Şeyh Senûsî'nin çalışmaları sayesinde Arap aşiretleri, İngilizlerin karşısında olmuştur. Yine Senûsî'nin varlığıyla İngilizler Irak'taki askeri birliklerinin sayısını azaltamamıştır. İtalya, Ahmet Şerif'i ve Libyalıları takipe almıştır. İtalyan komiseri Kont Sforza, Mustafa Kemal ile Senûsî konusu hakkında konuşmuş, Türkiye'nin Ahmet Şerif ile ilişkisinin kesilmesini istemiştir. İtalyan yüksek komiseri, Ahmet Şerif'in İtalyan hâkimiyetini kabul etmesi durumunda Libya'ya muhtariyet verilebileceğini söylemiştir.²⁸⁶

Ahmet Şerif'in, Padişah tarafından Ankara hükümetinin ve Kuvâ-yı milliyecilerin Padişaha bağlı hareket etmesi için Ankara'ya gönderildiğini düşünenler olmuştur. Ahmet Şerif, Mustafa Kemal'e Eskişehir'den gönderdiği telgrafta TBMM'nin ve Mustafa Kemal'in dini ve vatani korumayı amaç edindiğini, Mustafa Kemal'in ve TBMM'nin sonsuz mutluluğa kavuşmasını dilediğini söylemiş, yine II. İnönü Savaşı'ndan sonra gönderdiği telgrafta "Mahsus gözlerinizden öper ve arz-ı hürmet eylerim, biz tek bir şahıs gibiyiz, aramızda ayrılık görmüyorum" "düşmanın bozguna uğrayarak perişan olduğunu evvelce rüya âleminde görmüş ve bunun müjdesini zât-ı devletlerine arz etmişim" sözlerini yazması yeni Türkiye hükümetini desteklediğini göstermektedir. İngiliz

²⁸⁵ Doğan, *İstiklâl Savaşının Örtülen Tarihi, Din Adamları ve Şeyh Senusî Nasıl Aldatıldı?*, s.32-33.

²⁸⁶ Doğan, *İstiklâl Savaşının Örtülen Tarihi, Din Adamları ve Şeyh Senusî Nasıl Aldatıldı?*, s. 33-34.

istihbaratı Ahmet Şerif'in Mustafa Kemal'i desteklediğini öğrenmiş ve onu yakından takip etmek için İngiliz istihbarat teşkilatının önemli kişilerinden biri olan Mustafa Sagir'i görevlendirmiştir.²⁸⁷ Senûsî'nin Türkiye'ye gelmesi ile dışarıda İngiliz işgali altındaki Osmanlı topraklarında bulunan dinine bağlı Müslümanlarla emperyalizm karşıtlarının harekete geçirilmesi düşünülmüştür. Türk halkına dünya Müslümanlarının Türkiye'nin yanında olduğunu, dünyaya ve Türk olmayanlara da mücadelenin etnik bir yapıyla olmadığı, bütün İslam âleminin temsil edildiği imajı verilmiştir. Şeyh Senûsî'nin Ankara'ya gelişi ve ayrılışı Ankara hükümeti tarafından içerde büyütülmüş, ancak büyük Avrupa devletlerinin tepkisinin çekilmemesine dikkat edilmiştir. Ahmet Şerif'in TBMM'de kürsüye çıkması ve adına ziyafet verilmesi gerçekleşmiş, ancak bu gündem dışı tutulmuştur.²⁸⁸ Ahmet Şerif Mustafa Kemal ve arkadaşlarını İslam dünyasının yiğit evlatları olarak kabul etmiştir. Yeni bir devlet olarak varlık gösteren Türkiye hükümeti Ahmet Şerif'ten Irak'taki Arap aşiretlerini İngiltere ve Kral Faysal'a karşı birleştirmek için faaliyette bulunmasını istemiştir. Ahmet Şerif, 1921 yılında Arap ve Kürt aşiretleriyle bir araya gelerek onları İngiltere ve Kral Faysal'a karşı mücadele etmelerini, bunun karşılığında kendilerine ünvanlar verileceğini vaat etmiştir. İngilizlere ve Kral Faysal'a karşı broşürler hazırlayarak bunları Musul ve Irak'ın diğer bölgelerine yollamıştır. Ahmet Şerif'in amacı ve görevi, TBMM hükümeti ile Arap şeyhleri arasında anlaşma sağlamaktır. Ahmet Şerif, Lozan konferansı sırasında Türkiye'nin bugünkü Irak sınırına yakın bölgelerde Türkiye'nin görüşlerini desteklemiştir. Lozan'da Musul sorunu görüşülürken, Mustafa Kemal'in Musul cephesindeki birlikleri teftiş etmeye giderken Senûsî'nin de gidecekler arasında adı geçmiştir, ancak bu yolculuk yapılmamıştır. Ocak 1923'te Musul'a yolculuk maksadıyla Diyarbakır'a gitmiştir. Ahmet Şerif'i Ankara Garında uğurlamaya gelenler arasında Rauf Orbay, Kazım(Özalp) Paşalar, Afgan sefiri Ahmed Han ve birçok önemli kişiler bulunmuştur.

²⁸⁷ Nihat Azamat, "Senûsî", Ahmet Şerif' *DİA*, Cilt XXXVI, s.527-529.

²⁸⁸ Doğan, *İstiklâl Savaşının Örtülen Tarihi, Din Adamları ve Şeyh Senusî Nasıl Aldatıldı?*, s.52.

Ahmet Şerif, Cumhuriyetin ilanından sonra sessiz kalmış, Mersin’de Hristiyan köyünde zorunlu olarak ikamet ettirilmiştir. Lozan antlaşmasından sonra Türkiye’de olması ve faaliyetlerini buradan yürütmesi İtalyan hükümetini rahatsız etmiştir. 1926 yılında Ankara hükümeti, Osmanlı hanedanı mensuplarıyla ilişki içinde olduğunu iddia ederek Türkiye’den ayrılmasını istemiştir. Bunun üzerine Türkiye’den ayrılarak Şam’da Emir Abdülkâdir el-Cezairî’nin torunu Emir Said’in yanında kalmış, Fransa, Ahmet Şerif’in Şam’da gördüğü bu ilgiden rahatsız olarak yirmi dört saat içinde Şam’ı terk etmesini istemiştir. Filistin’e geçen Ahmet Şerif varlığı ve çalışmalarıyla İngilizleri rahatsız etmiş, buradan Mekke’ye giderek Mekke’de Kral ibn Suud’u da tedirgin etmiştir. Yemen imamlığı ile Suud krallığı arasında bulunan Asir’de kalmış, 10 Mart 1933 tarihinde Medine’de vefat etmiştir.²⁸⁹ İtalyan komutan onun ölümünü “ Seyyid Ahmed Şerif’in Hicaz’da öldüğünü, Onun ölümüyle Afrika’daki tüm korku ve endişelerinin ortadan kalktığını" dile getirerek Ahmet Şerif’in önemli bir savaşçı olduğunu göstermiştir.²⁹⁰ Bulunduğu Arap memleketlerinde lider kişiliği ile devlet adamlarını tedirgin eden Ahmet Şerif, dünya Müslümanları tarafından sevilen ve saygı duyulan bir kişidir. Rahatsız olan kişilerin İslam’a ve Osmanlı’ya karşı devletler olması Ahmet Şerif’in yaptıklarının ve samimi olduğunu göstermektedir. Ahmet Şerif ve Senûsî tarikatının Sömürgeci devletlerin karşısında olması ve Osmanlı Devleti’nin yanında yer alması yeni Türkiye devletinin kuruluşunda Anadolu halkının yanında yer alması Türk halkının gözünde de saygı ve minnetle anılmasına sebep olmuştur.

Türkiye 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan antlaşmasıyla Libya’daki haklarından vazgeçmiştir. Müslüman dini makamların dini vazifelerine hâlel gelmemesi şartı da eklenmiştir. Buna göre Türkiye Libya’da hilafet yetkilerini de kullanacaktır. Hilafetin kaldırılmasıyla bu maddenin de hükmü kalmamıştır.²⁹¹

²⁸⁹ Nihat Azamat, ”Senûsî , Ahmet Şerif’ *DİA*, Cilt XXXVI, s. 527-529.

²⁹⁰ Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s.227.

²⁹¹ Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s. 230.

3.7. AHMET ŞERİF'İN SIVAS'A GELMESİ VE CAMİİ KEBİR'DE HUTBE OKUMASI

Ahmet Şerif 18 Şubat 1921 Cuma günü Cami-i Kebir'de Dünyadaki İslam birliğini kurmak gayesiyle toplanan büyük İslam konferansında başkanlık yapmış ve hutbe okumuştur.²⁹² Sivas'ta okuduğu hutbe 31 Mart 1337 tarihinde "Sebilürreşat dergisinde" yayınlanmıştır.²⁹³

3.8. ÖMER MUHTAR VE TEK BAŞINA MÜCADELESİ

Libya tarihinde efsane savaşçı olarak yerini alan Ömer Muhtar, 1861 yılında doğmuş, Canzur ve Cağbub'ta iyi bir eğitim almıştır. Ahmet Şerif tarafından Kasur zaviyesi şeyhliğine getirilmiş, burada iki yıl kalarak Güney çölündeki Fransızlarla savaşması görevi verilmiştir. Kufra'ya davet edilmiş, 1911'den 16 Eylül 1931 yılında İtalya tarafından idam edilene kadar İtalyanlarla mücadele etmiştir. Ahmet Şerif Anadolu'da İslam birliği için mücadele ederken Ömer Muhtar Libya'da mücadele eden Emir İdris Senûsî'nin yanında yöneticilerden oluşan ümera arasında görev yapmıştır. Emir İdris Senûsî Mısır'a giderken, kardeşi Rıza döneminde İtalyanlar Senûsî ordugâhlarını basmış, bunun üzerine görevi umumi vekil olarak, daha aktif ve savaşçı kişiliğe sahip Ömer Muhtar almıştı.

Senûsî müntesibi olan Ömer Muhtar, askerlerini gerilla gibi yetiştirmiş, İtalyanlara büyük kayıplar verdirmiştir. Ömer Muhtar, askerlerini tek başına hareket edebilecek kabiliyette, yüz-üç yüz kişi yaya veya silahlı atlı olarak yetiştirmiştir. Gerilla eğitimini Enver Paşa ve Türk subaylarından almıştır. Gönüllü ve yerli subayların çoğu Türk birliklerinin içinde eğitim almıştır. Yaptığı baskın ve saldırılarında kuvvetlerini altı yüz, yedi yüz kişinin üzerinde tutmadı. Oluşturduğu kabile çetelerinde Mısırata, Trablus, Sudan gibi çeşitli yerlerden gelen, Senûsî tarikatı mensubu kişiler de vardı. Kabileler arasında sistem kurmuştu. Kabilelerden oluşan her çetenin bir komutanı, yönetim işiyle ilgilenen

²⁹² Nihat Azamat, "Senûsî , Ahmet Şerif' *DİA*, Cilt XXXVI, s.528.

²⁹³ Eşref Edip , "Seyyid Senûsî Hazretlerinin Sivas'taki Hutbeleri " , *Sebilü'r-Reşad Mecmuası* (31 Mart 1337), C. XIX, sayı474, s.49-50. Yazının tamamı ekler bölümünde verilmiştir.

kaymakam, şer'i hukuk işleri için bir de kadı bulunmaktaydı. Kan gütme ve yağmacılık kesinlikle yasaktı.

Ömer Muhtar, emirlerini Mısır'da bulunan Senûsî lideri İdris Senûsî'den alıyor ve sürekli haberleşme içinde bulunuyordu. Erzak ve mühimmat yardımını Mısır üzerinden alıyordu. Bölge şartlarını çok iyi bilen ve dayanıklı yapıya sahip Senûsîler, İtalyan nakliyeleri ve askeri kollarına saldırılar düzenleyerek İtalyanlara büyük kayıplar verdirmiştir. Ömer Muhtar ve ileri gelen mücahitler daha iyi savaşmak için ailelerini Mısır'a göndermişlerdir.

Senûsîler, kurulduğu günkü gibi eğitime silahlanmaya ticarete ve ziraate önem veren bir tarikattı. Bedevilerin bünyesi çölde yaşamaya, çöl şartlarıyla mücadele etmeye uygundu. İtalyan askerleri Ömer Muhtar ve askerleri kadar dayanıklı değildi. Bunun farkında olan İtalyanlar, Afrika iklimine kendilerinden daha dayanıklı Eritre (Habeşistan) askerlerini yanlarına almışlar, ancak bu şekilde Senûsî karargâhı Agedabya'yı işgal etmişlerdi.

1923 Haziran'ında İtalyanlar Agedabya'dan Marsa-el Brayka'ya doğru ilerlemiş, İtalyanlar burada Magaribe kabilesi tarafından bozguna uğratılmıştır.

Bedevileri takip ederek sürekli başarısız olan İtalyan güçleri, çöl şartlarına göre yeni savaş taktikleri denemek zorunda kalmıştır. Yazın zırhlı otomobil kullanarak uçakların da yardımıyla Senûsî mücahitlere saldırmış, kışın ise İtalyanlara karşı mücadele eden kabilelerin köylerini uçakla bombalamıştır. Çağdaş İtalya'nın vahşeti zırhlı otomobil, bombalama ve makineli tüfeklerle yaptığı katliamlarla 1923 yılının ilkbaharından sonbaharına kadar etkisini göstermiştir. İtalyanların Marsa-el Brayka'dan Sirt içlerine doğru yaptığı saldırılarda Müslüman mücahitler 800 ölü, 230 esir ve 1000 kadar yaralı bırakmış, 700 deve 22.000 baş koyun telef olmuştur. Ugradıkları kayıplara rağmen mücahitler, Ömer Muhtar komutasında mücadeleye devam etmiştir.²⁹⁴

İtalyanlar yaptıkları katliamlarda bütün Libya halkını hedef almış, Libya halkı da Senûsîleri bütün güçleriyle desteklemiştir. Senûsîlere yenilen İtalyanlar masum halkı öldürüyor, bu hareket Müslüman halkın desteğinin artmasını sağlıyordu. Calu vahasının Cebelu'l-Ahdar bölgesine karargâh kuran Ömer Muhtar istihbarata çok önem vermiştir. müslümanlar İtalyan garnizonlarını

²⁹⁴ Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s.237-339.

denetliyor, bazen çoban kılığına girerek İtalyanların hareketlerini kontrol ediyordu. Ömer Muhtar, ekonomik ve askeri yardım almak için gizlice Mısır'a geçmiş, Mısır'da İdris Senûsî ile görüşmüştür. Mısır'la İtalyanların aralarının bozulmasından çekinen Seyyid İdris, Ömer Muhtar'ın isteğini yapmamıştır. Ömer Muhtar Mısır'da iken, İtalyan istihbarat elemanları onun yanına gelmiş, İslamî cihattan vazgeçerse kendisine Bingazi'de köşk ve ölene kadar yüksek miktarda maaş verileceğini teklif etmiştir. Ömer Muhtar ise bu teklife kendisinin kolay bir lokma olmadığını, kimsenin kendisini imanı, davası ve cihatından vazgeçiremeyeceğini ve Allah'ın onların iştahlarını kursağında bırakacağını söyleyerek gerçek bir Müslüman olduğunu göstermiştir.

Mısır'dan dönüşte Ömer Muhtar, İdris Senûsî'den ümidini kesmiş, dönüş yolunda bir suikasttan kurtulmuştur. Ömer Muhtar İdris Senûsî'nin Mısır'a iltica etmesinden, Ahmet Şerif'in Türkiye'de olmasından rahatsız olmuştur. Bu rahatsızlığını 1 Şubat 1924 yılında Ahmet Şerif'e yazdığı mektupta dile getirmiştir. Mektubunda "sizi yakalayacağımız günler gelecek, tatlı ve meyveli günlerde vatanınıza sahip çıkıyordunuz da zor durumdayken nasıl terk ediyorsunuz" diye serzenişte bulunmuştur. Allah'a tevekkül ettiğini, silah ve erzak yardımına ihtiyacı olduklarını ve her türlü yardımı göndermelerini istemiştir.

Beş sene boyunca beş farklı İtalyan valisi gönderilen Ömer Muhtar, İtalyanlara teslim olmayacağını, cellâtlarından daha fazla yaşayacağını, İtalyanların daha sonra gelen nesillerle de savaştığını söylemiştir.

Senûsîler 1923'de Sirt'te yaptıkları bir saldırıda İtalyanlardan 13 subay ve 300 asker öldürmüş, direnişlerinde birçok uçak düşürmüş, cephane ve silahlar ele geçirmiştir.

Senûsî mücahitlerle baş edemeyen İtalyanlar kabilelere rüşvet verme yoluna gitmiş, böylece 13 yerli kabile şeyhi İtalyanların tarafına geçmiştir. Ömer Muhtar, Kasr el-Mecahir'de kabile reislerini toplamış, Mushaf üzerine yemin ederek mücadele edeceğini dile getirmiş, kabile reisleri özür dileyerek İtalyanlarla savaşacaklarını söylemiştir.

Mücahitler 8 Kasım 1929'ta Bingazideki İtalyan karargâhını havaya uçurarak İtalyanları korkuya sevk etmiştir. Mussolini 10 Ocak 1930'da harekâtın başına İtalyan sömürgeleri için özel eğitim almış acımasız biri olan General

Rodolfo Graziani'yi getirmiştir. Graziani önce durum tespiti yapmıştır. Mücadelenin İslamî kimlik kazandığını, Ömer Muhtar'ın yeni taktikler geliştirdiğini ve az kayıplar verdiğini tespit etmiştir. Mücahitler 11 Nisan 1930'da el-Faidiyye'ye saldırarak İtalyanlara ağır kayıplar verdirmiştir. Graziani, bu saldırıların Müslüman mücahitlere moral verdiğini, maneviyatlarının kuvvetlendiğini, kendilerine sıkıntı verdiğini itiraf etmiştir.

Modern silahları ve maddi gücü acımasızca kullanan İtalyan güçleri, Ocak 1931 tarihinde çölleri geçerek Kufra'ya girmiş, Graziani, Kur'an-ı Kerimi parçalıyarak çiğnemiş ve haydi çağırın da bedevi peygamberiniz sizi kurtarsın! diyerek İslam'ın kutsallarına dil uzatmıştır. Ertesi gün bütün hurma ağaçları kesilmiş, su kuyuları kapatılmış, kütüphaneler yakılmış, Müslüman din âlimleri uçaklardan aşağıya atılmış, namuslar çiğnenerek büyük katliam yapılmıştır.²⁹⁵

Ömer Muhtar İtalyanların motorlu kollarına karşı yeni taktikler geliştirmiş, bedevileri de bu doğrultuda savunmaya alıştırmıştı. Ömer Muhtar, İtalyanlara karşı başarılı saldırılar gerçekleştirmiş, Cebel bölgesinde Merc'den ileri geçmelerini engellemiştir. İtalyanların karakollarına küçük gruplar halinde baskınlar düzenlemiştir.

İtalyanlar, Ocak 1926 yılında Ömer Muhtar'ı tahrik ederek yakalamayı ummuş, Muhammed b.Ali es-Senûsî'nin türbesinin bulunduğu Cağbub'u ele geçirmiştir. Mücahitler burada üç yüzden fazla şehit vermiştir. Yüz beygir ve iki bin üç yüz deve, otuz bin baştan fazla koyun ve keçi telef olmuştur. İtalyanlar istedikleri sonucu alamayarak suçu General Mombelli'nin beceriksizliği olarak yorumlamış, hareketin başına yerine General Teruzzi'yi atamıştır.

General Teruzzi, 28 Mart 1927'de Merc'in güneyinde yenilmiş, İtalyanlardan altı subay ve üçyüz altı asker ölmüştür. Kufra'ya saldıran İtalyanlar bin iki yüz doksan altı mücahiti şehit etmiştir. İtalyanlar uçaklarını, zırhlı araç ve makinalı tüfeklerini masum hayvanlara da kullanmıştır. İki bin sekiz yüz kırk dört deve, beş bin koyun öldürmüştür. Sekiz yüz elli deve, on sekiz bin koyun, yüz yetmiş sığıra el koymuştur. Ömer Muhtar komutasında mücahitler, aldıkları taktiklerle İtalyan uçaklarını düşürmüş, birçok subay ve yerli hainlerden oluşan düşman erlerini de öldürmüştür.

²⁹⁵ Ahmet Ağırakça, "İdam Sehpasında Huzura Ermiş Bir Şehit ", *Derin Tarih Dergisi* (Temmuz 2017) ,ÖzelSayı 9, s. 62-65.

1929 yılında Mareşal Pietro Badoglio bütün Libya'nın umumi valiliğine atanmış, bir beyenname çıkararak itaat altına girenlere genel af ilan etmiştir. Ömer Muhtar, İtalyan valiye, direnişçi vatanseverlerin liderleri vasfıyla bir mektup göndererek, Senûsî tarikatıyla ilgili isteklerini sunmuştur.

Bu şartları görüşmek üzere Abeydat kabilesinin çadır yerinde, yanında Ali el- Abeydi, Hasan Rıda es-Senûsî'nin de bulunduğu Ömer Muhtar'la İtalyan valisinin temsilcilerinin arasında ilk toplantı yapılmıştır. Bu temas ve müzakereler mücahitlerin istekleri kabul edilmek suretiyle 1929 Ekim ayına kadar devam etmiştir. Ömer Muhtar'la haziran ayında Merc civarında Sireyayka umumi valisi vekili Albay Sicilliani ve sonra umumi vali Badoglio arasında görüşmeler olmuş, itaat altına giren kabilelerin reisleri Bingazi'ye gelen Muhammed Rıda ve oğlu Hasan tarafından kabul edilmişler, fakat Ömer Muhtar'ın İdris es-Senûsî ile haberleşmesi onu olumsuz bir davranışa zorlamış, Hasan Rıda, amcası İdris'in tarikatın başına geçmesiyle ikinci plana düşeceğini hesaplayarak entrikalara girişmiş, 8 Kasım'da, 25 mücahidin İtalyan jandarma koluna saldırmasıyla Merc ve Cebel- Ahdar taraflarında çarpışmalar yeniden başlamıştır.

1929 yılı içinde İtalyanlar Fizan'ı yeniden işgal etmiştir. Aynı zamanda yüz İtalyan subayının komutasında bin kişilik yerli askerler ve motorlu araçlardan oluşan bir kol da ana kuvvet Calu'dan, iki yan kuvvet te Sirt'in güneyinde Zella ve Vad-el-Kebir'den yürüyüşe geçerek üç kol halinde ilerlemiştir. 19 Ocak 1931'de Al-Havari'ye, ertesi gün Seyyid el-Mehdi es-Senûsî'nin türbesinin bulunduğu Kufra'nın merkezi Tac'a varmıştır. Vahalarındaki kabileler doğuda Mısır ve Siva vahalarına, güneydoğuda Sudan ve Tibesti'ye kaçmak zorunda kalmıştır. 1930 yılı Mart ayından sonra Bingazi'de Sicilliani'nin yerine umumi vali vekili olarak geçen Graziani, Mareşal Badoğlio'dan kaçan toplulukları uçaklar ve motorlu taşıtlarla takip emrini almıştır.

Ömer Muhtar, Seyid Hasan Rıda ve onunla birlikte hareket eden kabile şeyhlerinin İtalyanlara teslim olmasından ve kuvvetlerinin tasfiye edilmesinden sonra yalnız kalmış, birkaç arkadaşıyla Vadi Mehaca'da İtalyanlar tarafından sıkıştırılmış ve yaralanarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu bölgelerde yurtseverlerin kayıpları 800 şehit, 2000 deve ve çok sayıda keçi ve koyun

sürüsüdür.. 2000 den fazla bedevi de hayvan ve aileleriyle birlikte Mısır'a sığınmıştır.

Graziani kullandığı Libyalı askerlere farklı çaplarda tüfek ve cephaneye vermiş, kabilelerin silahlarının hepsini toplatmış, silah taşıyanlara idam cezası uygulamıştı. Senûsî zaviyelerini kapatmış, şeyhlerinin mallarına el koyarak onları İtalya'da ıssız Ustica adasına sürmüştü. Kabilelerin yurtseverlerle temasını engellemek için bunları çoluk çocuk ve hayvanlarıyla (seksen bin insan ve altmış bin hayvan bir arada) Sirt bölgesinde denize yakın çektiği tel örgülü kamplara toplamıştır. Çöl yollarını uçak devriyeleriyle sürekli gözlem altında tutup görülen en küçük kervan kolunu bombalatıp makinalı tüfek ateşine tutturmuştur. Denizden Cağbub'a kadar 300 kilometre uzunluğunda bir tel örgü çekirmiştir. Blochaus'lar (kütük ev) telefonlarla birbirine bağlıydı.

Ömer Muhtar, hiçbir zaman İtalyanlara teslim olmayı ya da Mısır'a kaçmayı düşünmemiştir. Marmarika, Cebel bölgelerinde Bara'sa, Abeyid ve Hassa-Abeydat kabilelerinden kalan çetelerle İtalyan karakollarına ve devriyelerine baskınlar yaptırmıştır. Ömer Muhtar son savaşçı arkadaşlarını da birer birer kaybediyordu. 11 Eylül 1931'de Seydi Rûfeyâ'nın türbesi yanında bir İtalyan askeri kolunu vurmaya çalışırken yaralanarak atından düştü ve İtalyan hizmetinde bulunan bir yerli süvari Jandarmasının eline geçti. Cebeli Ahdar bölgesindeki İtalyan komiseri derhal bölgedeki umumi vali vekili General Graziani'yi telefonla haberdar etti. Sıkı koruma altında Slonta'ya oradan da Sus limanına gönderildi. Buradan Orsini muhribiyle Bingazi'ye getirilmişti. Bunları anlatan İtalyan kaynağı Ömer Muhtar'ın son derece soğukkanlı ve mütevekkil olduğunu, esir edildiği zaman kendisini savunmaya kalkmadığını, bunun da cephanesinin kalmadığından ileri geldiğini yazmıştır.

Ömer Muhtar, İtalyan makamlarına verdiği ifadede kendisinin yakalanmasıyla direnişin bitmeyeceğini, son çarpışmada 400 süvari ve 500 piyadeyle birlikte olan dört değerli silah arkadaşlarının mücadeleye devam edeceğini söylemiştir. Sakin bir şekilde "benim esaretim elbette ki Allah'ın takdiridir. Bundan böyle hükümetinizin elinde esirim. Şimdi Allah ne buyurursa o olacaktır. Beni yakaladınız. Bana ne isterseniz yapabilirsiniz. Muhakkak olan bir şey varsa o da size kendiliğimden teslim olmayacağım idi" demiştir.

Ömer Muhtar, Bingazi'ye getirildiğinde General Graziani Roma'da bulunuyordu. Yakalanma haberini alınca uçakla Trablus'a gelerek orada Genel Vali Mareşal Bodoğlio ile temas etmiş ve ondan Ömer Muhtar'ın derhal harp divanında yargılanması ve cezalandırılması emrini almıştır.

Graziani, kitabında ilk işinin Ömer Muhtar'a Cebel-i Ahdar'da kalan mücahitlerin teslim olmaları hususunda nüfuzunu kullanıp kullanmayacağını sorduğunu ve İtalyan hükümetinin elinde esir olarak hiçbir şey yapamayacağı cevabını aldığını yazmıştır.

Ömer Muhtar halk üzerinde ağır bir etki oluşturmak için, İtalyan sömürge idaresi tarafından, kapatılmış olan eski Bingazi meclis binasında toplanan bir harp divanı karşısında yargılanmıştır. Yargılama 15 Eylül'de başlamış ve bir oturumda Ömer Muhtar'ın idamı kararı verilmiştir. Graziani, kitabında meclis salonunu dolduran yerli halkın "inna lillahi ve inna ileyhi raciûne" "Allahtan geldik ve ona döneriz" ayetini okuduğunu söylemiştir. Ömer Muhtar hemen ertesi gün Sellum'a götürülmüş, kabileler arasında yıldırıcı etkisi olur düşüncesiyle oraya toplattırılan yirmi bin bedevinin gözleri önünde darağacına çekilmek suretiyle şehit edilmiştir. Ömer Muhtar vakarlı bir şekilde Kelime-i şehadet getirerek canını teslim etmiştir.

Ömer Muhtar'ın şehadetiyle İtalyan kolonizasyonuna karşı mücadele duraksamıştır. Arkadaşları yedi yüz kadar kuvvetle Cebel-Ahmar ve çevresinde dolaşmışlar, ancak bu 1911 yılından beri süren trajedinin pek kısa bir epilogue'undan ibaret kalmıştı. Mücahitlerden Graziani'nin tel örgülerini aşıp Mısır'a geçmeyi ancak biri başarmış, diğeri İtalyanlara teslim olmak zorunda kalmıştır. Üçüncüsü 19 Ocak 1931'de Marmarika'da çarpışırken şehit olmuştur. Bu çarpışma en sonuncusu olmuş, Mareşal Badoglio 24 Ocak 1932'de iç harbin bittiğini resmen ilan etmişti.²⁹⁶

"Çöle İnen Faşizm" kitabı yazarı Knud Holmboe, Trablus'ta rastladığı sömürge sergisinde Trablusgarp, İtalyanların yeni Roma eyaleti olarak gösterilmiş, sokaklarda "bizim tarafımızda olmayan düşmanımızdır" posterlerini ve genç faşistlerin sokaklarda yürüyerek faşist marşını söylediklerini, faşist marşı çalınırken Arapların sessiz kaldığını ifade etmiştir. Yazar bir İtalyan

²⁹⁶ Karasapan, *Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, s. 237-248.

askerinden Bedevilerin çok iyi savaştığını ve yetmiş yaşın üzerinde Ömer Muhtar denilen sürekli at sırtında dolaşan yaşlı bir adam tarafından idare edildiğini dinlemiştir.²⁹⁷

3.9. İDRİS ES-SENÛSÎ'NİN TUTUMU

Ahmet Şerif Senûsî ile amcaoğlu İdris Senûsî arasında görüş ayrılığı vardır. Ahmet Şerif Osmanlılarla beraber hareket etmiş, İtalyanlara karşı Türk güçlerini desteklemiştir. İdris Senûsî ise İngilizlerle ve İtalyanlarla ittifak yolunu seçmiş, ancak Osmanlı Devleti ile bağlarını tamamen koparmamıştır.²⁹⁸

Seyyid İdris, içinde bulunduğu durumun kritiğini yaparak İngilizlerle anlaşma yoluna gitmiştir. Nuri Bey, Seyyid İdris'i bu düşüncesinden caydıramamış, Trablus bölgesine geçmiştir. Seyyid Hilal'in Tobruk'ta İtalyanlarla anlaşması, Nuri Bey ve Türk subayları ile Seyyid İdris'i zor durumda bırakmıştır. Seyyid Hilal Senûsî ailesinden İtalyanları destekleyen ilk kişi olmuştur. Bu durumda Seyyid İdris İngiliz ve İtalyanlarla yeniden mücadele kararı almıştır.²⁹⁹

Otuz beş bin İngiliz askeri kuvvetini, Almanya'nın batısı yerine Mısır'a çekerek hedefine ulaşan Almanya, Alman, Osmanlı, Senûsî ortak güçlerinin ağır yenilgiye uğrayacağını düşünmemiştir. İdris Senûsî bu yenilgiden sonra delegeleri aracılığı ile İngiliz ve İtalyanlarla anlaşma yoluna gitmiştir. İleri görüşlü ve soğukkanlı bir kişi olan Seyyid İdris, İngilizlerin gücünden yararlanarak düşmanlığın durdurulması, Türk subaylarının kendilerine teslimi, mücahit ve bedevi çetelerinin dağıtılmasını istemiştir. Seyyid İdris savaşmasını bilmeyen başarısız İtalyanlarla, Mısır'ın güvenliğini sağladıktan sonra, daha gerekli cephelere gitmek isteyen İtalyanlar için belirsiz bir serüvene girmenin lüzumsuz olduğuna kanaat getiren İngilizler arasındaki anlaşmayı sezerek bundan büyük ölçüde yararlandı. I. Dünya savaşında müttefik olan İtalya ve İngiltere Senûsîlerle barış yapmıyacaklarına söz vermelerine rağmen Seyyid İdris, 14 Nisan 1917'de İtalyanlarla, 17 Nisan'da İngilizlerle Akroma'da antlaşmalar yapmıştır. Bu

²⁹⁷ Holmboe, **Çöle İnen Faşizm**, s. 80-85.

²⁹⁸ Artuç, **İttihat ve Terakki'nin İttihad-ı İslam Siyaseti Çerçevesinde İttihatçı-Senûsî İlişkileri (1908-1918)**, s. 138.

²⁹⁹ Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s. 225-226.

anlaşmaların bazı maddelerine göre Türk askerleri ve memurları cepheden çekilmiş, İtalya ve İngiltere Türklerin kendilerine teslimi için ısrar etmiş, İdris Senûsî bunu kabul etmemiştir.³⁰⁰

Akroma antlaşması İtalya ile yerli halk arasındaki ilişkileri normale döndürememiştir. İtalyanlar Türk subaylarının etkisi altında olan Sirt bölgesinden gelecek akınlara karşı askeri ve maddi yardım yapmasına rağmen İdris Senûsî'nin ileride kendisine karşı direnişe geçmeyeceği hakkında güvene sahip değildir.

I. Dünya savaşından sonra manen çöken İtalya'da sosyalistler ve faşistler arasında iç karışıklık başlamıştır. İçeride siyasi güce erişen sosyalistler sömürgeciliğe savaş açmıştır. İtalya'nın Libya'da seksen bin askeri vardır. İtalya iç karışıklık nedeniyle Trablusgarplı mücahitlerle, Kalet-ül-Zeytun'da Trablus halkına İtalyan vatandaşlığı, vergiden muafiyet, yerli meclis oluşturma gibi haklar tanıyan anlaşma imzalamıştır.. Bu anlaşmayla Misrata'da aşiret reislerinden Ramazan eş-Şitavi'nin başkanlığında inkılâp komitesi çalışmalar yapmıştır.1921 Kasım ayında Trablus'ta bağımsız bir emirlik kurulması için ileri gelenlerle Garyan kasabasında kongre yapılmıştır. Bingazi'ye de Trablusgarp'takine benzeyen anayasa verilerek 1921 Nisan ayında Seyyid Safyeddin es-Senûsî'nin başkanlığında toplanılmıştır. Yüz kadar kabile reisi, İdris es-Senûsî'nin oturduğu Agedabya'da toplanarak İtalyan hâkimiyetini tanımayan bildiri yayınlamıştır. Bingazi Osmanlı Mebusu Ömer Mansur Keyha Paşa ile Berka'nın İtalyan valisi Giacomo di Martino arasında yapılan müzakerelerden Seyyid İdris'in ve Seyyid Muhammed Rıza es-Senûsî'nin Roma'ya keşif mahiyetinde yaptığı ziyaretten sonra Akroma antlaşması ortadan kaldırılarak, 25 Ekim 1920'de Senûsîlere imkânlar tanıyan er-Racima antlaşması yapılmıştır.³⁰¹

İtalyanlar, Senûsîlerin silahlı yapısını dağıtmak istemiş, Seyyid İdris silahlı Senûsîlerin yanına, silahlı yerli asker ve İtalyanların da bulunduğu karma kamplar kurarak bunu geçiştirmiştir. İtalyanlar Anadolu'da bulunan Ahmet Şerif'in geri dönme ihtimalinden korkmuş, Seyyid İdris'e müsamaha göstermiş, Seyyid İdris, İtalyanların bu korkusunu kullanmış ve yararlanmıştır.

Trablusgarp vatanseverleri, Senûsîlerin emirlik kurmasını istiyordu. 1922 Nisan ayında Agedabya'ya bir heyet giderek, Seyyid İdris'e Libya Emirliğini

³⁰⁰Bkz. Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s.227- 229.

³⁰¹ Bkz. Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s.231-235.

teklif etmiş, İtalyanlarla yeniden savaşmayı göze alamayan Seyyid İdris, hastalığını bahane ederek teklifi kabul etmemiş, emirlik için uygun bir zaman aramıştır. İtalyanlar da aynı teklifi getirmiş, yine hastalığını öne sürmüş, Libya emirliğini Ahmet Şerif'in yapmasını istemiştir. Bu, İtalyanları rahatsız etmiş, ancak İtalyanlar daha sonra Senûsî ailesinde çıkacak olan çıkar çatışmalarını hesap ederek İdris Senûsî'ye bir şey dememiştir.

1922 yılında İtalyan posta arabasına saldırılmış, İtalyan mallarına zarar verilmiş, İtalyanlar Senûsîlere karşı bu olaydan yararlanarak Senûsî Emirliğini yıkmak istemiştir. Aynı yıl mussolini iktidara gelince harekete geçememişler olayların faturasını İtalyan Vali'ye çıkarmışlar, vali'yi değiştirmişlerdir.

Seyyid İdris, Ekim 1922 yılında kabile şeyhleri ile yaptığı toplantıda kendisine teklif edilen Emirliği görüşmüş, kasım ayında emirliği kabul etmiştir. Bu sıfatı hukuken elde etmemiştir. Seyyid İdris 30 yıl sonra II. Dünya savaşı neticesinde anayasa ilan ederek hukuken Libya emirliğini elde etmiştir. İtalya'da Mussolini iktidarı ele geçirince Emir İdris Aralık 1922'de Agedabya'dan Cağbub'a ve oradan da işleri kardeşi Muhammed Rıza ile amcaoğlu safyeddin'e bırakarak Mısır'a gitmiştir.

İçeride gücü ele geçiren faşist Mussolini, önceden ikaz etmeden 6 Mart 1923'de Seyyid İdris'in oluşturduğu karma kamplara baskın düzenleyip işgal etmiştir. Senûsîlere karşı planlı imha hareketi başlatan Mussolini bir Senûsî kampını da içerisindekilerin yarısını esir alarak dağıtmıştır.

İtalya'nın Bingazi'ye atadığı İtalyan vali ve komutan General Luigi Bongiuanni, 1 Mayıs 1923 'te yayınladığı genelgede İtalyan hükümetinin Senûsîlerle yapılan antlaşmaları hiç yapılmamış kabul etmiştir. Yerli halk ve Senûsîler İtalyan işgaline karşı halk direnişini 1932 yılına kadar devam ettirmiştir.³⁰²

³⁰² Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, s.230,236

3.10. II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI SENÛSÎLER VE İDRİS SENÛSÎ

Batılı devletler Senûsî ailesini ve tarikatını kendisi için tehlikeli görmüş ve sürekli takip etmiştir. Ahmet Şerif'in amcasının oğlu olan İdris Senûsî'nin Hicaz'a girmesi İngilizler tarafından, Kufra'ya girmesi ise İtalyanlar tarafından engellenmiştir. İdris Senûsî İtalyan işgalinden kaçıp Mısır'a yerleşmiş, burada İngiliz himayesinde 25 yıl geçirmiştir. İdris Senûsî I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizlerle iyi ilişkiler içinde olmuş, II. Dünya savaşı'ndan sonra İngilizlerin eline geçen Berka bölgesi (Bingazi, Derne, Tobruk) yönetimi, İngilizler tarafından İdris Senûsî'ye verilmiştir.³⁰³

II. Dünya savaşında İtalya yenilmiş, bölge İngiltere ve Fransa'nın kontrolüne geçmiştir. 1951 yılında Birleşmiş Milletler kararıyla Libya bağımsız bir devlet olmuş, Libya krallığına kendisini İngilizlere yakın gösteren İdris Senûsî geçmiştir. 1949 yılı Haziran ayından 1952 yılı Mayıs ayına kadar Libya'da Türk vatandaşı olan ve Türkiye'de kaymakamlık yapmış olan Sadullah Koloğlu Libya başbakanı olarak görev yapmıştır. Sadullah Koloğlu Kral İdris Senûsî'nin İngiliz hükümetinin sağladığı paralarla geçindiği için İngilizlere boyun eğdiğini, kendisinin ise Atatürk Türkiye'sinin işlerine yabancıları karıştırmama siyasetini izlediğini söylemiştir.³⁰⁴

Senûsî tarikatının geçmişte Libya'nın kurtuluşundaki mücadeleleri Afrika halkı ve Müslümanlar tarafından takdirle karşılanmıştır. Senûsî zaviyeleri, bedeviler, kabile reisleri ve şehirli memurlar Senûsî iktidarını desteklemiş, Ancak Senûsî iktidarı karşıtları da olmuştur. Ülkenin işgalci devletler tarafından desteklenmesi milliyetçileri ve sosyalistleri rahatsız etmiştir. Milliyetçi ve sosyalist öğrenci grupları, petrol ve tersane işçileri, Nasırcılık, Baas partisinin sosyalist ideolojilerini savunan genç subayların oluşturduğu genç kuşaklar yönetimi beğenmeyerek değişmesini istemişlerdir. Bağdat askeri okulunda eğitim gören, Libya'nın fakir kabilelerinden gelen, asteğmenin alt seviyesinde orta düzey

³⁰³ Koloğlu, **Arap kaymakam** , s. 151.

³⁰⁴ Koloğlu, **Arap Kaymakam**, s. 159-162.

subaylardan oluşan zgr Subaylar Hareketi 1969 yılında, Albay Muammer Kaddafi başkanlığında darbe ile iktidarı ele geçirmiştir.³⁰⁵

³⁰⁵ Lapidus, **İslam Toplumlari Tarihi**, s. 253.

SONUÇ

Senûsilik Muhammed bin Ali es-Senûsî tarafından kurulan, İslam'ın yüce değerlerine göre ahlakı güzelleştirmeye, nefisleri eğitmeye çalışan, sufi bir tarikattır. Tarikat müntesipleri İslam dininin emir ve yasaklarını uygulamada taviz vermedikleri gibi bütün ümmetin ekonomik ve sosyal alanda gelişmesi için çalışmalar yapmış, İslam dünyasının ihtiyacı olan boşluğu doldurmuştur.

Mekke'de ilk zaviyesini açan Senûsîlik Afrikalı hacılar tarafından kabul görmüş, düşüncelerini dünya Müslümanlarına tanıtmaya fırsatı bulmuştur. Özellikle bedeviler üzerinde etkili olan bu tarikat kısa sürede taraftar sayısını arttırmış, Afrika içlerine doğru yayılarak milyonlarca zencinin İslam'a girmesine vesile olmuştur. Senûsîler bölgede ayrıştırıcı olmamış, bedevilerin duygu ve özelliklerini iyi kavramış, onların Kur'an ve Sünnet'e aykırı olmayan eski geleneklerine karşı gelmemiştir.

Bedeviler üzerinde etkisi olan Vehhabi hareketiyle benzer yönleri bu hareketten sıkıntı çeken Osmanlı Devleti'ni endişelendirmiştir.

Senûsî liderleri sürekli baskı ve kontrol altında kaldığı yönetimlerden rahatsız olmuş, rahat hareket edeceği alanlara hicret etmiştir. Hareketin bütün İslam âlemine yayılması için ve manen beslenmek için Hicaz'da bulunmuş, Osmanlı Devleti'nin merkezinden uzak, çok iyi bildiği Bingazi'de tarikatını geliştirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Senûsî Şeyhleriyle iyi ilişkiler kurması, onlara maaşlar bağlaması, sosyal ve ekonomik statüler vermesi, karşılıklı saygı ve hediyeleşmeler Senûsî tarikatının Osmanlı hilafetini desteklemesine sebep olmuştur. Senûsî liderleri Osmanlı Devleti'nin gücünü görmüş, Avrupalılara karşı birlikte hareket etmiştir.

Fransa'nın 1830 yılında Cezayir'i işgal etmesi, Osmanlı Devleti'ni sömürgeci devletlerin işgallerini arttıracığından kaygılandırmış, Kuzey Afrika'daki toprakları üzerinde tedbirler almaya sevk etmiştir.

Senûsîler Kuzey Afrika, Sahra ve Sudan'a Hristiyanlığı sokmamak için mücadele etmiş, Fransızların bölgede ilerlemelerini geciktirmiş, başarılı olmalarını engellemiştir.

Fransa, İtalya, İngiltere, Almanya bölgede söz sahibi olmak isteyen Hristiyan Avrupalı devletlerdir. Hepsisi ekonomik olarak güçlüdür. Osmanlı Devleti bölgenin ve halkın sahibidir. Müslüman ve hilafetin başı olması tecrübeli ve kadîm bir devlet olması Osmanlı'yı halkın gözünde güçlü kılmıştır. Osmanlı Devleti ve bölgeye gönderdikleri memurlar bölge insanına dini ve insani kimlik kazandırmış, onları sömürme yolunu tercih etmemiştir.

Almanya müttefik ülkelerin Almanya'nın batısında kalan topraklara girmemesi ve İngiliz sömürgelerinden gelecek tümenleri Mısır'da tutmak için Osmanlı Devleti ile birlikte bu bölgede savaşmıştır.

İngiltere kendisine rakip olacak devletleri zayıflatarak bölgede tek hâkim güç olmayı hedeflemiştir. Senûsîler, maddi ve askeri gücü çok fazla olan İngilizlerle savaşmayı göze alamamış, Osmanlı'nın tecrübeli subaylarının Ahmet Şerif'i ikna etmesiyle kendisini İngilizlerin karşısında bulmuştur.

Sömürge yarışından yararlanamayan İtalya, vaat edilmiş topraklar olarak gördüğü Trablusgarp ve Bingazi'yi ele geçirmeyi planlamış, burada Senûsîlerden ummadıkları bir direnişle karşılaşmıştır. Trablusgarp'ı 15 günde işgal edeceklerini düşünen İtalyanlarla on üç sene savaşmışlar, İtalya'yı hayal kırıklığına uğratmışlardır. İtalyan Türk savaşı İtalya Devleti'nin maddi gücüne rağmen başarısızlığını ortaya çıkarmıştır.

Senûsîler birçok devletten daha fazla araç, gereç ve teşkilata sahip bir hareket haline gelmiştir. Avrupalı devletler ve Osmanlı Devleti Senusilerin bölgedeki gücünün farkında olmuşlar, nüfuzundan yararlanmak istemişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu topraklar üzerinde emelleri olan Avrupalı devletler, Senûsîlerle anlaşmaya çalışmışlar, onlara ekonomik ve sosyal vaatlerde bulunmuşlardır. Osmanlı Padişahlarının gönderdiği elçiler ve mektuplar, Osmanlı devlet adamları ve subaylarının özverili çabaları, Senûsîleri Osmanlı Devleti'nin yanına çekmiş, Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın parçalanması için ortaya çıkardıkları Arap milliyetçiliği, Osmanlı karşıtlığı gibi fikir akımlarına, iftira dolu yayınlara karşı Osmanlı hilafetini desteklemiştir. Senûsî Şeyhleri I.

Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın yanında yer almış, ittihad-ı İslam düşüncesini savunmuş, devlete bağlılığını vaazlarında, özel mektuplarında ve beyanatlarında dile getirmiştir.

Senûsî lideri Ahmet Şerif 30 Ağustos 1918'de İstanbul'a gelmiş, Sultan Vahdettin'in kılıç kuşanma merasimine iştirak etmiş, bizzat padişaha kılıç kuşatmıştır.

15 Kasım 1920'de Ankara'ya gelerek Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yanında yer almış, 25 Kasım'da TBMM'de Ahmet Şerif onuruna yemek verilmiş, bu yemekte Mustafa Kemal tarafından övülmüştür. 18 Şubat 1921'de Sivas'a gelerek Anadolu İslam hareketine destek olmuştur.

Ömer Muhtar, Libya'da İtalyanlarla savaşırken Ahmet Şerif, Anadolu Müslümanlarının yanında yer almış, halkı işgalci devletlere karşı mücadeleye çağırmıştır.

Libya ile ilişkiler Cumhuriyet kurulduktan sonra da devam etmiştir. 1949 yılı Haziran ayından 1952 Mayıs ayına kadar Türkiye'de kaymakamlık yapmış, emekli bir türk vatandaşı olan Sadullah Koloğlu, Libya Emiri İdris Senûsî'nin isteği üzerine başbakanlık görevini yürütmüştür.

Senusilerin etkisi olarak o günden bu güne Libya ile Türkiye'nin ilişkileri dostane bir zeminde yürümüştür. Bilhassa 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında Libya açıkça Türkiye safında yer almıştır. Yine milletlerarası birçok teşkilatta Libya'nın Türkiye ile birlikte hareket ettiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, Ahmet, "İngiliz Oyunları", *Harp Mecmuası*, S. II, Kânunuevvel 1331, s. 22.
- Ağırakça, Ahmet, "İdam Sehpasında Huzura Ermiş Bir Şehit ", *Derin Tarih Dergisi*, Özel S: IX, Temmuz 2017, s. 62.
- Akdoğan, İsmail, Kalaycı, Rıdvan, "Suudi Arabistan'da İhyacı Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabilik", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, S: I, Mayıs 2014, C. I, s. 158.
- Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Yayın No: 171, Ankara, 1986.
- Artuç, Nevzat, *İttihat ve Terakki'nin İttihad-ı İslam Siyaseti Çerçevesinde İttihatçı-Senûsî İlişkileri (1908-1918)*, Bilge yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, II.Cilt, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1971.
- Azamat, Nihat "Senûsî, Ahmet Şerif" *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, C.XXXVI, ss. 527-529.
- "Bârûnî Süleyman Paşa", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, C. V, s. 92.
- BOA, *Dahiliye Nezâreti*, 67/42/1.
- BOA, *Erkanı Harbiye Dairesi Üçüncü Şubesi*, 745 / 47/05.
- BOA, *Fermânı Âlî Müsveddesi*, 37/02/ 02.
- BOA, *Harbiye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı*, 4542/340612/ 002.
- BOA, *Harbiye Nezareti Tahrîrât Dairesi Tahrîrat Kalemi*, 4399/329889/002.
- BOA, *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı*, 32/14/2.
- BOA, *Hariciye Nezareti Şifre Kalemi Evrâkı*, 2345/47/001.
- BOA, *Hariciye Sefareti*, 4/287/85/2.
- BOA, *Maliye Nezareti Celîlesi*, 4399/ 329889/001

- BOA, *Osmanlı Ordusu Hümâyûnu Başkumandanlığı*, 287/85/1.
- BOA, *Umumu Erkân-ı Harbiye Dairesi*, 4061/304502/002.
- BOA, *Harbiye Nezareti Vekâleti Celîlesi*, 4061/304502/001.
- BOA, *Yıldız Sarayı Hümâyûnu Başkumaret Dairesi*, 7/10/2.
- BOA, *Zabtiye Nezareti*, 32/14/3.
- Büyükkara, Mehmet Ali "Vehhabîlik", *DİA*, C. XLII, TDV Yayınları, İstanbul, 2009. s. 613.
- Çaycı, Abdurrahman, *"Büyük Sahra'da Türk Fransız rekabeti (1858-1911)"* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- Çelik, Mehmet, "İngilizlerin Arabistan Projesi: Osmanlı'dan Al-Suud Ailesine Ver," *Derin Tarih Dergisi*, Aralık 2017, S: 69, s. 20.
- Dağ, Ahmet Emin, İstanbul, 2009, *Afrika'da Müslüman Azınlıklar*, Pelikan Basım, İstanbul, 2015.
- Deccani, Ahmed Sıdkı, *el-Hareketü's-Senusiyye Neş'etuha ve Nemuvvuhâ Fi'l-Karni't-tâsi Aşer*, Kahire, y.y. 1988.
- Değer, Mevrure, *Dr.Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden Trablusgarp Savaşı*, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 1998.
- Doğan, D.Mehmet, *İstiklâl Savaşının Örtülen Tarihi, Din Adamları ve Şeyh Senûsî Nasıl Aldatıldı?*, Derin Tarih Kültür Yay. İstanbul, 2014.
- Edip, Eşref, "Sultan Senûsî'nin Facia-i Katli-Zafer-i Melun", *Sebilü'r-Reşad Mecmuâsı*, C.VI, S. 132, 3 Mart 1326, ss. 29-31.
- Edip, Eşref, "Şeyh Senûsî'nin Bir Tahrîrâtı ", *Sebilü'r-Reşad Mecmuâsı*, C.VI, S. 138, 14 Nisan 1326, s. 128.
- Edip, Eşref, "Şeyh Senûsî Hazretleri Cihad-ı Mukaddes İlanı", *Sebilü'r-Reşad Mecmuâsı*, C. VII, S. 176, 5 Kanun-ı sâni 1327, s. 322.
- Edip, Eşref, "Şeyh Senûsî ve İlan-ı Cihat", *Sebilü'r-Reşad Mecmuâsı*, C.VII, S. 177, 5 Kanun-ı sâni 1327, s. 338.
- Edip, Eşref, "Senûsî Hazretlerinin Beyannamesi", *Sebilü'r-Reşad Mecmuâsı*, C. XII, S. 290, 20 Mart 1330, ss. 74-76.

- Edip, Eşref, "Senusi Ekber Hazretlerinin Beyannameleri", *Sebilü'r-Reşad Mecmuâsı*, C.XV, S.368, 5 Eylül 1334, ss. 78-79.
- Edip, Eşref, "Seyyid Ahmet Şerif es- Senûsî Hazretlerinin Teşrifleri", *Sebilü'r-Reşad Mecmuâsı*, C. XV, 29 Ağustos 1334, s. 367.
- Edip, Eşref, "Seyyid Senûsî Hazretlerinin Sivas'taki Hutbeleri ", *Sebilü'r-Reşad Mecmuâsı*, Cilt XIX, S. 474, 31 Mart 1337, ss. 49-50.
- Elcemel, Şevki, *El Magrib'il Arabî'l kebîr Mine'l fethil İslâmî İle'l Vakti'l Hâdır Libya, Tunus, Cezayir, El Magrib'il Aksâ, El Mektebi'l Mısırî Litevzî il Matbûât*, Kahire, 2016.
- El-Müeyyed, Sâdık, *Afrika Sahra-yı Kebirinde Seyehat*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2010.
- Ertürk, Hüsameddin, *Senûsîler ve Garbî Mısır*, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1332.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay. , İzmir, 2008.
- Genelkurmay Askerî Tarih ve Etüt Başkanlığı, *1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. , Ankara 1985.
- Gurulkan, Kemal, vd. *Osmanlı Belgelerinde Trablusgarp*, Seçilofset, İstanbul, 2013.
- Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet Tekke İlişkileri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1984.
- Holmboe, Knud, *Çöle İnen Faşizm*, çev. , Zeynep Sevede Paksu, Etkileşim Yay. , İstanbul, 2007.
- Hitti, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, çev: Salih Tuğ, İstanbul, 2011.
- Hülagu, Metin, *İngiliz Gizli Belgelerine göre Milli Mücadelede İslamcılık ve Turancılık, İslam Birliği ve Mustafa Kemal*, Timaş Yay. , İstanbul, 2008.
- İz, Mahir, *Tasavvuf, Mahiyeti, Büyükleri ve Tarikatlar*, Kitapevi Yayınevi, İstanbul, 2014.
- İzgöer, Ahmet Zeki ,*Yıldız Hatıraları Tahsin Paşa,Sultan II.Abdülhamid Han Devri Başmabeyncisi*, İz Yayıncılık,İstanbul, 2017.
- Karasapan, Celal Tevfik, *Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, Resimli Posta Matbaası Ltd Şirketi, Ankara, 1960.

- Kavas, Ahmet, “Senûsî, Muhammed b. Ali”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, C. XXXVI, TDV Yayınları, ss. 529-531.
- Kent, Marian, *Osmanlı İmparatorluğunun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2013.
- Keskinoğlu, Osman, *İslam Dünyası Dün ve Bugün*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964.
- Kızıltoprak, Süleyman, *Mehmet Ali Paşa'dan II. Abbas Hilmi Paşa'ya Mısır'da Osmanlı'nın Son Yüzyılı*, TBBD Yayınları, İstanbul, 2010.
- Koloğlu, Orhan, *Arap kaymakam*, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Koloğlu, Orhan, *Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine*, Truva Yayınları, İstanbul, 2008.
- Kur'an-I Kerim Meali*, haz. Hayrettin Karaman vd. , Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- Kurtcephe, İsrail, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, T T K Basımevi, Ankara, 1995.
- Lapidus, Ira M. “İslam Toplamları Tarihi”, çev. Yasin Aktay, Mevlude Ayyıldızoğlu Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Manaz, Abdullah, *Mustafa Kemal Reformları ve İslam*, Akademi Kitapevi, Ankara, 1995.
- Martin, B. G. *Afrika'da Sufi Direniş*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1988.
- Nursî, Bediüzzaman Said, *Şualar*, Sözler Neşriyat, İstanbul, 2003.
- Ortaylı, İlber, *Gazi Mustafa Kemal Mustafa Kemal*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018.
- Özköse Kadir, *Muhammed Senûsî, Hayatı, Eserleri, Hareketi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000
- Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatler Tarihi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1964.
- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *Asr-ı Hamidi'de Âlem-i İslam ve Senûsîler*, İkdâm Matbaası, İstanbul, H. 1325.
- Şerbâsî, Ahmet, *Yes'elûneke fid-Dîni ve'l Hayat*, C.V, Dârül-Cîl, Beyrut, 1977.
- Tandoğan, Muhammed, *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1929)*, TTK Yayınları., Ankara, 2013.

Tansu, Samih Nafiz, *Teşkilât-ı Mahsusa İki Devrin Perde Arkası*, Nokta Kitap Yay. , İstanbul, 2012.

Tetik, Ahmet, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Uçman, Abdullah "Şehbenderzade Ahmed Hilmi", *DİA*, C. XXXVIII, TDV Yayınları, İstanbul, 2009.

Uğurluel, Talha, *Bir Dehanın İzleri Abdülhamit Han*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

Yücesoy, Hayrettin, *Senûsîlik Sufî Bir İslam Hareketi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1985.

Ziadeh, Nicola A., *Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senûsîlik* çev. Kadir Özköse, Risale Yayınları, İstanbul, 2006.

EKLER

EK 1 R.3 Mart 1326/M.16 Mart 1910 tarihinde Sebilürreşat dergisinde çıkan "Sultan Senûsî'nin Facia-i Katli" ve "Zafer-i Mel'un" başlıklı yazıları.

"Sultan Senûsî'nin Facia-i Katli"

Okuyucularımıza talihsiz bir haber vereceğiz. Sahra-yı Kebir Müslümanlarının en nüfuzlu ve en mütemeddin reislerinden Şeyh Senûsî evlat ve akaribiyle birlikte efrenci kânunusaninin onikinci günü bir sureti faciada şehid edilmiştir.

Son posta ile aldığımız Tan gazetesi bu babta tafsîlâtı atıye i'tâ ediyor. Yüzbaşı Modan'ın kumandası altında Fransız müfrezei askeriyesi tarihi mezkûrede Nadle civarında Sultan Senûsî'nin hemen kâffesi seri ateşli tüfenkle mücehhez ordusuna tesadüf etmiştir. Müsademe sabah alafranga saat sekiz buçukta başlayarak akşam beşte şehit edilmiştir. Mülazım Grut felder idare ettiği rulur topunu Sultanı müşarı ileyh ile oğlunun karargâhı üzerine tevcih etti. Ve bir tur bâr dane ile "ele geçirdim" diye bağırmıştır. Senûsî'nin diğer evladı da telef edilmiş, bütün mabetî halkı da beraber kılıçtan geçirilmiştir. Telefânın iki yüze, mecrûhînin dört yüze bâliğ olduğu tahmin edilir.

Sultan Senûsî 1892 tarihinden itibaren kendini tanıtmaya başlamış ve az zaman içinde o yangının şemalinde gayet mühim bir hükümet teşkiline muvaffak olmuştur. Senûsî seri ateşli tüfenklerle mücehhez üç dört bin askerlik bir ordu teşkil etmişti. Kendisinin ve hanedanının böyle fecî bir şekilde ziyaından dolayı izharı tesirden kendimizi alamayız.

" Zafer-i Mel'un "

Neden bahsedeceğim bu ünvandan anlaşılabak mı? Bizim Müslüman kardeşler Afrika'nın göğsünde bir medeniyet avrubaiyyenin işlediği bir münevver, bir nev tâli' hükümeti İslamiyye üzerinde işlediği cinayeti melûneyi layık olduğu heyecan ve gazabla işittiler mi? Öğrenilir mi?

Senûsîden, Senûsîlikten ben burada bahs etmek istemiyorum. Bundan tafsilat ile tedkîkât ile bahsedenler oldu ve bahsedenler olacak.

Sultan Senûsî dâhili Afrika'da 1892 tarihindenberi nazarı dikkate çarpacak bir derecede bir hükümeti İslamiyye tesis etmiş ve asâkirini Avrupa terakkiyatı harbiyesinin hizasına çıkarmaya sa'y etmekte bulunmuştu.

Senûsî o zamandan beri, fetaneti mümtaze ve siyasetkâranesi sayesinde Afrika'nın (hinterland) denilen dâhili kısmında birçok kabâili kendisine biat ettirmişti. Avrupa ulemasından bazıları sultan Senûsî ile görüşmüş ve bu sahra imparatorunun zekâyı bârik ve feyazına hayran olmuştu. Bu hafta çıkan Le monde illustrc mecmuayı musavvarasında bu hususta tafsilat ve vesaik vardır.

Son posta ile Paris'ten gelen 7 Mart 1911 tarihli Tan gazetesi "Senûsî'nin mağlûbiyeti ve ölümü " ünvanı mütefâhirânesi altında mufassal (ayrıntılı) bir makale derc ediyor. Senûsî'nin dostumuz Fransa müfreze-i askeriyesi tarafından nasıl mağlup ve katl edildiğini anlatıyor. Sultan merhumun Şeyh Senûsî hazretleriyle münasebâtı daimede bulunması ve ekser tevabının (taraftarlarının birçoğunun) ihvanı Senûsîyyeden olmasıdır. Hükümeti Cumhuriyye bu hareketi şedidiyle Afrika'da mutâli' (okuyan) envârı İslamiyeden en mühimi olan tarikatı aliyyeyi Senûsîyyeye bir darbe-i şedide indirmek istemiştir. Lakin "yuridune en yutfiû nurallahi bi efvahihihim."

Cabub'daki zâviyenin post-nişîni Şeyh Muhammed el-Mehdi Senûsî dâîlerinin birçok câriye ile berâber bir tarafa harekete müheyyâ olduğu ve fakat cihet-i hareketi mechûl idüğü rehîn-i ilm-i âlî buyurulduğundan bu bâbda tahkikat-ı hafîyye icrâsı şeref-müte'allik buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhîleri îcâb-ı âlisinden bulunduğu başkâtib bey kulları tarafından şifâhen tebliğ olunmasına binâ'en Bingazi mu'teberânından Dersaâdet'de bulunan zevât-ı şevket-simâtı hazret-i mülkdârîlerine fart-ı sadâkat ve ubûdiyetle müftehir ve mübâhî olan Hacı Sâlim el-Mücaş Efendi kulları nezd-i çâkerîye celb olunarak bu havâdisin mukârin-i sıhhat olduğu münâsib zemîn ile kendisinden istifisâr olundukda buna dâir bu pençşembe günü posta ile Bingazi'den almış olduğu bir kıt'a mektûb münderecâtını tebliğ etmek fikir ve niyetiyle yevm-i mezkûrda dâire-i çâkerîye gelmiş ise de o gün komisyon akd-i ictimâ ile meşgûl olduğunu görmesi üzerine bu bâbda bir şey söylemeye vakit bulamadığını beyân eyledikten sonra mezkûr mektûb me'âline intikâl-i makâl ile dedi ki Cağbub'dan Bingazi'ye gelen adamların ifâdesine nazaran şeyh-i müşârun-ileyhe beş yüz deve ve su nakli için dört yüz tulum tedârük ve ihzâr ederek haremelerini ve zâviyede bulunan a'lem-i ulemâdan Şeyh Ahmed Rifî ile talebesinden kırk kişiyi bi'l-istishâb harekete müheyyâ olduğu ve fakat cihet-i azîmeti hakkında üç türlü rivâyet etmekde olup rivâyet-i selâseden birincisi Sudan memâlikinden bulunan Vaday nâm memleketle Bingazi arasında ve Bingazi'ye yirmi beş günlük mesâfede kâin Kefre nâm mahaldeki zâviyesine, ikincisi cânib-i Hicaz-mağfîret-tırâza ve üçüncüsü sâlifü'z-zıkr Vaday nâm memlekete gideceği sözlerinden ibâret ise de bu rivâyetlerin en ziyâde sıhate mukârin olanı Kefre'ye azîmeti keyfiyeti olduğu anlaşılmakda olup gerçi şeyh-i müşârun-ileyh şimdiye kadar Cağbub'dan dışarı çıkıp hiçbir yere gitdiği yok ise de geçen sene Hidiv-i Mısır iki bin hecin ile Cağbub'a geleceği havâdisi münteşir olmasından ve İngilizlülerin Hidiv-i Mısır ile birlikde olarak gelmesine zâhib olmasından dolayı ol vakit havf ve telâşa dûçar olarak terk-i vatan fikir ve tasavvurunda bulunduğunu mesmû'âta atfen beyân ve şâyed şeyh-i müşârun-ileyh yine böyle bir haber almış ise mücerred hıdivin İngilizler ile berâber geleceğini hissetmesinden ve hâlbuki İngilizlerin yüzünü bile görmek istememesinden nâşî terk-i vatan ile ihtiyâr-ı sefere mecbûr olması ihtimâlden

ba'îd olmadığını dermeyân eyledi. Hâlbuki Hidiv-i Mısır'ın hareket etmek tedârükünde bulunacak olur ise evvel emirde Ahmed Muhtâr Paşa kulları lâyıkiyla ve etrâfiyla bi't-tahkîk hak-i pâ-yı hümâyûn-ı şevket-makrûn-ı hazret-i pâdişâhîlerine arz-ı keyfiyet edeceği derkâr ise de mûmâ-ileyh Salim Efendi kullarının ifâdât-ı ma'rûzasından şeyh-i müşârun-ileyhin harekete müheyây olduğu istidlâl olunmakda olup ma'a-mâfih bunun dahi ne derece mukârin-i hakikat olduğunun bilinmesi lâ-büd Bingazi hükûmetiyle tahkîkât ve tedkîkât-ı mükemmele ve sahîha icrâsına mütevakıf bulunmuş olmağla ol bâbda ve kâtıbe-i ahvâlde irâde ve fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.

Fî 2 Zilkade sene [1]312 ve fî 16 Nisan sene [1]311

Yâver-i Ekrem-i Şehriârîleri kulları Derviş

هـ سـ ۱۰۰۰ نـ بـ خـ تـ فـ هـ اـ بـ عـ هـ اـ بـ کـ مـ سـ مـ هـ دـ یـ مـ عـ وـ بـ هـ صـ یـ وـ مـ بـ عـ اـ وـ لـ کـ فـ هـ
نـ اـ مـ حـ کـ اـ لـ مـ اـ بـ نـ کـ اـ وـ رـ هـ کـ یـ نـ یـ وـ اـ سـ اـ یـ یـ مـ یـ عـ یـ اـ بـ اـ جـ اـ بـ طـ وـ قـ هـ نـ یـ یـ قـ یـ اـ فـ هـ
کـ وـ سـ رـ خـ فـ یـ عـ اـ وـ اـ اـ جـ یـ وـ هـ کـ لـ هـ خـ فـ یـ رـ کـ کـ رـ تـ هـ طـ یـ اـ وـ نـ کـ وـ هـ اـ بـ نـ کـ مـ جـ وـ
اـ وـ لـ یـ نـ یـ بـ وـ رـ اـ رـ هـ کـ اـ وـ اـ نـ یـ دـ سـ اـ رـ هـ بـ کـ وـ یـ دـ یـ کـ یـ وـ قـ وـ نـ یـ عـ اـ کـ اـ کـ یـ دـ یـ نـ یـ مـ وـ رـ
اـ یـ سـ اـ کـ ۱۰۰۰

Y. PRK.UM 32/14

3

ZABTİYE NEZARETİ

Bingazi Sancağı Polis Komiserliğinden alınan şifreli telgrafnâme halli sureti:

5 Nisan sene [1]311 târîhli şifre ile arz etdiğim Seyyid Mehdi Ca'bub'dan haylice ba'îd olan Kefre nâm mahalde iskân etmek üzere gitdiği ve esbâb-ı azîmeti ise ecânib tarafından tebdîl-i kıyâfetle kendisinin tahkîk-i ahvâli için gelen hafiyelerin kesretinden dolayı terk-i hıтта etmeğe mecbûr olduğu buradaki ihvânıyla sâireye gönderdiği mektûbu muhteviyâtından anlaşıldığı ma'rûzdur.

Fî 22 Nisan sene [311]

YILDIZ SARAY-I HÜMÂYÛNU

Başkitâbet Dâiresi

Tercüme

İskenderiye'de mukîm Şeyh Muhammed Süleyman Paşa bin Şeyh Süleyman Paşa bin Şeyh İbrahim Paşa tarafından kıdvetü'l-ârifîni'l-mürşidîn üstâd-ı a'zam Seyyid Muhammed el-Mehdî ibn-i'l-fevzi'l-ekbere şu vechile arz-ı mâ fi'l-bâl olunur ki; şu zamânda Afrika'da bilâd-ı İslâmiye cihetine ma'tûf olan enzâr-ı ecânib asâ-yı İslâm'ın münşak olmasına vesile-cû olarak esâlîb-i mütenevvi'aya teşebbüsle halîfe-i a'zam-ı müslimîn ile Afrika bilâdındaki Müslümânlar arasına bâ'zı vakit ilkâsına çalışmakda olduğu hilâfet-i muazzama-i Osmaniye'ye karşı Afrika'da bir hükûmet-i Arabiye teşkîl etmek maksad ve zu'mıyla müftereyât ve ekâzîbden ibâret neşriyâtda bulundukları ma'lûm-ı âlîleridir. Bu gibi müftereyât erbâb-ı ukûlün nazarında bir gûne ehemmiyeti hâiz olmayıp bâ-husûs o havâlîde cehâlet içinde bulunan ve İslâmiyet'in yalnız nâmını işiderek hakâyık-ı dîniyeye vukûfu olmayan bedevîlere peder-i âlîlerinin telakkîyât ve irşâdâtı sâyesinde el-yevm bunların pek çoğunun ehl-i takvâ ve irfândan olduğu İstanbul'da manâsıb-ı âliyede bulunan zevât-ı kirâma beyân eylemiş ve müftereyât ve ekâzîb-i mezkûrenin ibtâline medâr olacak berâhîn ve edille zikr ve dermeyân edilerek bu bâbdaki hidemât-ı mergûbelerini atebe-i ulyâ-yı hazret-i pâdişâhîye arz ve ismâ' eylemiş idim. Zât-ı hümayûn-ı mülûkâne hemen vâkı'a-i mezkûreden mahzûz olduklarından ma'rûzât-ı vâkı'âmın taraf-ı âlîlerinden dahi te'yîd ve te'kîdi zımnında emîrû'l-mü'minîn efendimiz hazretlerine tarafınızdan bir arîza-i mahsûsa tanzîm ve irsâl olunması mekârim-i ahlâk-ı âlîlerinden müstercâdır. İşbu arîza dâru'l-hilâfeti'l-aliyyeye mu'temed bir adamınız ma'rifetiyle ve 'id-i cülûs-i hümayûnda irsâl olunarak hilâfet-i seniyyeye olan muhabbet-i vâlâları tevsîk edildiği sûretde çünkü maksad-ı hümayûn-ı mülûkâne kelime-i İslâm'ın cem'ine ve bilâd ve ibâd-ı İslâmiyenin nâil-i hayr ve felâh olmasına ma'tûf olduğundan pek ziyâde mûcib-i mahzûziyet olacağını beyân ederim. Birâderim Şeyh Muhammed ve Ahmed Paşalar devâm-ı teveccühât-ı âlîlerini istirhâm ederler yazılarak irsâli ricâ olunan arîza arzu buyurulursa tarafımızdan dahi îsâl olunabilir.

Şeyh Muhammed Süleyman Paşa

YILDIZ SARAY-I HÜMÂYÛNU

Başkitâbet Dâiresi

Mısır'dan gelen mektûb tercümesi

Cenâb-ı Hak emîru'l-mü'minîn ve halîfe-i resûl-i rabbi'l-alemîn hâmi-i ümmet-i İslâmiye ve mü'eyyed-i şerî'at-i garrâ-yı Muhammediye es-sultân ibnû's-sultân es-sultânü'l-gâzî Abdülhamid Hân efendimiz hazretlerinin şevket ve iclâl-i hümâyûn-ı mülûkânelerini mü'eyyed ve ümmet-i İslâmiye'yi rû'yet-i zafer-âyet-i mülûkânelerinde müstazıl ve taht-ı âlî-i hilâfet-i İslâmiye'yi bi'l-yümn ve'l-âfiye nice yıllar vücûd-ı hümâyûn-ı hazret-i hilâfet-penâhîleri ile müşerref buyursun. Emîn-i inâyet-i ilâhiye ile sâye-i ta'attufât-ı seniyyelerinde ümmet-i Muhammediye hakkında mahzâ rahmet-i ilâhiye olan vücûd-ı akdes-i hümâyûn-ı mülûkânelerinin kâffe-i ekdâr-ı kevnîyeden masûn ve mahfûz olması du'âsını zîver-i zebân-ı ubûdiyet eylediğim hâlde İskenderiye'ye muvâsalat eyledim. Bu şehrin kâffe-i ulemâsıyla berâber tekrâr ale't-tekrâr ed'îye-i hayriye-i şâhânelerini tilâvet eyledikten ve üç gün kadar ârâm etdikden sonra Âl-i beyt-i Resûl-i Ekrem'i li-eclî'z-ziyâre Mısır'a teveccüh eyledim. Evvelâ seyyidinâ Hazret-i Hasan'ın mezâr-ı mübârekini ziyâret ve ba'dehû âl-i beyt-i resûl-i müctebâdan zevât-ı aliyye-i sâirenin mezârlarını ziyâret ederek cümlesinde zevât-ı mübâreke ile berâber ref'-i eyâdî-i teferru' ile hakk-ı hümâyûn-ı mülûkânelerinde ed'îye-i hayriye yâd ve kırâat eyledim. Ondan sonra Ezher'e giderek bi'l-cümle ulemâ-yı kirâmı cem' eyledim. Bunlardan Mısır'daki bi'l-cümle ulemânın üstâdı bulunan ve yüz yaşına vâsıl olan allâme-i kebîr, âlim, fâzıl, şeyhü'l-meşâyih Şeyh Muhammed Eşmunî hazretleri kıbleye teveccüh ederek da'avât-ı hayariye-i hazret-i pâdişâhiyi tilâvet eylemiş ve hâzırûn cümleten âmîn-hân oldukları hâlde şeref-i ra'yyet-i seniyye-i mülûkânelerinden umûm aktâr-ı Mısriye'nin mahrûm olmaması ve âmme-i müslimînin onunla hâiz-i nisâb-ı fahr ve mübâhât olması du'âsını dahi ilâveten tekrâr eylemiştir. Bundan Mısır'da an-karîb mevcûd olan avârızın ber-taraf olacağı istibşâr olunduğu hâlde işbu meclise hitâm verildi. Şuhûr-i selâse-i mübârekenin hakk-ı hümâyûn-ı mülûkânelerinde hayırlı olması du'âsını tekrâr ile arz-ı tebrikâta mücâseret eyledim.

Muhammed Süleyman Paşa

۱۰۰ مارش ۵۱۷ تاریخ لاهی خیری نصرت ملک اندیسه وارد
۱۱۸ نوهرولو تلفرافنام ملک حلیه
خارجیه نظارت
شیفته قیام
۵۷

نوسیلره قاروشمک حرکت ایملک اوزره انکتره ایمله ایملیا ارمه سنده براتوقنام
امضا لندیغی بر فامک غتته سده کورلندر . منیع موودت ذکر ایملامندر .

HR.545 2345/47

1

Bâbı Âli

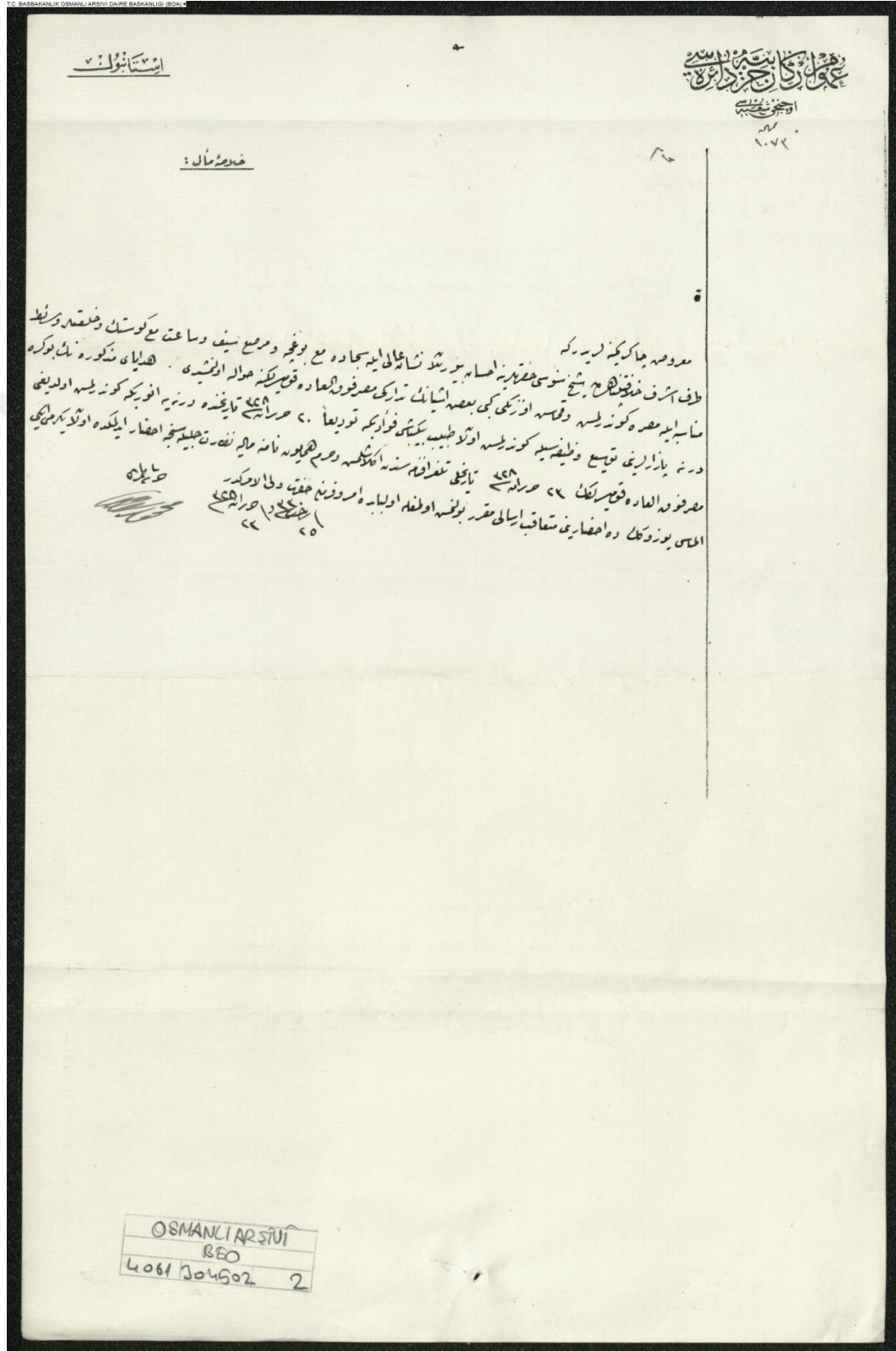
Hariciye Nezareti Şifre Kalemî

20 Mart (1) 917 tarihinde Lahey sefiri Nusret Bey efendilerin var olan 118 numaralı telgrafnâmenin hâlidir.

Senûsîlere karşı müştereken hareket edilmek üzere İngiltere ile İtalya arasında bir itilafnâme imzalandığı bir Flemenk gazetesinde görülmüştür. Menbaı havadis zikredilmemiştir.

[illegible]

004061/304502/002

İstanbul

Umumu Erkânı Harbiye Dairesi

Üçüncü Şubesi Mühim 1073

Ma'rûz-ı çâkeri kemîneleridir ki,

Tarafı eşrefi hilafetpenahiye Şeyh Senûsî Hazretlerine ihsan buyurulan nişânı âlî ile seccade mea bogca ve murassa seyf ve saat mea köstek ve hil'atlar vesâiti münasebe ile Mısır'a gönderilmiş ve kumaş, üzengi gibi bazı eşyanın tedariki Mısır fevkalade komiserliğine havale olunmuşdi. Hedâyâyı mezkûrenin bu kere Derne pazarlarını tevsî' vazifesiyle gönderilmiş olan tabib Binbaşı Fuad Bey'e tevdîan 20 Haziran (1)328 tarihinde Derne'ye Enver Bey'e gönderilmiş olduğu Mısır Fevkalade komiserlik 23 Haziran (1)328 tarihli telgrafnamesinden anlaşılmış ve harem-i Hümayun namına maliye nezareti celîlesince ihzar edilmekte olan 22 elmas yüzüğün de ihzârını müteâkib ihzarı mukarrir bulunmuş olmakla ol babta emru ferman hazreti veliyyu'l emrindir.

25 recep 1330

23 Haziran 1328

[illegible]

BEO.004061.304502.001

Vekâleti celîle makamının 23 Haziran (1)328 tarihli ve 1073 numaralı tezkeresine cevaptır. Tarafı eşref hazreti hilâfetpenâhiden Şeyh Senûsî hazretlerine ihsan buyurulup Mısır komiserliğince Tabib Binbaşı Fuad Bey'e tevdîan Derne'de kumandan Enver Bey'e gönderilmiş nişan-ı âlî ile eşyayı sâirenin vusulünde envâî ile beraber buraya bildirmesinin mumâileyh Enver Bey'e iş'ariyle gelecek cevabın babı âliye iblâğına.

تاریخ تخیض		تاریخ تصویب	مردی	تومرو

شیخ السنوسى مفتونى الهى بایک سید اسحاق
مفتونى سنوسى

و کتابة
انتخاب السیاح السالکة بخار الاقضاء الواصیة بطبع لارامه
شیخ السنوسى زید ارشاده
اجزاء ممالک رزده ادو طامیغی و سنانه
ایکایلیون تکیه و نیرین
مدیانه و دسار حاکم اولاد و ایدر سترکا
ترد خلوت و دسار حاکم
حاکمیه سترکا و ایدر سترکا
سیارشی که رزقه و صیغ ایدر سترکا
هو کتابة غالب نم ایدر ادو خیر فی الیم

نوفیس رضیه بنوم واصل
البحر معلوم اولد که

نقد براسه نوید سترکا و ایدر

۱۹ سول اولدو

۳۰۰

OSMANLI ARŞIVI		
A.} DVN.NMH		
37	2	2

Şeyh Senûsî hazretlerine hedâyâsını irsâli hakkında fermânı âlî müsveddesidir.

İftihârı sülehâyı sâlihîn muhtârü'l etkıya- i vâsilîn muti-i li emrillahi velikitâbihi'l mübîn cenâbı siyadeti intisâb Seyyid Ahmed Şerîf es-Senûsî zîde irşâde emri mecbûl ve mütehallidi olduğunun fezâili âliye ve necabeti tâhire muktezâsınca icrâyı memâlikî şahânemizden olan Trablusgarp ve Bingazi kıtalarına tecâvûze cür'et eden İtalyalıların tenkil tedebbürü hususunda her sûrette sarfı ikdâmât ve îsârı takdimine hayat eylemekle birlikte. henüz zafer-i mevûd mülûkânemiz vesâir mücâhidîn evlâdımız ise müştereken vâkî olan himmâtı âliye hudapesend-âne hüdemâtı bergüzîni vatan nezdi hâl hilafeti vefti padişahanemizin hâsseten mucibi mahzûziyet olmasına binaen nişane-i âliye olmak üzere tarafı mülûkanemizden zâtı siyâdetinize bir kıta murassa seyf ve saat ile bir seccade ihdâ ve isrâ kalemine irsâlini mutazammın divanı humayuna işbu fermânı âliyi şânın isdâr oluna, fil yevm;

İradei seniyye tarihi: 19 Rebülevvel 1331

numara :2060

Ma'rûz-ı çaker-i kemîneleridir ki Seyyid Ahmed Şerif es-Senûsî Hazretlerine rutbe-i samiye-i vezaret ve sâdâtı Senûsiye'den müşârûn ileyhın amzâdesi Seyyid Muhammed İdrisî hazretlerine Paşalık ünvanıyla rutbe-i bâlâ ve biraderleri Seyyid Muhammed el-Abbas ve Seyyid Safiyyuddîn ve Seyyid Rıza hazretleriyle Seyyid Ali Hitab ve Seyyid Muhammed Hilal'e beylerbeyi payeleri tevcîhi ve Seyyid Ahmed Şerif hazretlerine birinci rütbeden mecidli ve Seyyid Muhammed el-İdris'e birinci rütbeden Osmanî madalya sâmi, diğer sâdâta da keزالik birinci rütbeden mecîdi nişân zîşânları i'tâsı hususlarına 24 ve 27 Mart 1331 tarihlerinde irâde-i seniyyesine cenâb-ı pâdişâhı şeref sudûr buyurulmuş idi. Müşarun ileyh Ahmet Şerif hazretleri nâmına menşur vezaret ve diğerleri için rütbelerine göre fermanı âliye ve ihsan buyurulan nişanlar için bir evrâkı şerif evvelce tahrir buyurulmuş idi. İş bu kere yeniden şeref tasdîr ve i'tası lazım gelmiş olduğu gibi hattı hümayun ile muvaşşah olarak seyyid müşarun ileyh nâmına tasdîr buyurulmuş olan nâme-i hümayuna ve Bingazi umum kabâili name-i hattı hümayunun dahî diğer nüshalarının ihdâ buyurulması muktezâ bulunmuş olduğundan vâsita-i mahsûsa ile gönderilmek üzere bunların cümlesinin yeniden şeref tasdîriyle tarafı âcizâneme irsâl buyurulması için icâb-ı hâlin icrasının sâirei sâmi-i sadâret-penâhileridir. Ol bâbta ferman hazreti Hüdâyı lâ mekânadır.

22.teşrini sâni 1331

27 Muharrem 1334 (5 Aralık 1915)

EK 12: Ahmet Şerif'in 14 Nisan 1326/ 27 Nisan 1910 tarihinde müritlerine yayınladığı tahrirat:

Afrika'da sakin Şeyh Senûsî ahîren Mısır ve Sudan taraflarında bulunan müridanına 3 rebiul evvel sene 1329 (4 Mart 1911) tarihli bir tahriratı umumiye göndererek bunda Fransızlar tarafından Senûsîlere karşı vuku bulan teaddiyâtı irâe (düşmanlıklar gösterme) ta'dad etmiştir (sayılmıştır.).

Kahire'de münteşir el-Mukattam gazetesinde manzûr müzavilân(ziyaretçi perspektifi) mezkûr tahrîrat-ı umumiyenin aslıyla tercümesini bir vecih onu aynen derc ediyoruz.(yazıyoruz)

Fransızlar Gânem, Gülek ve Ven zaviyelerine hucum ile tarikatımıza mensup olan âdemlerin kâffesini (hepsini) katl "servetlerini" ıslaha ve kitaplarını nehb (talan) ve yağma ettikten ve oralarda mevcut bulunan mebaniyi

(binaları)kâmilten yakıp yıktıktan sonra Senûsîleri tâ Afrika çöllerine kadar takibe koyulmuşlardır.

Biz bu ana kadar Fransızlara asla ilişmediğimiz gibi daima şerlerinden tûkî etmekteyiz(sakınmaktayız). Fransızlar bizi devlet aleyhine şikâyet ederek güya tecavüzün bizim tarafımızdan vukua geldiğini dermiyân eylemişlerdir.(öne sürmüşlerdir.).bu iddia külliye yalandır.

Güya biz Senûsîler Vaday sultanına muavenet etmişiz ve Fransızlar bundan dolayı bize muğber olmuşlar imiş. Biz hiçbir vakit Vaday sultanına muavenette bulunmamışızdır. Cenabı Hak sultan müşarûn ileyhi Fransızlara karşı galip ve muzaffer eylemiş, ise bunda bizim ne kabahatimiz olabilir?

Fransızların bu mezalim ve i'tisafatına karşı (yolsuzluk) biz ve müridanımız daima sabır ve tahammül ederek cenabı haktan başka kimseye şikâyetle bulunmadık. Yalnız devleti aliyyeden ki bizim metbûumuzdur, hukukumuzun muhafazasıyla Fransızların men'ı tecavüzleri hakkında istirhamatta bulunduk. Fransızların sözüne ilkââtına havâlei itibar edilmemesini bilhassa rica eyledik.

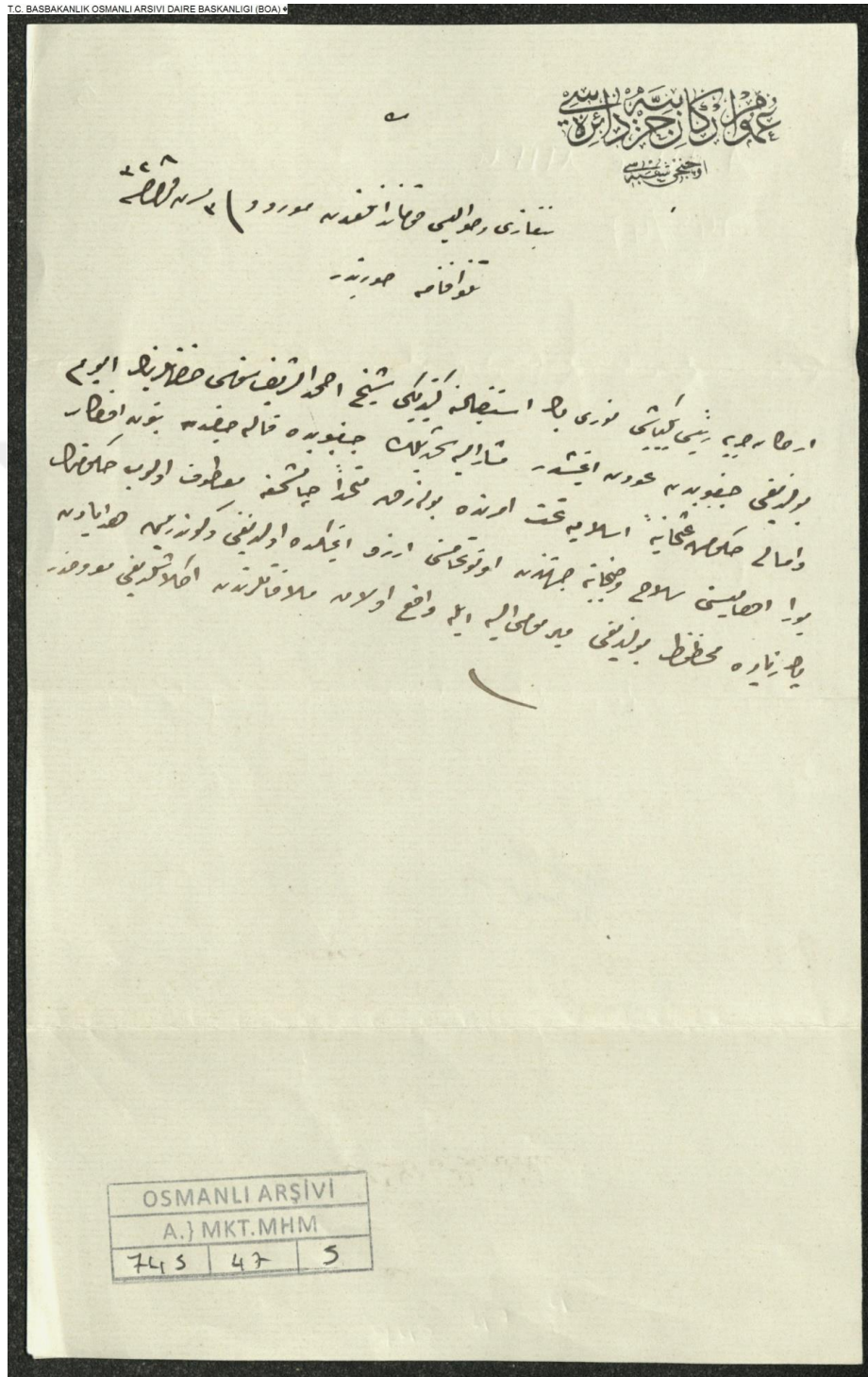
Hüdânekerde devleti âliye Fransızların sözüne inanacak olur ise biz kendi menafimizi, hukukumuzu bizzat müdafaya mecbur olacağız.

Çünkü biz Allah yolunda ölmeyi yaşamaya tercih edenlerdeniz. Şimdiye kadar sabır ve tahammüllerimizin yegâne sebebi devleti aliyyeye tabi bulunduğumuzdan dolayı idi. Devletimize müşkilat çıkarmamayı arzu ediyoruz.

Fransızlar Afrika'nın şemali ve garbı cihetlerinde bulunan zaviyelerimize dahî tecavüz ve teaddi ile Fizan karibinde bulunan bütün emlak ve akarımızı zabt ve gasp ettikten maada oradaki Osmanlı bayrağını indirip atarak varımızı yoğumuzu yağma eylemişlerdir.

Fransızlar hâlî etvarı böyle iken İngilizlerin muamelatı büsbütün başkadır. Fransızlarınkine asla benzemiyor. İngilizler de bizim Mısır'daki zaviyelerimize mücavir oldukları halde ihvanlarımıza ve âdemlerimize tecavüz, tarikatı devletimize hakaret etmedikden maada bilakis tekkelerimize ve tarikatımız mensûbinine hürmet ediyorlar.

Fransızlar bize bu mezalimi icra ederken biz çöllere, dağlara doğru gittik oralarda cenabı hakka ibadetle meşgul olduk. Biz Fransızlara mukavemet etmek istese idik onlar Ganem'deki zaviyemize tecavüze muktedir olamazlardı.

A.} MKT.MHM.00745.00047.005

Umum Erkân-ı Harbiye Dairesi

Üçüncü Şubesi

Bingazi ve Havalisi Kumandanlığından Mevrud 3 Teşrini evvel 1328 tarihli telgrafname suretidir.

Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı Nuri Bey istikbaline gittiği Şeyh Ahmet eş-Şerif Senûsî hazretlerinin elyevm bulunduğu Cağbub'tan avdet etmiştir. Müşarün ileyh şimdilik Cağbub'ta kalacaktır. Bütün efkâr ve âmâli hükümeti Osmaniye-i İslamiyye tahtı emrinde bulunarak muttehidin çalışmaya matuf olup, hükümetin bura ahalisini silah ve cephe yönünden unutulmamasını arzu etmekte olduğu ve gönderilen hedayedden pek ziyade mahzuz bulunduğu mir-i mumaileyh ile vaki olan mülakatlarından anlaşıldığı maruzdur

1918 tarihinde yazdığı Arapça beyanname.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) 4

صورة البلاغ يمتناه الصادر من جانب الاستاذ الشيخ سيدي

احمد الشريف السنوسي حفظه الله

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على اشرف المرسلين سيدنا محمد وعلى آله وصحبه اجمعين .
 اما بعد اعلموا اخواني امة خير البرية وابناء الملة الحنيفة فاني احذركم من تلك الدسائس الاجنبية والوساوس
 الشيطانية الموهبة بالتصالح وهي بين يدي الله فاضح فاضحا فانتبهوا لانفسكم وانظروا ماذا يراد بكم والى اى طريق يسوقونكم
 يقولون انهم يسمعون في صالحكم والله يعلم انهم لكاذبون يرضونكم بافواههم وتاني قلوبهم واكثرهم فاسقون بل ما
 يريدون الا ان يشقوا عصاكم ويفرقوا جمعكم وكلتكم في وقت اتم في حاجة ماسة الى الاتحاد والتعاون والتضامن
 لتكونوا يداً واحدة ضد عدوكم وعدو دينكم حتى تستردوا مجدكم القديم وحريكم الكاملة وهذه فرصة الحرب القائمة
 التي قل ان يهود الدهر يمثلها والتي عبات فيها الدولة العلية دولة الاسلام جميع مواردها وقذفت في اتونها بكل
 مالدنيا وماملكت يداها رفع شان المسلمين وحفظ كيانهم فواجب على المتدينين بهذا الدين في مشارق الارض ومغاربها
 ان يشدوا ازددولتهم ويأخذوا بتناصرها ويضحوا العالي والنفيس في تمزيها حتى تخرج من هذه الحروب الطاحنة
 ظافرة مؤيدة رافعة علم هذه الامة فوق الهامات والاعتناق ولا تلتفتون لقول من يقول ان الانقلاز وحلفاؤهم يريدون
 من العرب وشرفهم والحال ان افريقيا كلها عرب فدعوهم يخرجون منها ومن العراق ان كانوا صادقين ويعطوهم
 حريتهم واستقلالهم فان القول بالعمل لا بالكذب والامل وان اقول لكم ناشدكم الله اى عمل عملوه في صالح الاسلام
 وارى بلاد ملكوها واستراح اهلها معهم والحق الذي ترونه هل الانقلاز وحلفاؤهم الفرنسيين والروس واليطاليين هم
 الذين يعملون لصالح المسلمين كبرت كفة تخرج من افواههم ان يقولون الا كذبا والافن الذي ساء المسلمين الخسف
 ووطأهم بالعنف ومنع مساجد الله ان يذكروا اسم الله وسعى في خرابها واحترقوا الدين والعوائد وابدل المسلمين الذين
 تسيطر عليهم من بعد امنهم خوفاً غير الفرنسيين ومن الذي كان العدو اللدود في التاريخ بدولة الاسلام والمسلمين ورشقها
 بكل سهم في ثنائه واعمل الليل والنهار للكيدها ووس الدسائس سدها غير دولة الروس ومن الذي طب وزرأها
 وجأهروا والمالم ينهد في عصر الحرية والمدنية الذي يزعمونه وسب دين محمد صلى الله عليه وسلم واثارهم القرون
 واستحالة ترقية المدنيين به الاوزراء الانقلاز وساستهم واين كانت هذه الدول الذي تفاخروا اليوم على العرب يوم حاجت
 دولة القرصان ايطاليا اليك الامنة المطلقة الاسلامية طرابلس لغير موعود ولا حق غير التعصب الاعمي والقوة الفسومة
 فردها الله خائبة بمدان البسبا ثوب خزي بيدها نسجت قال تعالى فانتبهوا الله من حيث لم يحتسبوا وقذف في قلوبهم الرعب
 يخربون بيوتهم بايديهم وايد المؤمنين فاعتبروا يا اولي الابصار ولولا ان كتب الله عليهم الجلاء لعذبهم في الدنيا ولهم
 في الآخرة عذاب النار وما هذا الحال الا من سوء نوايا هذه الدول نحو الاسلام وهل بعد هذا تحتاجون لاقامة الدليل
 وتوضيح البرهان وقرع الحجة كلا فن يتحكم في بلاد المسلمين غيرهم ومن المتسيطر على رقابهم سواهم وهل ما يكايد
 المحكومون بهم من باس وشقاء وذل وعناء وجهد وبلاء يجمله احد الا ان اعداءنا واعداء ديننا ودولتنا الذين يريدون
 استعبادنا والقضاء علينا هم هؤلاء الذين اذ لونا وافسدوا علينا ديننا ودنيانا هم اولئك الدول الظالمة الفاشية فحذاري
 معشر المسلمين حذاري من كيدهم ومكرهم فلا يفرنكم منهم اليوم حلاوة اللسان ولين الجنب واظهار العطف فاما
 حلمهم عليه الامام فيه من هذه الحرب الضروس الذي اكلت منهم الاخضر واليشم وحطت القارب والسمان ولم
 ينق هدمهم ولم تذر فهل من مدكر فالتضامن التضامن والتآزر التآزر ولا توادون من حاد الله ورسوله وهم الذين
 اخرجوكم من دياركم وظاهروا على اخراجكم ولا تصفوا الى زخرف قولهم انما يبنونكم الفتنة وفيكم ساعون لهم
 فاعتبروا يا اولي الابصار وكونوا يداً واحدة مع هذه الدولة التي حفظت كيان هذه الامة مدة اربعمائه سنة منذ صارت
 الخلافة اليها وهي التي تذب بحولها وطولها عن الاسلام والمسلمين وكانت الصخرة الصماء والعقبة الكؤود والحسن
 المانع والسيف القاطع امام اولئك الذين يبنون للاسلام سوء ولولاها لخي هذا الدين بدسائس المسيحيين ولكن يد الله
 فوق ايديهم وقد خبره رسول الله صلى الله عليه وسلم على ما حصل وعلى ما سيحصل فقوموا على قدم السداد وذبوا عن
 دولتكم وعن قاة هذا الدين لآحيا شريعة سيد المرسلين صلى الله عليه وسلم وتاضلوا عن حياتكم وشرفكم عملا
 بقوله صلى الله عليه وسلم يسى بدمهم ادناهم وهم يد على من سواهم انما كانوا حتى اذا خرجت الدولة ظافرة
 انشاد الله وهو الحق يحول الله وقوته طالبوها بالاصلاح الذي تريدونه عندها تحيدوا من المسلمين في مشارق الارض
 ومغاربها تعضيداً وتأيداً لكم ان كنتم محقين فيما طلبتم وكانى ببعضكم اقناد الدسائس الاجنبية واغتربوا عودهم ولكن ها
 انا اقول لكم برهنوا عما تقولون بطلبكم من الانقلاز الانجلياء عن مصر والاطاليين عن طرابلس والفرنسيين عن تونس
 الجزائر ومراكش عندها يسمع كلامكم ويشقى بالقول منكم وينفع التعليم وتذل لكم الاعناق والا فالقول بلا عمل
 مردود وسيم الذين ظلموا اى منقلب يتقلبون وان الله لا يصالح عمل المفسدين ولا يهدي كيد الخائنين والسلام على
 من اتبع الهدى .

في ١٥ ج الآخر سنة ١٣٣٦

H2 SFR - 04

287/85

2006
(287/85)

2

EK 15: Ahmet Şerif Senûsî'nin 15 Cemaziye'l âhir 1336/M. 28 Mart 1918'de Arapça olarak yayınladığı beyannamenin R. 5 Eylül 1334/M.5 Eylül 1918'de Sebilürreşat dergisinde yayınlanan Osmanlıca tercümesi:

Senusi Ekber Hazretlerinin Beyannameleri

Elhamdülillahi rabbül âlemîn. Vessalâtü vesselâmü ala eşrefil mürselîn. Seyyidinâ Muhammedin ve alâ âlihî ve Sahbihî ecmaîn. emmâ ba'dü... Dini İslam ile mütedeyyin Müslüman kardeşlerimizi düşmanların nasihat şeklinde ileri sürdükleri entrikalardan şeytanî vesveselerden tahzîr eyleriz. Müslümanlara uyanmak i'dâyı İslam'ın (İslam düşmanlarının) kendilerini nereye sevk ettiğini aynı basiretle görmek gerektir. Düşmanlar zahiren sizin menfaatinize çalıştıklarını söylerler. Fakat hüda bilir ki yalan söylerler. Onlar sizi parçalamak sizin ittihada muhtaç olduğunuz bir zamanda sizi düçar-ı tefrika etmek, sizin eski satvetiniz, hürriyet ve istiklaliniz uğrunda mücadele etmekliğiniz iktiza ettiği bir zamanda sizi zayıf düşürmek için türlü türlü hilelere müracaat etmektedirler.

Önümüzde harbi umumi gibi nadiren sânih (fikre doğan) olacak bir fırsat var. İslam'ın yegâne istinadgâhı olan devleti Osmaniye bütün kuvvetlerini toplayarak Müslümanların İslam'ın şanını yükseltmek için bu harbi umumiye iştirak etti. Binaen aleyh şarkta, garpta ne kadar Müslüman varsa hepsinin devleti âliyye muavenet etmeleri hepsinin bu mukaddes uğrunda fedakârlıkta bulunmaları iktiza eder (lazım gelir) ki Devleti aliye bu muharebeden Mansur ve muzaffer olarak çıksın ve râyeti İslam'ı (İslam sancağını) a'lâ etsin.

İngilizlerle sâir itilafçıların güya arabların namus ve şanını muhafaza etmeye gayret ettiklerini söyleyenlerin sözlerine katiyen havâlei sem'ı itibar etmeyiniz. Afrikalılar Arap değil mi? Öyle ise neden Afrika'dan ıraktan çekilmiyorlar? Niçin bu memleketlerin istiklal ve hürriyetini bahş etmiyorlar? Niçin söyledikleri sözlerini ef'al ile teid etmiyorlar?

Acaba İngilizlerle müttetikleri şimdiye kadar menâfi-i İslamiyeye hiçbir hizmette bulundular mı? Hangi bir İslam devletine girdiler de o memleketin ahalisi nâili refah oldu? Acaba Müslümanlara her türlü zulmü ve kahrı reva gören, Müslümanların haklarını çiğneyen, camilerini sed eden tahrib eyleyen, dini İslam'ı, âdâtı İslamiyeyi tahkir, ehli islâmı tehdîd ve tahfif eyleyen Fransızlar değil mi? Acaba hilafeti İslamiyetin imhasına gece gündüz çalışan, onun satveti

ve kuvvetini kırmaya uğraşan ve bu uğurda her türlü mezalimi i'tisâfâtı irtikâb eyleyen irsî(miras) ve tarihi düşmanı İslam Rusya değil mi?

Nihayet yirminci asır medeniyette ve hürriyette vüzerâsı parlamentolarının hitabet kürsülerinde dîni İslam'ı ve peygamber âhir zamanı sebb eden (sövme) kuranın mahvını taleb eyleyen, Müslümanların dini İslamla mütedeyyin oldukça katiyen terakki etmeyeceklerini beyan eyleyen İngiliz vüzera ve diplomatları değil mi?

Bu devletler Arapların şan ve rıf'atını istiyorlarsa İtalyanların gayrimeşru ve sırf kuvvetine güvenerek pay ve gâret (yağma) ettiği zaman neden itiraz etmediler?

Bunların sûi niyetlerine bundan daha sâtih (açık) bir delil olabilir mi? Asla! Müslümanların diyarında fermanfermâ olanların kim olduğu Müslümanların çektiği sefalet, rezalet cümlelizce malum. Ve ancak din ve devletimizin düşmanlarınca meçhuldür. Çünkü i'dâyı İslam'ın (İslam düşmanlarının) gayesi Müslümanları pençe-i esaretlerine almak ve imha etmektir. Binaenaleyh cümleliz bunların keyd ve mekrinden tevakki idiniz (korunuyordunuz). Onların tatlı dilliliğine gülyeryüzlülüğüne katiyen aldanmayınız. Onları yumuşatan harbi hazırda verdikleri müthiş zaiyattır.

Birleşiniz. Birbirinize muavenet ediniz. Cenabı Hakk'a ve Rasülü'ne isyân eden sizi memleketlerinizden ihrâc, memleketlerinizi istilâ edenlere yardım etmeyiniz. Hilafeti İslamiye'nin râyeti ittihadı altında toplanınız. Devleti hilafet dört asırdan beri mevcûdiyeti İslamiyeyi sarsılmaz bir metanetle müdafaa ve bu şanlı müdafaa sayesinde dini İslam muhafazayı mevcûdiyet etmektedir. Artık kalkınız. Dininizi ve devletinizi müdafaa ediniz. Şeriati İslamiye'yi sıyânet eyleyiniz. Hayat ve namusunuz uğrunda fedayî can eyleyiniz. Tâ ki devleti âliyyemiz bu muharebeden muzaffer çıkınca o vakit istediğiniz ıslahatı taleb eyler ve talebiniz muhakkak olduğu takdirde bütün Müslümanlar sizi te'yid eder. Görüyorum ki bazılarınız ecnebilerin desiselerine inkiyâd ile mevâidi kâfiriyelerine aldanmışsınız. Öyle ise haydi İngilizlerden Mısır'dan çıkmalarını, İtalyanlardan Trablus'u terk etmelerini Fransızlardan Tunus, Cezayir, Fas'ı esaretten tahlîs etmelerini taleb ediniz. Talebiniz isâf edildiği takdirde o vakit diyecek yok. Yoksa işe iktirân etmeyen mücerred söz merduddur.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) •

24/8/19

Osmanlı Orduyu Hümâyunu

Başkumandanlığı Vekâleti

Kısmı siyasi Numero: 6930

Şeyh Senûsî Hazretleri tarafından sâdır olup itlâfın işâât ve desîsekârânelerini red ve tekzîb eyleyen beyânatlardan îcâb eden mehâfili İslâmiyeye tevzî edilmek üzere otuz adedi merbutai takdîm olundu.

Karargâhı umumî istihbârat şubesi

Müdîrî

mevrûde 1514

EK 17: Ahmet Şerif Senûsî'nin R. 20 Mart 1330 /2 Nisan 1914 tarihinde Sebîlürreşat dergisinde yayınladığı beyanatı:

Senûsî hazretleri İtalyan mesalihası (hükümet işleri) hakkında fikrinin ne merkezde olduğunu ilan ediyor. Herhangi bir hükümetin siyâdet (egemenlik) ve hâkimiyetini red ederek ticaretlerini istiktişâfâtı için (araştırmalar yapmak) amele göndermelerini kabul ediyor.

Malumdur ki iki senedenderi mücâhedâtı dindârânesiyle bütün İtalyanların bu sözler bir Fransız tarafından söylenmesi itibarıyla şâyânı ehemmiyet olduğundan ber vechi âtî (aşağıda geleceği gibi) biz de aynen naklediyoruz:

“Görüyorsunuz ki rezalet tahammül olunacak dereceleri aştı. Bir yanda hırs-ı câh (mevki hırsı) sâikasıyla iktidar sûi isti'mâlâtının kâffesine müracaat eden zî nüfuz nazarlar diğer tarafta "hasmını râm etmek için" istihsâlî müsaadeye (yardım elde etmeye) luzum görmeksizin bir kadına hitaben yazılmış bir mektubun neşrini pek tabii bulan kâr azmûde (tecrübeli) gazeteciler. Sonra heyâtî mütemeddinei ictimâiyede (medeni heyetler toplantısı) kanuna ve kanunun vekâleti icrasını hâiz muhakeme verilmiş hak adaleti bilâ pervâ (pervasız) benimseyen kibar kadınlar: "bunlar bir milletin zevâli işaretleri değil de nedir? Daha maktûlün cesedi soğumadan bir mebusu katileye yazdığı bir mektupta fiili makdûhu (beğenilmeyen fiil) tebrike cüret ediyor. Yine bu mebusun dava vekili sıfatını haiz olan zevcesi ve Rusya'da intişar eden bir cerideye gönderdiği bir makaleye: “güya zevcen efkârı siyasiyesini tenkîd vesilesiyle en mukaddes husûsât ve meselede kadınlara, zevcelere ve hatta validelere bile taarruza kalkışıyorlarsa ahz-i intikâm öc alma) hakkını nefsinde bulan ma'zûrayı takbîh etmek şöyle dursun hatta hemen "aferin! Tahsîn ve tebrik etmek elden gelmiyor." Sözleriyle hatme çekiyor. Kanundan başka bedrekası (yolgöstereni), vicdanından başka rehberi ve mürşidi olması lazımken (hükâm) salahiyeti idareye dairesini tecavüz eden bir hükümete karşı lâbis oldukları (giydikleri) o mukaddes kisveyi yırtıp sırtlarından atmak sûretiyle mukabele etmeleri iktiza ederken (gerekirken) biri azl olmaktan korkarak diğeri lâ-yen-azl (azl olmamak) olmaktan cesaret alarak bir üçüncü daha bilmem ne gibi sevâik ve makâsıda itaat eyleyerek o hükümetin evamirine (emirlerine) inkıyad gösteriyor (boyun eğiyor). Nazzarı seyl (şiddetle gelen) bela gibi nâgehân (ansızın) başlarına çöken bu gayrımuntazır

(beklenmeyen) hadiseden dolayı ne yapacaklarını şaşırarak vakit kazanmaya bakıyor. Mebusân ve a'yân cumhuriyetin başlıca esaslarından olan tefrîkî kavânının meşrutiyetini bir hukuk mualliminin teklifi üzerine mecnunâne diyebilecek bir suratle kabule şitâbân (alelacele) oluyor. Ve bunların arasında zavallı halk bin türlü âlemi maneviye içinde şaşırmış, her günün ferdasını dehşetle bekliyor. Bunlar böyle iken hala safiyeti ahlaktan bahsetmek fazilet, iffet, vazife gibi eskimiş kelimeler isti'mal etmek mürâilik olmaz mı?

En garip olan cihette şu Derne bugün efkârı umumiyede katılanın lehine halledilemez hissiyatın eseri olarak bir cereyanı muvafık ve mülayım var. Ahlak bozukluğu o derece iliğimize işlemiştir. Ahlakın gevşekliği o kadar terakki etmiş ki hukûm için bir cürmün sâika-i aşk ve garam ile işlenmiş olması bir cinayetin ihtirâsâtı ibtiladan mütevellid bulunması o cürmün o cinayetin berâitine hüküm için sebep kâfi addediliyor. Katilenin müstantik (sorgu hâkimi) huzurunda taslağını yaptığı terane- i meftûniyetin göreceksiniz ki aksi sadâsı heyeti adûlün kalplerinde vicdanlarında tanîn- endâz (çınlayan) olacaktır.

Suratle icabı icra edilmezse bu kavmi kemiren dertler ki biri mesâvi-i ahlak (ahlak kötülüğü) diğeri ibtilayı huzûzât (hoşlanılan şeylere mübtela olmak). Çabucak ruhi millete nüfuz edecek sathı mâil üzerindeyiz. hatîâtımız devam ederse yuvarlanmamız muhakkaktır. Burada Fransızların sözleri bitiyor. Sonra Necati Bey ilave ediyor. Katl ve itlaf vakayının (olayların) taammüm (genel olma) vetaddüd (çoğalmak) ettiğini halk arasında mübârezât (kavgalar) ve mücadelâtı (cedelleşmeler) ru zümrenin âvâze-i tabiyesine tabanca ve tüfenk sadalarının pek kolaylıkla karşında olduğunu ömrü bîşirk kudsiyeti imanının medeniyet ile servet ve sâ mânân (servet) tekessürü ile seviye-i irfan ve tahsilin yükselmesiyle mebsûtan mütenasib surette ilerlediğini sühûletle âdem öldürmek hususunda tabakâtı sefile kadar tabakâtı âliyyenin şehir ahalisi kadar köy halkının ibrâzı maharet eylediği hergün tahsinlerle karşılanan nâmtenâyı ümidlerle alkışlanan hayretâver icâdâtın cânileri daha müdhiş ve canhıraş vasıtalarla daha merhametsiz usûllerle ihtimal ki daha kesîr daha seri cinayâtın kalbine vehni îrat (tehlikeye düşüren gevşeklik) olan Şeyh Senûsî hazretleriyle İtalyanlar arasında hayli zamandanberi musalaha için taâtî-i efkâr (fikirler verme) edilmekte İtalyanlar tarafından müteaddid heyetler gönderilmektedir. Bu günlerde yine

mükaleme-i sulhiyye hakkında teâtî-i efkâr edildiği şu mükâleme-i sulhiyye beynel kabâil şâyi olduğu(kabileler arasında yayıldığı cihetle Senûsî hazretleri İtalyanların dermiyân ettiği (ortaya koyduğu) mevâddi sulhiyye hakkındaki fikrini Araplara anlatmak istemiş ve bunun için bir beyenname neşrederek mücâhidîni Araba tevzî ettirmiştir. Bir nüshasını ele geçirdiğimiz bu beyannâme "el-Hükûmetis-Senûsîyyeti'l Celîle" ünvanıyla mühürlenmiş idi. Beyannamede evvela Cenab-ı Hakka ve Rasülü Ekreme tahmîd (hamd) ve tasliye olunuyor. Sonra İtalyanların göndermiş olduklar mevâddi sulhiyyeyi hâvî (içeren) evrak icmâl olunuyor. Daha sonra cihat hakkındaki âyâtî kuraniye ve ehâdîsi nebeviye tezkâr olunuyor. Bundan sonra seyyid Senûsî diyor ki:

“Biz azameti ilahiyyeye yemin ederiz ki allahdan başka hiçbir kimseden korkmayız. Bizim bir korktuğumuz varsa o da yalnız cenabı haktır. Ümidvâr olduğumuz da yalnız cenabı allahdır. Benim itimadım rasûli kerem sallallahü ve selem ile şeyh seyyid Muhammed Mehdi (radiyallahü anhü) yedir. Rasûlü ekremin emrettiği şeyden katiyen inhirâf edemem (sapamam). Şeriat ve evamiri Muhammediyeden beni çevirmeye çalışanların sözlerini de hiçbir vechile dinlemem. Rasûlü erkemin emrettiğini alır, nehyettiğinden içtinab ederim.

(Kuran-el hakîm) وما آتاكم الرسول فخذوه وما نهاكم عنه فانتهوه

“İtalyanın bize teklif ettikleri sulh meşrû’ bir surette değildir. O halde nasıl olur da ona temayül edilir? ... Şeyh seyyid Muhammed el-Mehdi hazretleri buyurdular ki “ bir kimse senden bir şey talep ederse derhal kitab ve sünnetten bir delil iste. Eğer böyle bir delil ıspat edemezse onun müddeâsı (tezi, iddiası) merdudtur(reddolunmuş). Bir işte hükmü ilahinin ne olacağını bilmedikçe ileri gitme.”

İtalyanların arzu ettiği şu sulh şer’a muhalif bütün eimme indinde memnu’dur(yasaktır). Çünkü eimmei kirâm düşman biladı İslamiyede sulh için İslamlara talebte bulunur, İslam memleketinde bulundukları halde sulh yapmak isterlerse hiçbir suretle sulhun caiz olmayacağına dair ittifak etmişlerdir. Şu halde İtalyanların talep ettikleri gayri meşru olan bu sulha nasıl razı oluruz?

Fahri âlem efendimizin Hudeybiye ve hendek gazalarındaki musalahalarıyla buna itiraz edilemez. Çünkü hudeybiye musalahası Haremi şerifi tazim maksadıyla orada kan dökülmemektir. Bir de cenabı peygamber esasen

medineden çıkarken muharebe değil belki yalnız umre etmek maksadıyla çıkmış idi. Bir de cenabı peygamber bu sulhu kendi memleketinde değil, onların yani müşrikin kureyş tarafından dermiyan (ortaya çıkarma) edilen şartları kabul ederek musalahaya razı olmuştu. Hendek muharebesinde ise rasülü Ekrem'in muradı düşmanın medineden bilâ mukâtele (savaşmadan) gitmesi idi. Onun için onlarla bazı kûnâ (türlü) şartlar ile musalahaya girişmek azminde bulunmuş idi. Fakat işi yine meşvereti eshâba havale eylemişti. Eshabtan yalnız sa'deyn(uğurlular) hazeratı sulha razı olmadılar. Rasûlü Ekrem de bunların muharebe azminde bulunduklarından mesrûr (mutlu) olup reylerini tasvip buyurmuş idi. İşte şu iki yerden mâadâ (den başka) fahri âlem efendimizin yapmış olduğu musalahalar hep dârü a'dâ da olmuş. Hem de onların cizye vermeleri muharebelerde Müslümanlara yardım etmeleri... Gibi birçok şurut dâhilinde olmuştur. Bu suretle muahede edenlerin dînî, ırzı, malı, canı şeriatı Muhammediye nazarında Müslümanlarinkiyle müsâvîdîr. Onların her şeyi mahfuzdur(korunmuştur. İşte şeriat-ı islâmiye meydanda.

İşte yemin ile söylüyorum. Vallahi, billahi, tallahi, cenabı hakkın kuvveti rasûlullahın nusreti bizimledir. Düşmanımızın kesreti efrâdı bize çokça savlet (saldırma) etmeleri katiyen beni korkutamaz. Nusret cenabı hakkındır. Onu istediği kimseye verir. Ben dünyayı talep ve tama' ettiğim için harb etmiyorum. Ben i'lâyı kelimetullah için mücadele ediyorum. Cenabı hak Tevfik ve nusret verip zeyg (haktan ayrılma) ve dalâldan (sapma) fitne ve fesattan muhafaza buyursun.

”وما النصر عندا لمن الله...“ “ان تنصرو الله ينصركم و يثبت اقدامكم“

“ولينصرن الله من ينصره ان الله لقوى عزيز“ (furkânî hakîm)

Ben şeyhi muhteremin benim için çizmiş olduğu hat dâhilinde elimden geleni dirig etmeyip(esirgeme, önleme) sarfı makderet (kuvvet harcama) edeceğim. Kudreti ilahi nusreti peygamberiyle vatanı mukaddesimizden düşmanı tard edinceye (kovuncaya) kadar devamı cihad ile memurum.

“ولنخرجهم منها اذلة وهم ساغرون“ (furkânî hakîm)

Biz hiçbir zaman ecnebi bir devletin zîri siyadetinde bulunmayı kabul etmeyiz. Hangi devletten olursa olsun üzerimizde icrâyı hâkimiyet eylememek şartıyla vatanımızda çalışmak hizmet etmek arzu ederse buna razı olur

musaadede bulunur, ticaret ve emtialarını (mallarını) kabul ederiz. Çünkü bu yolda hareket edenler râyeti Muhammediye(Muhammediye sancağı) altında ve Allahın zimmetindedirler. Hatamızda (yol, çizgi) çalışmak şurûtu mahsusasıyla istedikleri yerde maden taharriyatında (araştırmalar) bulunmak, kuyular kazmak gibi talaeplerine musâade eyler ve hiçbir vechile kendilerine tecâvüzâtta bulunulmayacağını temin ederiz.

Muharebe başlamazdan evvel de sulh bu yolda idi. Eğer İtalyanlar şu şartla sulhu kabul ederlerse ne a'lâ! Mükâleme-i sulhiyyeye başlarız. Buna razı olmazlarsa harbe hazır olsunlar. Allah'a yemin ederim ki: cihat bizce pek büyük bir ganimettir. Cenabı peygamber sallallahü aleyhi ve sellem:

”جعل رزقي تحت ظل رمحي والويل والصغار على من خالف امري“

Buyurmuştur.

Mücâhidîni İslamiye fazlı ilâhiyi isteyerek Allah yolunda nefislerini satmışlardır. Şüphe yokki bizce en büyük ganimet cenabı hakkın bize fazlı ilahisi olarak bahş ve ihsan eylediği şehâdetdir. Bizi gece gündüz hâlikımızın deryayı ihsanında yüzüyoruz. O vâhidi kakhârın himayesi altında şurada burada kendimizi muhafaza ediyoruz. Her meşakkatli şeyi mutlaka bir kolaylık takip edecektir.

(Kuran-ı hakîm)

”فان مع العسر يسرا , ان مع العسر يسرا“

(hadisi şerif)

”لن يغرب العسر يسرين“

Ve bütün âlem bilsin ki bizim

”قل لن يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا ۚ هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ“

âyeti kerimesine nâ kâbil tezellül (sarsılmaz) bir itimadımız vardır.

”وَمَا لَنَا إِلَّا عَلَنَتَوَكَّلِ اللَّهُ هَدَانَا وَقَدْ سَبَلْنَا وَلَنَصْبِرَنَّ أَدِينُمُونَا عَلَىٰ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ“

Buyuran cenabı vâcibül vücûd hazretleridir, tevfk de yine ondandır. Biz inşallah cenabı peygamberin:

”لاتزال طائفة من امتي ظاهرين على الحق لا يضرهم من خالفهم حتى يأتي امر الله

وهو على كل شيء قدير“

Hadisi şerifine itimat ederek bir gün olur da sâhil selamete çıkarız.

”حسبنا الله ونعم الوكيل نعم المولا ونعم المصير“

Mütehassın bil husnil kuddüs Seyyid Ahmed Şerîf es-Senûsî

4

OSMANLI ARŞIVI
BEO
4542 340612 2

Şeyh Senûsî Hazretlerinin İkametinde tahsis olunacak hane hakkında Hüdavendigâr vilayetinden Makam-ı Osmaniye'yi sadarete keşide olunan telgrafname de 2 Teşrinisani 1334 tarihinde vilayete bir emri has tebliğ edildiği anlaşılmakta ise de bunun İzzet Paşa Hazretleri'nin zamanı sadaretinde Harbiye nezareti celilesi kalem-i mahsusa yazıldığı sadareti mühimme müdüriyeti tarafına ifade olunmasına ve bu babta daire-i sadaretçe bilahere birçok muhabere cereyan edip mezkûr emri sâmi Müsveddesinin bulunmasından dolayı dosyası noksan kalacağına binaen buldurularak irsali temennadır efendim. 3. Teşrinisani 1334

Keyfiyet İzzet Paşa hazretlerinin emirleri müşarûn ileyhin konaklarından telgrafla Zekai Bey'e bildirilmesi ve müsveddesinin bulunmasını Yaver Binbaşı Muzaffer Bey'in ifadesi üzerine arz olunur.

Harbiye nezareti ser yaveri

EK 19: R.29 Ağustos 1334/M. 29 Ağustos 1918'de Sebilürreşat dergisinde yayınlanan yazı:

"Seyyid Ahmet Şerif es- Senûsî Hazretlerinin Teşrifleri"

Âlemi İslam'ın yegâne ümidgahı haremeyni şerifinin hadimi, emîril müminîn halife-i zîşan efendimiz hazretlerinin pâyı tahtı saltanatı seniyeleri olan darü saadete yarın bâlkân töreniyle Afrika mücahitlerinin muhterem ve muazzam reisi ve o havâlide padişahımız efendimizin muazzez vekili Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Senûsî hazretleri kemal, vakar ve iclâl ile teşrif buyuracaklar. Ve emîrül müminîn hazretlerinin müsafiri hâsı olarak aramızda bulunacaklardır. Bütün din kardeşlerimiz namına emîr müşarûn ileyhi beyan-ı hoş amedî ile arzı şükran eyleriz.

Bu cihadı mukaddes esnasında e'dâyı din (din düşmanları) uhuvveti İslamiye ve vahdeti diniyeye gevşeklik târî olduğunu (ansızın çıkma), icra ettikleri desâis ve nifak vasıtasıyla aramızda tefrika şikâk ve adavet hükümfermâ bulunduğunu kemali meserret ve memnuniyetle ilan edip dururken asî Hüseyin hidiv kâzib gibi hasıs menfaatlara tapanlar ve düşmanın âmâli harîsasını (hırslı emeller) tervîc edenler (destekleyenler) meatteessüf i'tilaf hükümetlerinin elinde bir âlet olurken imam Yahya ve Muhammed Nâsır Paşa Yemen'de, Emir ibn-ür-Reşid Neced'de, Uceymî Sadun Bey, Useymî Bey Irak'ta, Mevla Muhammed bin Abdullah Somali'de, merhum Ali bin Dînar Darfur'da ve Seyyid Ahmed es-Senûsî Trablusgarp'ta vahdeti İslamiyenin rasânetini (sağlamlığını) ilan ve ilâi kelimetullah uğrunda her türlü fedakârlığı ibraz edegelmişlerdir.

Bunların içinde hazreti Senûsî-i ekberin hususî bir vaziyeti vardır. Yedi seneden beri düşmanlara karşı büyük besalet (kahramanlık) ve şecaatler göstermek, harikalar yapmakla şöhretşîâr olmuştur. Yedi sene evvel İtalya hükümetinin korsandan farkı olmayan kuvvayı beriye ve bahriyesi Trablus sebepsiz ve haksız olarak taarruz ettikleri vakit emir müşarûn ileyh Kufra vahasında talim ve tefekkuh (fıkıh öğrenme) ile meşguldü. Herkese yeis târî olduğu zaman iman kuvvetiyle aslan azmiyle memâliki Osmaniyeden oraya şitâbân (acale eden) olan kahramanlara zahîr (yardımcı) olmuş ve onbinlerce mücahitlerle Afrika'daki Osmanlıların ve İslamiyetin en son kal'ası olan Trablusgarp'ın istiklalini muhafazayı deruhde eylemiştir(üstlenmiştir). Maddi

silahlara mükemmel vesâite, mebzûl (bol) erzak ve cephaneye, gayri mahdud pâre ve nüfuzi siyasiye karşı İslam'ın en büyük kuvveti kavi maneviyatı, metin imanı lâyetezelzel (sarsılmaz) tevekkülü, sarsılmaz uhuvvetidir. Bu sayededir ki Trablusgarp'ın istilasını bir bu heyet zahiran irandaki zaruret ve kahtzedgâne (kıtlık madurlarına) yardım eylemek üzere hususi surette giden bir heyeti hayırpervane diye sayılırsa da hakikati halde siyasi işlerle meşgul olacak, iranı adeta Amerika hükümetine karşı küba'nın bulunduğu vaziyete getirecekmiş.

Bunlar hep birbirine merbut (bağlı) meselelerdir. İngiliz siyasetine bir alet olmak istemeyen ve kendi memleketlerinde İngiliz askerlerinin harekâtı zalimane tenezzüh(gezinti) askeri addeten İtalyanlar bütün o vesaitlerine rağmen mağlup ve perişan oldular. Yaptıkları cinayet bütün âlemi İslamda münebbih (uyandıran) bir elektrik cereyanı gibi müthiş bir nefret, şedid bir hiddet tevlid etti(doğurdu). Mısır ahalisi mücahitlerin imdadına bezli himmet ettiler. Tunuslular büyük gayretler gösterdiler. Hindistan ve âlemi İslam'ın her köşesinden tek tük gönüllüler geldi. Birçok îâneler (yardımlar) gönderdiler. Enver Paşa maiyetinde bulunan müdâfîini İslam'ın imdadına seyyid Ahmet eş-Şerif Senûsî'nin yetiştirdiği cuyuşu muvahhidîn İtalyanın ordusunu mağlup ettiler. Bütün haysiyetlerini kırdılar. İtalyanın gönderdiği Muhammed Ali ulvî'nin heyetlerine kehhâlin teşviklerine, İngilizlerin idam ettiği İdrisilerin tesirâtına vaad eyledikleri rutbeler, maaşlar ve lakablarına İtalya menfaatına hizmet eylemek üzere Mısırdan gönderilen İzzet el-Cündî, Hasan Hammâd'a, Abdülhamid Şedîd Beylerin icra ettikleri tesvîlât(fenayı güzel gösterme), igvâta(azdırmalara) ve ahîran Aziz Ali Bey vasıtasıyla bütün vesaiti müdafaanın tahrîbine karşı hükümeti seniyye bi'l mecbûriyye akdi sulh etmesine rağmen pâk ve hakâyıkı İslamiyenin mazharı olan tarîkatı Senûsîye'nin muhterem ve muazzam reisi kemâli cesaret ve metanetle cevâbı red vererek büyük bir sebat ve azametle kemâ fîs sâbık cihada devam ettiler ve harbi umumî ilanındanberi bu mücahidâne keremi verdiler. tabii her taraftan imdattan mahrum ancak arasına mâder vatandan (anavatan) mahrum Mısır'dan bazen de Nijerya tarikiyle kaçak olarak gelen bir miktar silah, cephane pâre ve erzakla koskoca bir devleti muazzamaya ve onun hesabına çalışanlara karşı gelebilmek, ulu'l -Azmden olmak cenabı hakkın kudretine kemâli imanla rabt-ı kalb eylemekle olur. İşte emîr müşarûn ileyh hazretlerinin en mühim sıfatı

mümeyyizesi budur. Vaktiyle kendi arzularına mutâvaat (itaat) etmekten ve şeriatı garranın ahkâmına kemal-i inkıyadla hareket ettikten dolayı ondan intikam almaya cüret edenler elyevme Avrupanın muhtelif köşelerinde menfi iken emir müşârun ileyh hüsnü niyeti ve sıdkı imanı dolayısıyla meydânı fahr ve vegâda (gürültü, harp) mücahidîni islâmın başında hazreti padişahın vekâletini hâiz olarak bulundular.

Kanal seferi yayıldığı vakit Cüyûşu Osmaniye'nin harekâtını teshîl(kolaylaştırma) edebilmek için merbûta taarruz etmiş, ondan sonra Siva'nın harici ve dâhili vahalarını aylarca işgal eylemiş ve bu suretle hemem hemen yirmi bin İngiliz işgal eylemiştir. Onun elinde biraz mükemmel vasait olsa idi bütün Sudan, Câcâ, Vaday, Sahrayı kebir, Mısır Ulyâ, belki de Tunus'un halası (kurtulması) bihavlihi Teâlâ muntazırdı.

Bütün bu harikaları ibda' eden zât, âlâyîş ve nümayîştan münezzehtir. Azamet ve gururdan pek uzaktır. Ahlâkı diniyesi pek pâk, seceyâ-i âliyesi nâdirattandır. Vahdeti İslamiyenin kutlanması âlemi İslam'ın teâlîsi için kalbi çarpmakta olan bu zatı muhterem padişahı nevcâh efendimiz hazretlerinin makamı hilafeti uzemâyı ihrâz(elde etme) ettiklerini işitir işitmez İslamiyetin iki rüknü metini olan Araplarla Türkler arasında lâ yetezelzel uhuvvetin metanetini göstermek, düşmanların yalan şayialarını gönülden kesmek, halife-i akdesimize (kutsal halifemize) karşı ihlâs ve sadakatini ibraz eylemek bilfiil biatte bulunmak üzere karar vermişler bunun üzerine pek yorucu ve tehlikeli bir seyahati iktihâm ederek (göğüs gererek) elyevme(bugün) payitahtımızateşrîf ediyorlar. Kılıç alayında hazır bulunmaları i'tilaf tezvîratına karşı Pek canlı ve belig bir tekzibtir. Binâberîn (bundan dolayı) mîr müşârun ileyh beyanı hoş amedî ile arzı teşekkürler ederiz.

Şimdiye kadar kılıç alaylarında hazreti pâdişaha kılıç taklîd eden ya şeyhülislam, nakîbül eşrâf hazretleri yahut veled çelevi idi. Hâlbuki bu sefer gerek emîr Mekke şerifi Ali Haydar Paşa hazretleri, gerek Ahmed eş-Şerif es-Senûsî hazretleri gibi sülalei tahirenin en nebîl ve pâk evladı bulunacaklardır. Bu bizim için ne kadar mesud bir hatıra olacaktır. Âsî emir Mekkeyi tekzîb etmek ve yaptığı tefrikanın sûi eserini izale eylemek istersen Şerif Ali Haydar Paşa hazretlerine bu taklîdi vazifei mühimmesi bahş olunmalıdır. İslamiyetin satvetini izhar ve hazreti

korkak ruhunu mesrur eylemek istersen Afrika'nın reîsil mücahidîni de bu vazifeye iştirak ettirilmelidir. İkisinin de müştereken aynı vazifeyi ifâ etmeleri mümkün olduğu için pâdişah efendimiz akdesimiz hazretlerinin böyle bir teceddüdün (yenilenme) icrasına musaade ve ferman buyurmalarını umumu muvahhidîn namına istirhâm ederiz.

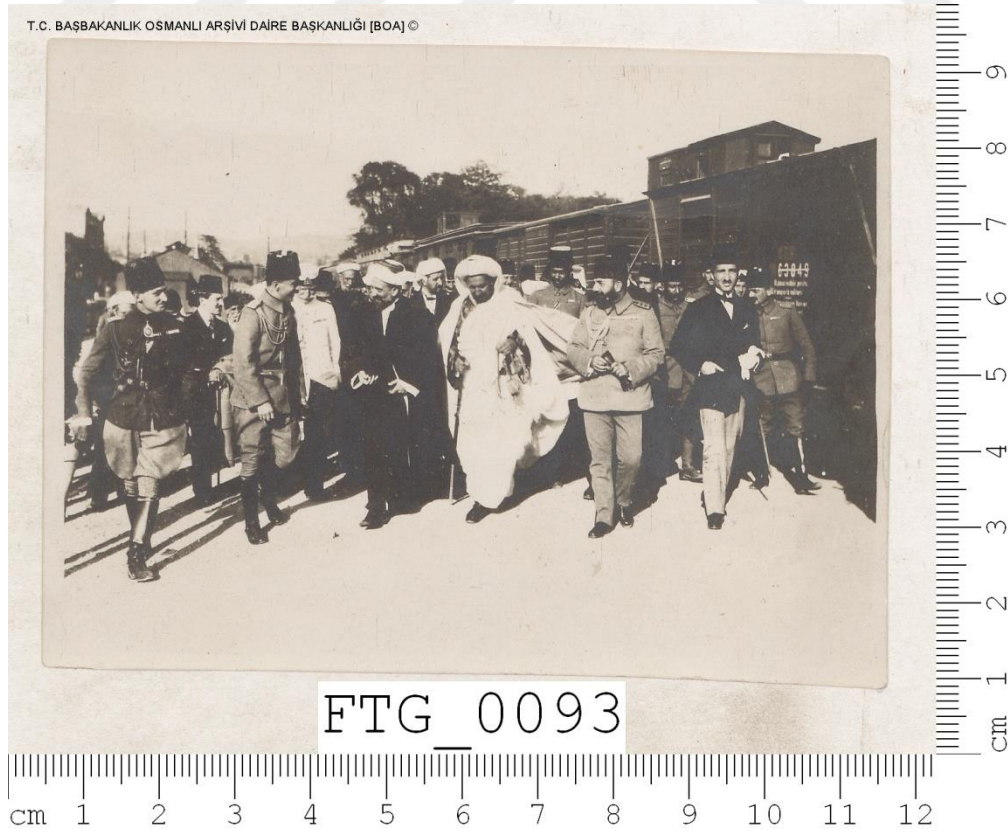
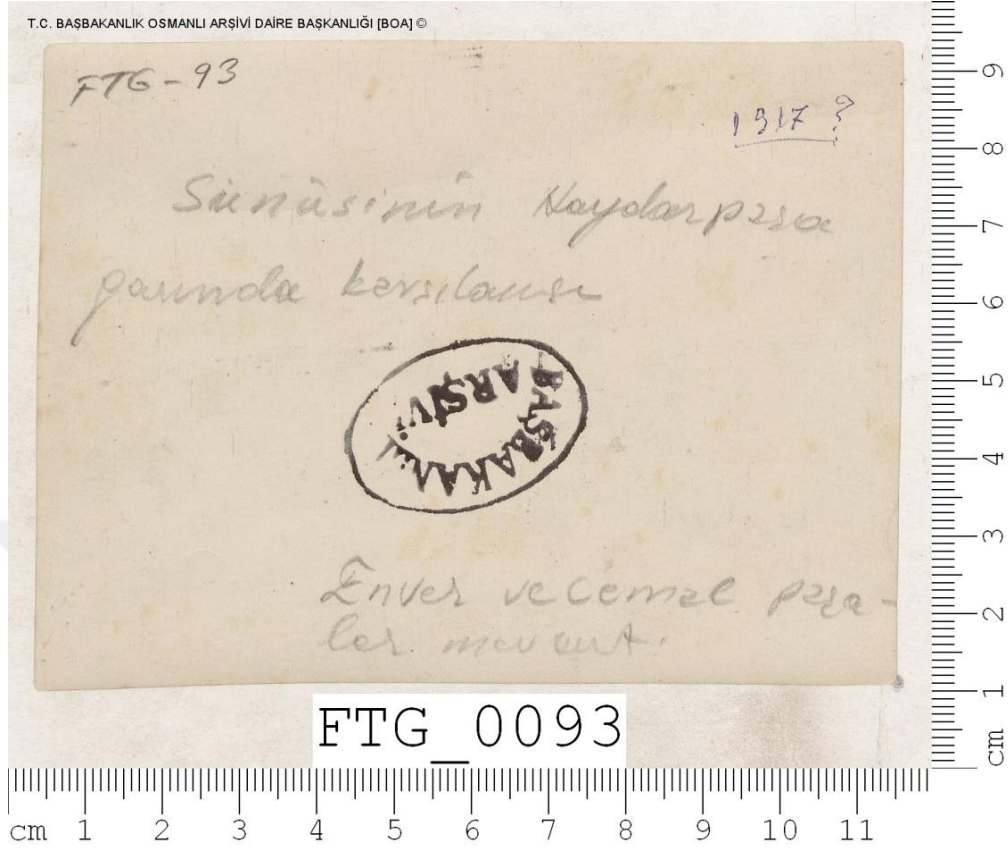

EK20: R. 5 Eylül 1334/M.5 Eylül 1918'de Sebilürreşat dergisinde çıkan yazı:

Darül hilâfeyi teşrif edeceklerini geçen hafta yazdığımız Şeyh Ahmet Senûsî hazretleri Cuma günü muvâsalat buyurmuşlardır. Merâsimi istikbâliye pek parlak olmuştur. İstasyon binasında büyük bir kalabalık vardı. Zâtı hazreti padişâhı veliahd hazretleri ve hükümet namına müteaddid zevat bulundukları gibi muhtelif akvâmı islâmiyeye mehâlîfî âliyesine mensup muhtelif heyetler, birçok zevât da gelmişlerdi. Şeyh hazretlerinin sevimli, mübarek simaları görünür görünmez bütün ruhları bir heyecân kapladı. Enver Paşa hazretleri müşârü ileyhın ellerinden öperek merdivenden indirdiler. Şeyh hazretleri de bil mukabele gayet samimi bir surette Enver Paşa hazretleriyle birkaç defalar musafaha ettiler. Ba'dehu resmi selamı ifa etmekte olan askeri teftiş buyurdular. Müşârün ileyh hazretleri beyez bir ihrâma bürünmüş olup başlarında sırmalı bir ıkâl, belinde zatı şâhâne tarafından ihdâ buyurulmuş(hediye edilmiş) murassa' bir kılıç vardı. Beşüş ve nurani sîmâsı bütün müstakbilînin gönüllerini şetâretle doldurmuştu. Şeyh hazretlerini ümerâyî mücahidînden seyyid Muhammed ez-Zarî takip etmekte idi. askerin teftişini müteâkip orada bulunan zevâtı bu heyetler kemâli ta'zîm ve iştiyakla müşârü ileyhın ellerine eteklerine sarıldılar. Herkes pür heyecan bazıları kendini zabt edemiyerek ağlıyor, öteden Hintli Müslümanlar müheyyic ve yüksek sesle "esselâmü aleyküm! Esselâmü aleyküm! Diye bağırıyor, vahdeti İslamiyenin tecelligâhı olan bu levhai ulvî karşısında şeyh hazretleri de pek müteheyyic olmuşlardı. İslamiyetin feyzi kudsiyesi ruhları bu derece galeyâna getirmişti. Biri çöllerin ötesinden diğeri Himaliya dağları arkasından, öteki buzlu sahralardan, hâsılı dünyanın dört köşesinden gelen bu insanları bu derece hasret ve iştiyaklarla sarmaştıran, ağlatan, heyecana getiren rabita ne büyük, ne ilahi bir kuvvettir.

Bir müddet istirahat ettikten sonra şeyh hazretleri ıstabl-ı âmireden gelen arabalarla Topkapı sarayı hümayununda ikametlerine tahsis edilen dairei teşrîf buyurmuşlardır. Müşârün ileyh hazretlerinin dârül hilâfeti teşrifleri bütün Müslümanların kalplerini sürurlarla, ümîdlerle İslam'ın şanlı hatıralarıyla doldurmuştur. Bu hadisei uzemânın bütün İslam memleketlerinde de pek büyük hüsnü te'sirler icrâ edeceği şüphesizdir. Hemân Cenabı Hak bütün ehli İslâm'ı böyle vahdet ve saadete mazhar etsin.

EK 21: Ahmet Şerif Senûsî'nin Haydarpaşa Garında karşılanması.

Ek 22

" Seyyid Senûsî hazretlerinin Sivas'taki Hutbeleri "

Mücahidi muazzam Şeyh Seyyid Ahmed es-Senûsî hazretleri tarafından Sivas'ta Camii kebîr'de îrad buyurulan hutbeyi Sivas Sultanisi Başmuallimi Naci ve mürebbî muallimi Ebul Fedâi İsmail el-Ezherî efendiler tercüme etmişler. Bütün ihvânı müslimînin bu beliğ(Fasih) hutbeden müstefid olmalarını temin maksadıyla Sebîlürreşad'a göndermişlerdir. Kendilerine teşekkür eder ve Şeyh Senûsî hazretlerinin hutbei âlilerini hacmimizin âdemi müsaadelerine mebna bir vechile telhîsen derc eyleriz

“Ey Müslümanlar! Allah yolunda din uğrunda cihad cenabı hakkın sevdiği kula verdiği bir hazinedir. Mücahedelerin Allah indinde o kadar büyük mevkileri vardır ki hiçbir şeyle kıyas olunamaz. Cenabı hak mücahidîn ordusun u zatı ulûhiyetine izafe ediyor(ekliyor). “bizim ordumuz “diyor. Bu ne büyük şereftir. Mücahitler için bundan büyük iltifat olamaz. Din uğrunda mücahede edenleri nusretle zaferle tebşîr ediyor(müjdeliyor). Muhakkaktır ki galebe edecek olanlar ancak bizim ordularımızdır(وان جندنا لهم غالبون) buyuruyor.

Ey ümmetlerin en hayırlısı olan Müslümanlar! Allah sizi izzete, şeref ve rif'ate (yücelik) davet ediyor. Sakın zillete düşmeyiniz. Esaret zincirini boynunuza geçirmeyiniz. Müslüman ecnebî tahakkümü altında yaşamaz. Müslüman esaret altına girmez. Müslüman izzetinden, istiklalinden başka bir şey tanımaz. Baştanbaşa kuranın talimi budur. Bütün hayatı peygamberin gösterdiği budur. Müslümanlık böyle kuruldu. Böyle yükseldi. Müslümanlık yeryüzünde zulmü kaldırdı. Zilleti kaldırdı. Cihanda azîm bir inkılab vücuda getirdi. Kalpleri birleştirdi. Fikirlere hürriyet verdi. Ruhlara uluvviyet(yücelik) bahş etti. Dünyayı nur ile doldurdu. Bu sayede Müslümanlar ümmetlerin en hayırlısı olmak şerefine mazhar oldular. Refah ve saadete erdiler. Yeryüzünde adaleti tesis ettiler.

Kuranın en büyük gayesi İslam'ın izzet ve istiklâlidir. Bunun için cenabı hak Müslümanları daima cihad ile mükellef kılmıştır. Müslümanlar mücahededen hiçbir zaman geri durmayacaklar. Hak yolunda her şeylerini feda edecekler. Canlarıyla başlarıyla uğraşacaklar, mallarını bezl(harcamak, bol bol vermek) etmekten çekinmeyecekler. Her türlü meşakkatlere göğüs gerecekler. Her türlü sıkıntılara katlanacaklar. Yine düşmana boyun eğmeyecekler. Zillete razı

olmayacaklar. Küfrün hâkimiyeti altına girmeyecekler. Düşmanlar istedikleri kadar çok olsun. Müslüman için fütur(gevşeklik, zayıflık) yoktur. müslümanlar için yeis yoktur. Düşmanın çokluğu Müslümanların azmini arttırır. İmanları kuvvetlendirir. Müslümanlar ancak Allah'a dayanırlar. Ve ona bel bağlarlar. “O müminler için ecir azîm vardır ki bir takımları gelip de bunlara düşmanlarınız sizi mahv için bütün kuvvetini toplamışlardır. Onlardan korkunuz. Dedikleri zaman bu söz onları korkutmak şöyle dursun Allah'a, Allahın nusretine olan imanlarını arttırır da Allah bize kâfidir. Biz ona dayanırız. Ona bel bağlarız. O ne güzel bel bağlanacak kâdir-i kayyûmdur “ derler.

Ey Müslüman kardeşler! Sakın ecnebî desiselerine kapılmayınız. Düşman İslam memleketlerine ancak küfür tohumlarını saçmak için gelir. Bütün garazları İslam'ı mahv etmek, nâm ve şanını yeryüzünden kaldırmaktır. Sakın yaldızlı sözlerine aldanmayınız. Onlar aranızda tefrika salmak isterler. Müslümanların vahdetini târümâr etmek isterler. Maazallah bu vahdeti kırdıktan sonra vatanınızı istila edecek, sizi esir halinde kullanacaklar. Düşmanın pençesine düşen yerlerde dinin şeâiri kalkar Kur'anın ahkâmı muattal(boş, kullanılamaz) olur. İslam'ın mabedleri yıkılır. Irzları Pây-mâl olur. Cemiyetler dağılır. Kalplerine zillet çöker. Muhitlerini sefalet kaplar.

Uzaklara gitmeye hacet yok. Küffarın zulmünü gözlerinizle gördünüz. Kulaklarınızla işittiniz. İslam için bu ne zillettir! İslam için bu ne felakettir! Hep hile ve desise ile nice İslam diyarını istilâ ettiler. Ne kadar Müslüman milletleri esaret boyunduruğuna soktular. Nice İslam cemiyetlerini perişân ettiler. Dinin meâlimini(yollarını) yıktılar İslam'ın medeniyetini çöktürdüler. En nihayet bugün sultanlarını(saldırılarını) İslâm'ın kalbine tevcih ettiler. Asırlardan beri İslamiyetin yegâne hamisi olan bu muazzam devleti yıkmak için ellerinden gelen melâneti icradan geri durmadılar. Araya türlü türlü fesatlar saldırlar. Tefrikalar soktular. Maatteessüf Müslümanlar arasından düşmanın tuzaklarına düşecek ahmaklar zuhur etti. Düşmanın bu derece zahir olan buğz ve adavetine karşı insan nasıl aldatır? Allah'a yüz binlerce şükürler olsun ki bugün hakikat tecelli etti. Müslümanlar arasında büyük bir intibah(uyanış) hâsıl oldu. Ümitler münkatı' (kesilmiş) olmak üzere bulunduğu bir zamanda Allah Müslümanların kalplerine sekînet (rahatlık) verdi. Dağılmak üzere olan merkezi İslam yeniden hayat buldu.

Esaret boyunduruğuna girdi zannedilen Anadolu Müslümanları arslanlar gibi kükreyerek yine şehâmet (zekâ ve cesaret) meydanına atıldı. Bu cenabı hakkın büyük bir fazlı keremidir.

Ey Anadolunun kahraman İslam mücahidleri! Siz olmasaydınız binâyı İslam yıkılırdı. Siz bugün kurayı yaşıyorsunuz. Her tarafınızı düşman sarmışken hiçbirşeyden yılmayarak gazâ meydanlarında can veriyor, İslam'ı müdafaa ediyorsunuz. Bu ne büyük şereftir! Hak yolunda mücahede eden hak uğrunda sabır ve sebat eden Müslümanlar mutlaka galebe çalacaktır. Allahın nusreti sizin üzerinizdir. Sakın düşmanların çokluğundan kalbinize fütûr(gevşeklik) ârız olmasın. “Nice az topluluklar Allahın izniyle nice çok topluluklara galip gelmiştir” sizin dayanacak yeriniz Allah’tır. Allah ise hak yolunda mücahede edenlerle beraberdir. Hem siz yalnız değilsiniz. Yüzlerce milyon Müslüman gözlerini sizlere dikmiştir. Sizin sabrınız, düşmana karşı göğüs germek metaneti göstermeniz bütün İslam âleminde bir intibah uyandırmıştır. Her taraftaki Müslüman milletler kımıldanıyor. İstiklallerini müdafaa ediyor. Üzerlerindeki zulüm ve küfür kâbusunu atmaya savaşıyor. Bütün İslam âleminde bu intibahı bu hareketi uyandıran sizin şehametiniz (zekânız) ,sizin celadetinizdir. Siz İslam’ın kurretü’l aynı (göz nuru) sınız. Siz Allahın tevfkine mazhar bir milletsiniz. Muhakkak galebe İslam'ındır. Fetih ve zafer yakındır. Siz hak yolunda cihatta sebat ettikçe bu dîni mübînin ahkâmını icrada kusur etmedikçe Allahın gösterdiği doğru yoldan ayrılmadıkça emin olunuz ki hiçbir kuvvet sizin cem’iyyetinizi dağıtamaz, saltanatınızı yıkamaz. Şevketinizi söndüremez.

Aman kardeşlerim bu sabır ve sebatla devam ediniz. Sakın aranızda ihtilaf düşmesin. Milletleri seriri şevketten haziz-i esarete düşüren tefrikadır. Hepiniz kardeşiniz. Hepinizin menfeati, saâdeti müşterektir. Her hususta toplu hareket ediniz. Cemaatten ayrılmayınız. Tefrikayı şikakı düşmanlara bırakınız. Zaten onların arasına Allah buğz ve adavet ilkâ etmiştir. Onlar küfürleri sebebiyle bu adaveti teşdîd ederler. Siz Müslümansınız. Müslümanın şiarı vahdettir. Cemaattir. Cemaatten ayrılmak müslümana yakışmaz. Düşmanı ser-nigûn edinceye kadar kılıçlarınızı kınına koymayınız. Güzel memleketlerinizi düşmandan tathîr edinceye kadar gaza meydanlarından ayrılmayınız. Bu yol hak yoludur, bu yol Allah yoludur. Dini ahkâmına sarılınız. Kuranın emirlerini icra nehiyelerinden

imtinâ ediniz. Cenabı hakkın zatı ulûhiyetine izafe ederek galibiyetle tebşîr buyurduğu ” cündü ilâhî – Allah ordusu “ olmaya çalışınız.

جندنا لهم غالبون .. نصر من الله وفتح قريب ... هو الحى لا اله الا هو.. فادعوه مخلصين

له الدين والحمد لله رب العالمين

Sözleriyle Sivas'taki Cami'ül Kebir'deki konuşmasını tamamlamıştır.

